DE MAHABHARATA OPNIEUW VERTELD

De wapens van de goden

JAN DE VRIES

महाभारत

4

DE MAHABHARATA OPNIEUW VERTELD

Boek 4

De wapens van de goden

Jan de Vries

Werkeditie. Opnieuw verteld naar de Engelse vertaling van Kisari Mohan Ganguli (1883–1896, publiek domein), met de kritische editie van het Bhandarkar Oriental Research Institute ter controle. Gezet in EB Garamond. Kaarten op basis van Natural Earth (publiek domein).

Inhoud

Voor je begint 7
Kaarten 20
Geduld 23
Waarom groeit je woede niet? 25
Een houten pop 35
Arjuna 49
De jager 51
De hoeders van de wereld 61
Door een spion 71
Nala 79
De gouden ganzen 81
Het halve kleed 91
De moedervlek 103
Het hart van de dobbelstenen 115
Zonder Arjuna 127
Het stof van Kurukshetra 129
Ik heb hem verteerd 139
De beenderen van Dadhicha 155
Langs de heilige rivieren 169
De gelofte van de omhelzing 171
Rama, Rama 181
Mada 191
Achtmaal krom 201
De berg 217
De geurige lotus 219
Een tweede berg 231
Een vuur onder as 243
Behalve onsterfelijkheid 257
De stad in de zee 265
Wie is een brahmaan? 275
Nawoord 287
Stambomen 301
Personages 313

Woordenlijst 363
Namenlijsten 395
De tirtha's 405
Hymnen 429
Uit de redes 433
Register van namen 441

Voor je begint

Dit is het vierde boek van een hervertelling van de Mahabharata, het grote epos van India, in hedendaags Nederlands. Het heet De wapens van de goden. De vijf broers die in het vorige boek hun rijk verspeelden, wonen nu in het woud, en er liggen twaalf jaar voor hen. Het boek begint met een ruzie over geduld en eindigt bij een slang die een van de broers in zijn greep houdt. Daartussen gaat Arjuna alleen de bergen in om de wapens van de goden te halen, en trekken zijn broers met Draupadi langs de heilige rivieren van India, tot hoog in de Himalaya. Onderweg horen ze verhalen: van koning Nala, die net als Yudhishthira alles verspeelde, van de rishi Agastya, die de oceaan leegdronk, van de Ganga, die uit de hemel viel, en van Hanuman, de aap die Rama diende. Het is een boek vol verhalen in het verhaal. Lees het als een reis: elke plek heeft haar eigen verhaal.

Wat voorafging

In boek 1 bleef het huis van de Kuru's bijna zonder erfgenamen, en de dichter Vyasa verwekte er drie zonen voor: de blinde Dhritarashtra, Pandu en de wijze Vidura. Dhritarashtra kreeg honderd zonen, met Duryodhana als oudste. Pandu's vrouwen Kunti en Madri kregen vijf zonen van goden: Yudhishthira van Dharma, Bhima van Vayu, de wind, Arjuna van Indra, de koning van de goden, en de tweeling Nakula en Sahadeva van de Ashvins. Kunti had als meisje al een zoon gekregen van de zonnegod: Karna, die opgroeide bij een wagenmenner. Bijna niemand weet wie hij werkelijk is.

In boek 2 werden de vijf broers en hun honderd neven rivalen. Duryodhana probeerde hen in een huis van lak te verbranden. Arjuna won op een bruidskeuze Draupadi, de dochter van koning Drupada van Panchala, en ze werd de vrouw van alle vijf. De broers kregen de helft van het rijk en bouwden er hun stad Indraprastha. Krishna, de prins uit Dvaraka, werd Arjuna's vriend.

In boek 3 bracht Yudhishthira het koningsoffer en werd hij de eerste onder de koningen. Duryodhana kon het niet verdragen, en zijn oom Shakuni wist raad: een spel met dobbelstenen. Yudhishthira verspeelde zijn rijk, zijn broers, zichzelf en Draupadi, die aan haar haar de zaal in werd gesleurd. Na een tweede

spel moesten de vijf met Draupadi het woud in. Daar kwam Krishna hen opzoeken. Draupadi vertelde hem alles, en hij beloofde haar dat ze weer koningin zou worden. Tegen Arjuna zei hij: "Jij bent Nara, en ik ben Narayana." Die twee namen kom je in dit boek vaak tegen: Nara en Narayana zijn twee rishi's van lang geleden, die op aarde Arjuna en Krishna heten.

Waar we zijn

De voorwaarden van het tweede spel waren streng. Wie verloor, moest twaalf jaar in het woud wonen, gekleed in hertenhuiden, en het dertiende jaar onder de mensen leven zonder dat iemand hem herkende. Werd hij herkend, dan begonnen de twaalf jaar opnieuw. De Pandava's hebben verloren. Dit boek speelt in die twaalf jaar.

Ze zijn niet alleen. Hun huispriester Dhaumya is bij hen, en een grote groep brahmanen die hen uit de stad is gevolgd. Indrasena, Yudhishthira's vertrouwde dienaar, rijdt met de wagens en de koks achter hen aan. De broers hebben hun wapens bij zich, ze jagen, en wat ze schieten, delen ze met de brahmanen. Ze wonen in twee wouden bij de rivier de Sarasvati: het Kamyaka-woud en het Dvaitavana, een groot meer in het woud. In het eerste hoofdstuk kiezen ze het Dvaitavana. In het laatste hoofdstuk komen ze er terug.

Hun vijanden zie je in dit boek niet. Duryodhana, Karna en Shakuni blijven in Hastinapura, en je hoort alleen over hen: in de angst van de blinde koning Dhritarashtra, in het ongeduld van Bhima, en in de zorgen van Yudhishthira, die Karna een vuur noemt dat alleen Arjuna kan blussen.

Wie vertelt aan wie

Het verhaal wordt verteld door Vaishampayana, een leerling van Vyasa, aan koning Janamejaya, bij het grote slangenoffer van die koning. Daarom begint dit boek met de regel "En Vaishampayana vertelde koning Janamejaya verder."

Janamejaya luistert naar zijn eigen familie:

Arjuna	**zijn zoon Abhimanyu**	**diens zoon Parikshit**	**diens zoon Janamejaya**
de derde van de vijf broers, die in dit boek naar de goden gaat	de zoon van Arjuna en Subhadra	werd door de slang Takshaka gedood	luistert naar dit verhaal

Janamejaya vraagt in dit boek vaak door. Hij wil weten wat de broers deden toen Arjuna weg was, en hoe Bhima, die zo sterk was, bang kon worden voor een slang. Staat er midden in het verhaal ineens "koning", dan is dat Vaishampayana die zich tot hem wendt. En aan het slot hoort hij van een voorvader die nog veel verder terug ligt dan Arjuna: Nahusha, "een voorvader van je voorvaders", zoals Nahusha zelf tegen Bhima zegt (hoofdstuk 22).

Vaishampayana is niet de enige die vertelt. In geen boek tot nu toe nemen zoveel anderen het woord:

Wie vertelt	**Aan wie**	**Waarover**
Draupadi	Yudhishthira	het gesprek van Prahlada, de vorst van de asura's, met zijn kleinzoon Bali over vergeven en straffen (hoofdstuk 1)
Brihadashva, een rishi	Yudhishthira en zijn broers	koning Nala en Damayanti (hoofdstuk 6 tot en met 9)
Narada, de rishi van de goden	Yudhishthira	wat de rishi Pulastya lang geleden aan Bhishma vertelde over de heilige badplaatsen (hoofdstuk 10)
Lomasha, een rishi die Indra stuurt	de Pandava's, onderweg	de verhalen van de plaatsen waar ze komen: Agastya, de Ganga, Rishyashringa, Chyavana, de havik en de duif, Ashtavakra en veel meer (hoofdstuk 11 tot en met 17)
Akritavrana, een volgeling van Parashurama	Yudhishthira	het leven van zijn meester (hoofdstuk 14)
Hanuman	Bhima	Rama, en de vier tijdperken van de wereld (hoofdstuk 18)
Kubera, de heer van de schatten	Yudhishthira	de vloek die Agastya lang geleden over hem uitsprak (hoofdstuk 19)
Arjuna	zijn broers en Draupadi	zijn eigen tocht naar de goden (hoofdstuk 20 en 21)
Nahusha, als slang	Bhima, en daarna Yudhishthira	hoe hij van de troon van de goden viel (hoofdstuk 22)

Een korte regel als "En Brihadashva vertelde." of "En Lomasha vertelde." laat zien dat er een nieuw verhaal begint. Dan volgt het verhaal zonder aanhalingstekens, en aan het eind keert de verteller met een zin tussen aanhalingstekens

terug naar de plek waar ze zijn: "'En in deze tirtha kreeg hij zijn vuur terug,' zei Lomasha." Soms zit je drie verhalen diep. In hoofdstuk 10 vertelt Vaishampayana hoe Narada vertelde wat Pulastya aan Bhishma vertelde.

Arjuna vertelt zijn tocht in de ik-vorm. Lomasha zegt twee keer dat hij zelf bij iets uit het verhaal is geweest: hij zag Rama, toen die net geboren was (hoofdstuk 11), en hij hoorde een vrouw van de pishacha's spreken, de spookwezens die zich met bloed voeden (hoofdstuk 16). Het epos laat dat zo staan, zonder uitleg.

Zes delen

Deel I, Geduld (hoofdstuk 1 en 2). In het Dvaitavana vraagt Draupadi Yudhishthira waarom hij niet woedend wordt, nu zij en zijn broers zo lijden. Bhima valt haar bij. Yudhishthira antwoordt met de lof van de vergeving en met zijn woord, dat hij niet breekt. Het is een lang gesprek, met drie stemmen die je snel uit elkaar leert houden. Dan komt Vyasa, en hij geeft Yudhishthira een kennis die Arjuna de weg naar de goden opent.

Deel II, Arjuna (hoofdstuk 3 tot en met 5). Arjuna gaat alleen naar het noorden, de bergen in. Hij doet er ascese, vecht met een jager die geen gewone jager is, en krijgt van de goden hun wapens. Indra haalt hem met zijn wagen naar zijn hemel. In Hastinapura hoort Dhritarashtra waar Arjuna is, en hij is bang.

Deel III, Nala (hoofdstuk 6 tot en met 9). Om Yudhishthira te troosten vertelt de rishi Brihadashva het verhaal van koning Nala, die met dobbelstenen zijn rijk verloor, en van Damayanti, die hem bleef zoeken.

Deel IV, Zonder Arjuna (hoofdstuk 10 tot en met 12). De broers missen Arjuna. Narada en hun huispriester Dhaumya vertellen van de tirtha's, de heilige badplaatsen van India: een rivier, een meer of een plek aan zee waar wie baadt, zijn kwaad kwijtraakt. Dan komt Lomasha met een boodschap van Indra, en ze gaan op weg, naar het oosten. Lomasha vertelt van Agastya, die een asura opat en de oceaan leegdronk, en van koning Bhagiratha, die de Ganga uit de hemel liet neerdalen.

Deel V, Langs de heilige rivieren (hoofdstuk 13 tot en met 16). De tocht gaat langs de kust naar het zuiden en het westen en dan weer naar het noorden. Bij elke plek hoort een verhaal: Rishyashringa, de jongen die nooit

een vrouw had gezien; Parashurama, Rama met de bijl; de oude Chyavana en zijn jonge vrouw Sukanya; koning Ushinara, die zijn eigen vlees woog tegen een duif; Ashtavakra, die als kind de geleerden van een koning versloeg. In Prabhasa komen Krishna en zijn familie de broers opzoeken.

Deel VI, De berg (hoofdstuk 17 tot en met 22). Hoog in de Himalaya zoekt Bhima voor Draupadi een geurige lotus, en hij ontmoet een oude aap die hij niet van zijn plaats krijgt. Ze wachten op Arjuna, en hij komt terug, met de wapens en met zijn eigen verhaal. Aan het slot grijpt een slang Bhima, en alleen Yudhishthira kan hem bevrijden.

De jaren in het woud

Hoe lang zijn ze al weg? De personages tellen de jaren niet overal op dezelfde manier, en het epos rekent het niet voor je uit. Dit zeggen ze:

Hoofdstuk	Wie het zegt	Wat
2	Bhima	"We hebben nu dertien maanden in het woud gewoond." Daarna gaan ze terug naar het Kamyaka-woud.
4	Vaishampayana	Arjuna blijft vijf jaar in de hemel van Indra.
5	Vaishampayana	In het Kamyaka-woud, zonder Arjuna, gaan er vijf jaar voorbij.
11	Vaishampayana	De tocht begint op de dag na de volle maan van de maand Margashirsha. In Gaya blijven ze de vier maanden van de regentijd.
17	Yudhishthira	"Vijf jaar zie ik hem nu al niet."
19	Yudhishthira	"Vier jaar zijn voorbij sinds we zo door de wouden trekken." Arjuna heeft beloofd rond het vijfde jaar terug te komen.
19	Vaishampayana	Het vijfde jaar gaat voorbij terwijl ze naar Lomasha luisteren.
20	Vaishampayana	Ze wachten nog een maand, en Arjuna komt terug na vijf jaar in het huis van Indra.
22	Vaishampayana	Met Arjuna gaan er op de berg vier jaar voorbij, "alsof het één nacht was, en met de zes jaar daarvoor waren het er tien".
22	Bhima	"Dit is al het elfde jaar dat we hier wonen."
22	Vaishampayana	Een jaar in het woud van Vishakhayupa, bij de Yamuna. Dan komt het twaalfde jaar, en ze trekken naar de Sarasvati en het Dvaitavana.

Grofweg is het zo: één jaar in het Dvaitavana, vijf jaar zonder Arjuna, vier jaar met hem op de berg, een jaar in Vishakhayupa, en dan het twaalfde jaar. Dat zijn de zes en de tien van hoofdstuk 22. Na de twaalf jaar komt nog het jaar waarin niemand hen mag herkennen.

Eén ding moet je weten over het slot. Het epos brengt de Pandava's in hoofdstuk 22 eerst naar het Dvaitavana, in het twaalfde jaar. Pas dan vraagt Janamejaya hoe het zat met Bhima en de slang, en Vaishampayana vertelt het, terug in de tijd: dat gebeurde nog in Vishakhayupa. Het boek eindigt dus met een terugblik.

De kaarten voorin

Voorin staan twee kaarten. "De tocht langs de tirtha's" volgt de Pandava's met Lomasha van het Kamyaka-woud naar het oosten, langs Naimisha, Prayaga en Gaya, dan langs de oostkust naar het zuiden, langs de westkust naar Prabhasa, en via de Narmada terug naar Kurukshetra, Gangadvara en Badari. "De berg" toont het noorden groot: de klim naar Badari en verder, de terugweg naar de Sarasvati, en Arjuna's weg naar het noorden. Wat zich niet laat aanwijzen, zoals de berg waar Arjuna zijn ascese deed, de Gandhamadana en het Dvaitavana, staat er als een richting of als een naam zonder stip. Een stip met een kring wijst een plaats aan zoals de traditie haar aanwijst; zeker is dat niet altijd.

De twee lange opsommingen van tirtha's in hoofdstuk 10 en 11 zijn in het verhaal ingekort. Achterin staan ze volledig, onder "De tirtha's", met een teken bij de plaatsen waar de Pandava's later zelf komen. Zo zijn die opsommingen ook een kaart van de reis die volgt.

Veel plaatsen uit dit boek bestaan nog, onder een naam die je misschien kent:

- **Badari** is Badrinath, hoog in de Himalaya, de plek van Nara en Narayana.
- **Gangadvara**, waar de Ganga uit de bergen komt, is Haridwar, en **Kanakhala** ernaast is Kankhal.
- **Prayaga** is Prayagraj. Wie er nu baadt, baadt in de Triveni, waar de Ganga, de Yamuna en de onzichtbare Sarasvati samenkomen. In dit boek is het de samenvloeiing van de Ganga en de Yamuna.
- **Naimisha** is Nimsar, aan de Gomti, in dit boek de Gomati: het woud waar in boek 1 Sauti het hele epos aan de wijzen vertelde.
- **Gaya** heet nog steeds Gaya. Wat men daar aan de voorouders offert, raakt nooit op, zegt Pulastya.
- **Prabhasa**, aan de kust van Gujarat, ligt bij Somnath.

- **Shurparaka** is Sopara, bij Mumbai, **de Kaushiki** is de Kosi, en **de Kailasa** is de Kailash.
- **Kurukshetra** heet nog zo. Wie boek 1 las, weet al wat daar later gebeurt.
- **Varanasi**, de stad van Shiva, noemt Pulastya in hoofdstuk 10. De Pandava's komen er niet.

Twee keer verteld

Sommige dingen vertelt het epos meer dan eens, en telkens net anders.

- **De jager.** Arjuna's gevecht met de jager staat drie keer in dit boek: Vaishampayana vertelt het (hoofdstuk 3), Sanjaya vertelt het aan de blinde koning (hoofdstuk 5), en Arjuna vertelt het zelf aan zijn broers (hoofdstuk 20). Elke verteller ziet iets anders, en de berg, de volgorde en de woorden verschillen.
- **De boodschap van Indra.** Lomasha krijgt haar in de hemel mee (hoofdstuk 5) en brengt haar pas veel later aan Yudhishthira (hoofdstuk 11). Daartussen ligt het hele verhaal van Nala.
- **De lotus en de top.** Twee keer brengt de wind bloemen mee, twee keer vraagt Draupadi aan Bhima om het te gaan halen, en twee keer gaat hij te ver (hoofdstuk 17 en 19). "Het was de tweede keer dat Bhima zijn grens overschreed."
- **Nahusha.** De slang vertelt zijn val eerst aan Bhima en later, uitvoeriger, aan Yudhishthira (hoofdstuk 22).

Om op te letten

- **Het vuur.** In het eerste hoofdstuk zegt Draupadi tegen Yudhishthira: "Laat je vuur gaan." Ze bedoelt het vuur dat een kshatriya laat zien als het daar de tijd voor is. Let erop waar dat woord terugkomt: bij de tirtha van Bhrigu, waar Lomasha Yudhishthira belooft dat hij het vuur kan terugkrijgen dat Duryodhana hem afnam (hoofdstuk 11), en hoog op de berg, als Draupadi tegen Bhima zegt: "Ook in jou brandt een groot vuur" (hoofdstuk 19).
- **Bhima en het lot.** In het eerste deel pleit Bhima voor de eigen inspanning en tegen het wachten. Let op wat hij zegt als de slang hem vasthoudt.
- **Agastya.** De rishi die de asura Vatapi opat en de oceaan leegdronk, komt verder in het boek steeds terug, ook als hij er zelf niet bij is.

- **Gedaanten.** Een god komt als jager, Indra als asceet en als een oude man met een dam van zand, twee goden als een havik en een duif, een rakshasa als brahmaan, een koning als slang. Let op hoe vaak iemand niet is wat hij lijkt.
- **Vrouwen die kiezen.** Damayanti moet kiezen tussen vijf mannen die er hetzelfde uitzien, Sukanya tussen drie (hoofdstuk 6 en 15).
- **Urvashi en Nahusha.** Arjuna noemt de apsara Urvashi "de moeder van mijn geslacht" (hoofdstuk 4). In hoofdstuk 12 hoor je in het voorbijgaan dat Nahusha ooit op de troon van de goden zat en ervan werd gestoten, en aan het slot ontmoet Bhima hem. Een stamboom achterin laat zien hoe die twee samenhangen.
- **Karna.** Hij treedt niet op, en toch is hij er steeds. Let op wat de goden over hem zeggen, en wie het hoort.

Namen die op elkaar lijken

- **Drie Rama's.** Parashurama, de zoon van Jamadagni, is Rama met de bijl; in het verhaal van zijn volgeling heet hij gewoon Rama (hoofdstuk 14). Rama, de zoon van Dasharatha, is de held over wie Hanuman vertelt (hoofdstuk 18). En Balarama is de oudere broer van Krishna (hoofdstuk 14). In hoofdstuk 11 staan de eerste twee tegenover elkaar.
- **Twee Arjuna's.** Arjuna Kartavirya, de koning met de duizend armen, leefde lang geleden. Parashurama doodde hem.
- **Koning Bhima van Vidarbha** is de vader van Damayanti, niet de Pandava.
- **Drie keer Indrasena.** Nala en Damayanti noemen hun twee kinderen allebei Indrasena: het meisje Indrasena en de jongen Indrasena. Indrasena is ook de vertrouwde dienaar van Yudhishthira.
- **Twee Bharadvaja's.** Bharadvaja was in boek 2 de vader van Drona. In hoofdstuk 16 vertelt Lomasha van de asceet Bharadvaja en zijn enige zoon Yavakri. Het epos legt daar geen verband met Drona.
- **Janaka.** Zo heten de koningen van Videha, met hun stad Mithila. In boek 3 haalde een brahmaan de verzen aan van een Janaka van lang geleden. In hoofdstuk 16 twist de jonge Ashtavakra aan het offer van koning Janaka, de zoon van Indradyumna, en in Hanumans verhaal is Sita "de dochter van koning Janaka". Het epos zegt niet dat het telkens dezelfde koning is.

- **Twee Naraka's.** Naraka, de zoon van de Aarde, werd door Krishna gedood (boek 3). De Naraka van wie Lomasha de beenderen aanwijst, is een daitya, een zoon van Diti, die door Vishnu werd geveld (hoofdstuk 17).
- **Shibi en Ushinara.** Veel mensen kennen het verhaal van de havik en de duif als het verhaal van koning Shibi. Hier is het koning Ushinara, die over de Shibi's heerste (hoofdstuk 16). Shibi, de zoon van Ushinara, kende je uit boek 1; in hoofdstuk 11 en 14 wordt hij even genoemd.
- **Twee keer Vinashana.** Vinashana is de plek waar de rivier de Sarasvati in de woestijn verdwijnt (hoofdstuk 10 en 16). In hoofdstuk 16 is er ook "een plek die ook Vinashana heet", in de flank van de berg Mainaka.
- **Twee Satyavati's.** Satyavati, de moeder van Vyasa, kende je uit boek 1. De Satyavati van hoofdstuk 14 is de dochter van koning Gadhi.
- **Vasudeva.** Vasudeva is de vader van Krishna. In hoofdstuk 12 noemen de wijzen ook de rishi Kapila zo.
- **Twee zonen van de wind.** Bhima en Hanuman zijn allebei zonen van Vayu, de wind, en dus broers. Bhima weet dat, maar als er een oude aap op zijn pad ligt, herkent hij hem niet (hoofdstuk 18).
- **Subahu.** In de stad van Subahu, de koning van de Chedi's, vindt Damayanti onderdak bij de moeder van de koning (hoofdstuk 8). Een andere Subahu, de heer van de Kuninda's, ontvangt de Pandava's aan de voet van de bergen (hoofdstuk 17); op de terugweg heet hij de koning van de Kirata's (hoofdstuk 22).
- **Vrishaparvan.** De Vrishaparvan uit boek 1 was een koning van de asura's. In dit boek is Vrishaparvan een koninklijke wijze, een koning die als asceet leeft, met een hermitage in de bergen (hoofdstuk 18, 19 en 22).
- **Maniman en Manibhadra.** Maniman, de heer van de rakshasa's en een vriend van Kubera, wordt door Bhima gedood (hoofdstuk 19). Manibhadra is de koning van de yaksha's (hoofdstuk 7 en 17).
- **Kubera en Vaishravana.** Kubera, de heer van de schatten, heet ook Vaishravana.
- **Pushkara** is de broer die Nala met dobbelstenen verslaat, en ook een heilig meer.

Wat men eet

In de tijd van het epos aten ook brahmanen en asceten het vlees van wild dat rein genoeg was voor het offer: de Pandava's schieten herten voor hun brahmanen, en Nala kookt vlees voor een koning, al zegt hetzelfde epos dat wie vlees at, de stad van Indra niet te zien krijgt.

Wat je misschien anders kent

Wie de verhalen kent uit de mandir, van grootouders, uit de Ramlila, uit strips of van de televisie, komt in dit boek veel bekende gezichten tegen, en soms gaat het anders dan hij gewend is. Meestal komt het bekende detail uit een latere vertelling, zoals de Ramayana of de Purana's, of uit een deel van de oude handschriften. Hier volgt het verhaal het oude epos, zoals het in de meeste drukken staat.

- **Hanuman** (hoofdstuk 18). Veel mensen kennen Hanuman als de zoon van Anjana en de wind, die voor Lakshmana de berg met het kruid Sanjivani haalde en zijn borst openscheurde om te laten zien dat Rama en Sita in zijn hart wonen. Hier zegt Hanuman dat Vayu, de wind, hem verwekte "in de akker van Kesarin, bij diens vrouw". In het oude recht heet de vrouw de akker van haar man, en haar kind telt als het zijne. De naam Anjana valt niet, en de Sanjivani en de borst komen niet voor. Wel vertelt Hanuman het verhaal van Rama in een paar alinea's, en hij vertelt welke gunst hij van Rama vroeg: te leven zolang het verhaal van Rama verteld wordt.
- **De Ganga in Shiva's haar** (hoofdstuk 11, 12 en 17). In de bekende versie, zoals de Ramayana haar vertelt, raakt de trotse Ganga lang verstrikt in Shiva's samengekoekte haar. Dit boek vertelt haar val drie keer, en telkens anders. Bij de hermitage van Agastya zegt Lomasha dat ze "uit het samengekoekte haar van Shiva" viel. In het verhaal van Bhagiratha vangt Shiva haar op met zijn voorhoofd, "en daar lag ze als een snoer van parels". Hoog in de bergen heeft hij haar water "met zijn hoofd opgevangen". De rishi Jahnu, die haar opdrinkt, komt niet voor.
- **Nala en Shani** (hoofdstuk 7 en 9). Wie het verhaal van Raja Nal kent, kent Shani, wiens zware jaren over hem kwamen. Hier is het Kali, de gestalte van het laatste en slechtste tijdperk, die in Nala gaat wonen, terwijl zijn makker

Dvapara in de dobbelstenen kruipt. Als Kali Nala verlaat, verstopt hij zich in een vibhitaka-boom.

- **Rama en Parashurama** (hoofdstuk 11). In de Ramlila komt Parashurama woedend aan als Rama bij de bruidskeuze van Sita de boog van Shiva heeft gebroken; Lakshmana drijft de spot met hem, en Rama blijft kalm. Hier gaat Parashurama naar Ayodhya, waar Sita en Lakshmana niet bij zijn, en het is Rama die woedend wordt en hem zijn goddelijke gedaante laat zien.
- **De shivling van klei** (hoofdstuk 3). In de bekende versie vereert Arjuna een shivling van klei en ziet hij zijn bloemen terug op het hoofd van de jager. Hier maakt hij "een altaartje van klei", vereert hij Shiva met een krans van bloemen, en ziet hij die krans op het hoofd van de jager. Het verhaal is ook bekend uit de Kiratarjuniya, "de Kirata en Arjuna", een gedicht dat de dichter Bharavi veel later schreef. Hier staat het zoals het epos het vertelt.
- **De havik en de duif** (hoofdstuk 16). Zie hierboven: de koning heet Ushinara, niet Shibi.
- **Nahusha** (hoofdstuk 22). Veel mensen kennen het verhaal dat Nahusha, toen hij op de troon van de goden zat, Indrani wilde hebben, de vrouw van Indra, en dat hij de rishi's zijn draagstoel liet dragen. Hier vertelt Nahusha zelf alleen van zijn trots, van de draagstoel en van de voet waarmee hij Agastya raakte. "Val! Word een slang!" riep Agastya. Indrani speelt geen rol.
- **De vragen van de yaksha.** Veel mensen kennen de vragen die een yaksha Yudhishthira bij een meer stelt ("Wat is het grootste wonder?"). Dat verhaal hoort verderop in het boek van het woud. Hier stelt Nahusha, als slang, zijn eigen vragen.
- **Rishyashringa** (hoofdstuk 13). In de Ramayana is Rishyashringa de rishi die het offer brengt waarna koning Dasharatha zijn zonen krijgt, en soms is Shanta daar een zus van Rama. Hier is hij de zoon van een hinde, die door een jonge courtisane uit zijn woud wordt gelokt, en hij trouwt met Shanta, de dochter van koning Lomapada, een vriend van Dasharatha. Meer zegt het epos hier niet over Rama.
- **Chyavana** (hoofdstuk 15). Zijn naam ken je misschien van de chyavanprash. Hier maken de Ashvins, de artsen van de goden, de oude Chyavana jong in een meer, en uit dank geeft hij hun een plaats bij het drinken van de soma.
- **De ever** (hoofdstuk 17). In de bekende versie haalt Vishnu als ever de aarde uit de zee, nadat de asura Hiranyaksha haar had weggesleept. Die versie klinkt even door in de lofzang van de goden in hoofdstuk 12. Maar in hoofdstuk

17, bij de witte berg van Naraka, was de aarde gezakt onder het gewicht van alle levenden, omdat er een tijd lang niemand stierf, en heft Vishnu haar met één slagtand weer op.

- **Parashurama** (hoofdstuk 14). Veel mensen kennen hem als de zesde gedaante van Vishnu op aarde, die de koe Kamadhenu terughaalde. Hier noemt het epos hem geen gedaante van Vishnu, en Kartavirya neemt het kalf mee van de koe die de melk voor het offer gaf.
- **De geruilde rijst** (hoofdstuk 14). Satyavati en haar moeder ruilen de potten rijst die voor hun zonen bedoeld waren. De zoon van de moeder wordt een kshatriya die als brahmaan zal leven. Wie het verhaal kent, herkent in hem Vishvamitra; zijn naam valt hier niet.

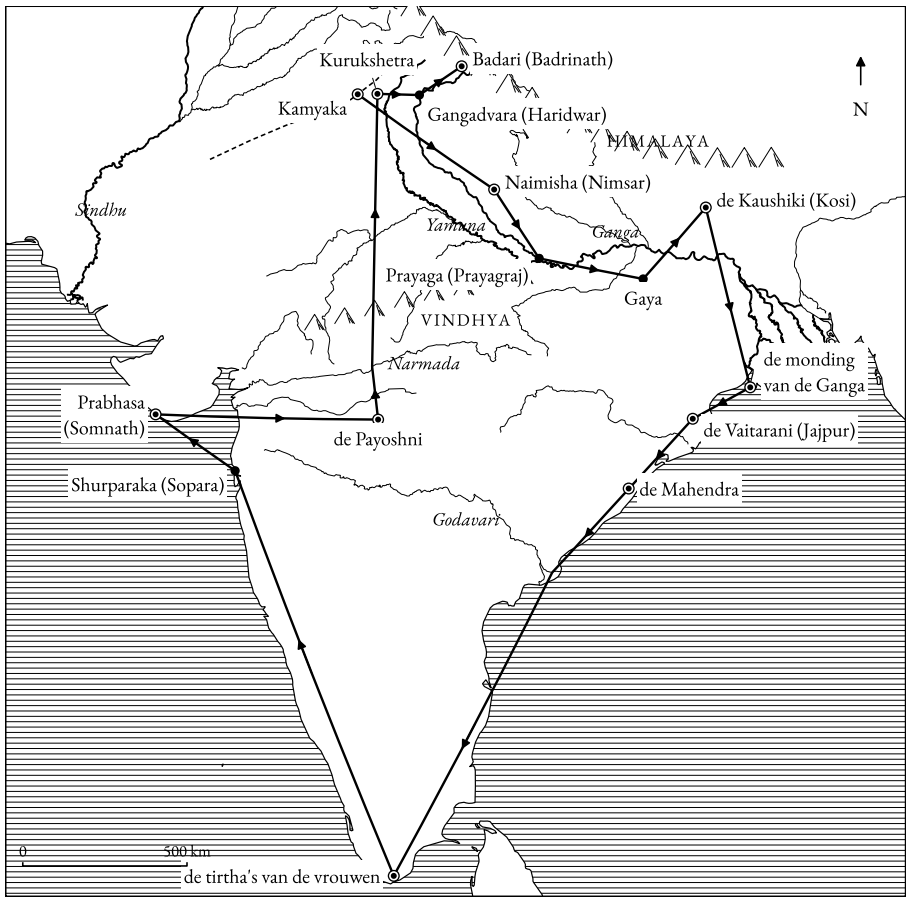
Achterin

Achter in het boek vind je:

- stambomen van de geslachten uit de verhalen van dit boek: het huis van Vidarbha en Nishadha, met Damayanti en Nala; het geslacht van Bhrigu, van Chyavana tot Parashurama; het huis van Ikshvaku, van Sagara tot Bhagiratha; en de lijn van Pururavas en Urvashi tot Nahusha en Yayati;
- een lijst van de personages van dit boek, met wie ze zijn en waar ze voor het eerst voorkomen;
- een woordenlijst, voor wie de uitleg van een woord kwijt is;
- de namenlijsten die in het verhaal zijn ingekort, zoals de bomen en vogels van de wouden, de goden en apsara's in de hemel van Indra, de koningen van vroeger en de wapens van de goden en van de danava's;
- "De tirtha's": de opsommingen van Pulastya en Dhaumya, en de plaatsen die Lomasha onderweg aanwijst;
- de hymnen: Kashyapa's verzen over de vergevingsgezindheid, Arjuna's lofzang aan Shiva en de woorden bij het altaar in de zee;
- "Uit de redes": wat Draupadi, Yudhishthira en Bhima in het eerste deel nog meer zeggen, Hanumans les over de standen en het koningschap, en wat de slang over het Zelf zegt;
- een register van alle namen, met de bladzijden waar ze voorkomen.

Kaarten

DE TOCHT LANGS DE TIRTHA'S

de tocht met Lomasha langs de tirtha's (hoofdstuk 11 tot 17); de bergen: zie de volgende kaart

● plaats waarvan de ligging vaststaat

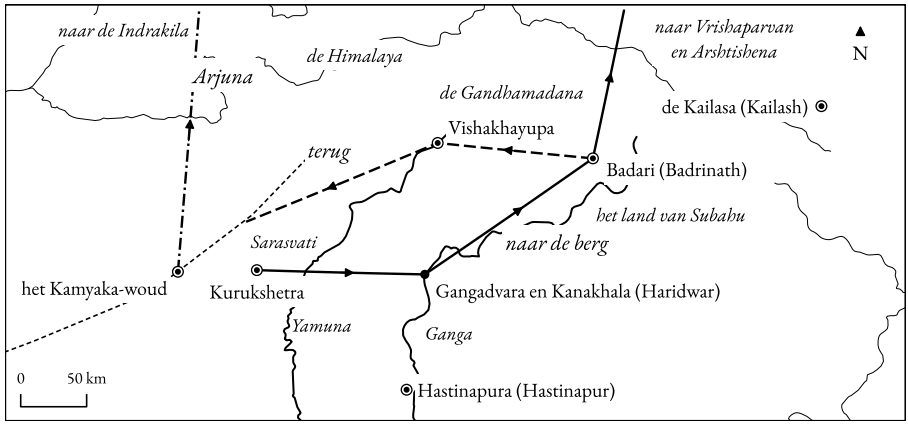
⊙ plaats zoals de traditie haar aanwijst

· · · · rijk; de grenzen zijn geschat, naar de zestien rijken die India later kende

– – – de Sarasvati, zoals de traditie haar verdwenen loop aangeeft

Ligging volgens de overlevering; veel plaatsen zijn niet met zekerheid te lokaliseren. Tussen haakjes de huidige naam.

DE BERG

de tocht met Lomasha naar Badari en verder de bergen in (hoofdstuk 16, 17 en 19)
de terugweg naar de Sarasvati en het Dvaitavana, dat niet te plaatsen is (hoofdstuk 22)
de weg van Arjuna naar het noorden, naar de Indrakila (hoofdstuk 3)
● plaats waarvan de ligging vaststaat
⊙ plaats zoals de traditie haar aanwijst
· · · · rijk; de grenzen zijn geschat, naar de zestien rijken die India later kende
– – – de Sarasvati, zoals de traditie haar verdwenen loop aangeeft

Ligging volgens de overlevering; veel plaatsen zijn niet met zekerheid te lokaliseren. Tussen haakjes de huidige naam.

DEEL I

Geduld

. . .

HOOFDSTUK ÉÉN

Waarom groeit je woede niet?

De boom bij het meer

En Vaishampayana vertelde koning Janamejaya verder.

Toen ook de burgers naar hun huizen waren teruggekeerd, riep Yudhishthira, de zoon van Kunti, zijn broers bij zich. 'Twaalf jaar moeten we in het woud wonen, ver van de mensen,' zei hij. 'Zoek in dit woud een plek met veel wild en veel vogels, met bloemen en vruchten, een mooie plek die heil brengt en waar goede mensen wonen, zodat we daar al die jaren gelukkig kunnen leven.'

Arjuna eerde zijn broer zoals een leerling zijn leraar eert. 'Jij bent het die de grote, oude rishi's altijd gediend heeft. Er is in de wereld van de mensen niets wat jij niet weet. Ook de brahmanen heb je met eerbied gediend, Vyasa en de anderen, en Narada, rijk aan ascese, die door alle poorten van de werelden gaat, tot de wereld van Brahma toe. Je kent alle wegen van de brahmanen, en wat ieder van hen vermag. Jij weet wat ons goed doet. Waar jij wilt wonen, daar gaan we wonen. Hier is een meer dat Dvaitavana heet, een plek voor goede mensen, met bloemen en vruchten, mooi en vol vogels van allerlei soort. Ik zou hier

graag de twaalf jaar doorbrengen, als jij het goedvindt. Of denk je er anders over?'

'Ik denk er net zo over,' zei Yudhishthira. 'Laten we naar het Dvaitavana gaan, het grote meer dat heilig is en dat iedereen kent.'

Alle Pandava's trokken naar het meer, en veel brahmanen gingen met hen mee: brahmanen met en zonder offervuur, brahmanen die de Veda reciteerden, die leefden van wat men hun gaf, die hun mantra's opzeiden en in het woud woonden. Honderden asceten met strenge geloften, die de waarheid liefhadden, sloten zich bij Yudhishthira aan.

Het was het einde van de hete tijd. De koning zag het woud vol bloeiende bomen, sala's en palmen, mango's, kadamba's en karnikara's. In de toppen van de hoogste bomen zaten pauwen en kokila's, de vogels met de zoetste stem van het woud. Er waren kudden olifanten, de leiders in de bronst, met de wijfjes om zich heen. Bij de Bhogavati, een lieflijke rivier in dat woud, zag hij scharen van siddha's, wezens die de volmaaktheid hebben bereikt, en rishi's die hun geest in bedwang hielden, in kleren van boombast en met hun haar samengekoekt tot strengen, zoals asceten het dragen.

De koning stapte van zijn wagen en ging met zijn broers en zijn mensen het woud in. Scharen van charana's, de zangers die de lof van de goden zingen, en van siddha's kwamen naar hem toe, want ze wilden de koning zien die zich aan zijn woord hield, en de bewoners van het woud gingen om hem heen staan. Hij groette alle siddha's, en zij groetten hem terug zoals men een koning groet, en een god. Met gevouwen handen, de voornaamste brahmanen bij zich, ging hij verder. De asceten kwamen hem tegemoet en eerden hem, en hij ging zitten aan de voet van een grote boom die in bloei stond. Bhima, Draupadi, Arjuna, de tweeling en hun dienaren stapten af, spanden de paarden uit en kwamen bij hem zitten.

De boom boog door onder de ranken die eroverheen hingen. Met de vijf Pandava's eronder, die zware bogen droegen en daar waren komen rusten, leek hij een berg met de leiders van de olifantenkudden aan zijn flank.

Een glimlach

In de salawouden langs de Sarasvati vonden de prinsen een plek om te wonen, ver van het leven dat ze gewend waren. Yudhishthira onthaalde alle asceten en

wijzen in dat woud, en de voornaamste brahmanen, op de beste wortels en vruchten. Dhaumya, hun huispriester, was voor de Pandava's als een vader, en hij bracht voor hen in het woud de offers, ook die aan de voorouders.

Op een dag kwam er een gast naar de hermitage van de Pandava's, die ver van hun rijk woonden: de oeroude rishi Markandeya, die ook in Yudhishthira's zaal in Indraprastha had gezeten. Hij straalde als een vuur waarin het offer brandt, en Yudhishthira ontving de grote muni met de eer die goden, rishi's en mensen hem altijd gaven. Markandeya, die alles wist, keek naar Draupadi, naar Yudhishthira, naar Bhima en Arjuna, daar tussen de asceten, en hij glimlachte.

Yudhishthira werd er somber van. 'Al deze asceten schamen zich om mij,' zei hij. 'Waarom glimlacht u dan, alsof u blij bent, terwijl zij naar mij kijken?'

'Ik ben niet blij, kind,' zei Markandeya, 'en mijn glimlach komt niet uit trots of vreugde. Toen ik vandaag jouw nood zag, dacht ik aan Rama, de zoon van Dasharatha, die de waarheid trouw was. Ook hij was een koning, en hij woonde met zijn broer Lakshmana in het woud, omdat zijn vader het hem had opgedragen. Ik heb hem zelf gezien, zoon van Pritha, lang geleden, toen hij met zijn boog over de helling van de berg Rishyamuka zwierf. Hij was gelijk aan Indra met zijn duizend ogen, de doder van Namuchi, en in de strijd niet te verslaan. Toch woonde hij in het woud, omdat het zijn dharma was, en liet hij alle genoegens achter. Laat daarom niemand onrecht doen met de gedachte: ik heb de macht.

Koningen als Nabhaga en Bhagiratha hebben deze aarde tot aan de zee veroverd, en ook de werelden daarboven hebben ze gewonnen, kind, met de waarheid. Laat daarom niemand onrecht doen met de gedachte: ik heb de macht.

Men noemt Alarka, de koning van Kashi en Karusha, een goed man die de waarheid trouw bleef: hij gaf zijn rijken en al zijn rijkdom op. Laat daarom niemand onrecht doen met de gedachte: ik heb de macht.

De Beschikker, die ieder schepsel zijn deel toemeet, heeft lang geleden een orde ingesteld, en omdat de zeven rishi's die orde eren, stralen ze aan het hemelgewelf. Laat daarom niemand onrecht doen met de gedachte: ik heb de macht.

Kijk naar de olifanten met hun slagtanden, sterk en zo groot als bergtoppen: ze blijven binnen wat de Beschikker heeft bepaald. Laat daarom niemand onrecht doen met de gedachte: ik heb de macht.

Kijk naar alle schepselen, koning: ieder doet wat zijn eigen aard hem ingeeft, zoals de Beschikker het heeft ingesteld. Laat daarom niemand onrecht doen met de gedachte: ik heb de macht.

Jij gaat alle wezens te boven in waarheid en in dharma, in je gedrag en in je schaamte. Je roem straalt als de zon, en ook je vuur, het vuur dat een kshatriya laat zien als de tijd daarvoor gekomen is. Je hebt je woord gegeven: als je dit zware verblijf in het woud hebt volbracht, zul je met je eigen vuur je koningsgeluk van de Kaurava's terugnemen.'

Hij nam afscheid van Dhaumya en van alle zonen van Pritha, en hij vertrok naar het noorden.

Terwijl de Pandava's in het Dvaitavana woonden, liep het grote woud vol met brahmanen. Van alle kanten werd de Veda gereciteerd, en het meer werd een heilige plek, als de wereld van Brahma. De offerformules, de verzen en de gezangen klonken dooreen, en daarin mengde zich het geluid van de pezen van de Pandava's.

Op een avond, bij de schemering, zat Yudhishthira tussen de rishi's, en een rishi uit het geslacht van Dalbha, Baka Dalbhya, zei tegen hem: 'Kijk, zoon van Pritha: het is het uur van het offer voor de brahmanen in het Dvaitavana, en overal branden de vuren. Ze volgen hier de dharma, op deze heilige plek, en jij beschermt hen: de afstammelingen van Bhrigu en Angiras, van Vasishtha en Kashyapa, van Agastya en Atri, de beste brahmanen van de hele wereld zijn hier bij jou bijeen.

De kracht van de brahmanen, verbonden met die van de kshatriya's, en de kracht van de kshatriya's, verbonden met die van de brahmanen: als ze samen opvlammen, verbranden ze de vijanden, zoals vuur en wind de wouden verbranden. Wie deze wereld en de volgende wil winnen, moet niet lang zonder brahmaan blijven. Een koning die een brahmaan vindt die de dharma kent en de wegen van de voorspoed, en die vrij is van verblinding, drijft zijn rivalen weg.

Bali, de asura, de zoon van Virochana, volgde de dharma die het hoogste heil brengt en beschermde zijn onderdanen, en in de hele wereld vond hij daarvoor geen andere weg dan de brahmanen. Hem ontbrak niets van wat hij wenste, en zijn koningsgeluk raakte nooit op. Met de hulp van de brahmanen won hij de aarde. Toen deed hij hun kwaad, en daaraan ging hij ten onder.

Deze aarde met haar rijkdommen blijft de kshatriya niet lang trouw als hij geen brahmaan heeft. Maar voor de koning die door een brahmaan wordt geleid, een brahmaan die de wegen van het bestuur kent, buigt de aarde, met

de zee als de rand van haar wiel. Zoals een olifant zonder drijver in de strijd, zo verliest een kshatriya zonder brahmanen zijn kracht. In de brahmaan is het inzicht zonder weerga, in de kshatriya de kracht, en als ze samengaan, is de wereld tevreden. Houd daarom een beroemde brahmaan bij je, zoon van Kunti, die de Veda kent, die wijs is en veel heeft gehoord: om te krijgen wat je niet hebt, om te laten groeien wat je hebt, en om het te geven aan wie het verdient. Jij hebt de brahmanen altijd hoog geëerd, Yudhishthira, en daarom kent men je roem in alle werelden.'

Alle brahmanen prezen Baka Dalbhya om wat hij over Yudhishthira had gezegd. Vyasa en Narada en een lange rij andere brahmanen met strenge geloften eerden Yudhishthira, zoals de rishi's Indra eren.

Waarom groeit je woede niet?

Toen de avond viel, zaten de zonen van Pritha met Draupadi in het woud bij elkaar en praatten, en hun hart was zwaar. Draupadi, verstandig en trouw aan haar mannen, zei tegen Yudhishthira:

'Die kwaadaardige zoon van Dhritarashtra heeft geen enkel verdriet om ons. Hij stuurde je naar het woud, gekleed in hertenhuiden, met mij en met al je broers, zonder je een woord te zeggen, en het speet hem niet. Zijn hart moet van ijzer zijn: in de vergadering liet hij jou, de oudste, harde, lelijke woorden horen. Jij bent aan het goede leven gewend en verdient dit leed niet, en nu hij je hierin heeft gebracht, zit hij met zijn vrienden te genieten. Toen je in je hertenhuid naar het woud vertrok, huilden er maar vier niet: Duryodhana, Karna, Shakuni en Duhshasana, die harde broer van Duryodhana. Bij alle andere Kuru's liepen de tranen uit de ogen.

Ik zie dit bed waarop je slaapt en ik denk aan het bed dat je vroeger had. Ik denk aan je ivoren zetel in de zaal, versierd met edelstenen, en ik zie deze mat van kusagras, en de pijn snoert me de keel dicht. Ik zag je in je zaal, met de koningen om je heen: welke rust kan mijn hart vinden nu ik dat niet meer zie? Ik zag je lichaam met sandelpasta ingewreven, stralend als de zon, en nu zie ik je onder de modder en het vuil, en ik weet niet meer waar ik ben. Ik heb je gezien in kleren van witte zijde, en nu zie ik je in boombast. Vroeger droegen ze uit je huis het eten op gouden schalen naar de brahmanen, bij duizenden, eten dat met zorg was bereid en waarin niets ontbrak, en je gaf het beste aan de asceten

zonder huis en aan wie een huishouden had: welke rust kan mijn hart vinden nu ik dat niet meer zie? Je broers, jong en met hun glanzende oorringen, kregen maaltijden die koks met de grootste kunde hadden toebereid, en nu zie ik ze allemaal in het woud leven van wat het woud hun geeft, en mijn hart komt niet tot rust.

Je ziet Bhima hier, die in het woud woont en piekert in zijn verdriet: groeit je woede dan niet, nu de tijd gekomen is? Je ziet Bhima, die alles met zijn eigen handen doet en nu ellende lijdt: waarom groeit je woede niet? Hij werd geëerd met wagens en kleren van allerlei soort, en nu zie je hem in het woud: waarom groeit je woede niet? Bhima durft het tegen alle Kuru's samen op te nemen, en hij verdraagt dit alleen omdat hij wacht tot jij het goedvindt.

Arjuna heeft maar twee armen, en toch is hij in het afschieten van zijn pijlen even snel als Arjuna Kartavirya, de koning met de duizend armen. Hij is als Yama, de Dood aan het einde van de tijden. Door de kracht van zijn wapens bogen alle koningen van de aarde voor je, en op je offer moesten ze de brahmanen bedienen. Goden en danava's eren hem, en nu zie je hem tobben: waarom groeit je woede niet? Hij heeft goden, mensen en slangen verslagen op één wagen, en nu zie je hem in het woud: waarom groeit je woede niet? Met wagens van wonderlijke vorm, met paarden en olifanten om zich heen, heeft hij de koningen met geweld hun schatten afgenomen, en met één ruk schiet hij vijfhonderd pijlen af, en nu zie je hem in het woud: waarom groeit je woede niet?

Je ziet Nakula in het woud, donker, groot en jong, de beste met zwaard en schild in de strijd: waarom groeit je woede niet? Je ziet Sahadeva in het woud, de zoon van Madri, mooi en dapper: waarom groeit je woede niet? Je ziet hen allebei in hun verdriet, de tweeling: waarom vergeef je de vijand, koning? En mij zie je in het woud, mij, geboren in het huis van Drupada, de zuster van Dhrishtadyumna, de schoondochter van de grote Pandu, de trouwe vrouw van helden: waarom groeit je woede niet?

Er zit geen woede in je, als je je broers en mij kunt zien zonder dat het je raakt. Er bestaat geen kshatriya zonder woede, zegt het spreekwoord, maar in jou, een kshatriya, zie ik het omgekeerde. Een kshatriya die zijn vuur niet laat zien als de tijd daarvoor gekomen is, wordt door alle schepselen veracht. Tegenover je vijanden moet je geen vergevingsgezindheid tonen: met je vuur kun je ze doden. Maar evengoed gaat een kshatriya die niet tot rust komt als het de tijd is om te vergeven, ten onder, in deze wereld en in de volgende, en geen schepsel houdt

van hem. Hierover vertelt men een oud verhaal, het gesprek tussen Prahlada en Bali, de zoon van Virochana.'

En Draupadi vertelde.

Bali vroeg eens zijn grootvader Prahlada, de vorst van de asura's, die alle leer over de dharma kende: 'Is vergevingsgezindheid beter, grootvader, of vuur? Ik twijfel. Zeg me wat juist is, zonder omwegen, en ik zal precies doen wat u zegt.'

Prahlada zei: 'Vuur is niet altijd het beste, kind, en vergevingsgezindheid ook niet. Wie altijd vergeeft, krijgt veel ellende over zich. Zijn dienaren minachten hem, en vreemden ook, en geen schepsel buigt ooit voor hem. Daarom keuren de wijzen het af als iemand altijd vergeeft. Zijn mensen worden slecht, de dwazen azen op zijn bezit, en wie over zijn huishouden gaat, neemt naar believen zijn wagen en zijn kleren, zijn bed en zijn eten. Wat hij laat geven, geven ze niet. Ze bewijzen hem niet de eer die een meester toekomt, en dat is in deze wereld erger dan de dood. Zijn knechten en zijn zonen zeggen hem harde woorden, ze begeren zelfs zijn vrouw, en zijn vrouw doet wat ze wil. En mensen die nooit een straf krijgen, ook geen kleine, verloederen, en de slechten onder hen doen hem kwaad.

Nu de ellende van wie nooit vergeeft, zoon van Virochana. Een man die altijd door hartstocht bevangen is en in zijn woede met zijn eigen vuur straffen uitdeelt, of het nu terecht is of niet, krijgt ruzie met zijn vrienden, en zijn eigen mensen en de wereld haten hem. Hij verliest zijn bezit en zijn aanzien, en hij krijgt vijanden. Snel verliest hij zijn macht, zijn verwanten, zijn leven. Richt hij zijn vuur op wie hem goed doet en op wie hem kwaad doet, dan is de wereld bang voor hem, zoals de mensen in een huis voor een slang die zich daar heeft genesteld. Hoe kan het hem goed gaan, als de wereld bang voor hem is? Zodra ze een opening zien, slaan ze toe. Laat je vuur daarom niet te vrij gaan, en wees niet altijd zacht. Zacht zijn als het tijd is om zacht te zijn, en hard als het tijd is om hard te zijn: zo vind je geluk, in deze wereld en in de volgende.

De wijzen hebben de tijden van de vergevingsgezindheid aangegeven, en die mag men nooit uit het oog verliezen. Heeft iemand je vroeger een dienst bewezen, vergeef hem dan als zijn misstap niet te zwaar is, om die vroegere dienst. Een misstap uit onwetendheid moet je vergeven, na een zorgvuldig onderzoek, want niet iedereen heeft overal verstand van. Maar wie met opzet kwaad doet en dan zegt dat hij het niet wist, zo'n krom mens moet je straffen, ook als het een kleinigheid is. Ieder schepsel moet je zijn eerste misstap vergeven. Bij de tweede

moet je straffen, ook als het weinig is. Met zachtheid overwin je wat zacht is, en met zachtheid overwin je wat hard is. Niets is voor zachtheid onbereikbaar, en daarom is zachtheid scherper dan scherp. Kijk naar de plaats en de tijd, en naar je eigen kracht en zwakte: niets lukt op de verkeerde plaats en op de verkeerde tijd. En soms moet je een misstap vergeven uit vrees voor het volk. Dat zijn de tijden van de vergevingsgezindheid. In alle andere gevallen, zegt men, is het de tijd van het vuur.'

'Een zachte man wordt veracht, en voor een scherpe schrikken de mensen terug,' zei Draupadi tegen Yudhishthira. 'Een koning kent die twee, elk op zijn tijd. De zonen van Dhritarashtra zijn hebzuchtig en doen ons voortdurend kwaad, en tegenover de Kuru's is er nu geen tijd om te vergeven. Voor jou is het nu de tijd van het vuur. Laat je vuur gaan.'

De arts van beiden

'Woede doodt de mensen,' zei Yudhishthira, 'en woede laat ze ook gedijen. Begrijp dat goed, Draupadi: bloei en ondergang hebben allebei hun wortel in de woede. Wie haar bedwingt, vaart er wel bij, maar wie haar nooit inhoudt, wordt erdoor te gronde gericht. Overal zie je dat de schepselen door woede ten onder gaan. Hoe zou iemand als ik dan toegeven aan de woede, die de wereld vernietigt?

In zijn woede doet een mens kwaad. Hij doodt zelfs zijn leraren en kleineert met harde woorden wie boven hem staat. Hij weet niet meer wat hij mag zeggen en wat niet: er is niets wat hij niet doet, niets wat hij niet zegt. Hij doodt wie niet gedood mag worden en eert wie de dood verdient, en zichzelf stuurt hij naar het huis van Yama. De wijzen zien die gebreken, en omdat ze het hoogste goed zoeken, hier en in de volgende wereld, hebben ze hun woede overwonnen. Hoe zou iemand als ik dan de woede volgen die zij hebben afgelegd? Daaraan denk ik, Draupadi, en daarom groeit mijn woede niet.

Een man die een woedend mens niet met woede beantwoordt, redt zichzelf en de ander uit groot gevaar: hij is de arts van hen allebei. Als een zwakke man die gekweld wordt, in zijn dwaasheid woedend wordt op wie sterker is dan hij, gooit hij zichzelf weg, en dan verliest hij ook de werelden na dit leven. Daarom moet de zwakke zijn woede bedwingen. Maar ook een sterke, wijze man die gekweld wordt en toch niet in woede ontsteekt, vernietigt zijn kweller, en in de

volgende wereld vindt hij vreugde. Wie het begrijpt, moet altijd vergeven, of hij nu sterk is of zwak, ook in nood. De goeden prijzen wie zijn woede overwint: wie vergeeft, wint altijd. Waarheid is beter dan onwaarheid, mildheid beter dan wreedheid. Aan die woede, met al haar gebreken, die de goeden afwijzen, geef ik niet toe, ook niet om Duryodhana te doden.

Een man met vuur, zeggen de wijzen die ver vooruitzien, heeft geen woede in zich: wie de woede die in hem opkomt met zijn inzicht tegenhoudt, noemen de kenners van de waarheid een man met vuur. Een woedend mens ziet niet goed wat hij moet doen, en hij ziet geen grenzen meer. Waar vuur nodig is, hoort de woede ver weg te blijven. Bekwaamheid, verontwaardiging, moed en snelheid zijn de eigenschappen van het vuur, en wie door woede overmand is, bereikt ze niet zomaar. Wie de woede opgeeft, vindt het vuur op de juiste tijd, maar een woedend mens kan dat vuur nauwelijks opbrengen. De onwijzen noemen de woede altijd vuur. Maar woede is hartstocht, en ze is de mensen gegeven om de wereld te vernietigen. Beter wie bij zijn eigen dharma blijft dan wie woedend is. Laat de dwazen, die geen inzicht hebben, alle grenzen overschrijden: ik doe het niet.

Als er geen mensen waren die vergeven zoals de aarde, zou er tussen de mensen geen vrede zijn, want twist heeft zijn wortel in de woede. Wie beledigd wordt, zou terugbeledigen, wie door zijn meerdere geslagen wordt, zou terugslaan, wie gekwetst wordt, zou terugkwetsen. Vaders zouden hun zonen doden en zonen hun vaders, mannen hun vrouwen en vrouwen hun mannen. In een wereld vol woede zou er geen geboorte meer zijn, Draupadi, want de geboorte van de schepselen heeft haar wortel in de vrede, en alle schepselen zouden snel verdwijnen. Maar omdat er in de wereld mensen zijn die vergeven zoals de aarde, worden de schepselen geboren en gedijen ze: vergevingsgezindheid is hun bestaan en hun geboorte. Een man die vergeeft als een sterkere hem uitscheldt, slaat en woedend maakt, en die zijn woede altijd overwint, is wijs en de beste onder de mensen, en ook als hij macht heeft, zijn de eeuwige werelden van hem. Maar wie snel woedend is, met zijn kleine inzicht, gaat ten onder, in dit leven en na dit leven.'

Boven het meer was het donker geworden.

'Kashyapa, de grote rishi, die zelf vergevingsgezind was, heeft over de vergevingsgezinden gezongen,' zei Yudhishthira. '"Vergevingsgezindheid is dharma, ze is het offer en de Veda, ze is wat wij gehoord hebben. Ze is het brahman, de allerhoogste werkelijkheid, en de waarheid, het verleden en wat komen gaat. Ze

is ascese en reinheid, en zij draagt de wereld. Wie vergeven, komen voorbij de werelden van wie het brahman kennen, van de asceten en van wie offers brengen. Vergevingsgezindheid is het vuur van wie vuur heeft. Deze wereld is van wie vergeven, en de volgende wereld ook." Hoe zou iemand als ik haar opgeven, nu het brahman, de waarheid, de offers en de werelden in haar besloten liggen? Wees tevreden, Draupadi, en word niet woedend.

Onze grootvader Bhishma, de zoon van Shantanu, zal de vrede eren, en Krishna, de zoon van Devaki, ook. Drona, de leraar, en Vidura zullen voor vrede pleiten, en Kripa en Sanjaya ook. Somadatta, Yuyutsu, de zoon van Dhritarashtra bij een vaishya-vrouw, Ashvatthama, de zoon van Drona, en onze grootvader Vyasa spreken altijd van vrede. Zij zullen koning Dhritarashtra blijven aansporen om vrede te sluiten, en dan geeft hij ons het rijk terug, denk ik. Doet hij dat niet, dan gaat hij aan zijn hebzucht ten onder. Er is een verschrikkelijke tijd gekomen voor de Bharata's, een tijd die hen te gronde richt. Dat weet ik al lang. Vergevingsgezindheid en mildheid: zo leven wie zichzelf in bedwang hebben, en zo zal ik leven, zonder te aarzelen. Duryodhana is het niet waard, en daarom vindt de vergevingsgezindheid hem niet. Ik ben het waard, en daarom vindt zij mij.'

HOOFDSTUK TWEE

Een houten pop

'Ik buig voor de Beschikker,' zei Draupadi, 'die jouw verstand heeft verward. Je had de last moeten dragen zoals je vaders en grootvaders hem droegen, en jij denkt er anders over. De mensen gaan en komen, ieder op zijn eigen plaats, zoals hun daden het bepalen: aan daden ontkomt niemand, en wie bevrijding zoekt, zoekt haar uit dwaasheid. Niet door de dharma, niet door mildheid, niet door vergevingsgezindheid, oprechtheid of medelijden krijgt een mens in deze wereld het koningsgeluk. Anders was dit ondraaglijke ongeluk niet over jou gekomen, die het niet verdient, en niet over je broers, met al hun kracht.

Je hebt nooit iets liever gehad dan de dharma, zelfs je leven niet. Je rijk is er voor de dharma en je leven is er voor de dharma: de brahmanen weten het, je leraren weten het, en de goden ook. Ik denk dat je Bhima en Arjuna en de tweeling zou opgeven, en mij erbij, maar de dharma geef je niet op. "De dharma beschermt de koning die de dharma beschermt": dat heb ik edele mensen horen zeggen. Maar jou beschermt hij niet. Je verstand gaat de dharma achterna zoals een schaduw een man. Je hebt nooit neergekeken op je gelijken, en ook niet op wie minder was, en toen de hele aarde van jou was, werd je niet hoogmoedig. Brahmanen kregen bij jou alles wat ze wilden, en de asceten en de huisvaders aten in je huis van gouden schalen, en ik bediende hen. Aan de woudbewoners gaf je potten van metaal. Zelfs hier, in dit eenzame woud

waar rovers rondzwerven, laat je de dharma niet varen. Je hebt het paardenoffer gebracht en de rajasuya, grote offers met rijke offerlonen. En toch heb je in dat scheve spel, met een verdwaasd verstand, je rijk, je bezit, je wapens, je broers en mij verloren. Je bent oprecht en zacht, vrijgevig, je kent schaamte en je spreekt de waarheid: hoe kon de dobbelzucht ooit bij jou opkomen? Als ik jouw nood zie, raakt mijn verstand in de war.'

Ze schoof een stuk hout in het vuur. 'De wereld staat in de macht van de Heerser,' zei ze, 'niet in haar eigen macht. Het is de Beschikker die de schepselen hun geluk en hun leed geeft, wat hun lief is en wat hun pijn doet, al voordat het zaad gezaaid is waaruit ze ontstaan. Zoals een houten pop, aan touwtjes vastgemaakt, haar ledematen beweegt, zo bewegen deze schepselen, koning. Zoals een vogel aan een draad vastzit, zo zit een mens vast. Als een parel die aan een snoer is geregen, als een stier met een touw door zijn neus volgt hij het bevel van de Beschikker, want hij is van hem doordrongen en aan hem overgegeven. Geen ogenblik is een mens zijn eigen baas: hij is als een boom die van de oever in het midden van de stroom is gevallen. De Heerser drijft hem naar de hemel van de goden of naar de oorden van kwelling. Zoals de toppen van het gras buigen voor de sterke wind, zo buigen alle schepselen voor de Beschikker. De Heerser zet ze aan tot edele daden of tot kwade, hij gaat rond in alle schepselen, en niemand ziet dat hij het is. Dit lichaam, dat men het veld noemt, is niet meer dan zijn werktuig, waarmee hij, die alles doordringt, de daden laat doen die goede of kwade vruchten dragen.

Kijk wat de Heerser met zijn begoocheling vermag: hij brengt de schepselen in verwarring. Wat de muni's die de Veda doorzien, op de ene manier zien, loopt anders, als de vlagen van de wind. De mensen denken het een, en hij die over alles beschikt, maakt en breekt het op een andere manier. Zoals iemand hout met hout splijt, steen met steen, ijzer met ijzer, dingen die niet bewegen en niets voelen, zo doodt de Zelfgeborene, de Grootvader van alles, schepselen door schepselen, en hij verbergt wie hij is. Hij brengt ze samen en drijft ze uiteen, hij doet wat hij wil, hij speelt met de schepselen zoals een kind met zijn speelgoed.'

Ze keek naar Bhima en Arjuna, die zwegen. 'De Beschikker gedraagt zich niet als een moeder of een vader tegenover de schepselen, koning. Hij handelt alsof hij woedend is, als de eerste de beste mens. Ik zie edele mensen, die zich goed gedragen en schaamte kennen, die niets hebben om van te leven, en ik zie onedelen die gelukkig zijn, en dan beef ik bij de gedachte. Ik zie jouw nood en ik zie Duryodhana's rijkdom, en ik klaag de Beschikker aan, die dat scheve ziet

en laat gebeuren. Hij geeft het koningsgeluk aan de zoon van Dhritarashtra, die de regels van wie edel is overtreedt, die wreed is en hebzuchtig en de dharma ondergraaft: wat heeft de Beschikker daaraan? Als een daad zijn dader volgt en niemand anders treft, dan is het de Heerser zelf die door die kwade daad besmeurd wordt. En als een kwade daad zijn dader niet treft, dan is kracht de enige oorzaak in deze wereld, en dan heb ik verdriet om de mensen die zwak zijn.'

Yudhishthira keek haar aan. 'Je woorden zijn mooi, Draupadi,' zei hij, 'kunstig gekozen en vloeiend, en we hebben ze gehoord. Maar wat je zegt, is ongeloof: je ontkent dat daden vrucht dragen. Ik leef niet naar de dharma om de vrucht ervan te zoeken, prinses. Ik geef omdat er gegeven moet worden, ik offer omdat er geofferd moet worden. Of er een vrucht is of niet: wat een huisvader moet doen, dat doe ik zo goed ik kan. Ik volg de dharma omdat ik de overgeleverde leer niet wil overtreden en omdat ik zie hoe de goeden leven. Mijn hart staat van nature op de dharma. Een handelaar in dharma is de laagste van allen die over de dharma spreken. Wie de dharma wil melken, krijgt zijn vrucht niet, en ook niet wie hem volgt en er dan aan twijfelt, uit ongeloof. Twijfel niet aan de dharma uit overmoed, alleen omdat je het goed kunt zeggen. Een zwakke geest die aan de dharma twijfelt of aan het woord van de rishi's, verliest de wereld waar geen ouderdom en geen dood is, zoals een shudra de Veda niet krijgt.

Je hebt Markandeya hier zelf gezien, de grote asceet, die door de dharma zo lang leeft. Vyasa, Vasishtha en Maitreya, Narada, Lomasha en Shuka, en andere rishi's die de volmaaktheid hebben bereikt, zijn door de dharma alleen zo zuiver van hart geworden. Ze hebben goddelijke krachten, ze kunnen vervloeken en gunsten geven, en ze wegen zwaarder dan de goden. Wat de overlevering zegt, zien zij met eigen ogen, en altijd noemen ze de dharma als eerste: dat moet men doen. Daarom mag je de Beschikker en de dharma niet beschimpen of in twijfel trekken, met een geest die door hartstocht verward is. De dwaas houdt iedereen die tot zekerheid is gekomen voor gek, en zonder het woord van de rishi's en het voorbeeld van de goeden als maatstaf is er voor hem geen volgende wereld, en ook deze wereld niet.'

Hij boog zich naar haar toe. 'Twijfel niet aan de dharma die de goeden volgen, Draupadi, de oude dharma die de rishi's hebben verkondigd, die alles weten en alles zien. Alleen de dharma is het vlot voor wie naar de hemel van de goden wil, er is geen ander, zoals een schip voor de kooplieden die de overkant

van de zee willen bereiken. Als de dharma die men volgt geen vrucht droeg, zou deze wereld wegzinken in een duisternis zonder bodem. Niemand zou ooit tot rust komen, de mensen zouden leven als vee. Als ascese en onthouding, offer en studie van de Veda, gaven en oprechtheid geen vrucht droegen, dan hadden de mensen vóór ons, en de mensen vóór hen, de dharma niet gevolgd: dan was het allemaal één groot bedrog. Waarom zouden de rishi's en de goden, de gandharva's, de asura's en de rakshasa's de dharma zo zorgvuldig volgen? Omdat ze weten dat de Beschikker de vrucht geeft. Je ziet toch ook dat kennis en ascese vrucht dragen? Denk aan je eigen geboorte uit het midden van het altaar, zoals je erover gehoord hebt, en je weet ook hoe Dhrishtadyumna uit het vuur werd geboren, met al zijn kracht. Dat bewijs is genoeg. Een wijze heeft genoeg aan weinig, maar de dwazen hebben aan veel niet genoeg.

Hoe de vrucht van goede en kwade daden ontstaat, waar daden vandaan komen en waar ze heen gaan: dat zijn geheimen van de goden. Niemand weet ze, en de schepselen raken erdoor in de war. De goden bewaken die geheimen, want hun begoocheling is verborgen. Alleen brahmanen zien ze, magere brahmanen die hun geloften houden en hun kwaad door ascese hebben verbrand. Twijfel niet aan de dharma of aan de goden omdat je de vrucht niet ziet. Offer zonder te verslappen, en geef zonder afgunst. Daden dragen vrucht, en dat is de eeuwige dharma: dat zei Brahma tegen zijn zonen, en de rishi Kashyapa weet het.

Laat je twijfel verdwijnen als nevel. Zeg tegen jezelf: het is er, en laat je ongeloof varen. Beschimp de Heerser van de schepselen niet, de Beschikker. Spreek nooit kwaad over hem, de hoogste van de goden, door wiens gunst de sterveling die hem toegewijd is, de onsterfelijkheid bereikt. Leer hem kennen, Draupadi, en buig voor hem.'

De boer en de regen

'Ik minacht de dharma niet, Yudhishthira,' zei Draupadi, 'en ik spreek er geen kwaad van. Hoe zou ik dan de Heerser minachten, de heer van de schepselen? Je moet begrijpen dat ik in mijn leed maar wat raaskal. En ik ga nog meer klagen.

Wie geboren is, moet in deze wereld handelen. Alleen wat zich niet kan bewegen, leeft zonder te handelen. Van het eerste drinken aan de borst van zijn moeder tot het bed waarop hij sterft, leeft alles wat beweegt van zijn handelen,

en de mens wil, meer dan alle andere wezens, door zijn handelen leven, in deze wereld en na zijn dood. Alle schepselen kennen de inspanning, en ze eten de vrucht van hun daden, voor iedereen zichtbaar.'

Ze wees naar het meer. 'Alle wezens leven van hun eigen inspanning, zelfs de Beschikker, zoals die reiger daar in het water. Doe je eigen werk, versaag niet, trek je handelen aan als een pantser. Er is er misschien één op de duizend die weet wat er gedaan moet worden, en misschien ook niet. Zelfs wie rijk is, moet zijn bezit laten groeien en beschermen: als je er alleen van eet en er niets bij legt, raakt zelfs de Himalaya op. Als ze niet handelden, zouden alle schepselen ten onder gaan.

Wie op het lot vertrouwt en wie zegt dat alles toeval is, zijn allebei het laagste wat er bestaat. Prijzenswaardig is een mens die op zijn handelen vertrouwt. Een man die op het lot wacht en zonder iets te doen rustig ligt te slapen, lost op als een ongebakken pot in het water. En een man die op het toeval rekent en niets doet terwijl hij kan handelen, leeft niet lang: hij is zwak, als iemand die niemand heeft. Er zijn vier dingen waardoor een mens iets krijgt: het toeval, dat hem zonder enige reden iets in de schoot werpt, het lot, dat de goden hem toebedelen, de eigen inspanning, waarmee hij voor ieders ogen iets verwerft, en de aard van de dingen, die hem uit zichzelf, zonder oorzaak, iets geeft. Alles wat een mens zo krijgt, is de vrucht van vroegere daden, en de Beschikker deelt die vruchten uit. Maar een wijze neemt eerst in zijn geest een besluit en bereikt zijn doel daarna door te handelen, en dan is hij zelf de oorzaak. Huizen en steden komen tot stand door mensen. De olie zit in het sesamzaad, de melk in de koe, het vuur in het hout: een verstandig mens ziet hoe hij ze eruit haalt. Als de mens niet zelf de oorzaak van zijn werk was, zouden offers en gaven geen vrucht dragen en zou er geen leerling en geen leraar zijn. Juist omdat hij het zelf doet, prijst men hem als het lukt en laakt men hem als het mislukt.

"Handelen moet": dat heeft Manu bepaald, een van de stamvaders van de mensen. Wie helemaal niets doet, gaat ten onder. Wie handelt, slaagt meestal, en een luiaard slaagt nooit. En als het niet lukt, dan heeft hij toch gedaan wat hij moest doen, en is hij niemand meer iets schuldig. Op dit ogenblik zitten we diep in het ongeluk. Maar als jij gaat handelen, is het niet zeker dat het blijft. Het kan verdwijnen, of je slaagt zelfs, en dan is de grootheid ook de jouwe, en die van Bhima en Arjuna en de tweeling. Bij anderen draagt het handelen vrucht, misschien bij ons ook. Pas wie gehandeld heeft, weet wat de vrucht is.

De boer breekt de aarde open met zijn ploeg en zaait zijn zaad, en dan zit hij stil, want de regen moet het doen. Als de regen hem niet helpt, treft de boer geen blaam. "Wat een ander zou doen, heb ik allemaal gedaan," zegt hij. "Draagt het geen vrucht, dan ligt het niet aan mij." "Ik doe wat ik kan, en het lukt me niet": daar mag je niet om wanhopen, want het kan twee kanten op gaan. Een werk slaagt als er veel samenkomt. Ontbreekt er iets, dan is de vrucht kleiner, of er komt geen vrucht. Maar wie niet begint, krijgt geen vrucht, en dan is er ook niets te prijzen. De wijze brengt de plaats en de tijd, de middelen, de goede riten en de heilwensen bij elkaar, naar zijn kracht, en dan gaat hij waakzaam aan het werk, met zijn moed als gids. Van alles wat een daad laat slagen, is de moed het voornaamste.

Ziet hij dat zijn vijand hem in veel opzichten de baas is, dan moet hij met verzoening zijn doel zoeken en tegen hem optreden. Hij moet hem tegenspoed toewensen, en ondergang, ook al was die vijand de zee of een berg, laat staan een sterveling. Wie zich voortdurend inspant om de zwakke plekken van zijn vijanden te vinden, lost zijn schuld af, aan zichzelf en aan zijn vrienden. En een man mag zichzelf nooit minachten, want wie zichzelf minacht, komt nooit tot iets.

Mijn vader had vroeger een geleerde brahmaan in huis, die hem dit allemaal uitlegde. Hij onderwees mijn broers in de leer over het bestuur die Brihaspati heeft verkondigd, en ik hoorde thuis hun gesprekken. En als ik met een boodschap binnenkwam en bij mijn vader op schoot ging zitten om te luisteren, zei die brahmaan het ook tegen mij, koning, om me te troosten.'

Geen man meer

Bhima kon het niet langer aanhoren. Zwaar ademend kwam hij naar de koning toe.

'Ga de weg van het koningschap,' zei hij, 'de weg van de dharma, die goede mannen gaan. Wat doen wij in een woud van asceten, zonder dharma, zonder voorspoed, zonder verlangen? Niet met de dharma heeft Duryodhana ons rijk afgenomen, niet met eerlijkheid en niet met kracht, maar met valse dobbelstenen. Zoals een zwakke jakhals, die leeft van wat anderen laten liggen, de prooi van leeuwen wegsleept, zo heeft hij ons rijk weggesleept. Je verbergt je achter een snippertje dharma en je laat de voorspoed los, die de bron is van de dharma

en van het verlangen: waarom zit je hier in de wildernis te lijden? Omdat jij het zo wilde, is ons rijk weggenomen terwijl wij erbij stonden, een rijk dat Arjuna met de Gandiva bewaakte en dat zelfs Indra ons niet had kunnen afnemen. Om jou zijn we onze macht kwijtgeraakt terwijl we nog leefden, zoals je de vruchten afpakt van iemand die zijn armen niet kan gebruiken, of de koeien van een lamme. Voor jou en je dharma hebben we dit grote ongeluk over ons laten komen. We kwellen onze vrienden en we maken onze vijanden blij, omdat we ons aan jouw bevel houden. Dat we de zonen van Dhritarashtra niet ter plekke hebben gedood, omdat jij het verbood, dat brandt in me als een misdaad.

Kijk eens naar dit leven van je, als dat van een wild dier. Alleen lafaards leven zo, nooit een sterke man. Krishna keurt het niet goed, Arjuna niet, zijn zoon Abhimanyu niet, de Srinjaya's van Drupada niet, ik niet, en de twee zonen van Madri niet. Je roept "Dharma, dharma!" en je teert weg van je geloften. Ben je uit wanhoop gaan leven als iemand die geen man is? Wanhoop levert niets op en maakt alles kapot. Je bent sterk, je hebt ogen, je ziet dat er mannenkracht in ons zit, maar je bent zo op mildheid gericht dat je het ongeluk niet ziet. De zonen van Dhritarashtra zien dat we vergeven, en ze denken dat we niets kunnen. Dat doet meer pijn dan sneuvelen in de strijd. Als we vechten zonder uit te wijken en zonder te vluchten, en we vallen allemaal, dan is dat beter, want na onze dood krijgen we de werelden van de dapperen. En als wij hen doden en de hele aarde nemen, is het ook goed. Dharma die jezelf en je vrienden kwelt, is geen dharma, koning. Het is een ramp.

Een man die de dharma alleen om de dharma volgt, weet niet waar hij voor dient, zoals een blinde het licht van de zon niet kent. Een man die alleen de voorspoed zoekt, is een knecht die tegen loon een woud bewaakt. En een man die alleen zijn verlangen volgt, raakt zijn vrienden kwijt, zijn dharma en zijn voorspoed, en als zijn genot op is, sterft hij, als een vis wanneer het water opdroogt. Volg 's morgens de dharma, 's middags de voorspoed en 's avonds het verlangen: zo zeggen de leerboeken het voor de dag. In de jeugd het verlangen, in het midden van het leven de voorspoed, aan het einde de dharma: zo zeggen ze het voor het leven. Kies, koning: de bevrijding, het hoogste goed voor wie geluk zoekt, of het verwerven, met verstand en met de juiste middelen. Doe het een of het ander, en doe het snel, want wie ertussenin leeft, leeft als een zieke, in pijn.

Geven, offeren, de goeden eren, de Veda kennen, oprecht zijn: dat is de hoogste dharma, maar zonder voorspoed kan niemand hem volgen. Bedelen is

jou verboden: daarmee komt een brahmaan rond, niet jij, en ook het leven van een vaishya of een shudra is niet voor jou. Met je vuur moet je de voorspoed verwerven. Voor een kshatriya is de kracht die hem is aangeboren zijn dharma. Neem de dharma van je stand op je en dood de vijanden die zich verzameld hebben: kap met mij en met Arjuna het woud van de zonen van Dhritarashtra om. Word wakker, koning. Je bent geboren voor wrede daden, waar de mensen voor beven. Wat het beschermen van je onderdanen oplevert, kan niemand je verwijten. Dat is de eeuwige dharma die de Beschikker je heeft gegeven. Als je daarvan afwijkt, word je in de wereld uitgelachen. Maak je hart dat van een kshatriya, laat dat slappe denken los, en trek de last zoals een trekos zijn juk.

Geen koning heeft ooit de aarde veroverd, of macht of koningsgeluk gewonnen, met de dharma alleen. Met beloften aan veel kleine, hebzuchtige mensen verwerft men door bedrog een rijk. De asura's waren de oudere broers van de goden, en ze waren rijk aan alles, en toch hebben de goden hen door bedrog verslagen. Alles is van de sterke: begrijp dat, en dood je vijanden. Grijp naar het grootste bedrog. Niemand kan in de strijd met de boog wat Arjuna kan, en niemand met de knots wat ik kan. Sterke mannen vechten met hun moed, niet met hun aantallen. Moed is de wortel van de voorspoed. Al het andere is leeg en blijft je niet bij, zoals de schaduw van een boom in de winter. Ook zwakken kunnen samen een sterke vijand doden, zoals de bijen de man die hun honing rooft. Wees als de zon, koning: met zijn stralen beschermt hij alle schepselen, en hij verteert ze ook.

De mensen zien hoe je lijdt, en ze zeggen dat het licht de zon heeft verlaten, en de glans de maan. Overal komen ze bij elkaar, en ze prijzen jou en laken de ander. De brahmanen en je leraren zeggen dat je je aan de waarheid houdt, dat je nooit één onwaar woord hebt gesproken, niet uit verblinding, niet uit zwakte, niet uit hebzucht en niet uit angst. Als een koning bij het veroveren van de aarde kwaad doet, wist hij dat later uit met offers waarbij hij rijk beloont. Wie de brahmanen dorpen geeft en koeien bij duizenden, wordt vrij van al het kwaad, zoals de maan vrijkomt uit de duisternis. En al lang gaat er dit gezegde rond: "Als melk in een zak van hondenhuid, als de Veda bij een shudra, als waarheid bij een dief, als kracht bij een vrouw, zo is het koningschap bij Duryodhana." Vrouwen en kinderen zeggen het op alsof ze een les uit hun hoofd leren. Jij bent hierin terechtgekomen, en wij met jou, en met jouw ongeluk zijn wij allemaal verloren.

Stijg op je wagen, met alles wat erbij hoort, laat de beste brahmanen heilwensen over je uitspreken en trek vandaag nog op naar Hastinapura, met je broers om je heen, met hun sterke bogen, zoals Indra, de doder van Vritra, met de Maruts om zich heen. Vermorzel je vijanden met je vuur, en neem de zonen van Dhritarashtra het koningsgeluk af. Geen sterveling verdraagt de aanraking van de pijlen die van de Gandiva vliegen, met hun gierenveren, als gifslangen. Er is geen held, geen olifant en geen paard dat de klap van mijn knots verdraagt als ik in de strijd woedend ben. Met de Srinjaya's, de Kekaya's en Krishna aan onze kant: hoe zouden we ons rijk niet terugwinnen?'

Yudhishthira antwoordde zonder zijn stem te verheffen. 'Wat je zegt is waar, Bhima, al kwel je me met je woorden, scherp als pijlen. Ik verwijt het je niet. Door mijn eigen dwaasheid is dit ongeluk over jullie gekomen. Ik ben gaan dobbelen omdat ik het rijk van de zoon van Dhritarashtra wilde nemen, met het hele land. En daarom speelde de zoon van Subala, een sluwe dobbelaar, voor Duryodhana tegen mij. Shakuni, die man uit de bergen, zit vol listen. Hij gooide de dobbelstenen in de zaal, en met zijn listen versloeg hij mij, die geen listen kent. Toen zag ik het onheil, Bhima. Ik zag de dobbelstenen van Shakuni vallen zoals hij wilde, oneven en even, en ik had mezelf kunnen inhouden. Maar woede doodt de standvastigheid van een man. Als je verstand gebonden is door trots en eigen kracht, kun je het niet meer in toom houden. Ik denk dat het zo moest zijn.

De zoon van Dhritarashtra wilde het rijk, en hij heeft ons in het ongeluk gestort en tot slaven gemaakt, en toen was Draupadi onze toevlucht. Jij weet net zo goed als Arjuna wat Duryodhana tegen me zei, waar alle Bharata's bij waren, toen we voor het tweede spel in de zaal teruggeroepen werden, om één enkele inzet: "Prins, je leeft twaalf jaar in het woud waar je maar wilt, zodat iedereen het weet. Daarna leef je een jaar onherkend, met al je broers, verborgen. Als de spionnen van de Bharata's van je horen en je vinden, leef je opnieuw zo veel jaren. Denk erover na en beloof het. Als je die tijd volhoudt zonder dat mijn spionnen je vinden, dan zeg ik je naar waarheid, hier in de vergadering van de Kuru's: dan zijn de vijf rivieren weer van jou. En als jij ons verslaat, dan leven wij, alle broers, net zo, en laten we alles achter." Dat zei hij, midden tussen de Kuru's, en ik zei: "Goed."

Toen kwam dat laatste, rampzalige spel. We verloren, we werden verbannen, en nu zwerven we zo door de landen en door harde wouden, in ellende. En Duryodhana wilde nog altijd geen vrede: hij liet zich door zijn woede meesle-

pen, en hij zette alle Kuru's tegen ons op, en iedereen die naar hem luisterde. Wie zou een afspraak breken die hij in het bijzijn van de goeden heeft gemaakt, om een rijk? Voor wie edel is, denk ik, is de dood lichter dan heersen over de aarde nadat hij de dharma heeft vertrapt.

Bij het spel greep je naar de knots, omdat je mijn armen wilde verbranden, en Arjuna hield je tegen: als je toen als een held had gehandeld, wat voor kwaad was er dan geweest? Je kende je eigen kracht, waarom zei je het niet vóór we de afspraak maakten? De tijd ervoor is voorbij: waarom zeg je nu deze harde dingen tegen me? Mijn grootste verdriet, Bhima, is dat we hebben toegezien hoe Draupadi werd rondgesleurd, en dat we het verdragen hebben. Het is als gif dat ik heb gedronken. Maar wat ik midden tussen de helden van de Kuru's heb beloofd, kan ik nu niet breken. Wacht op de tijd van het geluk, zoals wie zaait wacht tot de vrucht rijp is. Een man die eerst door bedrog is bedrogen, die de vijandschap ziet bloeien en vrucht ziet dragen, en die dan met zijn mannenkracht de grote buit binnenhaalt, leeft als een held onder de levenden. Hij krijgt het hele koningsgeluk, zijn vijanden buigen voor hem, zijn vrienden komen vol liefde naar hem toe en leven van hem, zoals de goden van Indra.

Maar mijn belofte is waar, dat moet je weten. Ik kies de dharma, boven de onsterfelijkheid en boven het leven. Een rijk, zonen, roem, rijkdom: alles bij elkaar is nog geen zestiende deel van de waarheid.'

De oogzalf en de naald

'Je hebt een verbond gesloten met de Tijd,' zei Bhima, 'met de Tijd die alles beëindigt, die geen einde heeft en geen maat. Denk je dat je de Tijd voor je ziet, jij, een sterveling die door de Tijd gebonden is, vergankelijk als schuim, als een vrucht die rijp wordt en valt? Bij ieder knipperen van je ogen neemt je leven af, zoals het poeder van de oogzalf minder wordt elke keer dat de naald erin gaat: waarom zou je dan wachten? Alleen wie een leven zonder einde heeft, of wie de maat van zijn leven kent en alles voor zich ziet, kan op de tijd wachten. Als wij wachten, koning, neemt de Tijd ons in die dertien jaar een stuk van ons leven af en brengt hij ons dichter bij de dood. Wie een lichaam heeft, draagt de dood altijd in dat lichaam mee. Laten we daarom nog vóór onze dood ons rijk nemen.

Een man die zijn vijandschap niet vereffent, telt niet mee, niemand kent hem, hij is maar een last voor de aarde, en hij zakt weg als een koe in de modder. Zijn geboorte is zinloos, vind ik, hij is een ellendeling. Jouw armen zijn van goud, koning, en je naam is overal bekend: dood je vijand in de strijd en geniet van wat je met je armen hebt gewonnen. Als een man degene doodt die hem heeft bedrogen, en hij gaat diezelfde dag naar de oorden van kwelling, dan is dat voor hem als de hemel van de goden. De pijn van de wrok is heter dan vuur. Ik brand ervan, en ik slaap niet, niet 's nachts en niet overdag.

En Arjuna hier, die de pees van de boog spant als geen ander, zit vol pijn, als een leeuw in zijn hol. Hij denkt dat hij het in zijn eentje tegen alle boogschutters van de wereld kan opnemen, en hij houdt zijn eigen hitte in, zoals een grote olifant. Nakula en Sahadeva zwijgen alsof ze stom zijn, en zelfs onze oude moeder, die helden heeft gebaard, zegt niets: ze willen jou niet tegen zijn. Al onze verwanten en de Srinjaya's willen wat jij wilt. Alleen ik brand van pijn, en Draupadi, de moeder van jouw zoon Prativindhya. Wat ik zeg, wil iedereen horen: ze zijn allemaal in het ongeluk geraakt, en ze willen allemaal de strijd. Er kan ons geen erger ongeluk overkomen dan dat lage, zwakke mannen ons rijk hebben afgepakt en ervan genieten.

Het zit in je aard, koning: je bent een en al medelijden en mildheid, en daarom verdraag je dit leed, en niemand prijst je erom. Je verstand is als dat van een domme Veda-opzegger, afgestompt door het opzeggen: het ziet de waarheid niet. Je lijkt wel een brahmaan: hoe ben je ooit in de stand van de kshatriya's geboren? Wie in die schoot wordt geboren, heeft meestal een wreed verstand. Je hebt de dharma van de koningen gehoord, zoals Manu hem heeft verkondigd, en die is wreed, vol bedrog, en kent geen vrede: waarom vergeef je die kwaadaardige zonen van Dhritarashtra? Je hebt verstand en moed, je bent geleerd en van hoge afkomst: waarom zit je erbij als een kreupele op zijn plankje, als er iets gedaan moet worden?

Jij wilt ons verbergen, maar dan wil je de Himalaya bedekken met een handvol gras. Je bent op de hele aarde bekend: je kunt niet ongezien rondgaan. Arjuna is als een witte olifant: hoe kan hij onherkend blijven? En deze twee jongens, Nakula en Sahadeva? En Draupadi, de prinses, die door het goede dat ze doet overal bekend is? Mij kennen de mensen al sinds ik een kind was. Als ik dat onherkende leven voor me zie, is het alsof je de Meru wilt verstoppen. En we hebben veel koningen en prinsen uit hun rijk verdreven, en die volgen nu Dhritarashtra. Wij hebben hen gekrenkt, en ze zijn nog niet tot rust gekomen.

Ze staan aan zijn kant, dus ze zullen ons met bedrog bestrijden. Ze zullen veel mannen in vermomming op ons af sturen, en als die ons herkennen en het doorvertellen, zijn we in groot gevaar.

We hebben nu dertien maanden in het woud gewoond. Tel ze als evenveel jaren. Een maand kan de plaats van een jaar innemen, zeggen de wijzen, zoals het putika-kruid de plaats van de soma inneemt bij het offer: laten we het zo doen. Of anders, koning, geef een goede trekos te eten tot hij verzadigd is, en je bent vrij van dat kwaad. Neem daarom het besluit je vijanden te doden. Voor een kshatriya is er geen andere dharma dan de strijd.'

Yudhishthira zuchtte en dacht na. Ik heb de dharma van de koningen gehoord, dacht hij, en de dharma van iedere stand. Wie ziet wat er nu gebeurt en wat later komt, die ziet het goed. Ik ken de hoogste weg van de dharma, die zo moeilijk te kennen is: hoe zou ik de dharma met geweld vermalen, alsof ik de Meru vermaalde? Toen wist hij wat hem te doen stond.

'Het is zoals je zegt, Bhima,' zei hij. 'Maar luister ook naar dit. Grote, kwade daden waar iemand alleen uit overmoed aan begint, lopen slecht af. Wat goed is overlegd, met moed aangepakt, zorgvuldig voorbereid en overdacht, dat slaagt, en dan is het lot ons gunstig. Jij denkt alleen uit onrust, opgeblazen door je trots op je kracht, dat we hieraan moeten beginnen.

Bhurishravas en Shala, de zonen van Somadatta, en Jalasandha met zijn kracht, Bhishma, Drona en Karna, en Ashvatthama, de zoon van Drona, de zonen van Dhritarashtra met Duryodhana voorop, die moeilijk te verslaan zijn: ze kennen allemaal de wapens, en ze staan altijd klaar om aan te vallen. De koningen en de vorsten die wij hebben gekweld, hebben zich bij de partij van de Kaurava's aangesloten, en nu zijn ze aan hen gehecht. Ze zetten zich in voor Duryodhana, niet voor ons. Hun schatkisten zijn vol, ze hebben legers, en ze zullen alles doen om hem te beschermen. Iedereen in het leger van de Kaurava's, de aanvoerders met hun zonen, hun raadslieden en hun soldaten, heeft van Duryodhana zijn deel gekregen en zijn genoegens, en hij heeft die helden bijzonder geëerd. Bhishma, Drona en de grote Kripa gedragen zich tegenover ons net zo als tegenover hen. Maar ze leven van wat de koning hun geeft, en dat zullen ze moeten terugbetalen, denk ik: daarom zullen ze in de strijd hun leven geven, al is er niets wat moeilijker op te geven is. Ze kennen allemaal de wapens van de goden, ze leven allemaal voor de dharma, en ik denk dat zelfs de goden met Indra voorop hen niet kunnen verslaan. En dan is daar Karna, de grote wagenstrijder, altijd vol wrok, altijd strijdlustig, die alle wapens kent, die

niemand kan aanvallen, gehuld in een pantser dat niets kan doorboren. Zolang je al die mannen niet eerst in de strijd hebt verslagen, kun jij Duryodhana in je eentje niet doden. Ik slaap niet, Bhima, als ik denk aan de lichte hand van die zoon van een suta, sneller dan alle boogschutters.'

Bhima schrok, en hij zei niets meer. Op dat moment kwam Vyasa naar hen toe, de zoon van Satyavati en hun grootvader. De Pandava's eerden hem, en hij zei tegen Yudhishthira: 'Ik weet wat er in je hart omgaat. Ik heb het met mijn inzicht gezien, en daarom ben ik snel gekomen. De angst die in je ronddraait, voor Bhishma, Drona en Kripa, voor Karna en de zoon van Drona, voor prins Duryodhana en voor Duhshasana, die neem ik weg, met een middel dat de regel voorschrijft. Wees standvastig en voer het uit, en verdrijf dan je koorts.'

Vyasa nam Yudhishthira apart. 'De tijd van je heil is gekomen,' zei hij. 'Arjuna zal je vijanden in de strijd overwinnen. Neem deze kennis van mij aan, als de vervulling zelf in een gestalte. Ik geef haar aan jou, omdat je bij mij je toevlucht zoekt. Ze heet Pratismriti, en wie haar heeft, vindt de weg naar de goden. Als Arjuna haar krijgt, zal hij bereiken wat hij wil. Laat hij om wapens naar Indra gaan en naar Rudra, die ook Shiva heet, naar Varuna, naar Kubera, de heer van de rijkdom, en naar Yama. Hij kan de goden zien, door zijn ascese en zijn moed. Hij is een rishi met groot vuur, met Narayana als metgezel. Hij is zelf een oude, eeuwige god, een eeuwig deel van Vishnu. Wanneer hij de wapens van Indra en van Rudra en van de hoeders van de wereld heeft gekregen, zal hij een groot werk doen. En zoek een ander woud, zoon van Kunti, waar jullie goed kunnen wonen. Wie lang op één plek woont, beleeft er geen vreugde meer, en hij verontrust de asceten die hun rust zoeken. Het wild raakt hier op, en de struiken en de kruiden worden uitgeput, want je onderhoudt veel brahmanen die de Veda kennen en alles wat erbij hoort.'

Toen leerde Vyasa de koning van de dharma, die zich had gereinigd en zijn toevlucht bij hem zocht, de hoogste kennis van de yoga, de oefening waarmee men geest en zinnen bedwingt. Daarna nam hij afscheid en verdween ter plekke. Yudhishthira hield die heilige kennis met beheerste geest vast, en telkens op de juiste tijd zei hij haar voor zichzelf op.

Hij verliet het Dvaitavana en ging terug naar het Kamyaka-woud, aan de oever van de Sarasvati, en de brahmanen die de klankleer en de lettergrepen kenden, rijk aan ascese, gingen met hem mee. In Kamyaka sloegen de Pandava's hun verblijf op, met hun raadslieden en hun dienaren. Daar woonden ze een tijd. Ze oefenden zich in het boogschieten en luisterden naar de Veda, en elke

dag gingen ze met reine pijlen op jacht, en ze brachten de offers aan de voorouders, de goden en de brahmanen.

DEEL II

Arjuna

. . .

HOOFDSTUK DRIE

De jager

Blijf staan

Na enige tijd dacht Yudhishthira, de koning van de dharma, terug aan wat de muni hem had opgedragen. Hij nam Arjuna terzijde, glimlachte naar hem en legde zijn hand op hem.

'Bhishma, Drona, Kripa, Karna en Ashvatthama, de zoon van Drona, beheersen de hele boogkunst, met haar vier delen,' zei hij. 'Ze kennen de wapens van Brahma, van de goden en van de asura's, hoe je ze gebruikt en hoe je ze afweert, en hoe je alle wapens hanteert. De zoon van Dhritarashtra heeft ze allemaal voor zich gewonnen, en hij gedraagt zich tegenover hen als tegenover zijn leraren. Als het zover is, zullen ze hem al hun kracht geven. Nu volgt de hele aarde Duryodhana, met haar dorpen en steden, haar zeeën, wouden en mijnen. Jij bent onze toevlucht. Op jou rust onze last.

Ik zie wat er nu moet gebeuren. Ik heb van Vyasa een geheime leer gekregen. Wie haar goed gebruikt, voor hem wordt de hele wereld helder. Neem die heilige kennis in je op, met al je aandacht, en wacht dan, op de juiste tijd, op de gunst van de goden. Leg je toe op felle ascese. Ga met je boog, je pantser en je zwaard, als een muni vol kracht, naar het noorden, en wijk voor niemand. Alle goddelijke wapens zijn bij Indra, Arjuna. Lang geleden, toen ze bang waren

voor Vritra, hebben de goden hun kracht aan Indra gegeven, en daar vind je ze allemaal bij elkaar. Zoek je toevlucht bij Indra: hij zal je de wapens geven. Laat je wijden, en vertrek vandaag nog om Indra te zien.'

Toen gaf Yudhishthira, de oudste, hem die kennis door, volgens de regel. Arjuna liet zich wijden en hield zijn woorden, zijn lichaam en zijn geest in bedwang, en zijn broer gaf hem verlof om te gaan. Op het bevel van de koning van de dharma nam hij zijn boog, de Gandiva, en zijn twee kokers die nooit leeg raakten. Hij trok zijn pantser aan, bond zijn armschermen om en zijn vingerbeschermers van leguanenleer, en hij bracht een offer in het vuur. Hij gaf de brahmanen gouden munten en liet hen heilwensen over hem uitspreken. Met zijn boog in de hand stond hij klaar om te vertrekken, om de zonen van Dhritarashtra te doden. Hij zuchtte en keek omhoog.

De brahmanen, de siddha's en de wezens die niemand ziet, zagen hem zo staan, en ze zeiden: 'Zoon van Kunti, krijg snel wat je in je hart wenst.' De brahmanen wensten hem de overwinning: 'Bereik wat je wilt. Laat de overwinning de jouwe zijn.'

Hij liep als een leeuw, met dijen als de stammen van salabomen, en alle ogen gingen met hem mee. Draupadi zei tegen hem:

'Alles wat Kunti voor je wenste toen je geboren werd, Arjuna, laat dat allemaal van jou zijn, en ook wat je zelf wenst. Laat niemand van ons ooit nog in een geslacht van kshatriya's geboren worden. Ik buig altijd voor de brahmanen, die niet van de strijd hoeven te leven. Mijn grootste verdriet was dat Duryodhana me in de vergadering van de koningen zag en lachend "koe" tegen me zei, en dat hij daar nog veel meer zei wat niet te zeggen was. Maar dit verdriet, nu jij weggaat, is groter. Je broers zullen, als ze 's nachts wakker liggen, over je heldendaden praten, en daar zullen ze troost in vinden. Als je lang wegblijft, Arjuna, vinden we geen vreugde meer in iets wat we hebben, niet in onze rijkdom, niet in ons leven. Ons geluk en ons leed, ons leven en onze dood, ons rijk en onze macht: alles ligt bij jou. Ik neem afscheid van je, zoon van Kunti. Ik wens je alle goeds. Je moet dit doen tegen machtige vijanden: ga snel, zonder hindernis, en win. Ik buig voor de Beschikker. Ga, en blijf gezond. Ik wens dat de godinnen je onderweg beschermen, Uma, Lakshmi en Sarasvati en de anderen, omdat je je oudste broer eert en doet wat hij zegt. Ik zoek mijn toevlucht bij de Vasu's, de Rudra's en de Aditya's, bij de Maruts en bij alle scharen van goden, om je te behoeden. Ik wens dat je veilig blijft voor de wezens van de lucht, van de aarde en van de hemel van de goden, en voor alle andere die je de weg versperren.'

Arjuna liep rechtsom om zijn broers en om Dhaumya heen, nam zijn mooie boog en vertrok. Waar hij ging, gingen alle wezens voor hem opzij. Hij was verbonden met de yoga die naar Indra leidt, en hij was vol kracht. Op één dag bereikte hij de heilige berg, want door de yoga ging hij zo snel als de gedachte, als de wind. Hij trok over de Himalaya en over de Gandhamadana, en dag en nacht, zonder moe te worden, ging hij door onbegaanbare streken.

Bij de Indrakila, een berg nog verder naar het noorden, bleef hij staan, en uit de lucht klonk een stem: 'Blijf staan!' Hij keek om zich heen en zag aan de voet van een boom een asceet, geelbruin en mager, met zijn haar in strengen samengekoekt, en de man straalde van de glans van een brahmaan.

De grote asceet zag Arjuna daar staan. 'Wie ben jij, jongen,' zei hij, 'dat je hier komt met je boog, je pantser en je pijlen, met je zwaard en je armschermen omgebonden, alsof je de dharma van de kshatriya's volgt? Hier hoef je geen wapens te gebruiken. Dit is de woonplaats van rustige brahmanen, asceten die hun woede en hun vreugde hebben bedwongen. Hier heb je niets aan een boog, en er wordt hier nooit gestreden. Leg die boog neer, jongen. Je hebt het hoogste doel bereikt.'

De brahmaan bleef het zeggen, alsof hij een gewoon mens voor zich had. Maar hij kreeg Arjuna niet van zijn stuk, zo vast was zijn besluit. Toen lachte de brahmaan. 'Ik wens je het goede, Arjuna. Kies een gunst. Ik ben Indra.'

Arjuna vouwde zijn handen en boog. 'Dit is wat ik wens, en geef me dit als gunst: ik wil van u alle wapens leren kennen.'

'Wat heb je aan wapens, Arjuna, nu je hier bent?' zei Indra. 'Kies genot, kies werelden. Je hebt het hoogste doel bereikt.'

'Ik wil geen werelden en geen genot, en geen godschap, en geluk al helemaal niet. Ik wil niet eens de heerschappij over alle onsterfelijken, koning van de goden. Als ik mijn broers in het woud achterlaat en mijn vijandschap niet vereffen, ben ik voor altijd te schande, in alle werelden.'

Indra antwoordde zacht. 'Wanneer je Shiva ziet, die over alle wezens heerst, met zijn drie ogen en zijn drietand, dan geef ik je alle goddelijke wapens, kind. Doe je best om de hoogste god te zien. Als je hem gezien hebt, zoon van Kunti, ga je volmaakt naar de hemel van de goden.'

Toen verdween Indra. Arjuna bleef daar, in yoga verzonken.

Vier maanden

'Brahmaan,' zei koning Janamejaya tegen Vaishampayana, 'ik wil uitvoerig horen hoe Arjuna, die nooit iets slechts deed, de wapens heeft gekregen. Hoe ging hij, zo vol vuur, zonder angst het woud in waar geen mensen wonen, en wat deed hij daar al die tijd? Hoe heeft hij Shiva tevreden gesteld, de verheven Sthanu, en de koning van de goden? Arjuna heeft eens met Bhava gevochten, met Shiva zelf, zeggen ze, een gevecht als geen ander. Toen de zonen van Pritha het hoorden, beefden hun harten, hoe dapper ze ook waren, van neerslachtigheid, van vreugde en van verwondering. Vertel me alles wat Arjuna daar gedaan heeft. Ik zie in Jishnu, de overwinnaar, zelfs niet het kleinste wat te laken valt.'

'Dat zal ik u vertellen, koning,' zei Vaishampayana, 'het grote, wonderlijke verhaal dat van de goden komt: hoe de zoon van Pritha de god van de goden met de drie ogen ontmoette, en hoe hij zijn lichaam aanraakte.'

En Vaishampayana vertelde verder.

Arjuna was vastberaden en had haast, want hij had besloten tot ascese. Het woud waarin hij helemaal alleen was gegaan, was leeg van mensen en vol doornen, met bloemen en vruchten, vogels en kudden dieren, en siddha's en charana's kwamen er. Bij zijn intocht hadden er in de lucht schelpen en trommels geklonken. Er was een dichte regen van bloemen op de aarde gevallen, en een net van wolken had zich overal uitgespreid en hem schaduw gegeven.

Op de rug van de Himalaya, dicht bij de grote berg, woonde hij nu. Hij zag er bomen in bloei, vol vogels, en rivieren met veel draaikolken, blauw als lapis lazuli, met heilig water, koel en helder. Ganzen en eenden, kraanvogels, kokila's, reigers en pauwen lieten er hun stem horen.

Daar begon hij, met al zijn vuur, aan een felle ascese. Hij kleedde zich in kusagras en droeg een hertenhuid en een staf. De eerste maand at hij alleen vruchten, telkens na drie volle nachten. De tweede maand at hij na tweemaal zo veel tijd. De derde maand at hij maar eens in de veertien dagen, en dan dorre bladeren die op de grond gevallen waren. De vierde maand leefde hij van lucht. Hij stond met zijn armen omhoog, zonder op iets te steunen, op de toppen van zijn tenen. Doordat hij zich zo vaak baadde, kreeg zijn haar, dat in strengen was samengekoekt, de kleur van de bliksem en van de lotus.

Toen gingen alle grote rishi's naar Shiva, de god die de boog Pinaka draagt, de blauwkelige. Ze bogen voor hem, stemden hem gunstig, en vertelden hem

wat Arjuna deed. 'Die zoon van Pritha zit op de rug van de Himalaya en doet een ascese zo zwaar dat niemand er het einde van ziet, zo zwaar dat de windstreken ervan roken. Wij weten niet wat hij wil, god van de goden. Hij verhit ons allemaal. Houd hem tegen.'

Shiva, die over zijn scharen heerst, gaf hun antwoord. 'Ga snel terug, en wees blij. Maak jullie om Arjuna geen zorgen. Ik weet welk voornemen er in zijn hart leeft. Hij verlangt niet naar de hemel van de goden, niet naar macht en niet naar een lang leven. Wat hij wil, doe ik vandaag nog.'

De rishi's gingen terug naar hun hermitages.

De jager

Toen alle rishi's weg waren, nam Shiva, de verheven god die de Pinaka in de hand houdt en al het kwaad vernietigt, de gedaante aan van een Kirata, een man van het jagersvolk uit de bergen. Hij straalde als een boom van goud, en hij was zo groot als een tweede Meru. Hij greep een prachtige boog en pijlen, en vol gloed kwam hij omlaag. Bij hem was de godin Uma, zijn vrouw, in dezelfde dracht als hij, en een vrolijke stoet van de gana's, de scharen die Shiva volgen, in allerlei gestalten, en duizenden vrouwen, allemaal als Kirata's verkleed.

In één ogenblik werd het in het hele woud stil. De bronnen ruisten niet meer en de vogels zwegen.

De Kirata kwam dicht bij Arjuna, en daar zag hij iets vreemds: een daitya, een zoon van Diti, die Muka heette, had de gedaante van een zwijn aangenomen en loerde op Arjuna om hem te doden. Arjuna pakte de Gandiva en zijn pijlen, spande zijn boog en liet de pees dreunen. 'Ik ben hier gekomen en ik heb je niets gedaan,' zei hij tegen het zwijn, 'en jij wilt me doden. Daarom stuur ik jou eerst naar het huis van Yama.'

Arjuna stond op het punt te schieten, maar de Kirata hield hem tegen. 'Op dat dier, zo donker als een regenwolk, had ik het eerst gemunt!'

Maar Arjuna stoorde zich niet aan die woorden en schoot. Ook de Kirata schoot, op hetzelfde doel. De twee pijlen troffen tegelijk het brede, rotsharde lijf van Muka, met een klap als van de bliksem op een berg. Muka stierf, en terwijl hij stierf, nam hij weer zijn rakshasa-gedaante aan.

Toen zag Arjuna de man die straalde als goud, met al die vrouwen om zich heen, en hij lachte en zei: 'Wie ben jij, dat je met een stoet vrouwen door dit lege

woud zwerft? Ben je hier niet bang, jij met je glans van goud? En waarom heb je op mijn dier geschoten? Die rakshasa kwam hier, en ik had hem het eerst. Of je het nu uit lust deed of uit minachting, je komt hier niet levend vandaan. Wat je me vandaag hebt aangedaan, is tegen de dharma van de jacht. Daarom neem ik je je leven, bergbewoner.'

De Kirata antwoordde met een zachte stem: 'Om mij hoef je niet bang te zijn, held. Dit land, dit woud, is altijd onze woonplaats geweest. Maar waarom heb jij gekozen om hier te wonen, waar het zo hard is? Wij wonen in dit woud vol dieren, maar jij, rijk aan ascese, je bent teer en een zacht leven gewend: hoe kun jij alleen door dit lege land zwerven?'

'Op de Gandiva vertrouw ik,' zei Arjuna, 'en op mijn pijlen, en zo woon ik in dit grote woud als een tweede zoon van Agni. En dit wezen, dat de gedaante van een dier had aangenomen, een rakshasa die mij kwam doden, heb ik gedood.'

'Ik heb hem eerst geraakt,' zei de Kirata, 'met de pijlen van mijn boog, en daar ligt hij. Hij was mijn doel, hij was van mij, en door mijn schot is hij gestorven. Je moet je eigen fouten niet op een ander schuiven, alleen omdat je trots bent op je kracht. Mij is onrecht gedaan, dwaas, en je komt hier niet levend vandaan. Sta stil, ik schiet mijn pijlen op je. Doe je best, met al je kracht, en schiet jij ook.'

Arjuna werd woedend en schoot zijn pijlen op hem af. De Kirata ving ze op, blij, en riep: 'Meer! Meer, dwaas! Schiet je scherpste pijlen, die door de kwetsbaarste plekken heen gaan!' Toen liet Arjuna een stortbui van pijlen op hem los, en de Kirata ving ook die op en bleef staan, onbeweeglijk als een berg, met een lichaam zonder één wond.

'Prachtig! Prachtig!' riep Arjuna. 'Deze man met zijn tere ledematen, die op de top van de Himalaya woont, vangt de pijlen van de Gandiva op zonder te wankelen. Wie is dit? Een god? Rudra zelf? Een yaksha? De koning van de goden? Op deze berg komen de goden bij elkaar. Behalve de god met de Pinaka kan niemand de kracht verdragen van de duizenden pijlen die ik afschiet. Maar of het een god is of een yaksha: als het een ander is dan Rudra, stuur ik hem met mijn scherpe pijlen de dood in.'

Hij schoot opnieuw, honderden pijlen, die alles doorboren, en ook die ving de Kirata op. Opeens waren Arjuna's pijlen op. Hij zag het en schrok. Hij dacht aan Agni, de god van het vuur, die hem lang geleden, in het Khandava-woud, de twee kokers had gegeven die nooit leeg raakten. Wat moet ik nu nog met mijn boog afschieten, dacht hij, nu mijn pijlen op zijn? Wie is deze man, die

al mijn pijlen opslokt? Ik zal hem met het uiteinde van mijn boog bewerken, zoals je een olifant met de punt van een speer bewerkt, en hem naar het huis van Yama sturen, die de strafstaf draagt.

Hij greep de Kirata met het uiteinde van zijn boog, trok hem met de pees naar zich toe en sloeg hem met zijn vuisten. Hij vocht met de boog, en ook die goddelijke boog slokte de Kirata op. Nu stond Arjuna daar zonder boog, met zijn zwaard in de hand. Hij wilde een einde aan het gevecht maken en stormde op hem af. Met alle kracht van zijn armen sloeg hij zijn scherpe zwaard op het hoofd van de Kirata, een zwaard dat zelfs door rotsen niet werd tegengehouden. Maar toen het zijn hoofd raakte, sprong het in stukken.

Daarna vocht hij met bomen en met stenen, en de Kirata ving de bomen op en ook de stenen. Met rook uit zijn mond sloeg Arjuna met zijn vuisten op hem in, en de Kirata sloeg terug met harde vuisten. Het knetterde en kraakte toen hun vuisten elkaar troffen. Het werd een groot gevecht met de armen, zoals het gevecht van Vritra met Indra.

Arjuna wierp zich met zijn borst op de Kirata, en de Kirata sloeg met kracht terug. Van het pletten van hun armen en het schuren van hun borsten kwam er vuur in hun ledematen, met gloeiende kolen en rook. De Kirata drukte hem samen, hem die al zo was samengedrukt, en in zijn woede overmeesterde hij hem met zijn vuur en verduisterde zijn geest. Arjuna's ledematen waren zo geplet dat hij leek op een bal vlees. Hij kon niet meer ademen, zo vast werd hij gehouden. Hij viel neer, bewusteloos.

Toen was Bhava tevreden.

Arjuna kwam weer bij en stond op, zijn lichaam overdekt met bloed, vol pijn. Hij zocht zijn toevlucht bij de verheven god met de Pinaka, bij wie iedereen zijn toevlucht zoekt. Hij maakte een altaartje van klei, en hij vereerde Bhava met een krans van bloemen. En toen zag hij die krans op het hoofd van de Kirata. Hij viel aan zijn voeten. De god zag hoe verbaasd hij was en hoe zijn lichaam door de ascese was weggeteerd, en met een stem die dreunde als de wolken zei hij:

'Arjuna, ik ben tevreden over je, over wat je gedaan hebt, want niemand doet je dat na. Om je moed en je standvastigheid is geen kshatriya je gelijke. Je vuur en je kracht zijn vandaag gelijk aan de mijne. Kijk naar mij. Ik geef je het oog. Je was vroeger een rishi. Je zult al je vijanden in de strijd verslaan, ook alle bewoners van de hemel van de goden. En ik zal je een wapen van mij geven dat niemand kan tegenhouden. Jij kunt het meteen dragen.'

Nu zag Arjuna hem, Shiva, de grote god, die op de bergen woont, met de drietand in zijn hand, stralend, met de godin bij zich. Hij liet zich op zijn knieën vallen, boog zijn hoofd tot op de grond en smeekte om zijn gunst.

'U die uw haar in een knot draagt, u die over alle wezens heerst, u die Bhaga, een van de Aditya's, de ogen uitstak: vergeef mij mijn misstap, verheven Shankara. Ik ben naar deze grote berg gekomen omdat ik u wilde zien, god van de goden, naar deze berg die u lief is, de beste woonplaats van de asceten. Ik smeek om uw gunst, verheven god voor wie alle wezens buigen. Laat dit mij niet als misstap worden aangerekend, Mahadeva, dat ik uit al te grote overmoed, zonder te weten wie u was, met u heb gevochten. Ik zoek mijn toevlucht bij u. Vergeef het mij, Shankara.'

Shiva lachte. Hij pakte Arjuna bij zijn arm en zei: 'Het is vergeven.' Hij sloeg zijn armen om hem heen, en daarna zei hij:

'In een vroeger lichaam was je Nara, met Narayana als metgezel. In Badari heb je tienduizenden jaren een felle ascese gedaan. In jou en in Vishnu, de hoogste van alle wezens, is het hoogste vuur, en jullie twee dragen met jullie vuur de wereld. Toen Indra tot koning van de goden werd gewijd, hebben jij en Krishna met een grote boog die dreunde als een onweerswolk de danava's gestraft. Dit is die Gandiva, die bij jouw hand past, Arjuna. Ik had hem met mijn begoocheling opgeslokt. Ook je twee kokers zullen weer nooit leeg raken, en je lichaam zal zonder ziekte zijn. Ik ben tevreden over je en over je moed. Kies van mij een gunst, wat je maar wilt. Er is geen man zoals jij, niet onder de stervelingen en niet in de hemel van de goden, en van de kshatriya's ben jij de eerste.'

'Verheven god met de stier in uw vaandel,' zei Arjuna, 'als u mij uit vreugde mijn wens wilt geven, dan wens ik dat goddelijke wapen, de Pashupata, dat het hoofd van Brahma heet, het wapen van Rudra, dat aan het einde van een tijdperk de hele wereld vernietigt. Daarmee wil ik het in de grote strijd opnemen tegen Karna, Bhishma, Kripa en Drona, en ze door uw gunst verslaan. Daarmee wil ik in de strijd de danava's verbranden en de rakshasa's, de geesten, de pishacha's, de gandharva's en de naga's. Als men het met een mantra oproept, komen er duizenden speren uit voort, knotsen om van te huiveren en pijlen als gifslangen. Daarmee wil ik vechten tegen Bhishma en Drona en Kripa, en tegen de zoon van een suta, die altijd harde woorden spreekt. Dat is mijn eerste wens, verheven god, u die Bhaga de ogen uitstak: dat ik door uw gunst tegen hen opgewassen ben.'

'Ik geef je mijn geliefde wapen, de Pashupata,' zei Shiva. 'Jij kunt het dragen, loslaten en terugroepen. Zelfs Indra kent het niet, Yama niet, de koning van de yaksha's niet, Varuna niet en Vayu niet: hoe zouden mensen het dan kennen? Maar je mag het nooit overhaast op een mens loslaten, Arjuna. Als het neerkomt op iemand met weinig vuur, verbrandt het de hele wereld. Er is niemand in de drie werelden, niets wat beweegt en niets wat stilstaat, dat het niet kan doden. Men laat het los met de geest, met het oog, met het woord en met de boog.'

Arjuna reinigde zich haastig. Met al zijn aandacht omvatte hij de voeten van de god die over alles heerst en zei: 'Leer het mij.'

Shiva leerde hem het wapen, met het geheim hoe je het terugroept. Het wapen stond bij Arjuna klaar, als de Dood in een gestalte, zoals het bij Shiva zelf klaarstaat, en Arjuna nam het blij aan. De aarde beefde, met haar bergen, wouden en bomen en met haar zeeën. Schelpen en trommels klonken, duizenden pauken, en er sloeg een geweldige donder. Goden en danava's zagen het wapen vlammen, in een gestalte, naast Arjuna. En wat er in Arjuna's lichaam aan onheil was, verdween allemaal toen de god met de drie ogen hem aanraakte.

'Ga naar de hemel van de goden,' zei de god, en Arjuna boog zijn hoofd, vouwde zijn handen en keek naar hem. Toen gaf Shiva, de man van Uma, aan Arjuna de grote boog Gandiva, de boog die daitya's en pishacha's doodt. En de god verliet met Uma de berg, met zijn witte hellingen, zijn dalen en grotten, waar vogels en grote rishi's komen, en ging de lucht in.

HOOFDSTUK VIER

De hoeders van de wereld

Arjuna keek de god na die de Pinaka draagt en de stier in zijn vaandel voert, tot hij uit het zicht was, zoals de zon ondergaat terwijl de wereld kijkt. 'Ik heb de grote god gezien,' zei hij. 'Ik heb Shiva gezien, de god met de drie ogen, die gunsten geeft, in levenden lijve, en ik heb hem met mijn hand aangeraakt. Hij is mij goedgezind geweest, en ik weet dat ik gekregen heb wat ik zocht. Mijn vijanden zijn al verslagen. Mijn doel is bereikt.'

Daar kwam Varuna aan, de heer van de wateren, en zijn glans, blauw als lapis lazuli, verlichtte alle windstreken. Om hem heen waren de wezens van het water en de rivieren, en naga's uit het slangenvolk, daitya's uit het geslacht van de asura's en sadhya's uit de scharen van de goden. Daarna kwam Kubera, de heer van de schatten, met een lichaam van goud, op zijn stralende wagen, en de yaksha's, de halfgoddelijke wezens die hem dienen, volgden hem. Hij kwam om Arjuna te zien. En Yama kwam, de zoon van de zon, de koning van de doden, die alle schepselen laat sterven en een eind maakt aan de werelden, met de strafstaf in zijn hand. Met hem kwamen de voorouders, die de werelden in stand houden, met een lichaam en zonder lichaam, en zijn wagen zette de drie werelden in het licht. Op de toppen van de grote berg namen ze hun plaats in, en ze zagen Arjuna daar in zijn ascese.

Even later kwam Indra, de koning van de goden, op de kop van Airavata, zijn olifant, met Shachi, zijn vrouw, en omringd door de scharen van de goden.

Boven zijn hoofd werd een witte parasol gehouden. Gandharva's en rishi's, rijk aan ascese, zongen zijn lof, en hij nam plaats op een top van de berg. Yama stond op een top in het zuiden, en met een diepe, rommelende stem zei hij:

'Arjuna, Arjuna, kijk naar ons. Wij zijn de hoeders van de wereld, en we zijn hier samengekomen. Vandaag geven we je het oog om ons te zien, want jij bent het waard. Vroeger was je Nara, een sterke rishi met een onmetelijke geest. Op bevel van Brahma ben je een sterveling geworden, jongen, een held die uit Indra is voortgekomen. Bhishma, de grootvader, die de dharma volgt en die uit de Vasu's geboren is, zul jij in de strijd overwinnen. Ook de kshatriya's die zo heet zijn als vuur, onder de bescherming van Drona, de zoon van Bharadvaja, zul jij verslaan, en de machtige danava's die als mensen geboren zijn, en de asura's die Nivatakavacha's heten. En Karna, een deel van mijn vader, de god die alle werelden verhit, Karna, de sterke, zul jij doden. De delen van de goden, de gandharva's en de rakshasa's die op aarde gekomen zijn en die jij in de strijd neerslaat, zullen elk de plaats bereiken die ze met de vrucht van hun eigen daden gewonnen hebben. Je roem zal in de wereld nooit vergaan, want je hebt de grote god zelf in een zware strijd tevreden gesteld. Samen met Vishnu zul je de aarde haar last afnemen. Neem mijn wapen, de strafstaf, die niemand kan tegenhouden. Daarmee zul je grote daden doen.'

Arjuna nam het wapen in ontvangst met de mantra's en de riten, en met de kennis om het los te laten en terug te roepen. Daarna verhief Varuna zijn stem, vanaf een top in het westen. 'Arjuna, niemand onder de kshatriya's houdt zich zo aan de dharma van zijn stand als jij. Kijk naar mij, jij met je grote, koperkleurige ogen. Ik ben Varuna. Neem mijn strikken, die niemand kan afweren, met hun geheim en met de kennis om ze terug te roepen. Daarmee heb ik in de oorlog om Tara, de vrouw van Brihaspati, duizenden daitya's gebonden. Omdat ik je goedgezind ben, staan ze nu voor je klaar: neem ze. Als jij ze opheft, ontkomt zelfs de Dood je niet. Als jij met dit wapen over het slagveld gaat, blijft er op aarde geen kshatriya over.'

Ook de strikken aanvaardde Arjuna. Na Yama en Varuna nam Kubera het woord, de god die op de Kailasa woont.

'Ook ik ben je goedgezind, zoon van Pandu. Deze ontmoeting met jou doet me evenveel vreugde als een ontmoeting met Vishnu, de Onoverwonnene. Je was vroeger een god, Arjuna, een eeuwige. In vroegere wereldtijden heb je dag na dag samen met ons ascese gedaan. Ik geef je het oog om ons te zien. Je zult zelfs wezens verslaan die geen mensen zijn, hoe moeilijk ze ook te overwinnen

zijn. Neem ook van mij een wapen, dat mij dierbaar is: Antardhana, het wapen van het verdwijnen. Het neemt de vijand zijn kracht, zijn vuur en zijn glans af, en het brengt hem in slaap. Daarmee zul je de legers van de zoon van Dhritarashtra verbranden. Shiva schoot het af toen hij de drie steden van de asura's vernietigde, en het verbrandde machtige asura's. Ik heb het voor jou klaargemaakt. Jij hebt het gewicht om het te dragen.'

Toen ook Kubera's wapen in Arjuna's handen lag, wendde Indra zich tot hem. 'Zoon van Kunti, jij bent een heerser van oudsher. Je hebt de hoogste vervulling bereikt, en je bent de weg van de goden gegaan. Maar je moet nog een groot werk voor de goden doen. Je moet opstijgen naar de hemel van de goden: maak je klaar. Mijn wagen komt voor jou naar de aarde, met Matali, mijn wagenmenner. Daar, bij mij, geef ik je de wapens van de goden.'

De hoeders van de wereld stonden daar samen op de bergtop, en Arjuna verwonderde zich. Hij eerde hen met woorden, met water en met vruchten. De goden eerden hem op hun beurt, en ze gingen terug zoals ze gekomen waren, zo snel als de gedachte, waarheen ze maar wilden.

Lampen in de verte

Arjuna dacht aan de wagen van Indra, en de wagen kwam, met Matali als wagenmenner. Het licht ervan verdreef het duister uit de lucht, de wagen leek de wolken open te scheuren, en hij vulde de windstreken met een donderend geraas. Erop lagen zwaarden, speren en knotsen, werpspiesen, bliksems en donderslagen, wapens op wielen en wapens die slaan met de kracht van wind en donder, en er lagen grote naga's op met vlammende muilen. Tienduizend goudkleurige paarden, zo snel als de wind, trokken de wagen, een toverwerk van de goden, en het oog kon hem niet volgen. Arjuna zag het vaandel, dat Vaijayanta heet, donkerblauw en stralend, aan een bamboestok die met goud versierd was. En toen hij de wagenmenner zag, die met goud getooid op de wagen stond, dacht hij dat het een god was.

Matali boog zich eerbiedig voor hem. 'Zoon van Indra, je vader wil je zien. Stijg op de wagen die hij je stuurt. De god van de honderd offers, de hoogste van de onsterfelijken, zei tegen mij: "Laat de bewoners van de hemel van de goden de zoon van Kunti zien, nu hij hier is." Indra wacht op je, omringd door de goden en de scharen van de rishi's, door gandharva's en apsara's, en hij verlangt

ernaar je te zien. Stijg met mij op, van deze wereld naar de wereld van de goden, zoals hij beveelt. Als je de wapens hebt, kom je terug.'

'Matali,' zei Arjuna, 'stijgt u eerst op deze wagen. Koningen met grote rijkdom, die offers brengen en de priesters rijk belonen, krijgen hem niet, ook niet met honderd rajasuya's en paardenoffers, en ook goden en danava's kunnen er niet op stijgen. Wie geen ascese heeft gedaan, kan deze wagen niet eens zien of aanraken, laat staan erop stijgen. Als u op de wagen staat en de paarden stilstaan, dan stijg ik na u op, zoals wie goed gedaan heeft de goede weg op gaat.'

Matali stapte op de wagen en hield de paarden met de teugels in. Arjuna baadde in de Ganga en maakte zich rein. Hij zei zijn mantra's op, keer op keer, zoals de regels het vragen, en hij offerde de voorouders water. Daarna nam hij afscheid van de Mandara, de koning van de bergen.

'Berg, jij bent altijd de toevlucht geweest van de wijzen die de dharma volgen en goede daden doen en die de weg naar de hemel van de goden zoeken. Door jouw gunst komen brahmanen, kshatriya's en vaishya's daar, en ze leven er zonder zorgen met de goden. Koning van de bergen, toevlucht van de wijzen, rijk aan tirtha's, de heilige badplaatsen, ik ga, en ik neem afscheid van je. Ik heb gelukkig op je gewoond. Je hellingen, je bosjes, je beken en bronnen en je tirtha's heb ik vaak gezien. Ik heb je geurige vruchten gegeten, ik heb het water gedronken dat geurig uit je lichaam welt, en het water van je bronnen, dat smaakte als amrita. Zoals een kind op de schoot van zijn vader ligt, zo heb ik op jouw schoot gespeeld, waar de apsara's zingen en de Veda klinkt.'

Arjuna steeg op de wagen en voer omhoog. Toen hij voor de stervelingen op aarde uit het zicht was, zag hij duizenden wagens van de goden. Daar scheen geen zon en geen maan, en ook geen vuur: alles straalde er met een eigen licht, dat met goede daden verdiend was. De lichten die men van hier als sterren ziet, klein als lampjes omdat ze zo ver weg zijn, al zijn ze heel groot, die zag Arjuna daar op hun plaats, elk in zijn eigen gloed. Er waren koninklijke wijzen, koningen die door hun ascese rishi waren geworden, en siddha's, wezens die de volmaaktheid hebben bereikt, en helden die in de strijd gevallen waren, en mensen die met hun ascese de hemel van de goden hadden gewonnen, in honderden scharen. Duizenden gandharva's waren er, met de glans van de zon, en guhyaka's, die net als de yaksha's Kubera dienen, en rishi's, en scharen van apsara's. Hij vroeg Matali wat die werelden met hun eigen licht waren.

'Dat zijn de mensen die goed gedaan hebben,' zei Matali, 'elk op zijn eigen plaats. Jij hebt ze vanaf de aarde gezien, als sterren.'

Bij de poort zag Arjuna de witte olifant staan die altijd overwint, Airavata, met zijn vier slagtanden. Over het pad van de siddha's ging de zoon van Pandu verder, en hij straalde zoals lang geleden koning Mandhatri. Hij trok voorbij de werelden van de koningen, en toen zag hij Amaravati, de stad van Indra.

Op één zetel

In Amaravati woonden siddha's, en charana's, de zangers die de lof van de goden zingen, en heilige bomen bloeiden er in alle seizoenen. Een geurige wind waaide Arjuna koelte toe. Hij zag ook Nandana, het woud van de goden waar de apsara's graag komen, en de bomen met hun bloesems leken hem te roepen. Wie geen ascese had gedaan, kon die wereld niet zien, en wie het offervuur niet onderhield, evenmin. Het was de wereld van wie goed deed, niet van wie in de strijd zijn rug had toegekeerd. Wie geen offers bracht, wie loog, wie de Veda niet kende, wie niet in de tirtha's had gebaad, wie niets gaf, kon haar niet zien, en ook niet wie offers verstoorde, wie gemeen was of drank dronk, wie het bed van zijn leraar schond, wie vlees at of een kwaad hart had.

Langs Nandana, waar muziek klonk, ging Arjuna de geliefde stad van Indra binnen. Daar zag hij de wagens van de goden, die gingen waarheen men wilde, bij tienduizenden. Sommige stonden stil, andere reden af en aan. Gandharva's en apsara's zongen zijn lof. De goden, de gandharva's, de siddha's en de grote rishi's eerden de zoon van Pritha en lieten heilwensen over hem klinken, en hij hoorde schelpen en pauken. Op bevel van Indra ging hij over de wijde sterrenweg die Suravithi heet, terwijl hij van alle kanten werd geprezen. Daar ontmoette hij alle scharen van de goden, en de brahmaanse rishi's, en veel koninklijke wijzen met koning Dilipa voorop, en Narada, de rishi van de goden.

Hij groette hen allen, en ten slotte zag hij Indra, de god van de honderd offers. Arjuna stapte van de wagen en stond voor zijn vader. Boven Indra werd een witte parasol met een gouden steel gehouden, en men waaide hem koelte toe met een waaier van jakstaarten vol heerlijke geuren. Gandharva's, met Vishvavasu voorop, bezongen hem, en de voornaamste brahmanen prezen hem met de verzen van de Rig-, de Yajur- en de Samaveda.

Arjuna boog zijn hoofd tot op de grond, en Indra sloot hem in zijn ronde, sterke armen. Hij nam hem bij de hand en liet hem naast zich zitten, op zijn eigen heilige zetel, die de goden en de rishi's vereren. Arjuna boog zich eerbiedig voor hem, en Indra rook aan zijn hoofd en nam hem op schoot. Uit liefde streelde Indra Arjuna's mooie gezicht met zijn geurige hand. Met de hand die het teken van de bliksem draagt, omdat ze altijd om de bliksem sluit, streek hij langzaam, telkens weer, over Arjuna's armen, lang en mooi, hard van de boogpees en het schieten. Hij glimlachte naar hem, zijn ogen wijd open van vreugde, en hij kon niet genoeg naar hem kijken. Vader en zoon zaten samen op één zetel, en ze sierden de zaal zoals zon en maan samen het hemelgewelf sieren op de veertiende dag van de maand.

De gandharva's, de hemelse muzikanten, zongen met Tumburu voorop liederen op de melodie van de Samaveda. En overal in de zaal dansten de apsara's, de danseressen uit de hemel van de goden: Ghritachi, Menaka, Rambha en Urvashi, en veel anderen met ogen als lotusbladeren, wier werk het was het hart van de volmaakten in verwarring te brengen. Ze hadden brede heupen, hun borsten trilden, en met hun blikken van opzij en hun lieflijke gebaren namen ze het hart, het verstand en de geest van wie toekeek gevangen.

Op Indra's wens brachten de goden en de gandharva's Arjuna het beste arghya, het water dat men een geëerde gast aanbiedt, en water om zijn voeten te wassen en zijn mond te spoelen, en ze leidden de prins het paleis van Indra binnen. Zo geëerd woonde Arjuna in het huis van zijn vader. Hij leerde er de grote wapens, met de kennis om ze terug te roepen. Uit Indra's eigen hand kreeg hij diens geliefde wapen, de bliksem, waar niemand tegen bestand is, en de donderslagen met hun grote geraas, die zich aankondigen met wolken en met dansende pauwen.

Nu hij de wapens had, dacht hij aan zijn broers. Maar op bevel van Indra bleef hij vijf jaar in de hemel van de goden, en het ontbrak hem daar aan niets.

Toen de tijd gekomen was en Arjuna de wapens beheerste, zei Indra tegen hem: 'Zoon van Kunti, leer van Chitrasena de dans en de zang, en het spel op de instrumenten dat de goden kennen en dat er in de wereld van de mensen niet is. Het zal je goed doen.' Hij gaf hem Chitrasena als vriend, de gandharva die ook in de zaal van de Pandava's had gezeten.

Arjuna leefde met hem, zonder zorgen, en Chitrasena leerde hem zang, spel en dans. Toch vond Arjuna geen rust. Hij dacht aan het dobbelspel van Shakuni, de zoon van Subala, en vol wrok verlangde hij naar de dood van Duhs-

hasana. Toen zijn vriendschap met Chitrasena hecht was geworden, leerde hij ook de dans en de muziek van de gandharva's, alle soorten dans en alles wat er aan spel en zang te leren viel. Hij dacht aan zijn broers, en aan Kunti, zijn moeder.

De moeder van mijn geslacht

Indra merkte dat Arjuna's blik aan Urvashi bleef hangen, een van de apsara's die in zijn zaal hadden gedanst. Hij riep Chitrasena bij zich, een vorst onder de gandharva's, en zei onder vier ogen tegen hem: 'Ga vandaag als mijn bode naar Urvashi, de mooiste van de apsara's, en stuur haar naar Arjuna. Zoals hij op mijn bevel, met eer omringd, de wapens en alle kennis heeft gekregen, zo moet jij ervoor zorgen dat hij bedreven raakt in de omgang met vrouwen.'

'Goed,' zei Chitrasena, en met verlof van Indra ging hij naar Urvashi. Ze herkende hem en heette hem welkom, en toen ze allebei zaten, zei hij: 'Ik ben gestuurd door de enige koning van de hemel van de goden, en hij rekent op je. Je kent Arjuna. Bij goden en mensen is hij beroemd om de goede eigenschappen waarmee hij geboren is, om zijn schoonheid, zijn gedrag, zijn geloften en zijn zelfbeheersing, om zijn kracht en zijn moed. Hij kent de Veda's, met de upanishads, de leerteksten die de Veda afsluiten, en met de oude verhalen. Hij is vergevingsgezind en kent geen afgunst, hij pocht niet, hij spreekt de waarheid, en in alles wat men kan begeren is hij gelijk aan Indra en Varuna. Laat hij de vrucht van de hemel van de goden proeven. Laat hij vandaag, met verlof van Indra, aan je voeten komen. Doe het: Arjuna is je toegedaan.'

Urvashi glimlachte, en de eer die hij haar bewees, deed haar goed. 'Wat je me over zijn goede eigenschappen zegt, is waar,' zei ze. 'Bij zulke eigenschappen zou ik een man zonder aarzelen kiezen. Waarom dan Arjuna niet? Op bevel van Indra, uit vriendschap voor jou en om al die eigenschappen ben ik al in de macht van Kama, de god van de liefde. Ga maar, waarheen je wilt. Ik kom graag.'

Ze liet de gandharva gaan, nu zijn opdracht volbracht was, en baadde, want ze verlangde naar Arjuna. Ze tooide zich met sieraden die het hart verblijden en met geurige, stralende kransen. Door de schoonheid van Arjuna hadden de pijlen van Kama haar doorboord, en in gedachten lag ze al met hem op een groot, prachtig bed en vrijde met hem, en ze dacht aan niets anders.

Het was laat op de avond en de maan was opgekomen toen Urvashi, de vrouw met de brede heupen, op weg ging naar het huis van Arjuna. Haar haar was lang en zacht en krulde, met witte waterlelies erin. Haar borsten, gezalfd met de zalf van de goden en met sandelpasta, deinden onder het snoer dat erop lag terwijl ze liep, en door hun gewicht boog ze bij elke stap licht voorover in haar middel, dat prachtig was met zijn drie plooien. Daaronder haar heupen, hoog en vol, breed als de helling van een berg, en haar schoot, het verblijf van de liefdesgod, met gouden kettingen omgord, die zelfs de vastheid van de rishi's van de goden aan het wankelen bracht. Het kleed eroverheen was zo dun dat haar schoot erdoor straalde. Haar voeten, met de enkels diep in het vlees, met lange, koperrode zolen en tenen en een hoog gewelfde wreef, droegen belletjes die rinkelden. Ze had een beetje drank gedronken, en met die drank, met haar verlangen en met haar spel in duizend gebaren ging ze door de wereld van de goden, en de siddha's, de charana's en de gandharva's keken haar na. Haar bovenkleed was heel fijn en had de kleur van een wolk, en daarin ging ze voort als een maansikkel achter een sluier van wolken.

Al gauw was ze bij zijn huis. Bij de poort lieten de wachters weten dat ze gekomen was, en ze ging de heldere, mooie woning binnen.

Arjuna ging haar in die nacht tegemoet, en zodra hij haar zag, sloot hij zijn ogen. Hij groette haar en eerde haar zoals men een leraar eert. 'Ik buig mijn hoofd voor u, Urvashi. Wat beveelt u? Ik sta voor u als uw dienaar.'

'Chitrasena heeft me gestuurd,' zei Urvashi. 'Op het feest dat je vader gaf toen jij hier kwam, terwijl de gandharva's op hun vina's, hun luiten, speelden en de apsara's dansten, keek jij, Arjuna, zonder met je ogen te knipperen naar één van ons, naar mij. Daarom stuurde je vader Chitrasena naar me, en met hun beider verlof ben ik naar je toe gekomen om je te dienen. Je goede eigenschappen hebben mijn hart getrokken, en ik ben in de macht van de liefdesgod. En het is ook mijn eigen wens, held, al heel lang.'

Daar, in de wereld van de goden, hield Arjuna zijn handen voor zijn oren. 'Wat u daar zegt, had ik nooit mogen horen. U bent voor mij als de vrouw van mijn leraar. Zoals Kunti voor mij is, en Shachi, de koningin van Indra, zo bent u voor mij. Dat ik naar u keek, en naar u in het bijzonder, is waar. Maar daar had ik een reden voor. Ik keek naar u met wijd open ogen, omdat ik dacht: dit is Urvashi, bij wie koning Pururavas zijn zonen kreeg, de stralende moeder van het geslacht van Puru. U mag niet anders over mij denken. U staat voor mij nog hoger dan mijn leraren: u bent het begin van mijn geslacht.'

'Wij apsara's zijn aan niemand gebonden, zoon van Indra,' zei Urvashi. 'Je mag me niet de plaats van een leraar geven. De zonen en de kleinzonen uit het geslacht van Puru die door hun ascese hier komen, vrijen met ons, en voor hen is dat geen overtreding. Geef toe, en stuur me niet weg nu ik zo lijd. Ik brand van verlangen, ik ben je toegedaan. Neem me.'

'Luister naar de waarheid die ik u zeg,' zei Arjuna, 'en laat de windstreken het horen, en de streken daartussen, met hun goden. Zoals Kunti voor mij is, en Madri, en Shachi, zo bent u voor mij, de moeder van mijn geslacht, en vandaag nog meer dan zij. Ga. Ik buig mijn hoofd tot aan uw voeten. U eer ik als mijn moeder, en u moet mij beschermen als een zoon.'

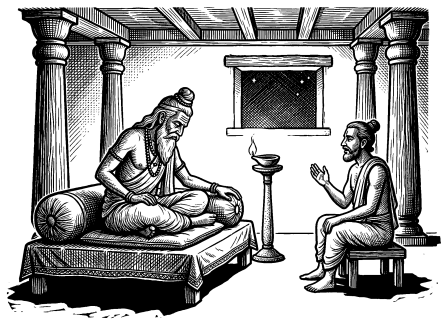
Urvashi beefde, haar wenkbrauwen trokken samen, en ze vervloekte Arjuna. 'Ik ben naar jouw huis gekomen met verlof van je vader en uit eigen wil, getroffen door de pijlen van Kama, en jij wilt me niet. Daarom zul je tussen de vrouwen leven als danser, zonder aanzien. Men zal je kennen als iemand die geen man is, en je zult rondgaan als een shandha: zo noemt men een man die geen man is.'

Met trillende lippen en zwaar ademend ging ze snel terug naar haar eigen huis. Arjuna haastte zich naar Chitrasena en vertelde hem alles wat er die nacht met Urvashi gebeurd was, en hij kwam steeds terug op de vloek. Chitrasena bracht het over aan Indra.

Indra liet zijn zoon bij zich komen, onder vier ogen, en troostte hem met goede woorden. Hij glimlachte. 'Kunti heeft vandaag een goede zoon aan jou, jongen. Met je standvastigheid heb je zelfs de rishi's overtroffen. De vloek die Urvashi over je heeft uitgesproken, zal je van pas komen en je doel dienen. Jullie moeten op aarde een jaar onherkend leven, het dertiende jaar, en daar zul je de vloek uitzitten. Een jaar lang zul je rondgaan in de dracht van een danser, zonder je mannelijkheid, en daarna krijg je je mannelijkheid terug.'

Daarna dacht Arjuna niet meer aan de vloek, en hij leefde met Chitrasena in de wereld van de goden.

'Wie dit verhaal van de zoon van Pandu hoort, koning,' zei Vaishampayana, 'verlangt niet meer naar wat kwaad is. Wie hoort van het reine gedrag van Arjuna, de zoon van de koning van de goden, zo streng als het was, raakt zijn trots, zijn huichelarij en zijn hartstocht kwijt, en de koningen onder de mensen die het horen, gaan naar de hemel van de goden en vinden daar hun vreugde.'

HOOFDSTUK VIJF

Door een spion

De halve zetel

OP EEN DAG kwam de grote rishi Lomasha, die rondtrok over de aarde en door de werelden van de goden, bij het paleis van Indra, want hij wilde de koning van de goden zien. Hij boog voor hem, en hij zag de zoon van Pandu op de halve zetel van Indra zitten. Met verlof van Indra ging de rishi op een voorname zetel zitten, en de rishi's eerden hem. Maar met zijn blik op Arjuna dacht hij: hoe heeft deze Arjuna, een kshatriya, de zetel van Indra bereikt? Wat heeft hij voor goeds gedaan, welke werelden heeft hij gewonnen, dat hij een plaats heeft gekregen die de goden zelf vereren?

Indra wist wat hij dacht. Hij lachte en zei tegen Lomasha: 'Ik zal je antwoorden op wat je in je hart vraagt, brahmaanse rishi. Dit is geen gewone sterveling, al is hij als kshatriya geboren. Hij is mijn zoon, de sterke, bij Kunti geboren, en hij is hier gekomen om wapens, en ook om een andere reden. Ach, herken je in hem de oude rishi niet? Ik zal je zeggen wie hij is en waarom hij hier is. Nara en Narayana, de twee oude rishi's: begrijp goed dat zij het zijn, Hrishikesha en Arjuna, Krishna en hij. Ze zijn beroemd in de drie werelden, en ze zijn voor een doel naar de aarde gekomen. De heilige hermitage die Badari heet, die de goden en de grote rishi's niet kunnen zien, daar bij de bron van de Ganga, waar de

siddha's en de charana's komen, daar woonden ze, Vishnu en Arjuna. Op mijn verzoek zijn die twee stralende helden op aarde geboren, en ze zullen de aarde haar last afnemen.'

Hij keek naar Arjuna, die naast hem op de halve zetel zat. 'Er zijn asura's die Nivatakavacha's heten. Ze zijn overmoedig geworden door een gunst die ze kregen, en ze doen ons kwaad. Trots op hun kracht beramen ze de dood van de goden, en omdat ze die gunst hebben, tellen ze de goden niet meer. Het zijn woeste danava's, zonen van Danu, en ze wonen in Patala, in de werelden onder de aarde. Alle scharen van de goden samen kunnen niet tegen hen op. Maar er is Vishnu, die de asura Madhu doodde en die op aarde Kapila heet, de Onoverwonnene. Met één blik doodde hij lang geleden de zonen van koning Sagara, toen ze tot in de werelden onder de aarde groeven. Hij kan ons, samen met Arjuna, in de strijd een grote dienst bewijzen. Met zijn blik alleen kan Vishnu de Nivatakavacha's en hun gevolg doden, zoals naga's in een groot meer. Maar de doder van Madhu moet je niet om iets kleins wekken: hij is een berg van vuur, en als hij ontwaakt, verbrandt hij de wereld. Arjuna kan het tegen hen allemaal opnemen, en als hij hen in de strijd gedood heeft, gaat de held terug naar de mensen.'

Toen wendde Indra zich weer tot Lomasha. 'Ga jij intussen op mijn verzoek naar de aarde. In het Kamyaka-woud woont de dappere Yudhishthira, die de dharma volgt en zijn woord houdt. Zeg hem van mij: "Wees niet ongerust om Arjuna. Hij komt snel terug als meester van de wapens. Met armen waarvan de kracht niet beproefd is, en zonder de wapens te kennen, kan niemand in de strijd standhouden tegen Bhishma, Drona en de anderen. Arjuna heeft de wapens gekregen, en hij heeft ook de dans, het spel en de zang van de goden grondig geleerd. En jij moet met al je broers de afgelegen tirtha's gaan zien. Als je in de heilige tirtha's hebt gebaad, word je vrij van het kwaad en van de koorts in je hart, en dan zul je, zonder smet en gelukkig, van je rijk genieten." En jij, brahmaan, bescherm hem met de kracht van je ascese als hij over de aarde trekt. Want in de bergvestingen en in de ruige streken wonen altijd woeste rakshasa's: bescherm hem tegen hen.'

Arjuna boog zich eerbiedig naar Lomasha. 'Bescherm Yudhishthira, grote rishi. Laat de koning onder uw bescherming de tirtha's bezoeken, en zorg dat hij de brahmanen giften geeft.'

'Goed,' zei Lomasha tegen hen allebei, en hij ging op weg naar de aarde, naar het Kamyaka-woud. Daar zou hij Yudhishthira vinden, omringd door asceten en door zijn broers.

De bliksem laat iets over

'Wat Arjuna deed, met zijn onmetelijke kracht, is een groot wonder,' zei Janamejaya. 'Brahmaan, wat zei de wijze Dhritarashtra toen hij het hoorde?'

En Vaishampayana vertelde verder.

Koning Dhritarashtra, de zoon van Ambika, hoorde van Vyasa, de grote rishi, dat Arjuna in de wereld van Indra was, en hij zei tegen Sanjaya, zijn wagenmenner en raadsman: 'Ik heb van begin tot eind gehoord wat Arjuna gedaan heeft, Sanjaya. Weet jij het ook? Mijn zoon, die dwaas, denkt alleen aan zijn grove genoegens. Hij is kwaad van zin en slecht van begrip, en hij zal de aarde ontvolken. Een man wiens woorden altijd waar zijn, zelfs als hij schertst, en die Arjuna heeft om voor hem te vechten, zou de drie werelden kunnen winnen. Wie houdt stand tegen Arjuna als hij zijn pijlen afschiet, met weerhaken en scherpe punten, op steen geslepen? Zelfs de Dood niet, die de ouderdom niet kent. Mijn zonen zijn al in de macht van de Dood, nu de strijd met de Pandava's voor hen ligt. Dag en nacht denk ik erover na, en ik zie niemand die met zijn wagen tegen de drager van de Gandiva op kan. Als Drona en Karna tegen hem in het veld komen, of zelfs Bhishma, dan is alles onzeker, en onze overwinning zie ik niet. Karna heeft medelijden en is onachtzaam, de leraar is oud, en Arjuna is woedend, sterk, strijdlustig en vastberaden. Het wordt een verschrikkelijke strijd, want geen van hen is ooit verslagen. Ze kennen allemaal de wapens, het zijn allemaal helden, ze hebben allemaal grote roem, en geen van hen zou heerschappij over alles willen als de prijs een nederlaag was. Vrede komt er pas als zij dood zijn, of Arjuna. Maar wie Arjuna doodt, bestaat niet, en wie hem verslaat ook niet.'

Hij zweeg even en tastte naar de leuning van zijn zetel. 'Hoe zal zijn woede tot rust komen, nu ze tegen mijn dwaze zonen is opgestaan? Bij het rajasuya heeft hij alle koningen van de aarde verslagen. De bliksem die op een bergtop valt, laat er nog iets van over, Sanjaya, maar de pijlen die Arjuna afschiet, laten niets over. Het is me alsof het leger van de Bharata's al aan alle kanten uiteenvalt,

van angst voor het geraas van zijn wagen. De Beschikker, die ieder schepsel zijn deel toemeet, heeft hem gemaakt als de Dood, om alles te nemen. Wie kan hem tegenhouden?'

'U hebt gelijk over Duryodhana, koning,' zei Sanjaya. 'De Pandava's zijn vol woede sinds ze zagen hoe Draupadi, hun eigen vrouw, de zaal in werd gebracht, en sinds ze de harde woorden van Duhshasana en Karna hoorden. Ik denk dat ze niet zullen rusten. U hebt gehoord hoe Arjuna in de strijd met zijn boog Sthanu tevreden heeft gesteld, de god met de elf lichamen. Dat was Shiva zelf, die over alle goden heerst: met het haar in strengen nam hij de dracht aan van een Kirata, een jager uit de bergen, en hij vocht met Arjuna, om hem op de proef te stellen. Daar lieten de hoeders van de wereld zich aan hem zien, omdat hij zich met zijn ascese inspande om wapens te krijgen. Geen andere mens op aarde zou die heersers zo te zien krijgen. De grote god zelf heeft hem niet kunnen breken, al had hij hem met lichaam en al in zijn greep. Geen mens zal hem in de strijd breken.

Uw zonen hebben dit onheil zelf over zich afgeroepen door Draupadi mee te slepen. En toen Duryodhana haar zijn twee dijen liet zien, zei Bhima met trillende lippen: "Je dijen breek ik, schurk, die met de dobbelstenen vals speelt, met mijn knots, zwaar als de bliksem, als de dertien jaar om zijn." De Pandava's zijn de beste strijders, ze kennen elk wapen, en zelfs de goden kunnen hen nauwelijks verslaan. Ik denk dat de zonen van Pritha in de strijd een eind zullen maken aan uw zonen.'

Dhritarashtra boog zich voorover, naar de stem van zijn wagenmenner. 'Wat heeft Karna gedaan, Sanjaya, met zijn harde woorden! Was het niet genoeg vijandschap dat Draupadi de zaal in werd gebracht? Hoe kunnen mijn dwaze zonen nog standhouden, als Duryodhana, hun oudste broer, die ze als een leraar moeten eren, zich niet in toom houdt? Ook naar mij luistert die ongelukkige niet, want hij ziet dat ik blind ben, dat ik me niet kan roeren, dat ik niets merk. En de dwazen die hem raad geven, Karna, de zoon van Subala en de anderen, maken zijn fouten nog groter. De pijlen die Arjuna zomaar afschiet, kunnen mijn zonen al verbranden, laat staan als zijn woede ze drijft. Als hij ze met de kracht van zijn armen uit zijn zware boog schiet en de mantra's van de wapens van de goden erover uitspreekt, kunnen ze zelfs de goden vellen. En Krishna, die over de drie werelden heerst, is zijn raadsman, zijn beschermer en zijn vriend. Dit is het grootste wonder: men zegt dat de grote god hem in zijn armen heeft gesloten. Wat Arjuna en Krishna lang geleden in Khandava deden

om Agni te helpen, heeft de hele wereld gezien. Als Arjuna en Bhima woedend worden, en Krishna, uit het geslacht van de Satvata's, dan blijft er van mijn zonen niets over, met hun raadslieden en hun verwanten.'

Door een spion

'Muni,' zei Janamejaya, 'al die klachten van koning Dhritarashtra waren zinloos, nadat hij de dappere Pandava's zelf had verbannen. Hoe kon een koning zijn eigen zoon Duryodhana, met zijn kleine verstand, zijn gang laten gaan, terwijl die de grote strijders, de zonen van Pandu, tot woede dreef? En vertel me: wat aten de zonen van Pandu in het woud? Wat het woud hun gaf, of wat er op de akkers groeide?'

En Vaishampayana vertelde verder.

Ze aten wat het woud gaf, en het wild dat ze met zuivere pijlen schoten, maar het eerste deel boden ze de brahmanen aan, en pas daarna aten ze zelf. Want toen die helden met hun grote bogen in het woud woonden, volgden de brahmanen hen, brahmanen die het offervuur onderhielden en brahmanen die het niet onderhielden. Yudhishthira zorgde voor tienduizend snataka's, die hun leerjaren met het rituele bad hadden afgesloten en de weg naar de bevrijding kenden. Ruru-herten, zwarte antilopen en ander wild dat rein genoeg was voor het offer, schoot hij met zijn pijlen, en hij gaf het de brahmanen. Niemand bij hem zag bleek of was ziek, niemand was mager of zwak, bedroefd of bang. Yudhishthira, de koning van de dharma, zorgde voor zijn broers als voor zijn zonen, en voor zijn verwanten als voor broers. Draupadi gaf eerst haar mannen en de brahmanen te eten, als een moeder, en zelf at ze wat er overbleef. Elke dag trokken ze met hun bogen het woud in en joegen op wild: de koning naar het oosten, Bhima naar het zuiden, de tweeling naar het westen en het noorden. In het Kamyaka-woud, zonder Arjuna en met verlangen naar hem, reciteerden ze de Veda, zeiden ze hun mantra's op en brachten ze hun offers, en er gingen vijf jaar voorbij.

Dhritarashtra zuchtte diep en heet toen hij hoorde hoe ze leefden. 'Ik slaap niet meer, Sanjaya, en overdag vind ik geen ogenblik rust. Ik denk aan het kwade beleid van het dobbelspel, aan de moed van de Pandava's, aan hun standvastigheid, waar niemand tegen opgewassen is, en aan de bovenmenselijke liefde van

die broers voor elkaar. Nakula en Sahadeva zijn zonen van goden. Niemand overwint hen in de strijd, hun hand is snel, en hun woede bedaart niet. Als die twee met Bhima en Arjuna aan het hoofd ten strijde trekken, met de moed van leeuwen, zo onweerstaanbaar als de Ashvins, de tweelinggoden, dan zie ik van mijn leger niets overblijven. Ze zullen Draupadi's leed niet vergeven. De Vrishni's met hun grote bogen en de sterke Panchala's, beschermd door Krishna, die zijn woord houdt, zullen met de zonen van Pritha het leger van mijn zonen verbranden. Als Balarama en Krishna de Vrishni's aanvoeren, kunnen zelfs bergen hun vaart niet weerstaan. En tussen hen zal Bhima rondgaan met zijn ijzeren knots, die helden doodt, en boven alles uit zal het geraas van de Gandiva klinken, als de bliksem. Geen koning houdt dat uit. Dan zal ik, die zo naar Duryodhana heb geluisterd, terugdenken aan de raad van mijn vrienden, die ik niet heb opgevolgd toen het nog kon.'

'Dit is uw grote misstap, koning, en u hebt hem laten gebeuren,' zei Sanjaya. 'U had uw zoon kunnen tegenhouden, en uit verblinding hebt u het niet gedaan. Toen Krishna hoorde dat de Pandava's in het spel verslagen waren, ging hij snel naar het Kamyaka-woud en bemoedigde hen. Ook de zonen van Drupada kwamen, met Dhrishtadyumna voorop, en Virata, de koning van de Matsya's, en Dhrishtaketu, de zoon van Shishupala, en de Kekaya's met hun grote wagens. Wat ze daar zeiden, toen ze de verslagen zonen van Pritha zagen, heb ik allemaal door een spion gehoord.'

De koning zei niets, en Sanjaya ging verder. 'De Pandava's vroegen Krishna om in de strijd de wagenmenner van Arjuna te zijn, en hij zei: "Goed." Toen Krishna hen zag, met de vellen van zwarte antilopen om, werd hij woedend, en hij zei tegen Yudhishthira: "Bij je rajasuya heb ik de welvaart gezien die de zonen van Pritha in Indraprastha hadden, een welvaart die andere koningen nooit bereiken. Alle vorsten van de aarde kwamen toen uit angst voor het vuur van jullie wapens naar je offer om je bij de maaltijd te bedienen: de Vanga's en de Anga's, de Chola's, de Dravida's en de Singhala's, de Yavana's, de Shaka's en de Cina's, en nog veel anderen. Die welvaart is wankel, ze is naar je vijanden overgelopen, maar ik haal haar terug, en ik neem hun het leven. Samen met Balarama, met Bhima, Arjuna en de tweeling, met Akrura, Gada en Samba, met Pradyumna en Ahuka, met de dappere Dhrishtadyumna en de zoon van Shishupala, dood ik in de strijd Duryodhana, op één dag, en Karna, Duhshasana, de zoon van Subala, en wie verder tegen ons vecht. Dan woon jij in Hastinapura

met je broers, je neemt het koningsgeluk van de zoon van Dhritarashtra, en je regeert deze aarde."

Yudhishthira antwoordde hem in die vergadering van helden, terwijl ze allemaal luisterden: "Ik neem je woord aan als waar, Krishna. Je zult mijn vijanden doden, met al hun aanhang. Maar maak het waar na het dertiende jaar, want ik heb midden tussen de koningen beloofd dat ik zo in het woud zou leven."

De raadsheren, met Dhrishtadyumna voorop, stemden in met de koning van de dharma, en met woorden die bij het moment pasten, kalmeerden ze Krishna. En tegen Draupadi zeiden ze, terwijl Krishna het hoorde: "Om jouw woede zal Duryodhana zijn leven verliezen, Draupadi. Dat beloven we je. Treur niet. Wie lachten toen ze je woedend zagen, van hen zullen de wilde dieren en de vogels lachend het vlees eten. Gieren en jakhalzen zullen hun bloed drinken, en de hoofden wegslepen van wie jou over de vloer van de zaal hebben gesleept. Je zult hun lichamen op de grond zien liggen, door vleeseters heen en weer gesleurd en verslonden. Wie je gekweld hebben en wie toekeken en niets deden, hun hoofden worden afgehouwen, en de aarde zal hun bloed drinken."

Dat en nog veel meer zeiden die helden. Het zijn mannen vol vuur, dapper, en ze dragen de littekens van de strijd. Na het dertiende jaar zullen ze komen, door Yudhishthira gekozen, met Krishna aan hun spits: Balarama en Krishna en Arjuna, Pradyumna en Samba, Satyaki en Bhima, de twee zonen van Madri, de prinsen van de Kekaya's en de prinsen van de Panchala's, met de koning van Matsya. Niemand die zijn leven lief heeft, trekt op tegen die onoverwinnelijke helden met hun aanhang en hun legers, als woedende leeuwen met hun manen overeind.'

Dhritarashtra zweeg lang. 'Bij het dobbelspel zei Vidura, mijn broer, tegen me: "Als u de Pandava's verslaat, koning, dan is dit het einde van de Kuru's, een verschrikkelijk einde, in een stroom van bloed." Ik denk dat Vidura gelijk krijgt, Sanjaya. Er komt oorlog, zodra de tijd van de Pandava's om is.'

DEEL III

Nala

. . .

HOOFDSTUK ZES

De gouden ganzen

Een dag als een jaar

'Brahmaan,' zei Janamejaya, 'toen Arjuna naar de wereld van Indra was gegaan om wapens te halen, wat deden Yudhishthira en de andere zonen van Pandu toen?'

En Vaishampayana vertelde verder.

De Pandava's bleven met Draupadi in het Kamyaka-woud wonen. Op een dag zaten ze met haar op een grasveld, een eenzame plek waar niemand kwam. Ze misten Arjuna, en hun rijk, en ze hadden tranen in hun keel. Bhima zei tegen Yudhishthira:

'Op jouw bevel is Arjuna vertrokken, de man aan wie het leven van de zonen van Pandu hangt. Als hij omkomt, komen de Panchala's om, en wij met onze zonen, en Satyaki en Krishna. Hij is op jouw bevel gegaan, met al het leed dat hij draagt, zonder erbij stil te staan: wat is er erger dan dat? Op zijn armen steunen we allemaal. Door hem denken we dat onze vijanden in de strijd al verslagen zijn en de aarde al van ons is. Om hem, omdat hij zijn boog bij zich had, heb ik in de zaal de zonen van Dhritarashtra en de zonen van Subala niet naar de andere wereld gestuurd. We hebben de kracht in onze armen, Krishna beschermt ons,

en toch houden we onze woede in, omdat jij er de wortel van bent. Met Krishna zouden we Karna en de anderen kunnen doden en de hele aarde regeren, met onze eigen armen veroverd. Door jouw zwak voor het dobbelspel zitten we allemaal in nood, al ontbreekt het ons niet aan mannenmoed, en intussen worden de anderen met de schattingen van de koningen steeds sterker.

Kijk naar de dharma van de kshatriya, grote koning. Het woud is niet de dharma van een kshatriya. Regeren, dat is zijn hoogste dharma, zeggen de wijzen. Jij kent de dharma van de kshatriya: verlaat de weg niet die de dharma wijst. Laten we uit het woud teruggaan, Arjuna terughalen en Krishna laten komen, en de zonen van Dhritarashtra doden, nog voordat de twaalf jaar om zijn. Ook als ze in slagorde staan, stuur ik ze met mijn kracht naar de andere wereld. Ik dood ze allemaal, de zonen van Dhritarashtra en de zonen van Subala, Duryodhana en Karna en wie verder tegen me vecht. Als ik het land tot rust heb gebracht, kun je daarna weer naar het woud gaan. Zo treft jou geen blaam. En als er toch kwaad gedaan is, wassen we het af met allerlei offers, en we gaan naar de hoogste hemel van de goden. Zo kan het gaan, als onze koning geen dwaas is die alles op de lange baan schuift. Maar jij leeft alleen voor de dharma.'

Yudhishthira keek naar de grond, en Bhima ging verder. 'Wie zich op bedrog verstaat, moet met bedrog gedood worden. Wie een bedrieger met bedrog doodt, doet geen kwaad. En de kenners van de dharma zeggen dat een dag en een nacht gelijk zijn aan een jaar. Er is ook een woord uit de Veda dat je vaak hoort: met een zware gelofte is een heel jaar in één keer vol. Als de Veda voor jou gezag heeft, reken dan een dag en iets meer als de tijd van dertien jaar, en die tijd is voorbij. Dit is het moment om Duryodhana te doden, met al zijn aanhang, voordat hij de hele aarde achter zich heeft.

Dit komt allemaal door jouw liefde voor het dobbelen. Het jaar dat we onherkend moeten leven, wordt onze ondergang. Ik weet geen land waar die kwaadaardige Duryodhana ons niet met zijn spionnen zal vinden, en als hij ons vindt, stuurt die schurk ons met bedrog opnieuw voor zo lang het woud in. Of hij ziet ons als we het jaar achter ons hebben, en dan daagt hij je uit, en het spel begint weer. Jij laat je uitdagen en je verliest je in het spel: je kent het spel niet, en als je wordt uitgedaagd, weet je niet meer wat je doet. Dan moet je opnieuw in de wouden wonen. Als je ons niet ons hele leven ellendig wilt maken, houd je dan aan wat de Veda zegt: wie zich op bedrog verstaat, moet met bedrog gedood

worden. Geef me verlof, en ik ga, en met al mijn kracht dood ik Duryodhana, zoals een vuur, voortgejaagd door de wind, droog gras verbrandt.'

Yudhishthira rook aan Bhima's kruin en suste hem. 'Je zult Duryodhana doden, sterke broer, samen met Arjuna, die de Gandiva draagt, na het dertiende jaar. Maar wat je me zegt, "de tijd is om": dat kan ik niet zeggen, want het is niet waar, en onwaarheid is niet in mij. Ook zonder bedrog zul jij Duryodhana doden, met zijn hele aanhang.'

Brihadashva, een grote rishi, kwam naar hen toe terwijl Yudhishthira nog met Bhima in gesprek was. Yudhishthira ontving hem zoals de leerboeken het voorschrijven, met het honingmengsel waarmee men een gast verwelkomt. Toen de rishi zat en uitgerust was, ging Yudhishthira bij hem zitten en keek naar hem op.

'Gezegende, ik ben uitgedaagd door sluwe dobbelaars, die de stenen kenden en zich op bedrog verstonden, en ik ben mijn rijkdom en mijn rijk kwijtgeraakt. Ik ken het spel niet, en met bedrog hebben die kwade mannen mijn vrouw, die mij liever is dan mijn leven, de zaal in gebracht. Ze hebben me een tweede keer verslagen en me in hertenhuiden naar dit grote woud verbannen. De harde woorden die ze bij het spel tegen me zeiden, en de woorden van mijn vrienden in hun nood, liggen in mijn hart, en ik denk er hele nachten aan. En nu is Arjuna weg, aan wie het leven van ons allen hangt. Wanneer zie ik hem terug met de wapens, hem die zo vriendelijk spreekt, zo groot van hart is en zo onvermoeibaar? Is er op aarde een koning met minder geluk dan ik? Hebt u er ooit een gezien, of van een gehoord?'

'Als je wilt luisteren, zoon van Pandu, vertel ik je van een koning die ongelukkiger was dan jij,' zei Brihadashva.

'Ik wil het horen,' zei Yudhishthira.

'Dan vertel ik het jou en je broers. Bij de Nishadha's was er een koning die Virasena heette. Hij had een zoon, Nala, die wist wat dharma was en wat voorspoed. Nala werd door Pushkara met bedrog verslagen, zo hebben wij gehoord, en hij heeft met zijn vrouw in het woud gewoond. Hij had geen paard meer en geen wagen, geen broer en geen verwanten, toen hij daar woonde. Maar jij bent omringd door je dappere broers, die als goden zijn, en door de voornaamste brahmanen, die als Brahma zijn. Daarom hoef je niet te treuren.'

'Vertel me het hele verhaal van Nala,' zei Yudhishthira.

De gouden ganzen

En Brihadashva vertelde.

Er was een koning die Nala heette, de zoon van Virasena. Hij was koning van de Nishadha's, sterk en mooi, en hij kende de paarden als geen ander. Hij stond boven alle koningen, zoals Indra boven de goden staat. Hij was de brahmanen toegewijd, hij kende de Veda en hij was dapper. Wat hij zei, was waar, hij hield van dobbelen, en hij voerde een groot leger aan. Hij was edelmoedig en hield zijn zinnen in bedwang, hij beschermde zijn volk, en met de boog was niemand beter dan hij.

Er was ook een koning bij de Vidarbha's, een andere Bhima: koning Bhima van Vidarbha, een held met een ontzagwekkende kracht, die het goed meende met zijn volk. Maar hij had geen kinderen. Hij deed alles wat hij kon om kinderen te krijgen, en op een dag kwam er een brahmaanse rishi bij hem die Damana heette. De koning van Vidarbha kende de dharma, en omdat hij naar kinderen verlangde, ontving hij de rishi samen met zijn koningin met alle eer. Damana was hem goedgezind, en hij gaf de koning en zijn vrouw een gunst: een dochter en drie edele zonen. Ze heetten Damayanti, Dama, Danta en Damana, net als de rishi, en de zonen werden sterk en beroemd.

Damayanti werd in alle werelden beroemd om haar schoonheid, haar glans, haar goede naam en haar bevalligheid. Toen ze volwassen werd, stonden er honderd dienaressen die niet vrij waren om haar heen, met sieraden getooid, en honderd vriendinnen, en tussen hen straalde ze, met haar slanke middel en haar grote ogen. Zelfs de goden raakten van haar in verwarring. En Nala was zo mooi dat het was alsof Kama, de god van de liefde, zelf een lichaam had aangenomen.

Uit nieuwsgierigheid prezen de mensen bij Damayanti Nala, en bij Nala Damayanti, en zo hoorden ze telkens weer van elkaars goede eigenschappen. Zonder dat ze elkaar ooit gezien hadden, kregen ze elkaar lief, en die liefde groeide. Nala kon zijn verlangen niet meer in toom houden. Hij ging vaak alleen zitten in het bos naast de vrouwenvertrekken, en daar zag hij ganzen met vleugels van goud. Ze liepen door het bos, en hij ving er een.

'Dood me niet, koning,' zei de gans. 'Ik zal iets doen wat u lief is. Ik zal bij Damayanti zo over u spreken dat ze nooit meer aan een andere man zal denken.'

De koning liet de gans los. De ganzen stegen op en vlogen naar het land van de Vidarbha's. In de stad van Vidarbha streken ze neer, vlak bij Damayanti. Ze

was bij haar vriendinnen, en toen ze die vreemde vogels zag, wilde ze ze meteen vangen. De ganzen stoven alle kanten op door de tuin van de vrouwen, en de meisjes renden er elk achter een aan. De gans waar Damayanti achteraan rende, nam een mensenstem aan en zei tegen haar:

'Damayanti, bij de Nishadha's is een koning die Nala heet. In schoonheid lijkt hij op de Ashvins, de tweelinggoden. Als jij zijn vrouw zou worden, zou je geboorte vrucht dragen, en je schoonheid ook. We hebben goden gezien en gandharva's, mensen, naga's en rakshasa's, maar zo iemand hebben we nooit gezien. Jij bent het juweel van de vrouwen, en onder de mannen is Nala de beste. Als de besten zich met elkaar verbinden, is dat goed.'

'Zeg dat ook tegen Nala,' zei Damayanti.

'Goed,' zei de gans. Hij vloog terug naar de Nishadha's en vertelde Nala alles.

Vanaf dat ogenblik was Damayanti om Nala niet meer zichzelf. Haar gezicht verloor zijn kleur, ze werd mager en zuchtte. Ze keek omhoog, verzonken in gedachten. Bed, zitplaats en genoegens deden haar niets meer. Ze ging niet meer liggen, overdag niet en 's nachts niet, en ze riep: 'Ach! Ach!' Haar vriendinnen zagen hoe het met haar was, en ze vertelden de koning van Vidarbha dat Damayanti niet gezond was.

De koning dacht na over wat hem met zijn dochter te doen stond, en dat was geen kleine zaak. Hij zag dat ze volwassen was geworden, en dat het nu zijn taak was haar svayamvara te houden, de bruidskeuze waarbij de bruid zelf haar man kiest uit de vorsten die gekomen zijn. Hij liet alle vorsten van de aarde komen: 'Helden, kom de svayamvara van Damayanti meemaken.' De koningen kwamen, en het geraas van hun olifanten, paarden en wagens vulde de aarde. Hun legers waren getooid met bonte kransen en sieraden. De koning van Vidarbha eerde die grote koningen, en ze bleven daar, met eer omringd.

In die tijd gingen Narada, de rishi van de goden, en de rishi Parvata, die samen de wereld rondtrokken, van hier naar de wereld van Indra. Ze werden met eerbied ontvangen en kwamen het paleis van de koning van de goden binnen. Indra eerde hen, en hij vroeg of het hun goed ging, en of het overal goed ging.

'Het gaat ons goed, Indra, overal,' zei Narada, 'en in de hele wereld gaat het ook de koningen goed.'

'De koningen van de aarde die de dharma kennen,' zei Indra, 'die vechten zonder aan hun leven te hechten, en die op hun tijd door een wapen sterven,

zonder te vluchten: voor hen is deze wereld, die nooit vergaat en alles geeft wat men wenst, net als voor mij. Waar zijn die kshatriya's, die helden? Ik zie die koningen niet meer komen, mijn geliefde gasten.'

'Ik zal u zeggen waarom u de koningen niet ziet,' zei Narada. 'De koning van Vidarbha heeft een dochter, Damayanti, die overal bekend is. In schoonheid overtreft ze alle vrouwen op aarde. Binnenkort houdt ze haar svayamvara, en daar gaan alle koningen en prinsen heen, van alle kanten. Ze willen haar allemaal, en ze verlangen naar haar boven alles.'

Intussen waren de hoeders van de wereld bij de koning van de goden gekomen, en Agni met hen. Ze hoorden allemaal wat Narada zei, en ze riepen: 'Wij gaan ook.' Met hun gevolg en hun rijdieren gingen ze naar het land van de Vidarbha's, waar alle koningen waren.

Ook Nala hoorde dat de koningen samenkwamen, en hij ging erheen, met zijn hart bij Damayanti. Onderweg zagen de goden hem op de aarde staan, en ze hielden stil om zijn schoonheid. Even vergaten ze waarvoor ze op weg waren. Ze lieten hun wagens in de lucht achter, daalden af en zeiden tegen de koning van de Nishadha's: 'Nala, jij bent je woord trouw. Help ons. Wees onze bode.'

De bode van de goden

'Ik zal het doen,' beloofde Nala de goden. Pas daarna vroeg hij: 'Wie bent u? En wie is het die mij als bode wil hebben? Wat moet ik voor u doen?'

'We zijn onsterfelijken,' zei Indra, 'en we zijn om Damayanti gekomen. Ik ben Indra, dit is Agni, dit is Varuna, de heer van de wateren, en dit is Yama, die een eind maakt aan het lichaam van de mensen. Laat Damayanti weten dat we gekomen zijn. Zeg haar: "De hoeders van de wereld komen hierheen, met Indra, om je te zien. De goden Indra, Agni, Varuna en Yama willen je hebben. Kies een van die goden tot man."'

'Ik ben om hetzelfde gekomen als u,' zei Nala. 'U kunt mij niet sturen. Hoe kan een man die zelf verlangt, een vrouw zoiets namens een ander zeggen? Vergeef het me, goden.'

'Je hebt ons eerst beloofd dat je het zou doen,' zeiden de goden. 'Waarom zou je het dan niet doen? Ga, koning van de Nishadha's, en wacht niet langer.'

'Die vertrekken worden goed bewaakt,' zei Nala. 'Hoe kom ik daar binnen?'

'Je komt binnen,' zei Indra.

'Goed,' zei Nala, en hij ging naar het paleis van Damayanti. Daar zag hij de prinses van Vidarbha tussen haar vriendinnen, met haar tere ledematen, haar slanke middel en haar mooie ogen, en met haar eigen licht leek ze dat van de maan te tarten. Nala zag haar glimlach, en zijn verlangen groeide. Maar hij wilde zijn woord houden, en hij bedwong zijn liefde.

De vrouwen sprongen op van hun zitplaatsen toen ze de koning van de Nishadha's zagen. Ze prezen hem, niet met woorden, alleen in hun hart: 'Wat een gestalte! Wat een glans! Wat een kalmte! Wie is dit? Een god, een yaksha, een gandharva?' Geen van hen kon een woord tegen hem uitbrengen.

Ook Damayanti stond verbaasd, maar ze glimlachte en vroeg hem: 'Wie ben jij, die mijn verlangen groter maakt? Je komt hier binnen als een onsterfelijke. Ik wil weten wie je bent, en hoe je hier gekomen bent, en hoe het kan dat niemand je gezien heeft. Mijn vertrekken worden goed bewaakt, en de koning geeft strenge bevelen.'

'Ik ben Nala, en ik ben hier als bode van de goden. De goden Indra, Agni, Varuna en Yama willen jou. Kies een van die goden tot man. Door hun kracht ben ik hier ongezien binnengekomen: niemand zag me binnengaan, niemand hield me tegen. Daarvoor hebben de hoogste goden mij gestuurd. Nu je het gehoord hebt, besluit wat je wilt.'

Ze boog voor de goden, en met een lach zei ze tegen Nala: 'Wees mij toegedaan zoals je hart het je zegt, koning. Wat kan ik voor je doen? Ik ben van jou, met alles wat ik verder bezit. Vertrouw me, en heb me lief. Wat de ganzen zeiden, brandt in mij, koning. Om jou heb ik de koningen laten komen. Als je mij afwijst, nu ik je liefheb, dan neem ik om jou gif, of het vuur, of het water, of het touw.'

'Hoe kun je een mens willen, terwijl de hoeders van de wereld er zijn? Richt je hart op hen, op de grote heersers die de werelden hebben gemaakt. Ik haal niet bij het stof van hun voeten. Een sterveling die de goden mishaagt, vindt de dood. Red mij, en kies de hoogste goden. Neem de goden, en geniet van kleren zonder stof, van bonte kransen van de goden en van de mooiste sieraden. Agni, die het offer verteert, die over de goden heerst en de hele aarde samenbalt en verslindt: welke vrouw zou hem niet tot man kiezen? Yama, uit angst voor wiens strafstaf alle wezens samen de dharma volgen: welke vrouw zou hem niet tot man kiezen? De grote Indra, de koning van alle goden, die de dharma volgt en de daitya's en de danava's vermorzelt: welke vrouw zou hem niet tot man

kiezen? En kies je in je hart Varuna, onder de hoeders van de wereld, doe het dan zonder aarzelen. Neem de raad aan van een vriend.'

Haar ogen stonden vol tranen. 'Ik buig voor alle goden, maar jou kies ik tot man, koning.'

Ze beefde, en ze stond met gevouwen handen voor hem. 'Doe zoals je wilt,' zei Nala. 'Maar ik ben als bode gekomen. Ik heb het de goden beloofd, juist de goden, en ik ben voor een ander aan dit werk begonnen: hoe kan ik nu mijn eigen belang zoeken? Als het met de dharma te rijmen is dat ook mijn eigen belang gediend wordt, dan zal ik dat doen. Zorg dat het zo kan.'

Damayanti zei langzaam: 'Ik zie een uitweg die geen kwaad doet, koning, waardoor jou geen enkele blaam treft. Kom naar de svayamvara, jij en de goden, met Agni voorop, allemaal samen. Daar, in het bijzijn van de hoeders van de wereld, kies ik jou, en zo treft je geen blaam.'

Nala ging terug naar de plaats waar de goden bijeen waren. De hoeders van de wereld en hun heer zagen hem komen. 'Heb je Damayanti gezien, koning?' vroegen ze. 'Wat zei ze tegen ons allemaal? Vertel het ons.'

'Ik ben het paleis binnengegaan, door de grote hoven, die bewaakt worden door oude mannen met staven. Door uw kracht zag niemand me binnenkomen, alleen de prinses en haar vriendinnen, en die waren verbaasd. Ik vertelde haar over u, maar zij heeft haar hart op mij gezet en kiest mij. Ze wil dat u met mij naar haar svayamvara komt, en dan kiest ze mij in uw bijzijn. Dat is alles wat er gebeurd is, goden, en ik heb niets weggelaten. De rest is aan u.'

Vijf gelijke mannen

Op een gunstig moment, op een heilige dag van de maan en op het goede uur, riep Damayanti's vader de vorsten bijeen voor de svayamvara. Alle vorsten van de aarde hoorden het, en vol verlangen naar Damayanti kwamen ze haastig. Zoals leeuwen een berg op gaan, gingen de koningen de grote zaal binnen, die straalde van de gouden zuilen en een hoge poort had. Ze namen plaats op hun zetels, allemaal met geurige kransen en met oorringen van glanzende edelstenen. Hun armen waren gespierd en zwaar, sterk gevormd en glad, en hun gezichten, met hun mooie haar, hun fijne neuzen en hun ogen, glansden.

Damayanti kwam de zaal binnen, met haar mooie gezicht, en met haar glans nam ze de ogen en de harten van de koningen gevangen. Waar de blik van die vorsten op haar lichaam viel, daar bleef hij hangen, en hij bewoog niet meer.

De namen van de koningen werden afgeroepen, en toen zag de dochter van de koning van Vidarbha vijf mannen die er precies hetzelfde uitzagen. Ze stonden daar, alle vijf, zonder enig verschil, en Damayanti herkende koning Nala niet. Naar wie ze ook keek, die hield ze voor Nala. 'Hoe moet ik de goden herkennen?' dacht ze. 'Hoe weet ik wie koning Nala is? De tekenen van de goden waarvan de ouden me vertelden, zie ik bij geen van hen die hier op de aarde staan.' Ze overwoog het lang, en ze vond dat het nu tijd was om haar toevlucht te zoeken bij de goden zelf. Ze boog in woord en gedachte voor de goden, ze vouwde haar handen en zei:

'Zoals ik de koning van de Nishadha's tot man heb gekozen toen ik de woorden van de ganzen had gehoord, laten de goden hem mij bij die waarheid aanwijzen. Zoals ik in woord en in gedachte nooit van hem ben afgeweken, laten de goden hem mij bij die waarheid aanwijzen. Zoals de goden zelf de koning van de Nishadha's voor mij als man hebben bestemd, laten de goden hem mij bij die waarheid aanwijzen. Zoals ik deze gelofte op me heb genomen om Nala te eren, laten de goden hem mij bij die waarheid aanwijzen. Laten de hoeders van de wereld en hun heer hun eigen gestalte aannemen, zodat ik koning Nala herken.'

De goden hoorden haar. Ze zagen hoe vast haar besluit was, hoe waar haar liefde voor de koning van de Nishadha's, hoe zuiver haar hart, haar verstand, haar toewijding en haar verlangen, en ze deden wat ze gevraagd had: ze lieten haar hun tekenen zien, zoveel als ze konden.

Toen zag ze alle goden. Ze zweetten niet, hun ogen knipperden niet, hun kransen waren fris, er lag geen stof op hen, en ze stonden zonder de grond te raken. En ze zag de koning van de Nishadha's. Hij had een schaduw, zijn krans was verwelkt, er lag stof op hem en hij zweette, hij stond op de grond, en zijn ogen knipperden.

Ze herkende de goden, en ze herkende Nala, en naar de dharma koos de dochter van de koning van Vidarbha de koning van de Nishadha's. Ze greep de zoom van zijn kleed, en ze legde hem de prachtige krans om de schouders. Ze koos hem tot man. De koningen riepen ineens: 'Ach! Ach!' Maar de goden en de grote rishi's riepen verwonderd hun bijval en prezen koning Nala.

Nala, de zoon van Virasena, troostte Damayanti. 'Jij hebt in het bijzijn van de goden een mens gekozen. Ik ben je man, en ik zal doen wat jij zegt. Zolang er adem in mijn lichaam is, ben ik de jouwe.' Damayanti eerde hem met net zulke woorden. Ze zagen de goden, met Agni voorop, en in gedachten zochten ze samen bij hen hun toevlucht.

Nu Damayanti de koning van de Nishadha's had gekozen, gaven de hoeders van de wereld, met al hun kracht, Nala acht gunsten. Indra, de man van Shachi, gaf hem dat hij Indra bij het offer met eigen ogen zou zien, en een goede bestemming na zijn dood, de hoogste die er is. Agni gaf hem dat er vuur zou zijn waar Nala het wilde, en werelden die met hun eigen licht stralen. Yama gaf hem smaak in het eten, en dat hij vast zou staan in de dharma. Varuna, de heer van de wateren, gaf hem dat er water zou zijn waar hij het wilde, en een krans met de heerlijkste geur. Zo gaf ieder van hen hem twee gunsten, en daarna keerden ze terug naar de hemel van de goden.

De koningen hadden gezien hoe Damayanti Nala koos, en ze vertrokken, ieder naar zijn eigen land. Daarna liet de koning van Vidarbha de bruiloft van Damayanti en Nala vieren. Nala bleef er zolang hij wilde, en met verlof van Damayanti's vader ging hij terug naar zijn stad.

Hij leefde met Damayanti zoals Indra met Shachi. Hij regeerde zijn volk naar de dharma, over een aarde die rijk was aan schatten, en hij bracht het paarden-offer, zoals Yayati, de zoon van Nahusha, het lang geleden bracht, en veel andere offers, met rijke giften voor de brahmanen. In mooie wouden en bossen trok hij met Damayanti rond. Bij haar kreeg hij een zoon en een dochter, en ze noemden ze allebei Indrasena: de jongen Indrasena en het meisje Indrasena.

HOOFDSTUK ZEVEN

Het halve kleed

Hij is er niet meer

En Brihadashva vertelde verder.

Op de dag dat Damayanti Nala koos, gingen de vier hoeders van de wereld, Indra, Agni, Varuna en Yama, in al hun glans terug. Onderweg zagen ze Dvapara aankomen, en Kali met hem. Kali was de gestalte van het laatste en slechtste tijdperk, Dvapara die van het derde.

'Waar ga je heen, Kali, met Dvapara?' vroeg Indra.

'Naar de svayamvara van Damayanti,' zei Kali. 'Ik ga haar kiezen. Mijn hart is bij haar.'

Indra lachte. 'Die svayamvara is voorbij. Ze heeft koning Nala tot man gekozen, en wij stonden erbij.'

Kali werd woedend, en hij richtte zich tot alle goden tegelijk. 'Ze heeft te midden van de goden een mens tot man genomen. Daarvoor moet ze zwaar gestraft worden.'

'Wij hebben ermee ingestemd dat Damayanti Nala koos,' zeiden de goden. 'En welk meisje zou koning Nala niet kiezen? Hij heeft alle goede eigenschappen. Hij kent de dharma door en door en leeft ernaar. Hij kent de vier Veda's,

en als vijfde de oude verhalen. Hij doet geen enkel wezen kwaad, hij spreekt de waarheid, hij houdt vast aan zijn geloften, en in zijn huis krijgen de goden bij elk offer wat hun volgens de dharma toekomt. In die koning, die is als een van de hoeders van de wereld, wonen waarheid en standvastigheid, kennis en ascese, reinheid, zelfbeheersing en innerlijke rust. Wie zo'n man wil vervloeken, Kali, vervloekt zichzelf, de dwaas, en richt zichzelf met eigen hand te gronde. Wie zo'n man wil vervloeken, zinkt weg in een oord van kwelling, diep en wijd, waar geen boot hem draagt.'

De goden lieten Kali en Dvapara staan en gingen naar de hemel van de goden. Kali zei tegen Dvapara: 'Ik kan mijn woede niet bedwingen, Dvapara. Ik ga in Nala wonen. Ik stoot hem uit zijn rijk, en met Damayanti zal hij niet meer samen zijn. Ga jij in de dobbelstenen en help me.'

Ze sloten die afspraak, en Kali ging naar het land van de Nishadha's, waar Nala koning was. Daar bleef hij lang, en hij loerde op een opening. In het twaalfde jaar zag hij er een. Nala had zijn water gelaten, hij raakte water aan en ging zitten voor de sandhya, de riten bij het vallen van de schemering, maar zijn voeten had hij niet gewassen. Daar ging Kali in hem.

Met Nala in zijn macht ging Kali naar Pushkara, Nala's broer. 'Kom, dobbel met Nala,' zei hij. 'Met mij aan je zijde win je van hem. Versla koning Nala en neem het land van de Nishadha's.'

Pushkara ging naar Nala, zoals Kali hem had gezegd, en Dvapara ging met Pushkara mee: hij was de voornaamste van de stenen geworden, de steen die Vrisha heet. Pushkara ging voor zijn broer staan, en hij bleef het zeggen: 'Laten we dobbelen.' Nala had een groot hart, en hij kon die uitdaging niet verdragen, nu Damayanti erbij stond en toekeek. Hij legde de tijd voor het spel vast.

Kali zat in hem, en Nala verloor. Hij verloor zijn goud en zijn zilver, zijn wagens met de spannen ervoor, zijn kleren. De roes van de stenen had hem te pakken, hij wist niet meer wat hij deed, en geen van zijn vrienden kon hem tegenhouden. Toen kwamen de burgers, allemaal, met de ministers, om de koning in zijn nood te zien en hem tot staan te brengen.

De wagenmenner ging naar Damayanti. 'De burgers staan aan de poort, koningin, met alle mannen van het rijk. Laat de koning weten dat ze er zijn. Ze kunnen niet aanzien wat hem overkomt, hem die altijd oog had voor de dharma en voor het welzijn van zijn land.'

Damayanti ging naar Nala, en met haperende stem zei ze, keer op keer: 'Koning, de burgers staan aan de poort, met al uw ministers. Ze zijn trouw aan hun koning en ze willen u zien. U moet hen ontvangen.'

Maar Kali zat in de koning, en hij zei geen woord terug, hoe zijn vrouw ook klaagde. De ministers en de burgers gingen beschaamd naar huis. 'Hij is er niet meer,' zeiden ze.

Zo speelden Pushkara en Nala maandenlang, Yudhishthira, en Nala verloor steeds.

Damayanti was niet buiten zinnen, maar ze zag dat de koning het wel was, met zijn verstand bij het spel en nergens anders. Ze vreesde het ergste voor hem, en toen ze hoorde dat Nala alles kwijt was, riep ze Brihatsena, haar voedster en haar dienares, die alles kon regelen.

'Brihatsena, ga de ministers halen, in naam van Nala. Zeg hun wat er verloren is en wat er nog over is.'

De ministers kregen de boodschap in naam van Nala. 'Misschien hebben we toch geluk,' zeiden ze, en ze kwamen. Voor de tweede keer stond het volk daar. Damayanti zei het tegen Nala, maar hij keek er niet naar om. Ze zag dat haar man niets met haar woorden deed, en ze ging beschaamd terug naar haar vertrekken.

Ze hoorde dat de stenen zich telkens tegen Nala keerden. Hij had alles verloren, en ze zei opnieuw tegen haar voedster: 'Brihatsena, ga nog eens, in naam van Nala, en haal de wagenmenner Varshneya. Het is ernstig.'

Brihatsena liet Varshneya halen door mannen die ze kon vertrouwen, en Damayanti zei tegen hem: 'Je weet hoe goed de koning altijd voor je is geweest. Nu is hij in nood, en je moet hem helpen. Hoe meer hij van Pushkara verliest, hoe groter zijn hartstocht voor het spel wordt. Je ziet hoe de stenen Pushkara gehoorzamen en zich tegen Nala keren. Hij luistert niet naar zijn vrienden of zijn verwanten, en ook niet naar mij. Toch geef ik Nala niet de schuld: het spel heeft hem zo in zijn greep dat hij mijn woorden niet hoort. Ik zoek mijn toevlucht bij jou, wagenmenner. Doe wat ik zeg. Ik vertrouw het niet; het kan nog slecht aflopen met de koning. Span Nala's lievelingspaarden in, die zo snel zijn als een gedachte, zet mijn twee kinderen op de wagen, mijn zoon en mijn dochter, en rijd naar Kundina, de stad van mijn vader. Laat de kinderen daar bij mijn familie, en de wagen en de paarden ook. Blijf daar, of ga waarheen je wilt.'

Varshneya, Nala's wagenmenner, vertelde de voornaamste ministers van de koning woord voor woord wat Damayanti had gezegd. Hij overlegde met hen,

en met hun instemming reed hij met de kinderen naar Vidarbha. In Kundina liet hij de paarden achter, en de wagen, en het meisje Indrasena en de jongen Indrasena. Hij nam afscheid van koning Bhima van Vidarbha, Damayanti's vader. Een tijd zwierf hij rond, met zijn gedachten bij Nala, tot hij in de stad Ayodhya kwam. Daar ging hij naar koning Rituparna, en hij trad bij hem in dienst als wagenmenner.

Het halve kleed

Nala speelde door, en Pushkara won hem zijn rijk af, en alles wat hij verder nog bezat. Lachend zei Pushkara tegen hem: 'Laten we verder spelen. Wat zet je nog in? Alleen Damayanti is je overgebleven, al het andere heb ik gewonnen. Laat Damayanti onze inzet zijn, als je wilt.'

Nala kookte van woede, maar hij zei geen woord. Hij keek Pushkara aan, en hij deed alle sieraden van zijn lichaam af. In één kleed, zijn bovenlijf bloot, liet hij al zijn rijkdom achter en ging de stad uit, en het verdriet van zijn vrienden werd er groter door. Damayanti volgde hem, ook zij in één kleed.

Aan de rand van de stad bleef Nala drie nachten met haar. Maar Pushkara liet in de hele stad omroepen dat wie Nala met eer ontving, door hem gedood zou worden. Om die woorden, en omdat ze wisten hoe Pushkara Nala haatte, ontvingen de burgers hem niet meer. Drie nachten bleef de koning bij de stad, hij die eer verdiende en geen eer kreeg, en hij leefde van water alleen. Toen hij honger kreeg, trok hij weg om vruchten en wortels te zoeken, en Damayanti ging achter hem aan.

Dagen later, toen de honger hem kwelde, zag Nala een paar vogels met veren die op goud leken. 'Dat is vandaag mijn maal,' dacht hij, 'en het wordt ook mijn rijkdom.' Hij gooide het kleed dat hij droeg over hen heen, en de vogels vlogen op, met het kleed, de lucht in. Ze zagen hem daar staan op de grond, naakt, met zijn gezicht naar beneden, en terwijl ze opvlogen zeiden ze: 'Dwaas, wij zijn de stenen. We zijn gekomen om je kleed te halen. We wilden niet dat je nog met een kleed aan wegging.'

Nala zag de stenen wegvliegen en stond daar zonder kleed. Hij zei tegen Damayanti: 'Door hun woede ben ik mijn koningschap kwijt, door hen vind ik niets om in leven te blijven en kwelt de honger me, om hen ontvingen de Nishadha's me niet: dat zijn ze, die vogels die nu ook mijn kleed meenemen.

Ik ben diep gevallen, en ik weet niet meer wat ik denk. Maar ik ben je man. Luister naar wat ik zeg, voor je eigen bestwil. Al deze wegen hier gaan naar Dakshinapatha, het land in het zuiden, langs Avanti en voorbij de Rikshavat, de bergen. Dit is de Vindhya, het grote gebergte, en daar stroomt de Payoshni naar de zee, en daar liggen de hermitages van de grote rishi's, vol bloemen en vruchten. Deze weg gaat naar Vidarbha, en die naar Kosala. En voorbij die wegen, in het zuiden, ligt Dakshinapatha zelf.'

Hij bleef het haar zeggen, en Damayanti antwoordde: 'Ik beef over mijn hele lichaam en mijn benen worden slap, koning, als ik denk aan wat je van plan bent. Je bent je rijk kwijt, je bezit, je kleren, je hebt honger en je bent moe: hoe kan ik weggaan en je hier in het woud alleen laten? Als je in het woud moe bent, en hongerig, en terugdenkt aan je oude geluk, dan neem ik je vermoeidheid weg. De artsen zeggen dat er voor geen enkel verdriet een medicijn bestaat dat opweegt tegen een vrouw.'

'Het is zoals je zegt, Damayanti,' zei Nala. 'Voor een man in nood is er geen vriend en geen medicijn dat opweegt tegen zijn vrouw. Maar ik wil je niet verlaten. Waarom ben je bang? Mezelf kan ik in de steek laten, maar jou niet.'

'Als je me niet wilt verlaten, waarom wijs je me dan de weg naar Vidarbha? Ik weet wel dat je me niet in de steek zou laten. Maar je verstand is in de war, en zo zou je me toch in de steek kunnen laten. Je blijft me de weg wijzen, en daarmee maak je mijn verdriet groter. Wil je dat ik naar mijn familie ga, laten we dan samen naar Vidarbha gaan, als je dat goed vindt. De koning van Vidarbha zal je eren, en als zijn geëerde gast woon je gelukkig bij ons thuis.'

'Het rijk van je vader is als het mijne,' zei Nala. 'Maar in deze nood ga ik er niet heen, nooit. Ik kwam daar in mijn glorie, en ik maakte je gelukkig. Hoe kan ik er nu heen gaan, zo berooid, en je verdriet groter maken?'

Hij troostte haar, en ze waren allebei in de helft van haar kleed gewikkeld. Ze zwierven rond in dat ene kleed, met honger en dorst, tot ze bij een open hal kwamen waar reizigers schuilen. Daar ging de koning van de Nishadha's met Damayanti op de kale grond zitten. Hij had geen kleed meer van zichzelf, hij was vuil en bestoft, zijn haar zat in de war, en met Damayanti naast zich viel hij uitgeput in slaap. Ook Damayanti viel in een diepe slaap: zo jong en teer, en ineens in zo'n ellende.

Terwijl zij sliep, kon Nala niet slapen zoals vroeger. Hij dacht aan zijn verloren rijk, aan de vrienden die hem hadden verlaten, aan zijn zwerven door het woud. Wat zou er van me worden als ik dit doe? En wat als ik het niet doe?

Is het beter dat ik sterf, of dat ik haar verlaat? Ze houdt van me, en om mij lijdt ze dit. Zonder mij gaat ze misschien naar haar familie. Bij mij lijdt ze zeker. Als ik haar verlaat, is het onzeker, en misschien vindt ze ergens nog geluk. Hij woog het lang, en hij besloot dat het beter was Damayanti te verlaten. Niemand kan haar onderweg kwaad doen, dacht hij: ze is beroemd en ze heeft geluk, ze is mij toegewijd, en haar eigen glans beschermt haar. Kali, die het kwaad wilde, stuurde zijn gedachten.

Hij had zelf geen kleed, en zij had er maar één. Hij besloot de helft ervan af te snijden. Hoe snijd ik dat kleed door zonder dat mijn liefste het merkt? Met die gedachte liep de koning van de Nishadha's de hal rond, heen en weer, en vlak bij de hal vond hij een zwaard, uit de schede. Hij sneed er de helft van het kleed mee af, sloeg die om zich heen, liet Damayanti slapend achter en rende weg, zonder te weten wat hij deed.

Maar hij kon zich niet losmaken. Hij kwam terug in de hal, en toen hij Damayanti daar zag liggen, huilde hij. 'Mijn liefste, die vroeger door de wind niet werd gezien en door de zon niet, slaapt vandaag midden in de zaal op de grond, als een vrouw zonder beschermer. Ze heeft alleen dat afgesneden stuk kleed om zich heen. Wat zal ze doen als ze wakker wordt, zij met haar stralende lach? Hoe zal ze, zo alleen, zonder mij, door dit woud zwerven, vol wilde dieren en slangen? Laten alle scharen van de goden je beschermen: de Aditya's en de Vasu's, de Rudra's, de twee Ashvins en de Maruts, de stormgoden. De dharma omhult je.'

Hij maakte zich klaar om te gaan. Hij ging, en hij ging, en telkens kwam hij terug naar de hal. Kali trok hem weg, zijn liefde trok hem terug. Als een schommel ging hij de hal uit en kwam hij de hal weer in. Ten slotte, toen hij lang en bitter had geklaagd, rende hij weg, verdwaasd. Hij liet zijn slapende vrouw achter, en terwijl hij aan alles dacht wat hij gedaan had, ging hij het lege woud in.

Aan geen andere man

Damayanti werd wakker, uitgerust, alleen in het woud. Ze zag haar man nergens, en ze schreeuwde het uit.

'Ach, mijn beschermer! Ach, koning! Mijn man, laat je me in de steek? Ik ben verloren, ik ga eraan, ik ben bang, hier in dit lege woud. Je kent de dharma, koning, je spreekt de waarheid: hoe kun je dan je woord breken en me slapend

achterlaten? Hoe kun je weggaan bij je vrouw, die je gehoorzaam volgt, die jou nooit iets heeft aangedaan, terwijl anderen jou wel iets hebben aangedaan? Maak de woorden waar die je in het bijzijn van de hoeders van de wereld tegen me zei. Niemand sterft voor zijn tijd: daarom leef ik nog, nu je me verlaten hebt. Het is genoeg, die grap. Ik ben bang. Laat je zien. Ik zie je, ik zie je, koning, daar sta je! Je verschuilt je achter de struiken: waarom antwoord je niet? Het is wreed van je dat je niet komt om me in je armen te nemen en te troosten, nu ik er zo aan toe ben en klaag. Om mezelf treur ik niet, en ook om niets anders. Ik treur om jou: hoe moet het met je, alleen? Hoe zal het je gaan, 's avonds, onder de bomen, met dorst en honger en moe, als je mij niet ziet?'

Ze rende heen en weer. Nu sprong ze op, dan zakte ze weer in elkaar, nu kroop ze weg van angst, dan schreeuwde ze en huilde ze. Ten slotte stond ze op en zei: 'Laat het wezen door wiens vloek Nala dit lijdt, een leed dragen dat groter is dan het zijne. Laat dat kwade wezen, dat dit heeft aangedaan aan Nala, die geen kwaad in zijn hart heeft, een leven leiden dat nog zwaarder is dan het onze.'

Ze zocht haar man in het woud, waar de roofdieren leven, en ze riep: 'Ach, koning! Ach!' Ze krijste als een visarend, en ze kwam dicht bij een reuzenslang zonder het te merken. De slang was enorm en had honger, en hij greep haar.

'Ach, mijn beschermer, waarom kom je niet aanrennen, nu ik hier in het woud word opgeslokt door deze slang, als een vrouw zonder beschermer? Hoe zal het je gaan als je later aan me denkt, als je van dit kwaad bevrijd bent en je verstand, je hart en je bezit hebt teruggekregen? Wie neemt je vermoeidheid weg, Nala, als je moe bent en honger hebt en niet meer kunt?'

Een jager die door het dichte woud trok, hoorde haar schreeuwen en kwam haastig aanlopen. Hij zag de vrouw in de windingen van de slang, rende erop af en hakte met zijn scherpe mes de kop van de slang af. Hij sneed het dier, dat zich niet meer bewoog, van haar los en bevrijdde haar. Hij besprenkelde haar met water, gaf haar te eten en troostte haar.

'Wie ben je, met je ogen als die van een jonge gazelle?' vroeg hij. 'Hoe ben je in het woud terechtgekomen? Hoe ben je in zo'n diepe ellende geraakt?'

Damayanti vertelde hem alles, zoals het gegaan was. De jager keek naar haar, zoals ze daar zat, in een half kleed, met haar volle heupen en borsten, haar lichaam teer en volmaakt, haar gezicht als de volle maan, haar ogen met de gebogen wimpers, haar stem zo zoet, en de begeerte nam hem in bezit. Met zachte, vleiende woorden begon hij op haar in te praten. Damayanti doorzag

die slechte man, en ze werd woedend. Maar hij was laag en kwaad van zin, en hij wilde haar met geweld nemen, haar, die niemand nemen kon, zoals niemand een vlammend vuur kan grijpen.

Ze was haar man kwijt en haar rijk, haar verdriet ging alle woorden te boven, en ze vervloekte hem. 'Zoals ik in gedachten aan geen andere man heb gedacht dan aan Nala, zo moet deze lage jager dood neervallen.'

Ze had het nog maar gezegd, of de jager viel levenloos op de grond, als een boom die door vuur is verteerd.

Ik ben een mens

Damayanti liet de dode jager achter en ging verder, door een woud dat eenzaam was en angstaanjagend, vol gesjirp van krekels. Er leefden leeuwen, panters, tijgers en beren, buffels en herten, en er trokken dieven rond en mleccha's, de volken buiten de orde van de Veda. Ze zag bomen van honderd soorten, sala, bamboe, mango, banyan en palm, ze zag bergen met erts in alle kleuren, wonderlijke ravijnen, rivieren en meren, en slangen en spookwezens, pishacha's en rakshasa's met grimmige gezichten. Alleen zwierf ze door dat woud, op zoek naar Nala, gedragen door haar eigen vuur, haar faam en haar standvastigheid. Niets in dat woud maakte haar bang; alleen het gemis van haar man kwelde haar.

Ze ging op een steen zitten en klaagde: 'Koning van de Nishadha's, met je borst als die van een leeuw, waar ben je heen gegaan, en waarom heb je me hier in het lege woud achtergelaten? Je hebt het paardenoffer gebracht en nog andere offers, met rijke giften: waarom bedrieg je dan alleen mij? Maak waar wat je in mijn bijzijn hebt gezegd. Denk aan wat de ganzen, die door de lucht vliegen, bij jou en bij mij zeiden. De vier Veda's met alles wat erbij hoort, goed geleerd, aan de ene kant, en één waarheid aan de andere: zo zegt men dat ze tegen elkaar opwegen. Jij zei altijd: "Niemand is me zo lief als jij." Maak dat woord nu waar. Waarom antwoord je me niet? Hier zit ik, alleen, in een half kleed, en ik huil als een hinde die van de kudde is afgedwaald. Wie moet ik naar je vragen? Van wie hoor ik vandaag: "Hij is hier, de koning die je zoekt"?

Daar komt de koning van het woud, een tijger, met zijn grimmige kop en zijn open bek, en hij heeft honger. Waarom kom je me niet redden? Dan vraag ik het hem, zonder angst. Jij bent de vorst van de dieren en de koning van dit

woud. Ik ben Damayanti, de vrouw van Nala, en ik zoek mijn man. Troost me, koning van de dieren, als je Nala hebt gezien. En kun je me niets over Nala zeggen, verslind me dan, en maak een eind aan mijn verdriet.

Kijk, hij hoort mijn klacht, en hij gaat zelf weg, naar die rivier met het heldere water die naar de zee stroomt.'

Ze bleef op de steen zitten. Ze keek omhoog, naar de berg.

'Dan vraag ik het deze berg, die als een vaandel boven het woud uitsteekt, met zijn toppen tot aan de lucht, in allerlei kleuren, vol erts en stenen, met leeuwen, olifanten en zwijnen op zijn hellingen, met bloeiende kimshuka's en ashoka's, en beken waar de waterhoenders zwemmen. Gezegende, koning van de bergen, u, een wonder voor het oog, die de toevlucht bent van wie in nood is, zuil van de aarde: ik buig voor u. Ik ben de dochter van een koning, de schoondochter van een koning en de vrouw van een koning. Damayanti heet ik. Mijn vader is koning Bhima van Vidarbha, een grote strijder, die de vier standen beschermt en het rajasuya en het paardenoffer heeft gebracht. Mijn schoonvader was Virasena, de koning van de Nishadha's, een man met een grote naam. Zijn zoon regeert over het rijk van zijn vader. Nala heet hij, maar men noemt hem ook Punyashloka, omdat het al goed is zijn naam te noemen. Ik ben zijn vrouw. Ik heb mijn rijkdom verloren en mijn man, ik heb geen beschermer, en ik ben hier gekomen om mijn man te zoeken. Hebt u met uw honderd toppen koning Nala in dit woud gezien, met zijn gang als die van een olifant, zijn lange armen en zijn vuur? Waarom troost u mij niet, zoals u uw eigen dochter zou troosten?'

De berg zweeg.

'Nala, mijn koning, als je in dit woud bent, laat je dan zien. Wanneer hoor ik de stem van Nala weer, diep en warm als het rommelen van een regenwolk, zoet als de amrita, de drank van de onsterfelijken, als hij mij "dochter van Vidarbha" noemt, die stem die al mijn verdriet wegnam? Ik ben bang, koning. Troost me.'

Damayanti stond op van de steen en ging verder, naar het noorden. Drie dagen en drie nachten liep ze, tot ze bij een woud van asceten kwam, zo mooi als een tuin van de goden. Er woonden asceten als Vasishtha, Bhrigu en Atri, beheerst in hun eten, gezuiverd, met hun zinnen in bedwang: sommigen leefden van water, anderen van lucht, weer anderen van gevallen bladeren. Ze droegen boombast en hertenhuiden, en ze zochten de weg naar de wereld van de goden. Er liepen herten en apen rond.

Ze ging de hermitage binnen, groette de asceten, die oud geworden waren in hun ascese, en bleef bescheiden staan. 'Welkom,' zeiden ze, en ze bewezen haar de eer die een gast toekomt. 'Ga zitten. Zeg wat we voor je kunnen doen.'

'Gaat het goed met uw ascese, Gezegenden, met uw offervuren, met uw riten en de plichten van uw leven? En met de dieren en vogels van deze hermitage?'

'Het gaat ons in alles goed,' zeiden ze. 'Maar wie ben je, en wat zoek je? We staan versteld van je schoonheid en je glans. Treur niet. Zeg ons: ben je de godin van dit woud, of van deze berg, of van deze rivier?'

'Ik ben niet de godin van dit woud of van deze berg of van deze rivier, wijzen. Ik ben een mens. Ik ben de dochter van de koning van Vidarbha, en mijn man is Nala, de koning van de Nishadha's. Listige mannen, met een lage geest en kromme wegen, die het spel kenden, hebben hem uitgedaagd om te dobbelen, en hij is zijn rijkdom en zijn rijk kwijtgeraakt. Ik zoek hem, door wouden en over bergen, langs meren en rivieren. Is koning Nala in uw hermitage gekomen? Als ik hem binnen een paar dagen en nachten niet zie, geef ik dit lichaam op. Wat moet ik met mijn leven zonder hem?'

De asceten, die nooit logen, antwoordden haar: 'Door onze ascese zien we dat er geluk voor je komt, en dat je Nala spoedig zult zien. Je zult de koning van de Nishadha's zien, je man, vrij van al het kwaad, met alle juwelen getooid, en hij zal over dezelfde stad regeren, de schrik van zijn vijanden en de vreugde van zijn vrienden.'

Meteen daarna waren de asceten verdwenen, met hun offervuren en hun hermitage. 'Was het een droom?' vroeg Damayanti zich af. 'Wat is er gebeurd? Waar zijn al die asceten, en waar is hun hermitage? Waar is die mooie rivier met het heilige water, waar al die vogels waren, en waar zijn die bomen vol vruchten en bloemen?'

Ze dacht er lang over na, en de kleur trok weg uit haar gezicht. In een ander deel van het woud zag ze een ashoka, vol bloesem en vol vogels, en ze ging naar de boom toe. 'Die mooie boom staat daar midden in het woud in al zijn bloemen, als een koning van de Dravida's in zijn pracht. Ashoka, neem mijn verdriet weg. Heb je koning Nala gezien, die zijn vijanden doodt, de man van Damayanti, met een half kleed om, in nood, hier in de wildernis? Ashoka, wees wat je naam zegt: zonder verdriet. Neem mijn verdriet weg.'

Ze liep driemaal om de boom heen en ging verder, een nog verschrikkelijker deel van het woud in. Ze zag bomen en beken, bergen, grotten en afgronden, en

veel rivieren. Ten slotte kwam ze bij een brede weg, en daar zag ze een karavaan van handelaars, met paarden en olifanten, die bij een rivier met helder, koel water de oever op kwam.

Zodra ze de karavaan zag, liep Nala's vrouw er recht op af, midden tussen de mensen, in haar half kleed, mager, bleek en vuil, met stof in haar haar. Sommigen vluchtten van angst toen ze haar zagen, anderen werden onrustig, sommigen schreeuwden, sommigen lachten haar uit en sommigen hadden een afkeer van haar. Maar er waren er ook die medelijden kregen. 'Wie ben je, en bij wie hoor je? Wat zoek je in het woud? We schrikken van je. Ben je een mens? Zeg ons de waarheid: ben je de godin van dit woud, of van deze berg, of van de windstreken? Ben je een yaksha-vrouw, uit het geslacht van de halfgoden, of een rakshasa-vrouw, of een vrouw van de goden? Bescherm ons. Zorg dat deze karavaan snel en veilig verder kan, en dat het ons allemaal goed gaat.'

'Leider van de karavaan, handelaars, jongens, oude mannen, kinderen, iedereen die bij deze karavaan hoort: ik ben een mens. Ik zoek mijn man. Mijn vader is de koning van Vidarbha, mijn man is de koning van de Nishadha's, en Nala heet hij. Als jullie hem gezien hebben, zeg het me dan snel.'

De leider van die grote karavaan heette Shuchi. 'Luister naar me,' zei hij. 'Ik ben een handelaar en de leider van deze karavaan. Een man die Nala heet, heb ik niet gezien. In dit grote woud wonen geen mensen, alleen olifanten, panters, buffels, tijgers en beren. Behalve jou heb ik hier geen man of vrouw gezien. Manibhadra, koning van de yaksha's, sta ons bij!'

'Waar gaat deze karavaan heen?' vroeg ze de handelaars en hun leider.

'Om handel te drijven gaan we rechtstreeks naar de stad van Subahu, de koning van de Chedi's, die de waarheid spreekt.'

HOOFDSTUK ACHT

De moedervlek

Het lotusmeer

DAMAYANTI TROK MET de karavaan mee, want ze verlangde ernaar haar man te zien. Na dagen reizen kwamen de handelaars midden in dat dichte woud bij een groot meer, dat geurde naar lotussen. Het water was helder en zoet, en op de oevers was gras en hout, en er waren vruchten en bloemen en vogels van allerlei soort. De dieren van de karavaan waren uitgeput, en met verlof van hun leider sloegen de handelaars hun kamp op rond het meer. Het werd avond, en ze bleven er.

Midden in de nacht, toen alles stil was en de vermoeide karavaan sliep, kwam er een kudde wilde olifanten naar een bergstroom om te drinken, en het water was troebel van het vocht dat bij hun bronst van hun slapen liep. Ze zagen de karavaan, en de vele tamme olifanten die erbij hoorden, en in hun bronst stormden ze erop af om ze te doden. Ze kwamen zo hard aan als rotsblokken die van een bergtop naar beneden storten. De karavaan lag te slapen rond het lotusmeer, dwars over hun paden, en ineens vertrapten de olifanten de mensen die daar op de grond lagen. Met kreten van 'Ach!' en 'Help!' vluchtten de handelaars, nog blind van de slaap, de struiken en het bos in. Sommigen werden gedood door de slagtanden, anderen door de slurven, anderen door de poten.

Veel kamelen en paarden kwamen om, en wie te voet vluchtte, liep in zijn angst de anderen onder de voet. Sommigen vielen schreeuwend op de grond, sommigen klommen in de bomen, anderen stortten in de kuilen. Er klonk een geschreeuw dat de drie werelden deed schrikken. 'Brand! Red ons! Vlucht! Waarom vluchten jullie? Pak de juwelen, ze liggen overal! Al dat geld is niets waard! Ik lieg niet!'

Midden in die slachting werd Damayanti wakker. Ze zag wat niemand had kunnen voorzien, en ze sprong op, buiten adem.

Wie het er ongedeerd van af had gebracht, kwam bij elkaar, en ze vroegen elkaar: 'Wat hebben we gedaan, dat ons dit overkomt? We hebben Manibhadra vast niet geëerd, of Vaishravana, de god van de rijkdom, de heer van de yaksha's. Of we hebben de goden die onheil brengen niet vereerd, of niet als eersten. Of het komt door de vogels die we zagen. Aan de sterren ligt het niet. Waar komt dit dan vandaan?'

Anderen, die hun bezit en hun verwanten kwijt waren, zeiden: 'Die vrouw die bij onze karavaan kwam, als een waanzinnige, in die vreemde gedaante, nauwelijks een mens: zij heeft dit verschrikkelijke onheil aangericht. Ze is vast een rakshasa-vrouw, of een yaksha-vrouw, of een pishacha-vrouw. Al dit kwaad is haar werk. Als we die kwade vrouw weer zien, die onze karavaan heeft vernietigd en ons zoveel leed heeft gebracht, dan slaan we haar dood, met stenen en stof, met gras en hout en met onze vuisten.'

Damayanti vluchtte het bos in, beschaamd en bang voor wat er nog zou komen. Ze klaagde over zichzelf. 'Ach, het lot keert zich fel en hevig tegen mij. Het geluk volgt me niet. Voor zover ik weet, heb ik nooit iemand ook maar het kleinste kwaad gedaan, met een daad, een gedachte of een woord. Waar komt dit dan vandaan? Ik moet in een vorig leven een groot kwaad hebben begaan, want dit ongeluk is over me gekomen: het rijk van mijn man verloren, hij verslagen door zijn eigen verwanten, ik van mijn man gescheiden en van mijn zoon en mijn dochter, zonder beschermer, alleen in de wildernis.'

De volgende dag gingen de overlevenden van de karavaan verder. Ze treurden om wat er gebeurd was, om hun broers, hun vaders, hun zonen en hun vrienden. En Damayanti klaagde: 'Wat heb ik misdaan? Ik had in dit lege woud eindelijk een menigte mensen gevonden, en nu is ze vertrapt door een kudde olifanten, en alleen door mijn ongeluk. Ik zal nog lang moeten lijden. De ouden leren dat niemand sterft voor zijn tijd: daarom hebben de olifanten mij vandaag niet vertrapt. Niets overkomt de mensen hier wat niet door het lot komt, want

ook als kind heb ik niets kwaads gedaan, met een daad, een gedachte of een woord, waar dit leed uit zou kunnen komen. Ik denk dat het de hoeders van de wereld zijn, de goden die naar mijn svayamvara kwamen en die ik om Nala afwees: door hun macht ben ik van hem gescheiden.'

Ze ging verder met de brahmanen die de Veda kenden en die de slachting hadden overleefd. Ze liep lang, en tegen de avond kwam ze bij de grote stad van Subahu, de koning van de Chedi's, die altijd de waarheid zei. Ze ging de stad binnen, met haar half kleed om. De mensen van de stad zagen haar gaan, bang, mager, ellendig, met haar haar los en vuil, als een vrouw die haar verstand kwijt was, en de jongens uit de stad liepen haar uit nieuwsgierigheid achterna. Met die jongens om zich heen kwam ze bij het paleis van de koning.

Vanaf het terras zag de koningin-moeder haar staan, met al die mensen om haar heen. Ze zei tegen haar voedster: 'Ga die vrouw halen en breng haar bij mij. Ze is alleen, en die mensen vallen haar lastig. Ze is in nood en ze zoekt bescherming. Zoals ik haar zie, verlicht ze mijn huis. Ze ziet er verwilderd uit, maar met haar grote ogen is ze als Shri, de godin van geluk en glans.'

De voedster joeg de mensen weg, bracht Damayanti naar het terras en vroeg haar: 'Je bent in zo'n ellende, en toch ben je zo mooi. Je straalt als de bliksem tussen de wolken. Zeg me wie je bent, en bij wie je hoort. Je schoonheid is niet die van een mens, ook al draag je geen sieraden. Je hebt niemand om je te helpen, en toch schrik je niet van al die mensen.'

'Ik ben een mens,' zei Damayanti, 'en ik volg mijn man. Ik ben een sairandhri, een vrije vrouw die de vrouwen van een huis in dienst bijstaat, en ik kom uit een goede familie. Ik woon waar ik wil, ik eet vruchten en wortels, ik ben alleen, en ik blijf waar de avond me vindt. Mijn man was me altijd toegewijd, en ik volgde hem als zijn schaduw. Door het lot raakte hij verslingerd aan het dobbelen, hij verloor, en ik ging met hem het woud in, in één kleed, en daar raakte hij om de een of andere reden ook zijn eigen kleed kwijt, tot hij op een nacht, toen ik sliep, de helft van mijn kleed afsneed en mij achterliet, die hem niets had aangedaan. Ik zoek mijn man dag en nacht, en ik vind hem niet.'

Ze huilde, en de koningin-moeder zei zelf tegen haar: 'Blijf bij mij. Ik ben op je gesteld. Mijn mannen zullen je man zoeken. Of misschien komt hij hier uit zichzelf, op zijn zwerftocht. Als je hier blijft, krijg je je man terug.'

'Ik wil bij u blijven,' zei Damayanti, 'maar alleen op voorwaarden. Ik eet niet van de onreine restjes van andermans maaltijd, ik was niemands voeten, en ik spreek met geen andere mannen. Als iemand mij wil hebben, moet u

hem straffen, en als hij het blijft proberen, moet die kwade man sterven. Dat is mijn gelofte. En ik wil spreken met de brahmanen die uitgaan om mijn man te zoeken. Als u dat allemaal doet, blijf ik bij u. Anders kan ik hier niet wonen.'

'Ik zal het allemaal doen,' zei de koningin-moeder. 'Het is goed dat je die gelofte hebt afgelegd.'

Ze zei tegen haar dochter, die Sunanda heette: 'Sunanda, neem deze vrouw, die als een godin is, als je sairandhri. Laat ze bij je zijn, want ze is even oud als jij. Vermaak je met haar, zonder zorgen.'

Sunanda nam Damayanti mee naar haar eigen vertrekken, met haar vriendinnen. Daar werd Damayanti met eer behandeld, alles wat ze wilde kreeg ze, en ze bleef er wonen.

De tiende pas

In het dichte woud zag Nala een grote bosbrand. Midden uit het vuur hoorde hij de stem van een of ander wezen, dat luid riep: 'Nala, kom hier! Nala, kom!'

'Wees niet bang,' riep Nala terug, en hij ging het vuur in. Daar zag hij een grote naga liggen, opgerold, een vorst onder het slangenvolk. De naga vouwde zijn handen. 'Koning, ik ben de naga Karkotaka. Ik heb de rishi Narada bedrogen, een man van zware ascese, en in zijn woede heeft hij me vervloekt. "Blijf hier liggen als iets wat zich niet kan bewegen," zei hij, "tot een zekere Nala je hier weghaalt. Waar hij je neerzet, word je van mijn vloek bevrijd." Door die vloek kan ik geen stap verzetten. Red mij, en ik zal u zeggen wat goed voor u is. Ik zal uw vriend zijn. Er is geen slang als ik. Ik maak me licht voor u. Neem me op en ga snel weg.'

Daarop maakte de vorst van de naga's zich zo klein als een duim. Nala nam hem op en droeg hem het vuur uit, naar een open plek die de brand niet had bereikt. Daar wilde hij de slang neerleggen, maar Karkotaka zei: 'Loop nog wat verder, koning van de Nishadha's, en tel uw passen. Dan doe ik u het grootste goed.'

Nala telde zijn passen, en bij de tiende pas beet Karkotaka hem. Zodra hij gebeten was, verdween zijn gedaante. Nala keek naar zichzelf: hij was veranderd. En hij zag dat de slang zijn eigen gedaante weer had aangenomen.

'Ik heb uw gedaante verborgen,' zei Karkotaka, 'zodat de mensen u niet herkennen. Hij die u dit leed heeft aangedaan, zal door mijn gif gekweld in u

wonen. Zolang hij u niet loslaat, zal hij in u wonen, met al zijn ledematen vol van mijn gif. Hij heeft u bedrogen, u die onschuldig bent en dit niet verdient, uit woede en afgunst, en daarom heb ik u beschermd. Door mijn gunst hoeft u niet meer bang te zijn voor dieren met giftanden, of voor vijanden, of voor brahmanen die de Veda kennen. Mijn gif zal u geen pijn doen, en in de strijd zult u altijd winnen.

Ga vandaag nog naar Ayodhya, de mooie stad, naar Rituparna, en zeg: "Ik ben Bahuka, een wagenmenner." Rituparna kent het dobbelspel als geen ander. Hij zal u het hart van de dobbelstenen geven, in ruil voor het hart van de paarden. Hij komt uit het geslacht van Ikshvaku, hij heeft het koningsgeluk, en hij zal uw vriend worden. Als u de dobbelstenen kent, komt alles goed met u. U zult uw vrouw en uw kinderen terugzien en uw rijk terugkrijgen. Treur niet. En als u uw eigen gedaante wilt zien, denk dan aan mij en trek dit kleed aan. Als u het omslaat, krijgt u uw gedaante terug.' Hij gaf Nala twee kleden van de goden, en daarna was de vorst van de naga's verdwenen.

Nala ging verder, en op de tiende dag kwam hij in de stad van Rituparna. Hij ging naar de koning. 'Ik heet Bahuka. Op de hele aarde is er niemand die paarden ment zoals ik. Ook bij moeilijke zaken en bij alles wat kunde vraagt, kunt u mij raadplegen. En ik kook beter dan wie ook. Alle kunsten die er in de wereld zijn, en alles wat moeilijk is, zal ik proberen te doen. Neem mij in dienst, Rituparna.'

'Blijf bij mij, Bahuka,' zei Rituparna. 'Ik wens je alle goeds. Dat zul je allemaal doen. Ik heb altijd snel willen rijden. Zorg ervoor dat mijn paarden snel worden. Je wordt de opzichter van mijn stallen, en je loon is tienduizend. Varshneya en Jivala zullen altijd voor je klaarstaan, en met hen zul je het goed hebben. Blijf bij mij, Bahuka.'

Nala woonde nu in de stad van Rituparna, geëerd en onbekend, met Varshneya en Jivala, de twee wagenmenners, als zijn kameraden. Hij dacht aan Damayanti, en iedere avond zei hij hetzelfde vers: 'Waar ligt ze nu, met honger en dorst en moe, de arme, en denkt ze aan die dwaas? En wie dient ze nu?'

Op een nacht, toen Nala het weer zei, vroeg Jivala: 'Om wie treur je zo, iedere dag, Bahuka? Ik zou het graag horen. Wiens vrouw is het, om wie je zo treurt?'

'Een dwaas had eens een vrouw die alom bekend was,' zei Nala, 'en hij hield zijn beloften niet. Om de een of andere reden raakte die dwaas van haar gescheiden. Nu zwerft hij rond, en hij heeft dag noch nacht rust. En 's nachts denkt hij aan haar en zingt dit vers. Hij heeft de hele wereld rondgezworven en

ten slotte ergens onderdak gevonden, en daar slijt hij zijn dagen, in een ellende die hij niet verdient, en denkt aan zijn vrouw. Toen het ongeluk hem trof, volgde zij hem het woud in, en hij, een man van weinig waarde, liet haar achter. Nu is haar leven in gevaar. Ze is alleen, ze kent de wegen niet, ze is niet gewend aan zulk leed, en van honger en dorst kan ze haar leven nauwelijks redden. Dat meisje heeft hij achtergelaten, mijn vriend, die man zonder geluk en zonder verstand, in het grote, verschrikkelijke woud.'

De moedervlek

Damayanti's vader, de koning van Vidarbha, wilde Nala terugzien, nu die zijn rijk kwijt was en met zijn vrouw bij vreemden in dienst was geraakt. Hij stuurde brahmanen uit om hem te zoeken. Hij gaf hun rijkdom mee en zei: 'Zoek Nala, en zoek mijn dochter Damayanti. Wie dat volbrengt, wie de koning van de Nishadha's vindt en die twee hier brengt, krijgt van mij duizend koeien, en land, en een dorp zo groot als een stad. En wie ze niet hierheen kan brengen, maar alleen weet waar ze zijn, krijgt van mij duizend koeien.'

De brahmanen trokken uit en zochten Nala en zijn vrouw in steden en landen, maar ze vonden hen nergens. Ten slotte kwam een brahmaan die Sudeva heette in de mooie stad van de Chedi's. In het paleis van de koning werd die dag tot een dag van heil uitgeroepen, en daar zag hij de prinses van Vidarbha staan, naast Sunanda. Ze was vuil en mager, en haar schoonheid was nauwelijks te zien, maar hij keek naar haar grote ogen, en aan allerlei tekenen herkende hij Damayanti.

'Zoals ik haar vroeger zag, zo is ze nog,' dacht Sudeva. 'Ze is als Shri, die alle werelden blij maakt. Ze lijkt op een lotusstengel die door het ongeluk uit het meer van Vidarbha is gerukt en onder de modder is komen te zitten. Ze treurt om haar man, en ze is als de nacht van de volle maan wanneer Rahu, het hoofd dat zon en maan verslindt, de maan heeft opgeslokt. Ze heeft geen sieraden, ook al verdient ze ze, en ze leeft in ellende, zonder iemand die ze liefheeft, en alleen de hoop haar man terug te zien houdt haar in leven. De man is het sieraad van een vrouw: zonder hem straalt ze niet, hoe mooi ze ook is. Wat een harde daad van Nala, dat hij leeft zonder haar en niet aan zijn verdriet bezwijkt. Wanneer vindt zij haar man terug, zoals de ster Rohini de maan terugvindt? Ik moet haar troosten.'

Sudeva ging naar Damayanti toe. 'Prinses van Vidarbha, ik ben Sudeva, de vriend van je broer. Ik ben gekomen om je te zoeken, in opdracht van je vader. Je vader maakt het goed, en je moeder en je broers ook. Je zoon en je dochter leven, en het gaat hun goed. Je verwanten leven, maar om jou zijn ze half dood, en honderden brahmanen trekken de wereld rond om je te zoeken.'

Damayanti herkende Sudeva. Ze vroeg hem naar al haar verwanten, een voor een, en ze huilde, nu ze de vriend van haar broer daar zo onverwacht zag.

Sunanda zag haar huilen en onder vier ogen met Sudeva praten, en ze schrok. Ze ging naar haar moeder. 'De sairandhri huilt heel erg bij een brahmaan. Ga eens kijken, als je wilt.'

De moeder van de koning van de Chedi's kwam uit de vrouwenvertrekken naar de plek waar Damayanti met de brahmaan stond. Ze riep Sudeva bij zich en vroeg hem: 'Van wie is zij de vrouw, en van wie de dochter? Hoe is ze haar verwanten en haar man kwijtgeraakt? En hoe weet u wie zij is, nu ze er zo aan toe is? Vertel me alles, en vertel het me naar waarheid.'

Sudeva ging rustig zitten, en hij vertelde haar wie Damayanti was. 'De koning van Vidarbha is een man die de dharma volgt, en dit is zijn dochter, Damayanti. De koning van de Nishadha's heet Nala, de zoon van Virasena, en zij is de vrouw van die wijze koning. Zijn broer versloeg hem bij het dobbelen en nam hem zijn rijk af, en hij ging weg met Damayanti, en niemand wist waarheen. Om Damayanti zwerven wij over de hele aarde, en nu is ze gevonden, in het huis van uw zoon. Er is geen vrouw die zo mooi is als zij. Tussen haar wenkbrauwen heeft ze sinds haar geboorte een moedervlek, mooi, als een lotus. Ik heb hem toch gezien, al zit hij onder het vuil verborgen. De Beschikker, die ieder schepsel zijn deel toemeet, heeft hem daar zelf gezet, als teken van geluk, en nu is hij nauwelijks te zien, zoals de dunne sikkel van de nieuwe maan. Maar haar schoonheid is niet verdwenen onder het stof, ook al verzorgt ze zich niet. Aan die gestalte en aan die vlek heb ik haar herkend.'

Sunanda waste het vuil weg dat de vlek tussen Damayanti's wenkbrauwen bedekte, en de vlek verscheen. Sunanda en de koningin-moeder begonnen te huilen, en ze omarmden Damayanti en bleven een tijd zo staan, zonder iets te zeggen.

Ten slotte zei de koningin-moeder: 'Aan deze vlek zie ik dat je de dochter van mijn zuster bent. Je moeder en ik zijn allebei dochters van Sudaman, de koning van de Dasharna's. Zij werd uitgehuwelijkt aan de koning van Vidarbha, en ik aan Virabahu. Ik was erbij toen je geboren werd, in het huis van onze vader, in

het land van de Dasharna's. Mijn huis is jouw huis, zoals dat van je vader, en wat ik bezit, is ook van jou.'

Damayanti boog voor de zuster van haar moeder. 'Zonder dat iemand wist wie ik was, heb ik hier gelukkig gewoond. U gaf me alles wat ik wilde en u beschermde me altijd. Ik zou hier nu nog gelukkiger kunnen wonen. Maar ik ben al zo lang weg, moeder. Laat me gaan. Mijn zoon en mijn dochter zijn naar het huis van mijn vader gebracht, en daar wonen ze, zonder vader en zonder moeder: hoe moet het met hen, in hun verdriet? Als u iets voor me wilt doen, laat dan snel een wagen klaarmaken, want ik wil naar Vidarbha.'

'Goed,' zei de zuster van haar moeder. Met verlof van haar zoon liet ze Damayanti in een draagstoel naar Vidarbha brengen, met een groot geleide, met eten en drinken en de beste kleren. Al snel was ze in Vidarbha, en al haar verwanten ontvingen haar met eer. Damayanti zag dat haar verwanten, haar kinderen, haar vader en haar moeder en al haar vriendinnen het goed maakten, en ze eerde de goden en de brahmanen. Haar vader gaf Sudeva duizend koeien, veel rijkdom en een dorp.

Damayanti bleef die nacht in het huis van haar vader en rustte uit, en de volgende dag zei ze tegen haar moeder: 'Moeder, als je wilt dat ik blijf leven, zorg dan dat Nala, die held, hier komt.'

De koningin huilde zo dat ze niets kon antwoorden. Toen de vrouwen in de vrouwenvertrekken haar zo zagen, begonnen ze allemaal te jammeren. Daarna ging de koningin naar de koning. 'Uw dochter Damayanti treurt om haar man. Ze heeft haar schaamte opzijgezet en het mij zelf gezegd, koning. Laat uw mannen alles doen om Nala te vinden.'

De koning stuurde de brahmanen die hem dienden naar alle windstreken. 'Doe alles wat jullie kunnen om Nala te vinden.' Op bevel van de koning van Vidarbha gingen de brahmanen naar Damayanti en zeiden haar dat ze op weg gingen. Ze zei tegen hen: 'Zeg dit in elk land, in elke vergadering, keer op keer:

"Waar ben je heen, dobbelaar, mijn lief, nadat je de helft van mijn kleed had afgesneden en mij, die van je hield, slapend in het woud had achtergelaten? Ze wacht op je, zoals jij haar hebt opgedragen, in dat halve kleed, en ze huilt zonder ophouden: heb medelijden met haar, koning, held, en geef haar antwoord."

Zeg dat en nog meer, zodat hij medelijden met me krijgt: met de wind erachter verbrandt het vuur het woud. Zeg ook:

"Een man moet zijn vrouw altijd onderhouden en beschermen. Waarom heb jij, die de dharma kent, die twee plichten verwaarloosd? Je stond bekend

als wijs, van goede afkomst en vol medelijden, en nu ben je zonder medelijden geworden. Ik denk dat mijn geluk op is. Heb daarom medelijden met me, grote boogschutter. Mildheid is de hoogste dharma: van jou zelf heb ik dat gehoord."

Als iemand jullie antwoordt wanneer jullie dat zeggen, zoek dan in elk geval uit wie hij is en waar hij woont. Onthoud wat hij antwoordt, en breng me zijn woorden zo snel mogelijk. Zorg dat niemand weet in wiens opdracht jullie rondgaan, en ook niet dat jullie bij mij terugkomen. En zoek uit of hij rijk is of arm, en wat hij wil.'

De brahmanen gingen naar alle windstreken om Nala te zoeken. Ze zochten hem in steden en landen, in dorpen, bij de veehoeders en in de hermitages, en overal waar ze kwamen, zeiden ze de woorden die Damayanti hun had meegegeven.

Een tweede svayamvara

Na lange tijd kwam een brahmaan die Parnada heette terug in de stad, en hij zei tegen Damayanti: 'Ik heb dag en nacht naar de koning van de Nishadha's gezocht, Damayanti, en ik kwam in Ayodhya, bij Rituparna, de zoon van Bhangasvara. Ik heb je woorden gezegd, zoals je ze me had meegegeven, in het bijzijn van Rituparna en zijn hof. De koning zei niets, en niemand van zijn hof, hoe vaak ik ze ook herhaalde. Maar toen de koning me had laten gaan en ik alleen was, kwam er iemand naar me toe: een man in dienst van Rituparna, die Bahuka heet. Hij is de wagenmenner van de koning, een lelijke man, met korte armen. Hij rijdt heel snel, en hij kookt heel goed. Hij zuchtte en huilde, hij vroeg hoe het met me ging, en toen zei hij dit:

"Vrouwen van goede afkomst beschermen zichzelf, ook als ze in nood zijn, en zo winnen ze de hemel van de goden. Ook als hun man hen verlaten heeft, worden ze nooit boos. Zulke vrouwen leven met hun gedrag als pantser. Hij was in ellende, hij was dwaas, al zijn geluk was hij kwijt, en dat hij haar verliet, is geen reden voor haar om boos te zijn. Hij zocht voedsel om in leven te blijven, vogels namen hem zijn kleed af, het verdriet verteerde hem: de jonge vrouw hoeft niet boos op hem te zijn. Of hij haar nu goed behandelde of niet, nu ze ziet hoe haar man eraan toe is, zijn rijk kwijt, zijn koningsgeluk kwijt, hoeft ze niet boos te zijn."

Daarom ben ik snel hierheen gekomen. Nu weet je het. Bepaal zelf wat je doet, en zeg het de koning.'

Damayanti ging naar haar moeder en zei haar onder vier ogen: 'Moeder, de koning, mijn vader, mag in geen geval weten wat ik van plan ben. In jouw bijzijn wil ik Sudeva een opdracht geven. Als je het goed met me meent, zorg dan dat mijn vader het niet te weten komt. Laat Sudeva meteen naar Ayodhya gaan om Nala te halen, en laat hem de riten verrichten die heil brengen, net als toen hij mij zo snel bij mijn verwanten terugbracht.'

Toen Parnada was uitgerust, eerde Damayanti hem met rijke gaven. 'Als Nala hier komt, brahmaan, geef ik je nog meer. Je hebt meer voor me gedaan dan iemand anders ooit zal doen, want door jou vind ik mijn man gauw terug.' Parnada wenste haar heil, en hij ging naar huis, want zijn opdracht was volbracht.

Daarna liet Damayanti Sudeva komen, en in het bijzijn van haar moeder zei ze: 'Sudeva, ga naar Ayodhya, naar koning Rituparna, en zeg hem dit: "Damayanti houdt opnieuw een svayamvara, want ze wil een andere man. Alle koningen en prinsen gaan erheen. Volgens de berekening is het morgen. Als het u mogelijk is, ga dan snel. Morgen, als de zon opkomt, kiest ze een tweede man, want niemand weet of de held Nala nog leeft of dood is."'

Sudeva ging, en hij zei koning Rituparna alles wat Damayanti hem had opgedragen. Rituparna riep Bahuka bij zich. 'Ik wil naar Vidarbha, naar de svayamvara van Damayanti, in één dag, als jij dat mogelijk vindt, Bahuka, jij die het wezen van de paarden kent.'

Misschien doet Damayanti dit omdat het verdriet haar verblindt, dacht Nala. Of misschien is het een grote list die ze om mij heeft bedacht. Ach, wat wil de arme prinses van Vidarbha een wrede daad doen, nu ik haar heb bedrogen, ik, laag en kwaad en zonder verstand. De aard van vrouwen is wisselvallig in de wereld, en mijn eigen fout is groot. Misschien doet ze het omdat ze niet meer van me houdt, nu ze zo lang van me gescheiden is, omdat het verdriet om mij haar uitput en ze wanhoopt. Maar zoiets zou ze nooit doen, vooral niet nu ze de moeder van mijn kinderen is. Wat er waar is en wat goed is, zal ik weten als ik erheen ga. Ik doe wat Rituparna wil, en ik doe wat ik zelf wil. Bahuka vouwde zijn handen en zei tegen koning Rituparna: 'Ik beloof het u, koning: u zult in één dag in de stad van Vidarbha zijn.'

Op bevel van de koning ging Bahuka naar de stallen en bekeek de paarden. Rituparna bleef hem aansporen om op te schieten, maar Bahuka keek lang

en overwoog alles goed, en hij koos magere paarden, die sterk waren en een lange tocht aankonden, vol vuur en kracht, van goede afkomst en makkelijk te leiden. Ze hadden geen slechte tekens, brede neusgaten en zware kaken en de tien krullen in hun haar op de goede plaatsen, ze kwamen uit het land aan de Sindhu, en ze waren snel als de wind.

De koning zag de paarden. 'Wat ben je van plan? Wil je met ons spotten? Hoe kunnen mijn paarden ons trekken, zo zwak en kortademig? Hoe moeten we met zulke paarden die lange weg afleggen?'

Bahuka wees hem de krullen in hun haar, op het voorhoofd, op het hoofd, aan de flanken, op de borst en op de rug. 'Deze paarden brengen ons naar Vidarbha. Maar als u andere wilt, wijs ze dan aan, en ik span ze voor u in.'

'Jij kent het wezen van de paarden, Bahuka, en je bent er bedreven in. Span snel de paarden in die het volgens jou kunnen.'

Bahuka spande vier uitstekende paarden voor de wagen, van goede afkomst en snel. Toen ze ingespannen waren, steeg de koning haastig op de wagen, en de paarden vielen op hun knieën. Bahuka kalmeerde ze, trok ze met de teugels omhoog, liet de wagenmenner Varshneya op de wagen stijgen en maakte zich klaar om op volle snelheid te vertrekken. Hij dreef de paarden aan, en ze rezen op alsof ze de lucht in gingen, zodat de man op de wagen er duizelig van werd.

De koning van Ayodhya zag hoe snel de paarden de wagen trokken, hoe Bahuka ze kende, hoe sterk en vurig hij was en hoe hij de teugels hield, en hij genoot ervan.

Varshneya, Nala's oude wagenmenner, hoorde het geluid van de wagen en zag hoe Bahuka de paarden in bedwang hield, en hij dacht na. Is dit Matali, de wagenmenner van Indra, de koning van de goden? Ik zie dezelfde grote tekenen aan Bahuka, die held. Of is het Shalihotra, die alles van paarden weet, in een mooie mensengedaante? Of is het koning Nala, die steden van vijanden veroverde, die hier gekomen is? Of misschien kent Bahuka dezelfde kunst als Nala: hij weet net zoveel, en hij is ook even oud. Dan is het misschien Nala niet, maar iemand met dezelfde kennis. Grote mensen zwerven verborgen over de aarde, door het lot gebonden, en vermomd zoals de leerboeken het beschrijven. Dat hij lelijk is, hoeft mijn oordeel niet te veranderen: Nala kan zijn gestalte zijn kwijtgeraakt. Bahuka heeft alle gaven. Ik denk dat het Nala is.

HOOFDSTUK NEGEN

Het hart van de dobbelstenen

De vibhitaka

Nala trok in korte tijd over rivieren en bergen, over wouden en meren, zoals een vogel door de lucht vliegt. Terwijl de wagen zo voortjoeg, zag Rituparna, de zoon van Bhangasvara, zijn bovenkleed op de grond vallen. 'Houd die snelle paarden even in, verstandige man,' zei hij tegen Bahuka, 'tot Varshneya mijn kleed heeft opgehaald.'

'Uw kleed is ver achter ons gevallen,' zei Bahuka. 'We zijn er al een yojana voorbij. Dat haalt u niet meer terug.'

Kort daarna kwam Rituparna in het woud langs een vibhitaka vol vruchten. Hij zag de boom en zei: 'Wagenmenner, kijk nu eens wat ik kan met getallen. Niemand weet alles, en in geen mens is alle kennis bij elkaar. Van de bladeren en de vruchten van deze boom liggen er op de grond honderd en één meer dan er aan de boom hangen. De twee grote takken samen hebben vijf koti bladeren, vijftig miljoen, en tweeduizend vijfennegentig vruchten. Bekijk die twee takken maar, met al hun twijgen.'

Bahuka hield de wagen in. 'U beroemt zich erop, koning, maar ik kan het niet zien. Ik wil het met mijn eigen ogen zien: ik hak de vibhitaka om. Als ik het tel, is het geen gissen meer. Ik weet niet of het zo is of niet. Waar u bij staat, ga

ik de vruchten en de bladeren tellen. Laat Varshneya de teugels van de paarden even overnemen.'

'Er is geen tijd te verliezen,' zei de koning.

Maar Bahuka hield vol. 'Wacht dan even. Of als u haast hebt, rijd dan door met Varshneya als wagenmenner. De weg is goed en recht.'

Rituparna probeerde hem te sussen. 'Jij bent de enige wagenmenner die er is, Bahuka, er is op aarde geen ander. Door jou wil ik naar Vidarbha, jij die de paarden kent. Ik zoek mijn toevlucht bij jou. Houd me niet op. Wat je ook van me vraagt, Bahuka, ik zal het doen, als je me vandaag naar Vidarbha brengt en ik er de zon zie opkomen.'

'Eerst tel ik de vibhitaka, dan ga ik naar Vidarbha. Doe wat ik zeg.'

De koning gaf met tegenzin toe. 'Tel dan. Tel de vruchten en bladeren van een stuk van deze tak, en je zult zien dat ik gelijk heb.'

Bahuka sprong van de wagen en hakte de boom om. Hij telde, en de vruchten waren er precies zoveel als de koning had gezegd. 'Dit is wonderlijk, koning. Ik heb gezien wat u kunt. Ik wil de kunst leren waarmee u dit weet.'

'Ik ken het hart van de dobbelstenen,' zei de koning, 'en ik ben bedreven in getallen.'

'Geef mij die kennis. En neemt u van mij het hart van de paarden.'

Rituparna wist hoeveel er van Bahuka afhing, en hij verlangde naar zijn kennis van paarden. 'Goed,' zei hij. 'Neem het hart van de dobbelstenen van me, zoals je wilt. En laat het hart van de paarden als onderpand bij jou blijven, Bahuka.'

Zo gaf Rituparna Nala die kennis. En zodra Nala het hart van de dobbelstenen kende, kwam Kali uit zijn lichaam, Kali, de gestalte van het laatste en slechtste tijdperk, en uit zijn mond braakte hij onophoudelijk het scherpe gif van Karkotaka uit. Kali was gekweld, en het vuur van de vloek ging uit hem. Lang had hij de koning geplaagd, zodat die niet zichzelf was. Nu was Kali vrij van het gif, en hij nam zijn eigen gestalte aan.

Nala, de koning van de Nishadha's, werd woedend en wilde hem vervloeken. Maar Kali vouwde zijn handen. 'Bedwing je woede, koning. Ik zal je de grootste roem geven. De moeder van Indrasena heeft me vervloekt, in haar woede, toen jij haar had verlaten. Sindsdien heb ik in jou gewoond, en ik heb verschrikkelijk geleden, dag en nacht brandend van het gif van de vorst van de naga's, jij die niet te verslaan bent. Ik zoek mijn toevlucht bij jou. Als je mij niet

vervloekt, nu ik bang ben en bescherming bij je zoek, dan zullen de mensen die jouw verhaal aandachtig vertellen, nooit bang hoeven te zijn voor mij.'

Met de moeder van Indrasena bedoelde Kali Damayanti. Nala bedwong zijn woede, en Kali ging snel de vibhitaka in. Terwijl hij met Nala praatte, had niemand anders hem gezien.

Nala's koorts was voorbij. Hij telde de vruchten van de boom, en vol nieuwe kracht steeg hij op de wagen en reed verder met zijn snelle paarden. Omdat Kali erin had gewoond, gold de vibhitaka sindsdien als een ongunstige boom. Nala dreef de paarden aan, ze sprongen op en vlogen voort, en de koning reed in de richting van Vidarbha. Toen Nala ver weg was, ging ook Kali naar huis. Nala was vrij van zijn kwelling, maar zijn eigen gedaante had hij nog niet terug.

Alleen Nala kent Nala

Tegen de avond kwam Rituparna aan in de stad van Vidarbha, en men meldde het aan de koning. Op zijn uitnodiging reed Rituparna Kundina binnen, en het geratel van zijn wagen vulde alle tien windstreken. Nala's paarden, die in de stad stonden, hoorden het, en ze werden blij, zoals vroeger wanneer Nala bij hen was. Ook Damayanti hoorde het geratel van de wagen die Nala mende. De pauwen op de daken en de olifanten in de stallen hoorden het, en ze draaiden zich naar het geluid en schreeuwden, zoals ze doen wanneer ze de donder horen.

'Dit geratel vult de hele aarde en maakt me blij,' zei Damayanti. 'Het moet Nala zijn. Als ik Nala vandaag niet zie, met zijn gezicht als de maan, dan sterf ik. Als ik vandaag niet in de armen van die held lig, dan ben ik er niet meer. Als hij vandaag niet naar me toe komt, met zijn stem als de donder, dan ga ik de brandstapel op. Voor zover ik weet, heeft hij nooit één onwaar woord gezegd, of ooit iemand onrecht gedaan. Zelfs voor de grap zei hij nooit iets wat niet waar was. Mijn Nala is sterk en vergevingsgezind, een held, zacht, beheerst, en onder vier ogen doet hij niets wat laag is: hij keek naar geen andere vrouw. Dag en nacht denk ik aan wat hij is, en zonder hem houd ik het niet langer uit.'

Ze ging naar boven, het terras van het paleis op, om Nala te zien. Op de binnenplaats zag ze koning Rituparna op de wagen staan, met Varshneya en Bahuka. Varshneya en Bahuka stegen af, spanden de paarden uit en zetten de wagen weg. Rituparna stapte van de wagen en ging naar de koning van

Vidarbha, die hem met veel eer ontving. Rituparna keek om zich heen, maar van een svayamvara zag hij niets.

De koning van Vidarbha heette hem welkom. 'Waarom kom je?' Hij wist niet dat Rituparna gekomen was om zijn dochter te trouwen.

Rituparna was verstandig. Hij zag dat er geen andere koningen of prinsen waren, hij hoorde niemand over een svayamvara praten, en hij zag geen menigte van brahmanen. Hij dacht even na en zei: 'Ik kom je groeten.'

De koning van Vidarbha vroeg zich af waarom Rituparna eigenlijk gekomen was, over honderd yojana. Dat hij langs zoveel andere vorsten en door zoveel landen was gereden alleen om mij te groeten, dat is de reden niet. Die reden is te klein. Maar ik kom er later wel achter. Hij stuurde Rituparna niet zomaar weg. 'Rust uit,' zei hij, 'je bent moe.' Dienaren van het hof brachten Rituparna naar de vertrekken die voor hem klaarstonden.

Rituparna ging met Varshneya weg, en Bahuka bracht de wagen naar de stallen. Hij spande de paarden uit, verzorgde ze en kalmeerde ze, en daarna ging hij naast de wagen zitten.

Damayanti had de zoon van Bhangasvara gezien, en Varshneya, en Bahuka zoals hij er nu uitzag. Van wie is dat geratel? Het klonk als de wagen van Nala, maar ik zie de koning van de Nishadha's niet. Misschien heeft Varshneya het van Nala geleerd, en klinkt zijn wagen daarom als die van Nala. Of is Rituparna even bedreven als Nala, zodat ook zijn wagen zo klinkt?

Ze riep haar dienares Keshini. 'Ga naar die wagenmenner die bij de wagen zit, Keshini, die lelijke man met de korte armen, en zoek uit wie hij is. Ga voorzichtig naar hem toe, vraag hem vriendelijk hoe het met hem gaat, en zoek alles over hem uit. Ik word zo rustig en blij als ik hem zie, dat ik vermoed dat hij koning Nala is. En als je naar hem gevraagd hebt, zeg hem dan de woorden van Parnada, en let op wat hij antwoordt.'

Keshini ging voorzichtig, en Damayanti keek vanaf het terras toe. 'Welkom,' zei Keshini tegen Bahuka. 'Ik wens je het beste. Luister naar wat Damayanti vraagt. Wanneer zijn jullie vertrokken, en waarom zijn jullie hier gekomen? Vertel het me, want de prinses van Vidarbha wil het horen.'

'Rituparna, de beroemde koning van Kosala, die in Ayodhya regeert, hoorde van een brahmaan dat Damayanti een tweede svayamvara houdt, morgen,' zei Bahuka. 'Hij vertrok meteen, met de beste paarden, snel als de wind, die honderd yojana kunnen gaan. Ik ben zijn wagenmenner.'

'En die derde, waar komt hij vandaan, en van wie is hij? En van wie ben jij, en hoe kom jij aan dit werk?'

'Hij was de wagenmenner van Nala, van wie iedereen gehoord heeft, en hij heet Varshneya. Toen Nala gevlucht was, ging hij naar de zoon van Bhangasvara. Ik ben bedreven met paarden, en ik ben een goede kok, en koning Rituparna heeft me zelf gekozen als zijn wagenmenner en zijn kok.'

'Misschien weet Varshneya waar koning Nala is gebleven, Bahuka, en misschien heeft hij er met jou over gesproken.'

'Hij heeft de kinderen van Nala, die zo slecht heeft gehandeld, hier achtergelaten, en toen ging hij waarheen hij wilde. Hij weet niet waar Nala is. Niemand weet het. De koning zwerft vermomd door de wereld, en zijn gedaante is weg. Alleen Nala kent Nala, en zij die het dichtst bij hem staat. Nergens laat hij tekens zien waaraan men hem herkent.'

'De brahmaan die eerst naar Ayodhya ging, herhaalde de woorden van een vrouw: de woorden over de dobbelaar die de helft van haar kleed afsneed en haar slapend in het woud achterliet, over haar, die op hem wacht in het halve kleed en dag en nacht treurt, en die vraagt dat hij medelijden heeft en antwoord geeft. Toen gaf jij hem antwoord, zegt men. De prinses van Vidarbha wil opnieuw horen wat je toen zei.'

Nala zei nog eens wat hij Parnada had gezegd. Vrouwen van goede afkomst beschermen zichzelf, ook als ze in nood zijn. Ze leven met hun gedrag als pantser en worden niet boos als hun man hen verlaat. Zij hoeft niet boos te zijn op een man die eten zocht en zijn kleed aan de vogels verloor, die zijn rijk kwijt was, en zijn koningsgeluk, en die honger had en in ellende was. Terwijl hij het zei, kon hij zijn tranen niet meer tegenhouden, en hij huilde.

Keshini ging terug naar Damayanti en vertelde haar alles, wat hij gezegd had en hoe hij had gehuild.

Damayanti vermoedde nu dat het Nala was. 'Keshini, ga nog eens naar Bahuka. Blijf zwijgend bij hem in de buurt en let op wat hij doet. Als hij iets doet wat kunde vraagt, kijk dan goed hoe hij het doet. En als hij om water of om vuur vraagt, geef het hem dan niet meteen: maak het hem moeilijk. Let op alles wat hij doet, en kom het me zeggen. Wat je aan Bahuka ziet, menselijk of meer dan menselijk, en wat je verder ook ziet: vertel het me allemaal.'

Keshini ging, lette op wat Bahuka deed, en kwam terug. 'Damayanti, zo'n man heb ik nog nooit gezien en ook nooit van gehoord. Als hij bij een lage doorgang komt, bukt hij niet: de doorgang wordt hoger zodra hij hem ziet,

zodat hij er makkelijk door kan. Waar hij komt, gaan nauwe openingen wijd open. De koning had allerlei vlees gestuurd, voor het maal van Rituparna, en er stond een kruik om het vlees te wassen. Hij keek naar de kruik, en ze was vol water. Toen hij het vlees had gewassen en wilde gaan koken, nam hij een handvol gras, hield het in de zon, en meteen vlamde er vuur op. Ik zag nog een groot wonder: hij raakt vuur aan en verbrandt zich niet. En water stroomt, als hij het wil, in een straal naar hem toe. En ik zag een nog groter wonder: hij nam bloemen en kneedde ze langzaam in zijn handen, en terwijl hij ze kneedde, werden ze frisser en geurden ze sterker dan eerst. Ik heb die wonderen gezien en ik ben snel teruggekomen.'

Aan wat hij deed herkende Damayanti hem, en ze huilde. 'Ga nog eens,' zei ze tegen Keshini, 'en haal uit de keuken, zonder dat Bahuka het merkt, wat vlees dat hij gekookt heeft.'

Keshini ging naar Bahuka, en terwijl hij met iets anders bezig was, nam ze wat vlees, nog heet, en bracht het haastig naar Damayanti. Damayanti had vroeger vaak gegeten van vlees dat Nala had klaargemaakt. Ze proefde het, en ze wist dat de kok Nala was. Ze schreeuwde het uit van verdriet. Toen ze weer tot zichzelf was gekomen, waste ze haar gezicht en stuurde haar twee kinderen met Keshini naar hem toe.

Bahuka zag het meisje Indrasena met haar broer en herkende hen. Hij rende naar hen toe, omarmde hen en nam hen op schoot. Hij hield die kinderen vast, die waren als de kinderen van de goden, en hij huilde luid. Daarna liet hij hen los en zei tegen Keshini: 'Ze lijken zo op mijn eigen kinderen, dat meisje en die jongen. Toen ik ze zag, moest ik ineens huilen. Als je zo vaak bij me komt, kunnen de mensen er iets kwaads van denken, want wij zijn gasten uit een ander land. Ga nu maar, ik wens je alle goeds.'

De wind als getuige

Keshini vertelde Damayanti hoe aangedaan Nala was. Damayanti verlangde ernaar hem te zien, en ze stuurde Keshini naar haar moeder, met deze boodschap: 'Ik vermoed dat Bahuka Nala is, en ik heb hem op allerlei manieren beproefd. Ik twijfel nu alleen nog door zijn gedaante. Ik wil hem zelf onderzoeken. Laat hem binnenkomen, moeder, of laat mij naar hem toe gaan. En regel het met medeweten van mijn vader of zonder.'

De koningin zei het tegen de koning, en de koning stemde toe. Met verlof van haar vader en haar moeder liet Damayanti Nala naar haar vertrekken brengen.

Zodra Nala Damayanti zo onverwacht zag, huilde hij. Ze droeg een okerkleurig kleed, haar haar was samengekoekt tot strengen, ze was vuil en zat onder het stof, en ze zei:

'Bahuka, heb je ooit een man gezien die de dharma kent en die zijn slapende vrouw in het woud achterlaat? Wie anders dan Nala, die de dharma volgt, zou weggaan en zijn lieve vrouw, die hem niets had misdaan en uitgeput was, in het woud achterlaten? Wat had ik die koning sinds mijn jeugd ooit misdaan, dat hij me slapend in het woud achterliet? Ik koos hem boven de goden zelf. Waarom liet hij zijn vrouw in de steek, die hem altijd trouw was en van hem hield, en die de moeder van zijn kinderen was? Voor het vuur nam hij mijn hand, mij, die vertrouwde op het woord van de ganzen, en hij beloofde: "Ik zal je onderhouden." Waar was die belofte, toen hij me verliet?'

'Dat ik mijn rijk verloor en dat ik jou verliet, heb ik niet zelf gedaan,' zei Nala. 'Kali heeft het allebei gedaan. Jij treurde dag en nacht om me, en in het woud vervloekte je Kali, en daarom woonde hij in mijn lichaam, brandend door jouw vloek, als vuur in vuur. Met mijn inspanning en mijn ascese heb ik hem overwonnen, zodat aan ons verdriet een eind zou komen. Die kwade is weg, en daarom ben ik hier. Om jou ben ik hier, om niets anders. Maar welke vrouw verlaat de man die van haar houdt en haar trouw is, en kiest een tweede man, zoals jij? Op bevel van de koning trekken boden de hele aarde rond en roepen: "De dochter van de koning van Vidarbha kiest naar eigen wil een tweede man die haar waard is." Zodra hij dat hoorde, kwam de zoon van Bhangasvara hierheen.'

Damayanti vouwde haar handen. 'Verdenk me niet van een misstap. Ik koos jou, koning van de Nishadha's, en ik liet de goden zelf voorbij. Om jou hier te krijgen zijn de brahmanen naar alle windstreken gegaan, tot aan de randen van de horizon, en ze zongen mijn woorden overal, als een lied. Ten slotte vond een wijze brahmaan die Parnada heet je in Kosala, in het paleis van Rituparna. Toen je hem dat antwoord gaf, toen pas bedacht ik deze list om je terug te krijgen. Niemand op de wereld behalve jij kan in één dag met paarden honderd yojana afleggen. Ik raak je voeten aan, en ik zweer je bij de waarheid: zelfs in gedachten heb ik geen kwaad gedaan. Laat de wind, die door deze wereld gaat en alles ziet, mijn leven nemen, als ik kwaad heb gedaan. Laat de zon, die altijd

langs het hemelgewelf trekt, mijn leven nemen, als ik kwaad heb gedaan. Laat de maan, die in ieder schepsel woont als getuige, mijn leven nemen, als ik kwaad heb gedaan. Laten de drie goden die de drie werelden dragen, nu de waarheid zeggen, of laten ze me vandaag verlaten.'

Uit de lucht klonk de stem van de wind. 'Nala, ik zeg je de waarheid: ze heeft geen kwaad gedaan. Damayanti heeft de rijke schat van haar goede gedrag zorgvuldig bewaard. Wij zijn daar getuige van, want drie jaar lang hebben wij haar beschermd. Om jou heeft ze deze list bedacht, want behalve jij kan niemand op aarde in één dag honderd yojana afleggen. Je hebt de dochter van de koning van Vidarbha teruggekregen, en zij jou. Je hoeft haar nergens van te verdenken. Verenig je met je vrouw.'

Daarop viel er een regen van bloemen, de trommels van de goden klonken, en er woei een wind die heil bracht. Nala zag die wonderen, en hij liet alle twijfel over Damayanti varen. Hij dacht aan de vorst van de naga's, trok dat zuivere kleed aan, en hij kreeg zijn eigen gedaante terug.

Damayanti zag haar man in zijn eigen gedaante, en ze omarmde hem en huilde luid. Ook koning Nala omarmde haar, zoals vroeger, en hij omarmde zijn kinderen. Damayanti legde haar gezicht tegen zijn borst en zuchtte diep. Lang bleef ze zo staan, onder het stof als ze was, met haar armen om Nala heen.

De koningin vertelde de koning alles wat er tussen Nala en Damayanti was gebeurd. 'Laat Nala vandaag rusten,' zei de koning. 'Morgen zie ik hem, met Damayanti naast zich, als hij gebaad heeft en zijn riten heeft verricht.'

Die nacht vertelden ze elkaar alles wat er in het woud met hen gebeurd was. En daarna woonden de prinses van Vidarbha en Nala in het paleis van haar vader, en ze maakten elkaar gelukkig. In het vierde jaar was Nala met zijn vrouw herenigd. Damayanti had haar man terug, haar vermoeidheid was weg, en haar zorgen, en ze leefde op, zoals een veld met jong koren na de regen.

Het tegenspel

De volgende ochtend ging koning Nala, met sieraden getooid en met Damayanti naast zich, naar de koning van Vidarbha. Hij groette zijn schoonvader eerbiedig, en na hem groette Damayanti haar vader. De koning ontving Nala als een zoon, eerde hem en zijn vrouw en gaf hun moed. Nala nam de eer aan en bood zijn schoonvader zijn diensten aan.

In de stad werd luid gejuicht toen de mensen Nala zo terug zagen komen. Ze tooiden de stad met vlaggen en vaandels en kransen, de straten werden besproeid en geveegd en met bloemen bestrooid, bij elke deur lagen bloemen, en alle heiligdommen van de goden werden vereerd.

Ook Rituparna hoorde dat Bahuka Nala was en dat hij met Damayanti herenigd was. Nala liet hem komen en vroeg hem om vergeving, en ook Rituparna vroeg Nala om vergeving, met allerlei redenen, want hij was een verstandig man.

'Gelukkig heb je je vrouw terug,' zei hij. 'Ik hoop dat ik je geen onrecht heb gedaan, toen je onbekend in mijn huis woonde, koning van de Nishadha's. Als ik iets heb gedaan wat niet had gemogen, bewust of onbewust, vergeef het me dan.'

'Je hebt me nooit ook maar het kleinste onrecht gedaan, koning,' zei Nala. 'En al had je het gedaan, dan was ik niet boos, want ik moet het je vergeven. Je was al mijn vriend, en je bent mijn verwant. Van nu af aan wil ik nog meer van je houden. Ik had alles wat ik wilde, en ik heb gelukkig bij je gewoond, gelukkiger dan ooit in mijn eigen huis. En jouw kennis van paarden is nog bij mij. Ik wil haar je teruggeven, als je wilt.'

Zo gaf Nala Rituparna die kennis, en Rituparna nam haar aan met de riten die daarvoor voorgeschreven zijn. Met het hart van de paarden ging de zoon van Bhangasvara terug naar zijn eigen stad, met een andere wagenmenner. Nala bleef daarna niet lang meer in Kundina.

Na een maand nam hij afscheid van de koning van Vidarbha en ging met een klein gevolg naar het land van de Nishadha's: met één witte wagen, zestien olifanten, vijftig paarden en zeshonderd man voetvolk. Woedend trok hij het land in, en de aarde beefde ervan. Hij ging naar zijn broer Pushkara.

'Laten we weer spelen,' zei Nala. 'Ik heb veel rijkdom verworven. Damayanti en alles wat ik verder heb, dat is mijn inzet. De jouwe is je rijk. Laat het spel opnieuw beginnen, daar ben ik vast toe besloten. Met één worp spelen we, en we zetten ook ons leven in, allebei. Wie het rijk of het bezit van een ander heeft gewonnen en meegenomen, moet hem een tegenspel geven, want dat is de hoogste regel, zegt men. En wil je niet dobbelen, laat dan het spel van de strijd beginnen: een tweegevecht met wagens, waarna jij of ik rust heeft. Een rijk dat van vader op zoon gaat, mag men op elke manier terugwinnen, met welk middel ook: zo leren de ouden. Kies vandaag een van de twee, Pushkara: met de dobbelstenen, of in de strijd met de boog.'

Pushkara was zeker van zijn overwinning, en hij lachte. 'Wat een geluk dat je weer rijkdom hebt om in te zetten, Nala. Wat een geluk dat het ongeluk van Damayanti voorbij is. Wat een geluk dat je nog leeft, met je vrouw. Damayanti zal, getooid met de rijkdom die ik van je win, mij dienen, zoals de apsara's Indra dienen in de hemel van de goden. Elke dag denk ik aan je, en ik wacht op je, want met wie mij niet na staat, heb ik geen plezier in het spel. Als ik vandaag Damayanti win, die mooie vrouw, heb ik bereikt wat ik wilde, want zij is altijd in mijn hart.'

Bij al dat losse gepraat wilde Nala hem met zijn zwaard het hoofd afslaan. Maar hij glimlachte, met ogen rood van woede, en hij zei: 'Laten we spelen. Waarom praat je nu? Als je gewonnen hebt, kun je praten.'

Toen begon het spel tussen Pushkara en Nala. Met één worp versloeg Nala hem, en Pushkara verloor zijn rijk, zijn juwelen en zijn schatten, en het leven dat hij had ingezet.

Nala lachte en zei tegen Pushkara: 'Dit hele rijk is weer van mij, rustig, vrij van die doorn. Jij, uitschot onder de koningen, je mag de prinses van Vidarbha niet eens meer aankijken. Jij en je gezin, dwaas, zijn haar slaven geworden. Maar wat mij vroeger versloeg, was niet jouw daad. Kali heeft het gedaan, en dat begrijp je niet, dwaas. Ik reken jou de fout van een ander nooit aan. Leef zoals je wilt: ik geef je je leven terug, en ook je deel van het rijk, met alles wat je nodig hebt. Ik houd van je zoals vroeger, held, en mijn liefde voor jou als broer zal nooit minder worden. Pushkara, je bent mijn broer. Leef honderd jaar.'

Nala troostte zijn broer, omarmde hem en liet hem naar zijn eigen stad gaan. Pushkara vouwde zijn handen, boog voor Nala en zei: 'Laat je roem onvergankelijk zijn. Leef gelukkig, tienduizend jaar, koning, jij die mij mijn leven geeft en een plek om te wonen.'

De koning eerde hem, en Pushkara bleef er nog een maand. Toen ging hij naar zijn eigen stad, met zijn verwanten, met een groot leger en met dienaren die hem gehoorzaamden. Nala had Pushkara rijk gemaakt en hem in vrede laten gaan, en zelf ging hij zijn eigen stad binnen, die getooid was om hem te ontvangen. Daar richtte de koning van de Nishadha's zich tot de burgers. De haren op de armen van de burgers en de mensen van het land gingen overeind staan, en met de ministers voorop zeiden ze, met gevouwen handen: 'Koning, vandaag zijn we blij, in de stad en op het land. Vandaag hebben we onze koning terug, zoals de goden hun Indra, de god van de honderd offers.'

Het hart van de dobbelstenen

Nala haalde Damayanti met een groot leger op, nu het feest in de stad was begonnen en alles er tot rust was gekomen. Haar vader, de koning van Vidarbha, liet zijn dochter met alle eer vertrekken. Damayanti kwam, met haar zoon en haar dochter, en koning Nala leefde met haar zoals de koning van de goden in Nandana, zijn tuin. Hij werd beroemd onder de koningen van Jambudvipa, het werelddeel waar de mensen wonen. Hij had zijn rijk heroverd en regeerde er weer, en hij bracht veel offers, met rijke giften aan de brahmanen.

'Ook jij zult spoedig weer zo stralen, koning, met je verwanten en je vrienden,' zei Brihadashva. 'Nala, die de steden van zijn vijanden veroverde, kwam door het dobbelen in nood, en zijn vrouw met hem. Nala heeft dat leed helemaal alleen gedragen, en toch kreeg hij zijn geluk terug. Maar jij, zoon van Pandu, leeft met je broers en met Draupadi in dit grote woud, en je denkt aan de dharma. Elke dag ben je omringd door brahmanen die de Veda kennen en alles wat erbij hoort. Waarom zou je dan klagen?

Dit verhaal van de naga Karkotaka, van Damayanti, van Nala en van Rituparna, de koninklijke wijze, verdrijft het kwaad. Het verdrijft Kali, en wie is zoals jij, kan er troost uit putten als hij het hoort. Bedenk altijd hoe onzeker het is wat een mens met zijn inspanning bereikt, en wees niet blij om wat je wint en niet bedroefd om wat je verliest. Je hebt dit verhaal gehoord: laat je troosten, en geef niet toe aan je verdriet. Wie zich beheerst, laat zich niet terneerslaan als het lot zich tegen hem keert en zijn inspanning vruchteloos blijft. Wie dit verhaal van Nala vaak vertelt, en wie het vaak hoort, die komt geen ongeluk tegen. Wie dit oude, voortreffelijke verhaal hoort, bereikt wat hij zich voorneemt en krijgt roem, zonen en kleinzonen en vee, een hoge plaats onder de mensen, gezondheid en vreugde.

En de vrees die je hebt, dat iemand die het spel kent je weer uitdaagt, zoals die dobbelaars die de stenen kenden, en dat jij het spel niet kent: die neem ik je af, koning. Ik ken het hart van de dobbelstenen, helemaal. Ik ben tevreden over je. Neem het van mij aan, zoon van Kunti. Ik zal het je leren.'

'Gezegende,' zei Yudhishthira tegen Brihadashva, 'ik wil het hart van de dobbelstenen grondig leren kennen.' Brihadashva gaf Yudhishthira het hart van de dobbelstenen, en daarna ging hij naar Ashvashiras, een heilige badplaats, om er te baden.

Van brahmanen en asceten die van alle kanten naar hem toe kwamen, van tirtha's, van bergen en uit de wouden, hoorde Yudhishthira dat Arjuna nog altijd in de zwaarste ascese leefde. Hij leefde van lucht alleen, zeiden ze, en zo'n ascese had nog niemand verricht. Arjuna, die zijn boog met links even goed spande als met rechts, leefde als een muni, alleen en zwijgend, beheerst in zijn geloften, alsof Dharma zelf, de god van de dharma, een lichaam had aangenomen.

Yudhishthira treurde om zijn broer, die zo'n ascese deed in het woud. Hij zocht troost bij de brahmanen die bij hem woonden, en hij praatte met hen.

DEEL IV

Zonder Arjuna

. . .

HOOFDSTUK TIEN

Het stof van Kurukshetra

De lege grasmat

'Brahmaan,' zei Janamejaya, 'wat deden de zonen van Pandu toen mijn overgrootvader Arjuna uit het Kamyaka-woud vertrokken was? Hij was hun toevlucht, die grote boogschutter die legers versloeg, zoals Vishnu de toevlucht is van de Aditya's, de zonnegoden. In de strijd week hij nooit terug. Hoe brachten mijn voorvaders hun dagen door in het woud, zonder die held?'

'Ze waren als de parels van een snoer dat geknapt is, koning,' zei Vaishampayana.

En Vaishampayana vertelde verder.

Arjuna's broers bleven in Kamyaka. Elke dag gingen ze voor de brahmanen op jacht, en met reine pijlen doodden ze dieren van allerlei soort die voor het offer geschikt waren. Ze brachten de dieren bijeen en boden ze de brahmanen aan, zoals altijd.

Draupadi dacht aan de middelste van haar mannen, die ver weg was, en ze zei tegen Yudhishthira: 'Arjuna weegt met twee armen op tegen die andere Arjuna, de duizendarmige koning van weleer. Zonder hem vind ik dit woud

niet mooi meer. Waar ik ook kijk, de aarde lijkt leeg. Het woud staat in bloei en het is vol wonderen, maar het is niet wat het was. Ik denk aan zijn lotusogen, en aan het geluid van zijn boog, dat klinkt als de donder, en ik vind geen rust.'

'Je woorden zijn me uit het hart gegrepen,' zei Bhima tegen haar. 'Zijn armen zijn lang en zwaar, met de littekens van de boogpees erop, en hij draagt er gouden banden om. Zonder hem is het hier alsof de zon weg is. Op hem steunen de Panchala's en de Kuru's, en dan zijn ze zelfs voor de legers van de goden niet bang. Op zijn armen steunen wij allemaal: met hem rekenen we onze vijanden al verslagen en de aarde al gewonnen. Naar welke kant ik ook kijk, alles is leeg.'

'Hij trok naar het noorden en versloeg de gandharva's bij honderden,' zei Nakula. 'De paarden die hij daar kreeg, gevlekt als patrijzen, gespikkeld en snel, gaf hij uit liefde aan zijn broer, de koning, bij het grote koningsoffer.' Nakula huilde. 'Zonder hem, die na Bhima geboren werd, wil ik niet langer in het Kamyaka-woud wonen.'

'Hij overwon grote strijders en bracht rijkdom en meisjes mee voor de koning, bij het koningsoffer,' zei Sahadeva. 'In zijn eentje versloeg hij de Yadava's, die zich tegen hem verzameld hadden, en hij nam Subhadra mee, met instemming van Krishna. Hij viel het rijk van Drupada binnen, nam hem de helft af en gaf die aan Drona, als het geschenk dat een leraar toekomt. Nu zie ik zijn grasmat leeg in onze hut, en ik kan me niet laten troosten. Laten we uit dit woud weggaan, want zonder hem is er niets meer aan.'

Yudhishthira zat neerslachtig tussen hen in. Op dat moment zag hij Narada, de rishi van de goden, die door alle werelden zwierf. Yudhishthira en zijn broers stonden op en eerden hem. Draupadi bleef bij de zonen van Pritha, want dat wilde de dharma, zoals de Savitri, het vers aan de zon, bij de Veda's blijft.

Narada nam de eer aan en had een paar woorden van troost voor Yudhishthira. 'Zeg me wat je zoekt. Wat kan ik je geven?'

Yudhishthira boog met zijn broers voor hem en vouwde zijn handen. 'Als u tevreden over mij bent, u die alle werelden vereren, dan is voor mij alles al gedaan. Maar als ik met mijn broers uw gunst verdien, neem dan de twijfel weg die in mijn hart zit. Wie de aarde rechtsom rondgaat, langs de tirtha's, de heilige badplaatsen waar pelgrims naartoe trekken: welke vrucht krijgt hij daarvoor? Vertel het me helemaal, brahmaan.'

'Luister goed,' zei Narada. 'Wat ik je ga vertellen, heeft Bhishma gehoord uit de mond van Pulastya.'

En Narada vertelde.

Lang geleden woonde Bhishma, de zoon van Shantanu en Ganga, aan de oever van de Ganga, bij Gangadvara, de poort waar de rivier uit de bergen komt. Het was een mooie, heilige plek, waar de rishi's van de goden kwamen, en de gandharva's en de goden zelf. Bhishma hield daar een gelofte ter ere van de voorouders, en hij leefde als een muni. Hij offerde water aan de voorouders en aan de goden, en de rishi's stelde hij tevreden met de riten die daarvoor voorgeschreven zijn.

Op een dag, terwijl hij zijn mantra's opzei, stond Pulastya voor hem, een van de oudste rishi's, die Brahma uit zijn geest had voortgebracht, stralend van zijn ascese. Bhishma eerde hem zoals het hoort. Rein en met al zijn aandacht kwam hij naar hem toe, met het arghya, het water dat men een geëerde gast aanbiedt, boven zijn hoofd, en hij noemde zijn naam.

'Ik ben Bhishma. Ik wens u alle goeds. Ik ben uw dienaar. Nu ik u zie, ben ik vrij van al mijn kwaad.'

Meer zei hij niet. Hij stond daar met gevouwen handen, mager van zijn geloften en van het opzeggen van de Veda, en Pulastya keek naar hem.

Het offer van de arme

En Narada vertelde verder.

'Je bent bescheiden, je beheerst jezelf en je spreekt de waarheid, en daarom ben ik in alles tevreden over je,' zei Pulastya. 'Je dharma rust op je eerbied voor de voorouders, en daardoor zie je mij, mijn zoon, en daardoor houd ik van je. Mijn blik is nooit vergeefs, Bhishma. Zeg me wat ik voor je kan doen. Wat je ook vraagt, ik geef het je.'

'Dat u tevreden over mij bent, u die alle werelden vereren, en dat ik u gezien heb, daarmee is voor mij alles al gedaan,' zei Bhishma. 'Maar als ik uw gunst verdien, neem dan de twijfel weg die in mijn hart zit. Het gaat om de tirtha's, en om wat de dharma daarvan zegt. Wie de aarde rechtsom rondgaat: welke vrucht krijgt hij daarvoor? Vertel het me, brahmaan.'

'Luister dan met al je aandacht,' zei Pulastya, 'want wat ik je ga vertellen, is waar de rishi's hun toevlucht zoeken. Wie zijn handen en zijn voeten en zijn geest in bedwang heeft, wie kennis heeft en ascese en een goede naam, die krijgt

de vrucht van de tirtha's. Wie geen giften meer aanneemt, wie tevreden is, wie zich beheerst en rein is, wie zichzelf niet groot maakt, die krijgt de vrucht van de tirtha's. Wie zonder bedrog is en niets onderneemt, wie weinig eet en zijn zinnen bedwingt, wie van alle fouten vrij is, die krijgt de vrucht van de tirtha's. Wie niet boos wordt, wie de waarheid spreekt en vasthoudt aan zijn geloften, wie alle wezens ziet zoals hij zichzelf ziet, die krijgt de vrucht van de tirtha's.

De rishi's hebben in de Veda de offers vastgelegd, het ene na het andere, en wat ze opleveren, hier en na de dood. Maar een arme kan die offers niet brengen. Daarvoor is veel nodig, allerlei dingen in grote hoeveelheden, en dus brengen koningen ze, of soms rijke mensen. Wie weinig heeft, wie alleen staat en geen bondgenoten heeft, kan het niet. Maar er is iets wat ook een arme kan doen, en wat evenveel waard is als de vrucht van de offers. Dit is het diepste geheim van de rishi's: naar de tirtha's gaan levert verdienste op, en het gaat zelfs boven de offers uit. Wie nooit drie nachten heeft gevast, wie nooit naar de tirtha's is gegaan en nooit goud of koeien heeft gegeven, die is pas arm. Met de grote offers, waarbij de priesters rijk worden beloond, krijgt men niet de vrucht die men krijgt door naar een tirtha te gaan.'

Daarna noemde Pulastya de tirtha's een voor een, en hij begon bij Pushkara.

'In de wereld van de mensen ligt de tirtha van Brahma, de god van de goden, en alle drie de werelden kennen haar: Pushkara. Bij elke schemering en op het middaguur zijn daar tienduizend maal tienmiljoen tirtha's aanwezig. Daar zijn altijd de Aditya's en de Vasu's, de Rudra's, de Sadhya's en de Maruts, de gandharva's en de apsara's. Daar hebben goden, daitya's en brahmaanse rishi's ascese gedaan, en ze zijn er tot grote verdienste gekomen. De Grootvader, die op de lotus zetelt, heeft daar altijd het liefst gewoond. Wie zich beheerst en alleen al in gedachten naar Pushkara verlangt, raakt zijn kwaad kwijt en wordt geëerd aan het hemelgewelf. Wie er baadt en de voorouders en de goden vereert, krijgt tienmaal de vrucht van het paardenoffer, zeggen de wijzen. Brahmaan, kshatriya, vaishya of shudra: wie in Pushkara baadt, wordt niet in een lagere geboorte geboren, en wat een man of een vrouw sinds de geboorte aan kwaad heeft gedaan, verdwijnt bij het eerste bad. En wie er ook maar één brahmaan te eten geeft, wordt daardoor gelukkig, hier en na de dood. Al leeft hij zelf van groente, wortels en vruchten: als hij daarvan zonder afgunst en vol vertrouwen een brahmaan te eten geeft, krijgt hij de vrucht van een paardenoffer. Zoals de god die de asura Madhu doodde de eerste is onder de goden, zo is Pushkara de

eerste van alle tirtha's. Er zijn daar drie witte heuvels en drie bronnen, al van oudsher, en waarom, dat weten we niet.

Moeilijk is het om naar Pushkara te gaan. Moeilijk is het om in Pushkara ascese te doen. Moeilijk is het om in Pushkara te geven. En het moeilijkst van alles is het om in Pushkara te wonen.'

Wie twaalf nachten in Pushkara heeft gewoond, met afgemeten voedsel, en rechtsom om de plek is gelopen, zei Pulastya, gaat verder naar Jambumarga, en vandaar steeds verder. Zo komt hij bij het meer van Agastya, bij de hermitage van Kanva, bij de plek waar Yayati uit de hemel van de goden viel, bij de Narmada. Hij komt in Prabhasa aan de zee, waar Agni zelf altijd aanwezig is, in Dvaravati, de stad van Krishna, bij de Vitasta in Kashmir, waar de naga Takshaka woont, en in Vinashana, waar de Sarasvati in de woestijn verdwijnt en bij Chamasodbheda weer bovenkomt. Bij elke tirtha zei hij hetzelfde: wie daar baadt en vast, wie water offert aan de voorouders en aan de goden, krijgt de vrucht van een offer, of van duizend koeien die hij weggeeft, of de wereld van Brahma.

Bij Rudrakoti bleef hij staan. Wie daar met een zuivere geest baadt, zei hij, krijgt de vrucht van het paardenoffer en tilt zijn geslacht omhoog. 'Daar kwamen in vroeger tijden tien miljoen muni's bijeen, want ze wilden Shiva zien, de Grote God. En ieder van hen riep: "Ik zie hem het eerst! Ik zie hem het eerst!" Om te voorkomen dat die rishi's, die zich zo goed beheersten, ruzie kregen, vermenigvuldigde de meester van de yoga zich door zijn yoga tienmiljoenvoudig, en voor ieder van hen stond hij. En ieder zei: "Ik heb hem het eerst gezien!" Hun toewijding stemde Shiva gunstig, en hij gaf hun een gunst: "Vanaf vandaag zal jullie dharma groeien."'

Het stof van Kurukshetra

En Narada vertelde verder.

'Daarna gaat men naar Kurukshetra,' zei Pulastya, 'het veld dat alle wezens prijzen. Wie daar komt, wie het ook is, raakt zijn kwaad kwijt. En wie telkens zegt: "Ik ga naar Kurukshetra, ik woon in Kurukshetra", ook hij raakt zijn kwaad kwijt. Daar moet men een maand blijven, aan de Sarasvati. Brahma komt er met de andere goden, en de rishi's, de siddha's en de charana's, de gandharva's en de apsara's, de yaksha's en de naga's komen naar dat heilige veld van Brahma.

Wie Kurukshetra binnengaat, groet eerst Machakruka, de yaksha die de poort bewaakt, en verder gaat hij langs de plek waar Vishnu altijd aanwezig is, en langs Varaha, waar Vishnu ooit stond in de gedaante van een everzwijn. Hij komt bij de poort van Kurukshetra, die gemaakt is door Parashurama, Rama met de bijl, de zoon van Jamadagni. Wie daar baadt, krijgt evenveel als in Pushkara.

Dan komt hij bij de meren van Rama. Daar roeide Parashurama met zijn kracht en zijn laaiende vuur de kshatriya's uit, en hij groef vijf meren en vulde ze met hun bloed. Met dat bloed bracht hij de offers aan zijn vaders en zijn grootvaders, en zij boden hem een gunst, om zijn eerbied voor hen en om zijn moed. Met gevouwen handen keek hij omhoog naar zijn voorouders in de lucht. "Als u mij gunstig gezind bent, laat ik dan opnieuw kracht vinden in mijn ascese. Ik heb in mijn woede de kshatriya's uitgeroeid: laat mij door uw vuur van dat kwaad vrij worden. En laat mijn meren tirtha's worden, die de hele wereld kent." "Je ascese zal groeien," antwoordden de voorouders, "en dat komt door je eerbied voor ons. Je hebt de kshatriya's in je woede uitgeroeid, maar van dat kwaad ben je al vrij: zij zijn gevallen door hun eigen daden. En je meren zullen tirtha's worden." Ze namen afscheid van hem, en ze waren weg. Wie in onthouding in die meren baadt en Parashurama vereert, krijgt veel goud.

Langs de Sarasvati gaat de tocht verder, van tirtha naar tirtha, en bij Saptasarasvata blijft men staan. Daar heeft de beroemde rishi Mankanaka de volmaaktheid bereikt. Lang geleden, zo hebben wij gehoord, sneed Mankanaka zich aan de punt van een halm kusagras, en uit de snee in zijn hand liep geen bloed maar plantensap. Hij begon te dansen, met ogen wijd open van verwondering. En terwijl hij danste, begon alles mee te dansen wat beweegt en wat niet beweegt, in de ban van zijn vuur. De goden, met Brahma voorop, en de rishi's gingen naar Shiva, de Grote God: "Zorg dat hij ophoudt met dansen."

Shiva ging naar de dansende rishi toe. "Grote rishi, jij die de dharma kent, waarom dans je? Waarom ben je vandaag zo blij?"

"Ik ben een asceet die het pad van de dharma gaat," zei Mankanaka. "Zie je niet, brahmaan, dat er plantensap uit mijn hand loopt? Toen ik dat zag, ben ik van vreugde gaan dansen."

Shiva lachte om de rishi en zijn hartstocht. "Ik verwonder me daar niet over. Kijk naar mij." Met de top van zijn vinger tikte hij tegen zijn eigen duim, en uit de wond kwam as, wit als sneeuw.

Mankanaka viel de god beschaamd aan de voeten. "Er is geen god groter dan Rudra. U bent de toevlucht van de goden en de asura's en van de hele wereld. U hebt de drie werelden voortgebracht, met alles wat beweegt en niet beweegt, en aan het einde van het tijdperk gaat alles weer in u op. Zelfs de goden kunnen u niet kennen, hoe zou ik het dan kunnen? Laat door uw gunst mijn ascese niet slinken."

"Je ascese zal door mijn gunst duizendvoudig groeien, brahmaan," zei Shiva, "en ik zal hier bij jou wonen, in je hermitage. Wie in Saptasarasvata baadt en mij vereert, voor hem is niets onbereikbaar, hier niet en daarna niet, en hij gaat naar de wereld van de Sarasvati."

Verder gaat de weg, naar de tirtha's van Agni en van Vishvamitra, en naar Prithudaka, de tirtha van Kartikeya, de krijgsgod. Wat een man of een vrouw daar aan kwaad heeft gedaan, bewust of onbewust, verdwijnt in dat water. Heilig is Kurukshetra, zeggen de geleerden, heiliger is de Sarasvati, heiliger dan de Sarasvati zijn alle tirtha's samen, en heiliger dan alle tirtha's samen is Prithudaka. Wie daar sterft terwijl hij keer op keer zijn mantra's opzegt, hoeft geen dood meer te vrezen die nog komen moet. En ten slotte komt men bij Sannihati, waar alle tirtha's van de aarde en van de lucht elke maand samenkomen, alle rivieren en meren en bronnen.

Naimisha is heilig op aarde, Pushkara in de lucht, maar Kurukshetra in alle drie de werelden. Zelfs het stof van Kurukshetra, als de wind het opneemt, voert wie kwaad deed naar de hoogste bestemming. Wie in Kurukshetra woont, ten zuiden van de Sarasvati en ten noorden van de Drishadvati, woont in de hemel van de goden. "Ik ga naar Kurukshetra, ik woon in Kurukshetra": wie die woorden ook maar één keer uitspreekt, is vrij van al zijn kwaad. Kurukshetra is het heilige altaar van Brahma, en de brahmaanse rishi's komen er. Wie daar woont, hoeft nergens om te treuren. Wat tussen Tarantuka en Arantuka ligt, tussen de meren van Rama en Machakruka, dat is Kurukshetra, dat is Samantapanchaka: men noemt het het noordelijke altaar van de Grootvader.'

De schoot van de aarde

En Narada vertelde verder.

Van Kurukshetra wees Pulastya de weg naar het noorden, naar Gangadvara en Kanakhala, en naar de bronnen van de Yamuna en de Sindhu, en vandaar naar het oosten.

'Daarna gaat men naar Naimisha, waar de siddha's komen,' zei hij. 'Daar woont Brahma altijd, met de goden. Wie alleen al naar Naimisha verlangt, is de helft van zijn kwaad kwijt, en wie er binnengaat, is het helemaal kwijt. Men moet er een maand blijven, want alle tirtha's van de aarde zijn in Naimisha. Wie er sterft terwijl hij vast, is gelukkig in de werelden van de goden: zo denken de wijzen erover. Naimisha is heilig en rein, altijd.

Verder naar het oosten ligt Varanasi, de hoofdstad van Kashi: wie daar in Avimukta Shiva ziet, de god van de goden, raakt zelfs het kwaad van de moord op een brahmaan kwijt, en wie er sterft, wordt bevrijd. Dan komt Gaya. Daar staat de onvergankelijke banyan, en wat men daar aan de voorouders offert, raakt nooit op. Daar is het meer van Brahma, waar hij een offerpaal oprichtte, en de rivier de Phalgu. Op de berg van Gaya zijn nog altijd de hoefsporen te zien van de koe Kapila en haar kalf. Men moet wensen dat men veel zonen krijgt, zodat er ten minste één van hen naar Gaya gaat, of het paardenoffer brengt, of ter ere van de voorouders een donkere stier vrijlaat.

En dan gaat men naar Prayaga, dat de rishi's prijzen. Daar wonen Brahma en de goden, de windstreken met hun goden, de hoeders van de wereld, de voorouders, de grote rishi's, de naga's en de gandharva's, de rivieren en de zeeën, en Vishnu zelf. Daar liggen drie kuilen met offervuur, en daartussen stroomt de Ganga, de eerste van alle tirtha's, uit Prayaga weg. Daar voegt de Yamuna, de dochter van de zon, die de wereld zuivert, zich bij haar. Het land tussen de Ganga en de Yamuna noemen de rishi's de schoot van de aarde, en Prayaga ligt aan het uiterste ervan: dat is haar geslacht. Daar is de offerplaats van Prajapati, de heer van de schepselen, en daar vereren de Veda's en de offers hem, in eigen gestalte. Wie de naam van die tirtha hoort of uitspreekt, of er een handvol aarde opneemt, raakt zijn kwaad kwijt. Wie in de samenvloeiing baadt, krijgt de vrucht van het koningsoffer en het paardenoffer. Wat men daar geeft, hoe weinig ook, wordt groot. Laat je door geen woord van de Veda en door geen woord van de mensen afbrengen van de wens om in Prayaga te sterven, mijn zoon.

In het krita-tijdperk, het eerste en volmaakte van de vier, was alles heilig. In het tweede tijdperk was Pushkara heilig, in het derde Kurukshetra, en in het kali-tijdperk, het laatste en slechtste, is het de Ganga. In Pushkara moet men

ascese doen, in Mahalaya geven, op de Malaya de brandstapel bestijgen en op de Bhrigutunga vasten tot de dood. Wie de naam van de Ganga uitspreekt, wordt gezuiverd. Wie haar ziet, krijgt heil. Wie in haar baadt en van haar drinkt, zuivert zijn geslacht tot in het zevende lid. Zolang de beenderen van een mens het water van de Ganga raken, zolang wordt hij geëerd in de hemel van de goden. Er is geen tirtha als de Ganga, geen god boven Vishnu, niets boven de brahmanen: zo heeft de Grootvader het gezegd.

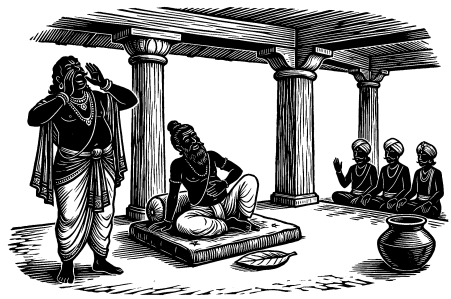
Wie deze opsomming van de tirtha's voordraagt onder brahmanen, raakt zijn kwaad kwijt; wie geen zoon heeft, krijgt een zoon, wie arm is, krijgt rijkdom, en een koning verovert de aarde. Wie niet alle tirtha's kan bereiken, moet in gedachten naar ze toe gaan. Wie zijn zinnen gezuiverd heeft, wie erop vertrouwt dat daden vrucht dragen en wie de Veda kent, die bereikt ze. Maar wie geen geloften houdt, wie zichzelf niet in bedwang heeft, wie onrein is, wie steelt en wie een krom hart heeft, die baadt niet in de tirtha's.

Jij hebt altijd recht geleefd, Bhishma, met je oog op de dharma. Je vaders en je grootvaders heb je naar de overkant gebracht, en Brahma en de goden en de rishi's zijn altijd tevreden geweest over je dharma. Jij, die op Indra lijkt, zult de werelden van de Vasu's bereiken, en grote roem op aarde, die nooit vergaat.'

Pulastya nam afscheid van Bhishma, en hij verdween waar hij stond. Bhishma trok op het woord van Pulastya de aarde rond, en in Prayaga eindigde zijn tocht.

'Wie op deze manier de aarde rondgaat,' zei Narada tegen Yudhishthira, 'krijgt na zijn dood de vrucht van honderd paardenoffers. Jij, zoon van Pritha, krijgt de hoogste dharma, zoals Bhishma die vroeger kreeg, maar achtvoudig, want jij neemt deze rishi's mee. De tirtha's zijn vol rakshasa's, en niemand anders dan jij kan erheen. De grote rishi's wachten op je: Vishvamitra en Vasishtha, Markandeya en Bharadvaja, Vyasa en Durvasa en vele anderen. Trek met hen langs de tirtha's. Er komt een rishi van de goden naar je toe, met een gloed zonder maat, Lomasha. Trek met hem langs de tirtha's, en met mij. Zoals Yayati en Pururavas schitter jij door je eigen dharma, en net als Bhagiratha sta je onder de koningen als de zon. Zoals Indra, die Vritra doodde, eens al zijn vijanden verbrandde en daarna zonder zorg de drie werelden beschermde, zo zul jij je vijanden vernietigen en je volk beschermen. Je zult de aarde winnen volgens de dharma van je stand, en je zult beroemd worden door je dharma, zoals Kartavirya, de duizendarmige koning.'

Daarna nam Narada afscheid van de koning en verdween waar hij stond. Yudhishthira bleef met die woorden achter, en hij gaf aan de rishi's door welke verdienste de tocht langs de tirtha's oplevert.

HOOFDSTUK ELF

Ik heb hem verteerd

Vier windstreken

'Ik heb Arjuna weggestuurd om wapens te halen,' zei Yudhishthira tegen Dhaumya, hun huispriester, die voor hen was wat de Grootvader is voor de wereld. 'Die held met zijn lange armen: zijn moed schiet nooit tekort, en zijn geest kent geen grenzen. Hij is me toegewijd, hij is bekwaam, en in de wapens is hij zo ervaren als Krishna zelf. Ik ken hen allebei, Krishna en Arjuna, die hun vijanden doden: de twee met de lotusogen, die in drie tijdperken verschijnen. Vyasa kent hen zo, en Narada heeft het me vaak gezegd: zij zijn de rishi's Nara en Narayana. Ik wist dat hij het kon. Hij doet niet onder voor Indra, hij is de zoon van een god, en daarom heb ik hem gestuurd: hij moet de koning van de goden zien en wapens van hem krijgen.

Bhishma en Drona zijn strijders die het in hun eentje tegen talloze vijanden tegelijk kunnen opnemen. Kripa en Ashvatthama, de zoon van Drona, zijn niet te verslaan. Die mannen heeft de zoon van Dhritarashtra aan zich gebonden. Ze kennen allemaal de Veda, ze zijn allemaal dapper, ze kennen allemaal de wapens, en ze willen allemaal met Arjuna vechten.'

Hij keek naar zijn broers. 'En dan is er Karna, de zoon van een suta, een grote wagenstrijder die de wapens van de goden kent. Hij is een vuur. De snelheid van

zijn paarden is de kracht van de wind, zijn pijlen zijn de vlammen, het klappen van de pees tegen zijn hand is het knetteren, het stof van het slagveld de rook, en de zonen van Dhritarashtra blazen hem aan zoals de wind een vuur aanblaast. Hij is het vuur aan het einde van een tijdperk, door de Tijd zelf losgelaten, en hij zal het droge gras van mijn leger verbranden. Alleen Arjuna kan dat vuur blussen: de grote regenwolk, met Krishna als de wind die hem voortdrijft, met de wapens van de goden als zijn water, met zijn witte paarden als de rij reigers die onder de wolk vliegt, en met de Gandiva, zijn boog, als de regenboog. Met een onophoudelijke regen van pijlen zal hij het brandende vuur van Karna in de strijd doven.

Van Indra zelf zal hij alle wapens van de goden krijgen, en hij zal ze grondig leren kennen. Hij alleen kan tegen hen allen op, denk ik, en zonder hem kunnen we die vijanden niet aan. We zullen hem terugzien met zijn wapens, want wat Arjuna optilt, laat hij niet vallen. Maar zonder hem vinden we hier in Kamyaka geen rust, wij niet en Draupadi niet.'

Hij wendde zich weer tot Dhaumya. 'Noemt u ons een ander woud, brahmaan, een mooi en heilig woud met veel voedsel en vruchten, waar goede mensen wonen, waar we op hem kunnen wachten, zoals wie regen wil op de wolk wacht. Noem ons hermitages, meren en rivieren en mooie bergen. Ik wil niet langer in Kamyaka blijven. We willen ergens anders heen.'

'Luister naar me, met Draupadi en met je broers,' zei Dhaumya, 'dan verdwijnt je verdriet. Ik noem je de heilige hermitages, de tirtha's en de bergen die de brahmanen hoogachten. Alleen al door ervan te horen krijg je verdienste, en als je erheen gaat, honderdmaal meer.

Eerst het oosten. Daar ligt Naimisha, met de Gomati, en daar is de offerplaats van de goden. Daar is de berg Gaya, met het meer van Brahma, de onvergankelijke banyan op Gayashiras en de Phalgu. Daar is ook de Kaushiki, waar Vishvamitra door zijn ascese een brahmaan werd, en de Ganga, waar Bhagiratha zijn offers bracht. In Kanyakubja dronk Vishvamitra soma met Indra, en daarna liet hij de stand van de kshatriya's achter zich en zei: "Ik ben een brahmaan." Daar ligt de samenvloeiing van de Ganga en de Yamuna, waar de Grootvader in de oudste tijd een offer bracht, en daarom heet het Prayaga. Daar is de hermitage van Agastya, en de Mahendra, de berg van Parashurama. En daar is de berg Kundoda, vol vruchten, wortels en water, waar Nala, de koning van de Nishadha's, zijn dorst lestte en rust vond.

Dan het zuiden. Daar stroomt de Godavari, vol water. Daar is de Payoshni, de rivier van koning Nriga, waar Markandeya het geslacht van Nriga bezong. Bij Nriga's offer werd Indra dronken van de soma en de brahmanen van de giften. Leg de Ganga met alle andere rivieren op de ene schaal en de Payoshni op de andere, en de Payoshni weegt zwaarder, denk ik. Daar ligt Shurparaka, met de twee offeraltaren van Jamadagni, en in het land van de Pandya's de tirtha's van Agastya en Varuna, en Gokarna, en de Vaidurya-berg met de hermitage van Agastya. En in Surashtra liggen Chamasodbheda en Prabhasa aan de zee, en de berg Ujjayanta, waarover Narada een oud vers zong: "Wie op de heilige berg Ujjayanta zijn lichaam met ascese verhit, wordt geëerd aan het hemelgewelf." En daar ligt het heilige Dvaravati, waar Krishna woont, die de asura Madhu doodde. Hij is de oude god zelf. Hij is de eeuwige dharma: de brahmanen die de Veda kennen en wie het Zelf kent, zeggen dat Krishna de eeuwige dharma is. Hij heet ook Govinda, en men noemt hem het zuiverste van al het zuivere, de verdienste van al wat verdienste geeft, het heil van alles wat heil brengt. In de drie werelden is hij met zijn lotusogen de god van de goden, de eeuwige, het Zelf dat niet vergaat, de kenner van het veld, die over alles heerst. Daar woont hij, de doder van Madhu, wiens wezen niemand kan bevatten.'

Dhaumya keek naar de kant waar de zon onderging. 'In het westen, in Avanti, stroomt de Narmada naar het westen, en alle tirtha's en rivieren en bergen van de drie werelden, en alle goden met de Grootvader, komen in haar water baden. Daar stond de hermitage van de muni Vishravas, en daar werd Kubera geboren, de heer van de schatten. Daar is de rivier van Vishvamitra, waar Yayati, de zoon van Nahusha, uit de hemel van de goden viel en de eeuwige werelden terugkreeg, en de hermitage van Chyavana. En daar ligt Pushkara, het meer van de Grootvader.

Ten slotte het noorden. Daar stroomt de Sarasvati, met haar vele tirtha's, en de Yamuna, die naar de zee jaagt, met Plakshavatarana. Daar bracht koning Bharata vijfendertig paardenoffers, en daar stroomt de Drishadvati. Daar breekt de Ganga met geweld door de hoogste van de bergen heen, bij Gangadvara, en daar is Kanakhala. Daar is de berg Puru, waar Pururavas werd geboren, en de grote top van Bhrigutunga, waar Bhrigu zijn ascese deed. En dicht daarbij ligt Badari, de beroemde hermitage van Narayana, die is wat geweest is, wat komen zal en wat nu is: Vishnu, de eeuwige, de hoogste van alle wezens. Bij Badari stroomt de Ganga met warm water, en een andere stroom met koud water, en de oevers zijn van goudzand. Daar komen de rishi's en de goden altijd

om Narayana te vereren. Waar Narayana woont, het hoogste Zelf, de eeuwige, daar is de hele wereld met al haar tirtha's. Hij is wat heilig is, hij is het hoogste brahman, hij is de tirtha en het woud van de ascese, hij is de hoogste god, die heerst over wie heersen, de eeuwige, de Beschikker, de hoogste staat; wie hem kent, treurt niet meer. Waar de doder van Madhu woont, de eerste god, de grote yogi, daar zijn de rishi's van de goden, de siddha's en alle asceten. Die plaats is het heiligste van al wat heilig is.

Dit zijn de tirtha's op aarde. De Vasu's en de Sadhya's, de Aditya's, de Maruts en de Ashvins hebben ze bezocht, en rishi's die op de goden leken. Trek erlangs, zoon van Kunti, met de brahmanen en de asceten die bij je zijn, en met je broers, en je verlangen zal verdwijnen.'

Het gezicht naar het oosten

Dhaumya was nog aan het woord, toen Lomasha bij hen kwam, de rishi van de goden die Indra naar de aarde had gestuurd en die Narada had aangekondigd, een man vol vuur. Yudhishthira, de oudste van de zonen van Pandu, stond met zijn gevolg en de brahmanen voor hem op, zoals de goden voor Indra opstaan. Hij ontving hem met de eer die hem toekwam en vroeg hem waarom hij gekomen was en waarom hij zo rondtrok.

'Ik trek naar believen door alle werelden, zoon van Kunti,' zei Lomasha. 'Zo kwam ik in het huis van Indra, en daar heb ik je broer gezien. De koning van de goden zei tegen me: "Ga naar de zonen van Pandu." Op zijn woord, en op dat van Arjuna, ben ik snel hierheen gekomen, want ik wilde jou en je jongere broers zien. Wat ik kom zeggen, is voor jullie allemaal, ook voor Draupadi.

Het wapen waarvoor je Arjuna hebt gestuurd, heeft hij gekregen: het onvergelijkelijke wapen van Rudra, dat het hoofd van Brahma heet. Het is uit de amrita voortgekomen, en Rudra verkreeg het door zijn ascese. Arjuna kreeg er de mantra's bij om het los te laten en terug te roepen, en de riten die een misstap herstellen en heil brengen. Ook de wapens van de hoeders van de wereld heeft hij, en van Chitrasena, de zoon van de gandharva Vishvavasu, heeft hij gezang en dans geleerd. Hij leeft daar gelukkig.

De koning van de goden heeft mij ook iets voor jou opgedragen. "Zeg tegen Yudhishthira, uit mijn naam: Wees niet ongerust om Arjuna. Hij komt snel terug als meester van de wapens, nadat hij voor de goden een grote daad heeft

verricht die zij zelf niet kunnen. Leg je intussen met je broers toe op ascese: er is niets boven de ascese, en door ascese bereikt men wat groot is. Ik ken Karna zoals hij is. Hij houdt zich aan zijn woord, hij is vol geestdrift, in de felste strijd heeft hij zijn gelijke niet, en ik weet dat deze zoon van Aditya op de zoon van Shiva lijkt. Maar ik ken ook de kracht van Arjuna, met zijn brede schouders. In de strijd is Karna nog geen zestiende van Arjuna waard. En de angst voor hem die in je hart zit, die neem ik je af, nu Arjuna hier bij mij is gekomen. Wat je tocht langs de tirtha's betreft: Lomasha zal je er alles over vertellen. Wat die grote rishi je zegt over de ascese en de vrucht van de tirtha's, daar kun je op vertrouwen; het is niet anders."'

Lomasha keek de broers een voor een aan.

'En Arjuna zei tegen me: "Help mijn broer Yudhishthira aan een koningsgeluk dat met de dharma strookt. U kent de hoogste dharma en alle ascese, en wat de tirtha's aan verdienste opleveren. Zorg dat de koning naar de tirtha's gaat en koeien weggeeft. Laat hem onder uw hoede langs alle tirtha's trekken, en bescherm hem tegen de rakshasa's, in de wildernis en op de ruige bergen. Zoals de rishi Dadhichi Indra beschermde, en Angiras de zon, zo moet u de zonen van Kunti tegen de rakshasa's beschermen. Langs de weg zijn er veel, zo groot als bergen, maar als u hen beschermt, kunnen die niet dichtbij komen."

Dus trek ik met je mee, en ik bescherm je tegen alle gevaar. Twee keer heb ik de tirtha's al gezien. Met jou zie ik ze voor de derde keer. Manu en andere koninklijke wijzen hebben deze tocht gemaakt, en hij neemt alle angst weg. Jij hebt je geest altijd bij de dharma, en je houdt je aan je woord: je zult nog vrijer worden van al het kwaad, zoals koning Bhagiratha, zoals Gaya en Yayati.'

'Van vreugde vind ik geen woorden om u te antwoorden,' zei Yudhishthira. 'Wie is gelukkiger dan iemand aan wie de koning van de goden denkt? Ik heb u bij me, ik heb Arjuna als broer, en Indra denkt aan mij: wie is gelukkiger? Wat u zegt over de tocht langs de tirtha's: daartoe had ik al besloten, toen Dhaumya aan het woord was. Wanneer u het tijd vindt, brahmaan, dan ga ik. Dat staat vast.'

'Reis licht, koning,' zei Lomasha. 'Met weinig mensen ga je gemakkelijk.'

'Dan moeten de bhikshu's terug,' zei Yudhishthira, 'de rondtrekkende asceten die leven van wat men hun geeft, en de brahmanen en de asceten die honger en dorst niet verdragen, en de vermoeidheid van de weg en de kou niet. Ook de brahmanen die van zoetigheid houden, die gekookt eten willen, iets om te likken of te drinken, en vlees, en wie zich door koks laat volgen. De

burgers die mij uit trouw aan hun koning gevolgd zijn en die ik tot nu toe heb onderhouden, moeten naar koning Dhritarashtra gaan. Hij zal hun op tijd geven wat hun toekomt. En als hij dat niet doet, dan zal Drupada, de koning van de Panchala's, het hun geven, ons ten gunste.'

De meeste burgers gingen terug naar Hastinapura, de stad die naar de olifant heet, en met hen de brahmanen en de asceten. Koning Dhritarashtra, de zoon van Ambika, ontving hen allemaal, uit genegenheid voor Yudhishthira, de koning van de dharma, en hij gaf hun wat ze nodig hadden. Yudhishthira bleef met een klein aantal brahmanen nog drie nachten in Kamyaka, en Lomasha hield hem gezelschap en gaf hem moed.

De brahmanen die met hem in het woud hadden gewoond, zagen dat de zoon van Kunti op het punt stond te vertrekken, en ze kwamen naar hem toe. 'U gaat met uw broers en met de grote rishi Lomasha langs de tirtha's, koning,' zeiden ze. 'Neem ons mee. Zonder u kunnen we er nooit komen. De tirtha's zijn moeilijk te bereiken, er dreigen gevaren en roofdieren, en met een kleine groep kan niemand erheen. Uw broers zijn de beste boogschutters, en ze zijn dapper: onder jullie bescherming willen ook wij gaan, en zien wat u zult zien, Prabhasa en de andere tirtha's, de Mahendra en de andere bergen, de Ganga en de andere rivieren, de plaksha en de andere reuzenbomen. Als u de brahmanen een goed hart toedraagt, doe dan wat we vragen. De tirtha's zijn vol rakshasa's die de ascese verstoren: bescherm ons tegen hen. Ga onder de hoede van Lomasha langs alle tirtha's die Dhaumya en Narada genoemd hebben, en die Lomasha zal noemen, en raak met ons al uw kwaad kwijt.'

Yudhishthira kreeg tranen in zijn ogen. Met Bhima en zijn andere broers om zich heen zei hij tegen al die asceten: 'Goed.'

Met verlof van Lomasha en van Dhaumya, zijn huispriester, besloot hij te vertrekken, met zijn broers en met Draupadi. Juist toen kwamen Vyasa, hun grootvader, en Narada met Parvata, de rishi die met hem de werelden rondtrok, naar Kamyaka, om de zoon van Pandu te zien. Yudhishthira bewees hun eer zoals het hoort, en zij zeiden tegen hem:

'Yudhishthira, Bhima, en jullie, de tweeling: maak jullie hart recht voor jullie naar de tirtha's gaan. De brahmanen noemen wat het lichaam aan regels houdt een gelofte van de mens, en een geest die zuiver denkt een gelofte van de goden. Voor wie dapper is, is een hart zonder kwaad genoeg. Wees iedereen vriendschappelijk gezind. Houd de regels voor het lichaam, aanvaard de gelofte van de goden, en jullie zullen de vrucht krijgen die is beloofd.'

'Goed,' zeiden de Pandava's en Draupadi, en de rishi's, van de goden en van de mensen, verrichtten de riten voor hun welzijn. De Pandava's raakten de voeten aan van Lomasha, van Vyasa, van Narada en van Parvata, en met Dhaumya en de andere woudbewoners vertrokken ze, op de dag na de volle maan van de maand Margashirsha, toen de maan in het maanhuis Pushya stond. Ze droegen kleren van boombast en hertenhuiden, en hun haar was samengekoekt tot strengen, zoals bij asceten, maar ze droegen ook harnassen die geen wapen kon doorboren. Ze hadden hun wapens bij zich, hun zwaarden omgegord, hun pijlkokers vol pijlen. Indrasena, Yudhishthira's vertrouwde dienaar, die al sinds Hastinapura met hen meetrok, volgde met een stuk of veertien wagens, met de koks en de andere bedienden. Met hun gezicht naar het oosten trokken de Pandava's weg.

Wie wil er nog eten?

Onderweg zei Yudhishthira tegen Lomasha: 'Ik denk dat er ook iets goeds in mij is, rishi. En toch lijd ik zoveel als geen andere koning ooit geleden heeft. Mijn vijanden, denk ik, hebben niets goeds in zich, en de dharma is hun niet lief. Waarom gaat het hun dan zo goed in deze wereld, Lomasha?'

'Treur er nooit om, zoon van Pritha,' zei Lomasha, 'dat mensen die het onrecht liefhebben groeien door hun onrecht. Een mens groeit door onrecht, hij ziet goede dingen, hij overwint zijn vijanden, en dan gaat hij ten onder, met wortel en al. Ik heb het zelf gezien, lang geleden, in het tijdperk van de goden. Ik heb daitya's en danava's gezien die groeiden door onrecht, en ik heb ze zien vergaan.

De goden hadden de dharma lief, de asura's lieten haar los. De goden gingen naar de tirtha's, de asura's niet. En omdat ze onrecht deden, kreeg de trots de asura's in zijn macht. Uit trots kwam hoogmoed, uit hoogmoed woede, uit woede kwam schaamteloosheid, en toen ze zich nergens meer voor schaamden, ging hun goede gedrag verloren. Ze schaamden zich niet, hun gedrag was weg, hun geloften waren leeg, en al snel verlieten vergevingsgezindheid, geluk en dharma hen. Shri, de godin van geluk en glans, ging naar de goden, en het ongeluk naar de asura's. En in de daitya's en danava's, die het ongeluk in zijn greep had en wier verstand door trots verduisterd was, drong ook Kali binnen, de gestalte van het laatste en slechtste tijdperk. Ze verzuimden hun riten en

verloren alle besef, tot de hoogmoed hen ten onder bracht. Zonder roem gingen de daitya's allemaal te gronde.

Maar de goden, die de dharma volgden, gingen naar de zeeën, de rivieren en de meren en naar de heilige plaatsen, en door ascese, offers en giften en heilwensen werden ze van hun kwaad gezuiverd, en ze kwamen tot geluk. Doe jij hetzelfde, koning: baad met je broers in de tirtha's, en je geluk zal terugkomen. Dat is de eeuwige weg. Zoals Nriga en Shibi, de zoon van Ushinara, Bhagiratha, Gaya, Puru en Pururavas door ascese en door de tirtha's roem en rijkdom kregen, zo zul jij groot geluk krijgen. En de zonen van Dhritarashtra, die in onrecht en dwaasheid gevangen zitten, zullen vergaan zoals de daitya's.'

'Van plaats tot plaats trokken de Pandava's met hun gevolg verder, koning,' zei Vaishampayana, 'tot ze in Naimisha kwamen.'

En Vaishampayana vertelde verder.

Ze baadden in de Gomati en gaven er koeien en rijkdom weg. In de tirtha's die Kanya, Ashva en Go heten, offerden ze keer op keer water aan de goden, de voorouders en de brahmanen, ze verbleven bij Kalakoti en op de heuvels van Vishaprastha, en ze baadden in de Bahuda. In Prayaga baadden ze waar de Ganga en de Yamuna samenkomen, en ze bleven er een tijd voor een zware ascese. Met de brahmanen gingen ze verder naar Vedi, de tirtha van Prajapati, waar de asceten komen, en ook daar bleven ze; ze gaven de brahmanen wortels en vruchten uit het woud, en offerboter.

Daarna kwamen ze bij de berg van Gaya, de koninklijke wijze die zoveel verdienste had verworven. Daar is de heuvel Gayashiras, en daar stroomt de Mahanadi tussen haar rietoevers. Op die heilige berg ligt het meer van Brahma, waar de asceten komen. Daar bezocht Agastya eens Yama, de zoon van de zon, en daar woonde Dharma zelf, de eeuwige. Uit dat meer ontspringen alle rivieren, en Shiva, die de boog Pinaka draagt, is er altijd aanwezig. Daar, bij de grote onvergankelijke banyan, hielden de Pandava's de vier maanden van de regentijd, met het grote offer van de rishi's. Ze vastten er, één en al aandacht, en honderden brahmanen kwamen naar hen toe, en ook zij hielden de vier maanden, zoals de rishi's het voorschrijven. Die brahmanen, die de Veda helemaal kenden, zaten om de Pandava's heen als een raad, en ze praatten met hen over heilige dingen. Onder hen was Shamatha, een geleerde brahmaan die zijn leerjaren met het rituele bad had afgesloten en de gelofte van onthouding hield, en hij vertelde hun over Gaya, de zoon van Amurtarayas.

'Gaya was een van de grootste koninklijke wijzen,' zei hij. 'Luister naar wat hij gedaan heeft. Hier, aan de oever van dit meer van Brahma, bracht hij keer op keer zijn offers, met ontzaglijk veel voedsel en met rijke giften. Er waren bergen gekookte rijst, honderden en duizenden, meren van offerboter, rivieren van wrongel bij honderden, en stromen van gekruide gerechten bij duizenden. Dag na dag werd het klaargemaakt en uitgedeeld aan iedereen die kwam. En als aan het slot van een offer de giften aan de brahmanen werden gewijd, steeg het zingen van de Veda op tot aan het hemelgewelf, zo luid dat er niets anders meer te horen was. De aarde, de windstreken en de lucht waren er vol van. De mensen hadden gegeten en gedronken van wat Gaya hun gaf, en ze liepen rond en zongen:

"Wie wil er op het offer van Gaya nog eten? Iedereen heeft gegeten, en er staan nog vijfentwintig bergen voedsel. Wat Gaya bij zijn offer deed, heeft geen mens vóór hem gedaan, en niemand zal het na hem doen. De goden zijn door Gaya zo verzadigd van offerboter dat ze van niemand anders meer iets kunnen aannemen. Zoals niemand de zandkorrels op aarde kan tellen, of de sterren aan het hemelgewelf, of de druppels uit een regenwolk, zo kan niemand de giften van Gaya tellen."'

Lopamudra

Daarna trok Yudhishthira verder, en hij kwam bij de hermitage van Agastya. In Durjaya sloeg hij zijn verblijf op. Daar vroeg hij Lomasha waarom Agastya, de grote rishi die hier zijn hermitage had, Vatapi had gedood. Hoe groot was de macht van die daitya geweest, die mensen doodde? En waarom was hij zo woedend op hem geworden?

En Lomasha vertelde.

Lang geleden woonde er in de stad Manimati een daitya, een zoon van Diti, die Ilvala heette, en Vatapi was zijn jongere broer. Op een dag zei Ilvala tegen een brahmaan die veel ascese had gedaan: 'Geef me een zoon, een die gelijk is aan Indra.' De brahmaan gaf hem die zoon niet, en Ilvala werd woedend op hem. Vanaf die dag doodde hij brahmanen.

Ilvala kende de begoocheling, en hij veranderde zijn broer in een ram; Vatapi kon elke gedaante aannemen die hij wilde. Ilvala kookte het vlees van de ram

zorgvuldig en zette het brahmanen voor. Daarna riep hij zijn broer. Want wie Ilvala met zijn stem riep, die kwam terug, al was hij in het huis van Yama: hij nam opnieuw een lichaam aan en stond levend voor hem. Ilvala riep luid, en Vatapi, de asura, die de brahmanen haatte, hoorde het, scheurde de flank van de brahmaan open en kwam lachend naar buiten. Keer op keer zette de daitya brahmanen zo'n maaltijd voor, en keer op keer nam hij hun het leven.

In diezelfde tijd zag Agastya zijn voorouders in een kuil hangen, met hun hoofd naar beneden.

'Waarom hangt u hier?' vroeg hij.

'Om nakomelingen,' zeiden ze. 'We zijn je eigen voorouders. We hangen in deze kuil omdat we een nakomeling nodig hebben. Als jij een goede zoon verwekt, Agastya, worden we uit dit oord van kwelling bevrijd, en jij bereikt de bestemming van wie een zoon heeft.'

'Ik zal doen wat u wenst, voorouders,' zei Agastya. 'Wees niet langer ongerust.'

Hij dacht na over een nakomeling, maar hij zag geen vrouw die bij hem paste, in wie hij zelf als zoon geboren kon worden. Toen nam hij van alle schepselen het mooiste deel dat elk van hen had, en daaruit maakte hij een vrouw, de mooiste die er was. Dat meisje, dat hij voor zichzelf had gemaakt, gaf hij aan een koning van Vidarbha, die ascese deed omdat hij een kind wilde. Daar werd ze geboren, en ze straalde. Haar vader zag haar kort na haar geboorte en vertelde het aan de brahmanen, en die begroetten haar met heilwensen en gaven haar de naam Lopamudra. Ze groeide snel, mooi als een lotus in het water of de vlam van een vuur.

Ze werd een jonge vrouw, en honderd meisjes met sieraden en honderd dienaressen die niet vrij waren, stonden klaar om haar te dienen. Ze was welgemanierd en goed van aard, maar niemand vroeg naar haar hand, uit angst voor haar vader. Ze hield zich aan de waarheid, ze was mooier dan de apsara's, en met haar gedrag maakte ze haar vader en haar verwanten blij. Haar vader zag dat zijn dochter volwassen was geworden, en hij dacht: Aan wie zal ik haar geven?

Toen Agastya meende dat ze klaar was voor het leven van een huisvader, ging hij naar haar vader. 'Ik wil trouwen, koning, omdat ik een zoon wil,' zei hij. 'Ik vraag je om Lopamudra. Geef haar mij.'

De koning viel flauw. Hij wilde de muni zijn dochter niet geven, en weigeren durfde hij niet. Hij ging naar zijn koningin. 'Deze rishi heeft een grote kracht,'

zei hij. 'Als hij boos wordt, kan hij me verbranden met het vuur van zijn vloek. Zeg me wat jij wilt.'

De koningin zei niets. Lopamudra kwam naar hen toe. 'U hoeft om mij niet te lijden, vader. Geef mij aan Agastya, en red uzelf door mij.'

Op het woord van zijn dochter gaf de koning Lopamudra aan Agastya, met de riten die erbij horen. Zodra ze zijn vrouw was, zei Agastya tegen haar: 'Leg die kostbare kleren en die sieraden af.' Ze legde ze af. Het meisje met de grote ogen en de dijen als de stam van een bananenboom kleedde zich in lompen, in boombast en hertenhuid. In geloften en in gedrag werd ze zijn gelijke. Ze gingen naar Gangadvara, en daar deed de rishi met zijn vrouw, die hem in alles bijstond, de zwaarste ascese. Lopamudra diende hem met liefde en grote eerbied, en Agastya hield van haar.

Na lange tijd, op een dag dat ze gebaad had in haar vruchtbare tijd, viel zijn oog op haar, stralend van haar ascese. Hij zag hoe ze hem diende, hoe rein en beheerst ze was, hoe mooi, en hij vroeg haar om met hem te slapen.

Ze vouwde haar handen. 'Een man neemt een vrouw om kinderen. Maar beantwoord dan ook de liefde die ik voor jou heb, rishi. Kom bij me op een bed zoals ik had in het paleis van mijn vader. Ik wil dat jij kransen draagt en sieraden, en dat ik naar je toe kom zoals ik wil, met sieraden van de goden. Anders kom ik niet bij je, niet in deze okerkleurige lompen. En sieraden dragen is niet onrein, brahmaan.'

'Ik heb niet de rijkdom die je vader heeft, Lopamudra.'

'Met je ascese kun je alles wat er in de wereld van de levenden aan rijkdom is in een ogenblik hierheen halen.'

'Het is zoals je zegt. Maar dan verspil ik mijn ascese. Zeg me iets wat mijn ascese niet doet slinken.'

'Mijn vruchtbare tijd duurt niet lang meer, jij die rijk bent aan ascese,' zei Lopamudra. 'Anders wil ik niet bij je komen, op geen enkele manier. Maar ik wil ook je dharma niet schaden. Doe wat ik wil, zonder dat het je dharma schaadt.'

'Als je dit in je hart besloten hebt,' zei Agastya, 'dan ga ik rijkdom zoeken. Blijf jij hier, en doe wat je wilt.'

Ik heb hem verteerd

En Lomasha vertelde verder.

Agastya ging rijkdom vragen aan koning Shrutarvan, die rijker heette dan alle andere koningen. Toen de koning hoorde dat de rishi die uit een kruik geboren was aan de grens van zijn rijk stond, ging hij hem met zijn raadslieden tegemoet en ontving hem met eerbied. Hij gaf hem het arghya, het water dat men een geëerde gast aanbiedt, en met gevouwen handen vroeg hij waarom hij gekomen was.

'Ik ben gekomen omdat ik rijkdom zoek, koning,' zei Agastya. 'Geef me een deel, naar wat je kunt, zonder een ander te schaden.'

De koning liet hem zien dat zijn uitgaven even groot waren als zijn inkomsten. 'Neem van mijn bezit wat u wilt, geleerde.' Agastya, die beide kanten met hetzelfde oog bekeek, zag dat er niets overbleef, en dat hij schepselen zou schaden als hij er iets van nam. Hij nam Shrutarvan mee en ging naar koning Vadhryashva. Ook die ontving hen aan zijn grens, met het arghya en water voor hun voeten. 'We zijn gekomen omdat we rijkdom zoeken,' zei Agastya. 'Geef ons wat je kunt, zonder een ander te schaden.' Ook Vadhryashva liet hem zien dat zijn uitgaven even groot waren als zijn inkomsten, en ook daar nam Agastya niets. Met Shrutarvan en Vadhryashva ging hij naar Trasadasyu, de zoon van Purukutsa, uit het huis van Ikshvaku, die onmetelijk rijk was. Ook daar dezelfde ontvangst, dezelfde vraag, dezelfde rekening, en ook daar nam Agastya niets.

De koningen keken elkaar aan. 'Brahmaan,' zeiden ze, 'er is een danava die Ilvala heet. Niemand op aarde is zo rijk als hij. Laten we vandaag naar hem toe gaan en hem om rijkdom vragen.' Dat leek hun allen het juiste, en samen gingen ze naar Ilvala.

Toen Ilvala hoorde dat die koningen met de rishi aan zijn grens stonden, ging hij hen met zijn raadslieden tegemoet en ontving hen zoals het hoort. Hij zette hun het vlees van zijn broer Vatapi voor: hij had hem in een ram veranderd en gekookt. De koningen zagen Vatapi gekookt voor zich liggen, en het werd hun bijna zwart voor de ogen.

'Wees niet bedroefd,' zei Agastya. 'Ik eet de asura op.'

Hij ging op de voornaamste zetel zitten, en Ilvala deelde het eten uit. Agastya at al het vlees op, alles wat er van Vatapi was. Na de maaltijd begon Ilvala zijn broer te roepen. Maar uit de buik van de rishi kwam alleen lucht, met een geluid als het rommelen van een donderwolk.

'Kom eruit, Vatapi!' riep Ilvala. 'Kom eruit, Vatapi!'

Agastya barstte in lachen uit. 'Hoe kan hij eruit komen? Ik heb die asura al verteerd.'

Ilvala vouwde met zijn raadslieden de handen. 'Waarvoor zijn jullie gekomen? Wat kan ik voor jullie doen?'

'We weten dat je veel macht hebt, asura, en grote rijkdom. Deze koningen zijn niet zo rijk, en ik heb veel rijkdom nodig. Geef ons wat je kunt, zonder een ander te schaden.'

Ilvala groette de rishi. 'Als je kunt zeggen wat ik van plan ben te geven, dan geef ik je rijkdom.'

'Je bent van plan elk van deze koningen tienduizend koeien te geven, grote asura, en evenveel goudstukken. En mij het dubbele, en een gouden wagen met twee paarden, zo snel als een gedachte. Ga maar na: je zult zien dat je wagen van goud is.'

Ilvala ging het na, en de wagen die hij had willen geven, was van goud. Hij gaf veel rijkdom weg, en de wagen, met de twee paarden ervoor, Vivaja en Suvaja. In een oogwenk brachten die paarden de koningen en Agastya met al die rijkdom naar zijn hermitage. Met zijn verlof gingen de koninklijke wijzen terug naar hun steden, en Agastya deed alles wat Lopamudra had gewild.

'Je hebt al mijn wensen vervuld,' zei Lopamudra. 'Verwek nu bij mij een kind dat groot is in kracht.'

'Ik ben tevreden over wat je gedaan hebt, Lopamudra,' zei Agastya. 'Ik leg je een keuze voor over je kind. Wil je duizend zonen, of honderd die elk tien waard zijn, of tien die elk honderd waard zijn, of één zoon die duizend waard is?'

'Laat ik één zoon hebben die duizend waard is. Eén goede, geleerde zoon is beter dan veel slechte.'

'Goed,' zei de muni, en op de juiste tijd sliep hij met zijn vrouw, die even ernstig was als hij en even vol vertrouwen. Toen ze zwanger was, trok hij het woud in. Het kind groeide in haar, zeven jaar lang, en toen het zevende jaar voorbij was, kwam Dridhasyu ter wereld, de geleerde, stralend van zijn eigen gloed, alsof hij de Veda's al opzei, met de upanishads, de leerteksten die de Veda afsluiten, en de hulpwetenschappen die erbij horen. Al als kind droeg hij vrachten offerhout naar de hermitage van zijn vader, en daarom noemde men hem Idhmavaha, hij die het offerhout draagt. Zijn vader zag wat voor zoon hij had. Agastya had een voortreffelijke zoon verwekt, en zijn voorouders kwamen in de werelden die ze verlangden.

'Dit is de hermitage van Agastya, die Vatapi, de afstammeling van Prahlada, heeft gedood,' zei Lomasha. 'Hier stroomt de Bhagirathi, zoals de Ganga op deze plek heet, als een vaandel dat in de wind wappert. Ze viel uit het samenge-

koekte haar van Shiva, en ze overstroomt het hele zuiden en voedt het als een moeder, tot ze opgaat in de oceaan. Baad in haar zoveel je wilt. En kijk, daar is de tirtha van Bhrigu, die de drie werelden kennen. Daar baadde Parashurama, Rama uit het huis van Bhrigu, en hij kreeg het vuur terug dat hem was afgenomen. Hier kun jij met je broers en met Draupadi het vuur terugkrijgen dat Duryodhana je heeft afgenomen.'

Yudhishthira baadde er met zijn broers en met Draupadi, en hij offerde water aan de goden en de voorouders. Hij kwam uit de tirtha en straalde feller dan ooit, en geen vijand kon hem meer aanvallen.

'Waarom was Parashurama zijn glans kwijtgeraakt?' vroeg hij aan Lomasha. 'En hoe kreeg hij die terug? Vertel me alles.'

'Om de rakshasa Ravana te doden, werd Vishnu in zijn eigen lichaam geboren als zoon van koning Dasharatha, en hij heette Rama,' zei Lomasha. 'Wij hebben hem gezien, in Ayodhya, toen hij net geboren was.'

En Lomasha vertelde.

Parashurama, de zoon van Jamadagni, hoorde van Rama, de zoon van Dasharatha, en hij werd nieuwsgierig. Hij nam zijn boog van de goden, waarmee hij de kshatriya's had vernietigd, en ging naar Ayodhya, om te zien hoe sterk Rama was. Dasharatha hoorde dat Parashurama aan zijn grens stond, en hij stuurde zijn zoon Rama om hem met eer te ontvangen.

Parashurama zag Rama voor zich staan, met zijn wapens in de hand. 'Span deze boog, koning, als je kunt, met al je kracht. In mijn handen heeft hij de kshatriya's gedood.'

'U hoeft me niet te beledigen,' zei Rama. 'Ook ik schiet niet tekort in de dharma van de kshatriya's. En wie uit het huis van Ikshvaku komt, schept niet op over de kracht van zijn armen.'

'Genoeg uitvluchten,' zei Parashurama. 'Neem de boog.'

Rama nam de boog uit Parashurama's handen en spande hem zonder enige moeite, alsof het een spel was, en het geluid van de pees joeg alle wezens schrik aan, zoals de donder. 'Ik heb hem gespannen, brahmaan. Wat kan ik nog meer voor u doen?'

Parashurama gaf hem een pijl van de goden. 'Leg hem aan, en trek hem naar je oor.'

Rama laaide op van woede. 'Ik heb gehoord wat je zei, en ik heb het je vergeven. Je bent vol trots, Parashurama. Door de gunst van de Grootvader heb

je meer vuur gekregen dan de kshatriya's, en daarom beledig je mij. Kijk nu naar mij, in mijn eigen gedaante.'

En Parashurama zag in het lichaam van de zoon van Dasharatha de goden, de Aditya's, de Vasu's en de Rudra's, en de voorouders en Agni. Hij zag de sterren en de planeten. Hij zag de rivieren en de tirtha's, de zeeën en de bergen. Hij zag de Veda's en de offers, en de wolken met hun regen en hun bliksem.

Daarop schoot Vishnu de pijl af. Droge bliksems sloegen in, grote meteoren schoten door de lucht, stof en regen vielen neer, de aarde beefde, en er klonk gedonder. De pijl overweldigde Parashurama en nam hem zijn vuur af, en brandend keerde de pijl terug in Rama's hand. Parashurama viel bewusteloos neer. Hij kwam weer bij, kreeg zijn adem terug en boog voor het vuur van Vishnu. Op Vishnu's woord ging hij naar de Mahendra, en daar woonde hij, de grote asceet, in angst en in schaamte.

Na een jaar zagen zijn voorouders hem daar zitten, zonder kracht en zonder trots. 'Wat je deed, toen je tegenover Vishnu stond, was niet goed, mijn zoon,' zeiden ze. 'Hij moet in de drie werelden altijd vereerd en geëerd worden. Ga naar de heilige rivier die Vadhusara heet. Als je daar in de tirtha's baadt, krijg je je glans terug. Daar is de tirtha die Diptoda heet, waar je voorvader Bhrigu in de tijd van de goden zijn ascese deed.' Parashurama deed wat zijn voorouders hem zeiden.

'En in deze tirtha kreeg hij zijn vuur terug,' zei Lomasha.

HOOFDSTUK TWAALF

De beenderen van Dadhicha

'Ik wil nog meer horen over Agastya, brahmaan,' zei Yudhishthira. 'Over alles wat die wijze rishi gedaan heeft.'

'Dan vertel ik je een verhaal dat de maat van de mensen te boven gaat, koning,' zei Lomasha, 'en je zult horen hoe groot de macht van Agastya is.'

En Lomasha vertelde.

In het krita-tijdperk, het eerste en volmaakte van de vier, leefden er danava's, van het geslacht van de asura's, die in de strijd niet te verslaan waren. Ze heetten de Kalakeya's, en hun scharen waren wreder dan alle andere. Ze schaarden zich achter een asura die Vritra heette, en met hun wapens in de hand joegen ze de goden alle kanten op. De goden besloten Vritra te doden, en met Indra gingen ze naar Brahma, de Grootvader. Ze stonden voor hem met gevouwen handen.

'Ik weet wat jullie willen,' zei Brahma. 'Zo kunnen jullie Vritra doden. Er is een grote rishi, edel van geest, die Dadhicha heet. Ga samen naar hem toe en vraag hem om een gunst. Hij volgt de dharma, en hij geeft die graag. Zeg met jullie allen tegen hem, omdat jullie de overwinning willen: "Geef ons je beenderen, voor het welzijn van de drie werelden." Dan zal hij zijn lichaam verlaten en jullie zijn beenderen geven. Maak daaruit de bliksem, een hard en scherp wapen met zes kanten en met een geluid dat schrik aanjaagt, een wapen

dat de sterkste vijand doodt. Daarmee zal Indra, de god van de honderd offers, Vritra doden. Nu weten jullie alles. Doe het snel.'

De goden namen afscheid van de Grootvader en gingen met Narayana voorop, dat is Vishnu, naar de hermitage van Dadhicha. Die lag aan de overkant van de Sarasvati, tussen dichte bomen en klimplanten. De bijen zoemden er als priesters die de gezangen van de Veda zingen, en de kokila's riepen ertussendoor. Buffels, zwijnen en herten liepen er rond zonder angst voor de tijger, olifanten speelden met hun wijfjes in het meer, en uit de grotten klonk het brullen van leeuwen en tijgers.

Daar zagen ze Dadhicha, de rishi die men ook Dadhichi noemt. Hij straalde als de zon, en zijn lichaam gloeide. De goden raakten zijn voeten aan, bogen voor hem en vroegen hem om de gunst die Brahma hun had genoemd.

'Ik doe vandaag wat goed is voor jullie, goden,' zei Dadhicha. 'Mijn eigen lichaam geef ik op.'

Hij had zichzelf in zijn macht, en ineens liet hij zijn levensadem gaan. De goden namen de beenderen van de dode, zoals hun gezegd was, en met de overwinning voor ogen brachten ze die naar Tvashtri, de ambachtsman van de goden, en vertelden hem waarvoor ze kwamen. Tvashtri hoorde hen aan, en met zorg en inspanning maakte hij de bliksem. Toen het af was, zei hij tegen Indra: 'Met dit wapen, het beste dat er is, kunt u vandaag die wrede vijand van de goden tot as verbranden. Dood hem, en heers dan gelukkig over de hele hemel van de goden, met allen die u volgen.' Indra nam de bliksem eerbiedig van hem aan.

Met de bliksem in zijn hand, en met de sterke goden om zich heen als zijn wacht, trok hij op tegen Vritra. Vritra lag uitgestrekt over de aarde en het hemelgewelf en bedekte ze allebei, en aan alle kanten stonden de reusachtige Kalakeya's om hem heen, hun wapens geheven. De goden en de danava's vochten, maar niet lang, en toch huiverden de drie werelden ervan. Zwaarden werden geheven en op lichamen neergeslagen, en het lawaai was oorverdovend. Hoofden vielen uit de lucht op de aarde, zoals de vruchten van de palmyrapalm van hun steel vallen. De Kalakeya's trokken gouden pantsers aan en stormden met hun ijzeren knotsen op de goden af. Die stormloop konden de goden niet weerstaan: ze braken en vluchtten.

Indra, de god met de duizend ogen, zag de goden vluchten en zag Vritra groeien, en hij zonk weg in een diepe moedeloosheid. Hij zocht zijn toevlucht bij Narayana. De eeuwige Vishnu zag hem zo verslagen staan, en hij legde een

deel van zijn eigen vuur in Indra en maakte zijn kracht groter. Nu Vishnu dat gedaan had, gaf ieder uit de scharen van de goden Indra iets van zijn eigen vuur, en de zuivere brahmaanse rishi's deden hetzelfde. Door Vishnu, door de goden en door de rishi's werd Indra sterker dan hij ooit was geweest.

Vritra merkte dat de koning van de goden nu vol kracht was, en hij brulde, en hij brulde opnieuw. De aarde, de windstreken, de lucht, het hemelgewelf en de bergen beefden ervan. Indra hoorde dat gebrul, en haastig wierp hij de bliksem om de asura te doden. De bliksem trof hem, en de grote asura viel voorover met zijn gouden kransen om, zoals lang geleden de berg Mandara uit de hand van Vishnu viel.

Vritra was dood, maar Indra rende in zijn angst weg naar een meer om zich erin te verbergen. Hij dacht dat de bliksem zijn hand nooit had verlaten, en hij geloofde niet dat Vritra dood was. Alle goden juichten, en de grote rishi's zongen Indra's lof. De goden schoten samen op de danava's af, die terneergeslagen waren door Vritra's dood, en doodden er velen. Wie overbleef, vluchtte de oceaan in.

In die diepte zonder grond, vol vissen en edelstenen, kwamen de danava's bijeen en beraadslaagden vol trots hoe ze de drie werelden konden vernietigen. Wie van hen een helder oordeel had, stelde een plan voor, de een dit, de ander dat. Ten slotte kwam er een wrede gedachte bij hen op.

'Eerst moeten we iedereen doden die kennis en ascese heeft,' zeiden ze. 'Alle werelden rusten op ascese. Laten we de ascese vernietigen, en snel. Iedereen op aarde die ascese doet, die de dharma kent en de Veda, moeten we zonder uitstel doden. Als zij er niet meer zijn, is de wereld vergaan.'

Ze waren allemaal hun verstand kwijt, en de gedachte aan de ondergang van de wereld maakte hen blij. In de oceaan, de schatkamer van de edelstenen en het verblijf van Varuna, met golven zo hoog als heuvels, richtten ze hun vesting in.

Het water is verteerd

En Lomasha vertelde verder.

Vanuit de oceaan, het water dat aan Varuna toebehoort, begonnen de Kalakeya's aan de ondergang van de drie werelden. In het donker van de nacht vielen ze de muni's aan, de wijzen die in de hermitages en op de heilige plaatsen woonden, en ze aten hen op. In de hermitage van Vasishtha verslonden

die kwaadaardige danava's honderdachtentachtig brahmanen, en nog negen andere asceten. In de heilige hermitage van Chyavana, waar veel tweemaal geborenen woonden, aten ze honderd muni's op die van vruchten en wortels leefden. 's Nachts moordden ze, en overdag doken ze de zee in. In de hermitage van Bharadvaja sloegen ze twintig leerlingen van de Veda neer, die in onthouding leefden en zich met lucht en water voedden. Nacht na nacht trokken de Kalakeya's langs de hermitages, vol vertrouwen in de kracht van hun armen, en doodden scharen van brahmanen, en de Tijd had hen al aangeraakt. De mensen wisten niet wie de asceten dat aandeed.

's Morgens zag men de muni's op de grond liggen, uitgemergeld door hun vasten, en levenloos. Van veel lichamen was het vlees weg, het bloed, het merg en de ingewanden, en de ledematen lagen los van elkaar. Hier en daar lagen hopen botten, als hopen schelpen. De aarde lag bezaaid met omvergegooide kruiken, met gebroken offerlepels en met de verstrooide vuren die de asceten zo zorgvuldig hadden onderhouden. Er werd geen Veda meer opgezegd, er klonk geen offerroep meer, er waren geen offers en geen feesten meer.

De overlevenden dachten alleen nog aan hun eigen leven en vluchtten alle kanten op. Sommigen kropen in grotten, anderen zochten een schuilplaats bij de watervallen, en weer anderen gaven van angst voor de dood hun leven op. Er waren ook dappere mannen, grote boogschutters, vol trots, die zich tot het uiterste inspanden om de danava's op te sporen. Maar ze vonden hen niet, want de danava's zaten in de zee, en uitgeput gingen ook zij ten onder.

Toen de wereld stillag, zonder offers en zonder feesten, raakten de goden in nood. Met Indra kwamen ze bijeen en beraadslaagden in angst. Daarna gingen ze naar Narayana, die ook Vaikuntha heet, de god die niemand overwint, en ze zeiden tegen hem:

'U hebt ons voortgebracht, u beschermt ons en u draagt ons, ons en de hele wereld. Alles wat beweegt en alles wat niet beweegt, is uit u voortgekomen. Lang geleden, toen de aarde in de zee verloren was, hebt u haar in de gedaante van een everzwijn uit de zee getild, voor het welzijn van de wereld. In de gedaante van een man-leeuw hebt u Hiranyakashipu gedood, de oudste van de daitya's, die zo sterk was. Bali, de grote asura, kon door geen wezen gedood worden, en u hebt hem in de gedaante van een dwerg uit de drie werelden verdreven. De asura Jambha, de grote boogschutter, die wreed was en de offers verstoorde, hebt u neergeveld. Uw daden zijn niet te tellen. Wij zijn bang, en u bent onze toevlucht. Daarom komen wij u, god van de goden, zeggen wat er

in de wereld gebeurt. Bescherm de werelden, en de goden, en Indra, tegen deze grote angst.

Van wat hier gegeven wordt, leven alle schepselen, van alle vier de soorten, en wie zo gevoed wordt, voedt op zijn beurt de goden en de voorouders met offers. Zo leven de werelden, de een steunend op de ander, en door uw welgezindheid en onder uw bescherming zonder zorg. Maar nu is er een grote angst over de werelden gekomen. We weten niet wie de brahmanen 's nachts doodt. Als de brahmanen verdwijnen, gaat de aarde ten onder, en als de aarde ten onder gaat, gaat ook de hemel van de goden ten onder. U die over alles wat bestaat heerst, bescherm de werelden, zodat ze niet vergaan.'

'Ik weet waardoor de schepselen omkomen,' zei Vishnu. 'Ik zal het jullie zeggen. Luister, en wees niet ongerust. Er is een wrede schare die de Kalakeya's heet. Achter Vritra hebben ze de hele wereld gekweld. Toen ze zagen dat Indra, de god met de duizend ogen, Vritra had gedood, zijn ze om hun leven te redden de oceaan in gegaan, het verblijf van Varuna, waar de haaien en de krokodillen zwemmen. Vandaar doden ze 's nachts de muni's, om de werelden uit te roeien. Zolang ze in de zee schuilen, kunnen jullie hen niet vernietigen. Bedenk hoe de zee drooggelegd kan worden. En wie kan de oceaan droogleggen, behalve Agastya?'

De goden namen afscheid van Vishnu en gingen naar de hermitage van Agastya. Daar zagen ze hem, vol vuur, met rishi's om zich heen die hem dienden, zoals de goden de Grootvader dienen. Ze naderden Agastya, die men de zoon van Mitra en Varuna noemt. Hij week nooit van zijn weg, hij was een berg van ascese, en ze prezen hem om zijn daden.

'Toen Nahusha de werelden kwelde,' zeiden ze, 'was u hun toevlucht, en die doorn in de wereld werd van de troon van de goden gestoten. De berg Vindhya groeide ineens van woede tegen de zon, maar hij groeit niet meer, omdat hij uw woord niet overtreedt. En toen de wereld in duisternis gehuld lag en de dood de schepselen kwelde, vonden ze bij u hun beschermer en kwamen ze tot rust. Altijd als wij in angst zitten, bent u onze toevlucht. Daarom vragen we u in onze nood om een gunst, want u geeft de gunsten waar men u om vraagt.'

'Waarom groeide de Vindhya ineens, grote muni?' vroeg Yudhishthira. 'Wat had hem zo woedend gemaakt?'

En Lomasha vertelde.

Surya, de zonnegod, trok elke dag tussen zijn opgang en zijn ondergang rechtsom om de Meru heen, de grote gouden berg, de koning van de bergen, zoals men doet om iemand te eren. Dat zag de Vindhya, en hij zei tegen Surya: 'Zoals u elke dag om de Meru heen gaat en hem eert door rechtsom om hem heen te trekken, zo moet u het ook bij mij doen.'

'Ik ga niet uit eigen wil rechtsom om deze berg,' zei Surya. 'Deze baan is mij gewezen door hem die deze wereld heeft gemaakt.'

Daarop begon de berg van woede te groeien, want hij wilde de baan van de zon en de maan versperren. Alle goden kwamen met Indra naar de Vindhya en probeerden hem tegen te houden, maar hij luisterde niet naar hen. Daarop zochten ze Agastya op, de muni die zich aan zijn ascese wijdde en de dharma droeg. In zijn hermitage vertelden ze hem wat er gebeurd was.

'De Vindhya, de koning van de bergen, is in de macht van zijn woede,' zeiden de goden, 'en hij verspert de baan van de zon en de maan en de loop van de sterren. Niemand kan hem tegenhouden behalve u. Houd hem tegen.'

Agastya ging met zijn vrouw, Lopamudra, naar de berg. Hij kwam bij de Vindhya en zei: 'Ik wil dat je me een weg geeft, berg. Ik moet naar het zuiden, voor iets wat ik daar te doen heb. Wacht op me tot ik terugkom. Als ik terug ben, kun je groeien zoveel je wilt.' Zo sloot hij met de Vindhya een afspraak, en tot op vandaag is Agastya niet uit het zuiden teruggekeerd.

'Nu weet je waarom de Vindhya niet meer groeit,' zei Lomasha. 'Door de macht van Agastya.'

En Lomasha vertelde verder.

'Waarvoor zijn jullie gekomen?' vroeg Agastya aan de goden. 'Welke gunst willen jullie van mij?'

'Dit willen we van u, grote rishi,' zeiden de goden. 'Drink de grote oceaan leeg. Dan kunnen we de Kalakeya's doden, die vijanden van de goden, met allen die bij hen horen.'

'Goed,' zei Agastya. 'Ik zal doen wat jullie willen, en het zal de werelden veel goed doen.'

Hij ging op weg naar de oceaan, de heer van de rivieren, met rishi's die door hun ascese volmaakt waren, en met de goden. Mensen, naga's, gandharva's, yaksha's en kimpurusha's, wezens die half mens en half dier zijn, volgden hem, want ze wilden dat wonder zien. Samen kwamen ze bij de bulderende zee. Ze leek te dansen met haar golven, op te springen met de wind, te lachen met haar

schuim en te struikelen in de grotten van de kust, en ze krioelde van de zeedieren en de zwermen vogels.

Aan de zee zei Agastya tegen de goden en de rishi's die met hem gekomen waren: 'Voor het welzijn van de werelden drink ik nu de oceaan, het verblijf van Varuna. Maak jullie snel klaar voor wat er te doen staat.'

Woedend begon hij de zee te drinken, en alle werelden keken toe. De goden met Indra stonden versteld, en ze prezen hem: 'U beschermt ons, u ordent de werelden en houdt ze in stand. Door uw welgezindheid gaat de wereld met haar goden niet ten onder.' Terwijl de goden hem zo eerden, terwijl overal de instrumenten van de gandharva's klonken en bloemen van de goden op hem neerregenden, dronk Agastya de oceaan leeg, tot er geen water meer in stond.

Met hun beste wapens, wapens van de goden, vielen de goden onverschrokken de danava's aan. Die brulden en vochten een ogenblik verbeten terug, maar de stormloop van de sterke, snelle goden konden ze niet weerstaan. De muni's hadden zich door ascese gezuiverd, en met die ascese hadden ze hen al verschroeid. Hoe ze zich ook verzetten, de goden doodden hen. Met hun gouden halssieraden, hun oorringen en armbanden lagen de gedode danava's daar te stralen, als palashabomen in bloei. Een paar Kalakeya's die overbleven, spleten de aarde, de godin, open en vluchtten naar de werelden onder de aarde.

Toen de danava's dood waren, prezen de goden de rishi. 'Door uw welgezindheid is er een groot geluk over de werelden gekomen, en door uw vuur zijn de wrede Kalakeya's gedood. Vul nu de zee weer, u die de werelden in stand houdt. Geef het water dat u gedronken hebt terug.'

'Dat water heb ik verteerd,' zei Agastya. 'Als jullie de zee willen vullen, moeten jullie een ander middel bedenken.'

De goden bleven verbijsterd en terneergeslagen achter. Alle schepselen namen afscheid van elkaar, bogen voor de rishi en gingen terug naar waar ze vandaan kwamen. De goden gingen met Vishnu naar de Grootvader, en na lang overleg vroegen ze hem met gevouwen handen hoe de oceaan weer vol kon komen.

De zestigduizend

Brahma, de Grootvader van de werelden, gaf de goden antwoord. 'Ga, goden, waarheen jullie willen. Pas na lange tijd zal de oceaan weer worden wat hij was.

De aanleiding zullen de verwanten zijn van de grote koning Bhagiratha.' Alle goden gingen heen en wachtten op die dag.

'Wat was die aanleiding, muni?' vroeg Yudhishthira. 'Hoe werden die verwanten de aanleiding, en hoe kwam de zee weer vol door wat Bhagiratha deed? Ik wil horen wat die koningen gedaan hebben, brahmaan.'

En Lomasha vertelde.

In het huis van Ikshvaku werd een koning geboren die Sagara heette. Hij was mooi, moedig en sterk, en hij had geen zoon. Hij roeide de Haihaya's en de Talajangha's uit, onderwierp de andere koningen en regeerde over zijn rijk. Hij had twee vrouwen, trots op hun schoonheid en hun jeugd: de een was een prinses uit Vidarbha, de ander een prinses van de Shibi's. Omdat hij een zoon wilde, trok de koning met zijn twee vrouwen naar de berg Kailasa, en daar deed hij een zware ascese. Hij verzonk in yoga, de oefening waarmee men geest en zinnen bedwingt, en zo kwam hij tot Shiva, de god met de drie ogen, die de boog Pinaka draagt en de drietand, de man van Uma. Zodra de koning de god zag die gunsten geeft, viel hij met zijn twee vrouwen aan zijn voeten en vroeg hem om een zoon.

'Door het uur waarop je mij om een gunst hebt gevraagd,' zei Shiva tegen de koning en zijn vrouwen, 'zullen er bij de ene van je twee vrouwen zestigduizend zonen geboren worden, dapper en trots in de strijd. Maar die zullen samen ten onder gaan. Bij de andere zal één dappere zoon geboren worden, die je geslacht voortzet.' En Shiva, die ook Rudra heet, verdween op die plek.

Koning Sagara ging met zijn twee vrouwen naar huis. Na een tijd werden de twee koninginnen met hun lotusogen zwanger, de prinses uit Vidarbha en de prinses van de Shibi's. Toen het zover was, bracht de prinses uit Vidarbha een kalebas ter wereld, en de prinses van de Shibi's een jongen die zo mooi was als een god. De koning wilde de kalebas weggooien, maar toen hoorde hij uit de lucht een stem, diep en zwaar.

'Doe niets overhaasts, koning. Je mag je zonen niet verwerpen. Haal het zaad uit de kalebas en bewaar het zorgvuldig, verdeeld over warme potten die vol offerboter zijn. Dan krijg je zestigduizend zonen. Zo heeft Shiva, de Grote God, bepaald dat je zonen geboren worden. Wijk er niet van af.'

De koning vertrouwde op de stem uit de lucht en deed alles wat hem gezegd was. Hij nam elk zaadje apart en legde het in een pot met offerboter, en om zijn zonen te beschermen zette hij bij elke pot een voedster. Na lange tijd werden er

zo, door de gunst van Rudra, zestigduizend zonen geboren aan de koninklijke wijze, ontzaglijk sterk. Ze waren wreed in wat ze deden. Ze zwierven door de lucht, en omdat ze met zovelen waren, minachtten ze alle werelden, ook de goden. Ze kwelden de goden, de gandharva's en de rakshasa's en alle schepselen, want ze waren dapper en vochten graag. De mensen werden door die domme zonen van Sagara geplaagd, en met alle goden zochten ze hun toevlucht bij Brahma.

'Ga terug, goden, met al deze mensen,' zei de Grootvader. 'Het duurt niet lang meer, of de zonen van Sagara komen gruwelijk aan hun eind, door hun eigen daden.' Goden en mensen namen afscheid van de Grootvader en gingen terug naar waar ze vandaan kwamen.

Na heel veel dagen werd koning Sagara gewijd voor het paardenoffer. Zijn paard zwierf over de aarde, en zijn zonen beschermden het. Het paard kwam bij de zee, die leeg lag, en al werd het zo zorgvuldig bewaakt, het verdween op die plek. De zonen van Sagara dachten dat iemand het gestolen had. Ze gingen terug naar hun vader en vertelden hem dat het paard voor hun ogen was weggeroofd. 'Zoek het paard in alle windstreken,' zei hij.

Op het bevel van hun vader zochten ze het paard in alle windstreken en op de hele aarde, maar al zochten ze met hun allen, ze vonden niets. Ze gingen terug, vouwden hun handen en zeiden tegen hun vader: 'Koning, op uw bevel hebben we de hele aarde doorzocht, met haar zeeën, haar wouden en eilanden, haar rivieren en grotten, haar bergen. Maar we vinden het paard niet, en de dief ook niet.'

De koning verloor zichzelf in zijn woede, en in de macht van het lot zei hij tegen hen allemaal: 'Ga, en kom niet terug. Zoek het paard opnieuw. Zonder het offerpaard mogen jullie niet terugkomen, jongens.'

Zijn zonen namen het bevel van hun vader aan en begonnen opnieuw de hele aarde te doorzoeken. Die helden vonden een plek waar de aarde gespleten was. Ze kwamen bij die spleet en begonnen te graven, en met spaden en houwelen groeven ze in de zee. De oceaan, het verblijf van Varuna, die van alle kanten werd opengereten, leed hevige pijn. Asura's, naga's, rakshasa's en andere wezens schreeuwden het uit terwijl de zonen van Sagara hen doodden. Bij honderden en duizenden zag men ze liggen, de koppen afgeslagen, de lichamen kapot, de knieën, de botten en de schedels gebroken. Ze groeven verder in de oceaan, het verblijf van de makara's, en er ging lange tijd voorbij, maar het paard zagen ze niet.

In het noordoosten van de zee groeven de zonen van Sagara de aarde open tot in de werelden die eronder liggen, en daar zagen ze het paard rondlopen. Ze zagen ook Kapila, de grote rishi. Hij gloeide als een vuur met zijn vlammen. Bij het zien van het paard gingen de haren op hun lijf overeind. De Tijd dreef hen voort: ze letten niet op Kapila en renden naar het paard om het te grijpen.

Nu werd Kapila woedend, de muni die de wijzen ook Vasudeva noemen. Hij opende zijn oog wijd, liet zijn vuur op hen los en verbrandde de domme zonen van Sagara.

Narada, de rishi met zijn grote ascese, zag dat ze tot as waren verbrand. Hij ging naar Sagara en vertelde het hem. De koning hoorde dat nieuws uit de mond van de muni, en een ogenblik was hij radeloos. Toen dacht hij aan het woord van Shiva. Hij riep zijn kleinzoon Anshuman, de zoon van Asamanjas.

'Die zestigduizend zonen, met hun kracht zonder maat, zijn op het vuur van Kapila gestuit, en om mij zijn ze gestorven,' zei hij. 'En ook je vader heb ik verstoten, mijn jongen, jij die geen smet hebt. Ik moest de dharma beschermen, en ik wilde het welzijn van de burgers.'

'Waarom heeft Sagara, die grote koning, zijn eigen zoon verstoten?' vroeg Yudhishthira. 'Dat is zo moeilijk om te doen, en die zoon was een held. Vertel het me, Lomasha.'

'Sagara had een zoon die Asamanjas heette,' zei Lomasha, 'de zoon die de prinses van de Shibi's hem had geschonken. Die greep de zwakke kinderen van de burgers bij hun voeten en gooide ze schreeuwend in de rivier. De burgers kwamen bijeen, vol angst, en met gevouwen handen smeekten ze Sagara: "Grote koning, u beschermt ons tegen gevaren zoals vijandelijke legers. Bescherm ons dan nu tegen het gevaar dat Asamanjas heet." De koning hoorde wat zijn burgers zeiden, een ogenblik was hij radeloos, en toen zei hij tegen zijn raadslieden: "Verdrijf vandaag nog mijn zoon Asamanjas uit de stad. Als jullie willen doen wat mij lief is, doe het dan snel." De raadslieden deden haastig wat de koning hun bevolen had. Zo verbande Sagara zijn zoon, omdat hij het welzijn van de burgers wilde.'

En Lomasha vertelde verder.

'Dat ik je vader heb verstoten, brandt in mij, en de dood van mijn zonen, en dat ik het paard niet terugkrijg, mijn jongen,' zei Sagara tegen Anshuman. 'Ik ben door verdriet verteerd, en omdat mijn offer verstoord is, weet ik niet meer waar

ik het zoeken moet. Breng het paard terug, kleinzoon, en red me uit de oorden van kwelling.'

Anshuman ging naar de plek waar de aarde was opengegraven. Langs die weg ging hij de zee in, en daar zag hij Kapila, de grote rishi, en het paard. Voor die oude rishi, een berg van vuur, boog hij tot zijn hoofd de grond raakte, en hij vertelde hem waarvoor hij kwam.

'Vraag me een gunst,' zei Kapila.

Als eerste vroeg Anshuman het paard, voor het offer. Als tweede vroeg hij water dat zijn vaders zou zuiveren.

'Ik geef je alles wat je vraagt, jij die geen smet hebt,' zei Kapila. 'Ik wens je alle goeds. In jou wonen vergevingsgezindheid, dharma en waarheid. Door jou heeft Sagara bereikt wat hij wilde, en door jou heeft je vader een zoon. Door jouw macht zullen de zonen van Sagara in de hemel van de goden worden opgenomen. En de zoon van jouw zoon zal Shiva, de Grote Heer, gunstig stemmen en de Ganga, die haar weg gaat langs het hemelgewelf, over de aarde en onder de aarde, uit de hemel van de goden naar beneden halen, om de zonen van Sagara te zuiveren. Neem het offerpaard mee, en laat het offer van Sagara voltooid worden.'

Anshuman nam het paard en ging terug naar de offerplaats van Sagara. Hij raakte de voeten van de koning aan, en Sagara rook aan zijn kruin. Anshuman vertelde hem alles wat hij gezien en gehoord had, en hoe de zonen van Sagara waren omgekomen, en hij zei dat het paard op de offerplaats stond. Sagara liet zijn verdriet om zijn zonen los. Hij eerde Anshuman en voltooide het offer. Alle goden eerden de koning, en hij nam de oceaan, het verblijf van Varuna, als zoon aan. Lang regeerde hij over zijn rijk, de koning met de lotusogen, en toen legde hij de last op zijn kleinzoon en ging naar de hemel van de goden.

Ook Anshuman, die de dharma volgde, regeerde over de aarde, tot aan de zee die haar als een gordel omgeeft, zoals zijn grootvader had gedaan. Hij kreeg een zoon die Dilipa heette, een kenner van de dharma, en toen hij hem het rijk had gegeven, stierf hij. Het einde van zijn voorvaders liet Dilipa geen rust. Hij dacht na over de bestemming die ze zouden bereiken, en hij deed alle moeite om de Ganga naar beneden te halen. Maar hoe hij het ook probeerde, met al zijn kracht, het lukte hem niet. Hij kreeg een zoon, Bhagiratha, die de dharma volgde en altijd de waarheid zei. Dilipa wijdde hem tot koning en trok naar het woud. Hij bereikte de volmaaktheid van zijn ascese, en toen zijn tijd gekomen was, ging hij uit het woud naar de wereld van de goden.

Een snoer van parels

Bhagiratha werd een groot boogschutter en wagenstrijder, een koning die over de hele aarde heerste, een vreugde voor de ogen en het hart van iedereen. Hij hoorde hoe Kapila zijn voorvaders had gedood, en dat ze de hemel van de goden niet hadden bereikt. Hij liet zijn rijk aan zijn raadsman over en ging naar de flanken van de Himalaya. Met zijn ascese wilde hij zijn kwaad verbranden en de Ganga voor zich winnen.

Hij zag de Himalaya voor zich. De toppen zaten vol ertsen, en van alle kanten hingen er wolken tegenaan die op de wind dreven. Leeuwen en tijgers hielden zich op in de grotten. Ganzen, pauwen en kokila's riepen er door elkaar. Kinnara's, de wezens die in de bergen zingen, en apsara's zaten op de rotsen. De olifanten die de windstreken dragen, hadden met de punten van hun slagtanden de bomen geschaafd, en er kropen slangen met dodelijk gif en tongen als vlammen. Op sommige plaatsen was de berg goudkleurig, op andere als zilver, en elders zwart als oogzwart.

Daar deed Bhagiratha een zware ascese. Duizend jaar lang leefde hij van vruchten, wortels en water. Toen er duizend jaar van de goden voorbij waren, nam de Ganga, de grote rivier, zelf een gestalte aan en liet zich aan hem zien.

'Wat wil je van mij, koning?' zei ze. 'Wat moet ik je geven? Zeg het me, en ik zal doen wat je vraagt.'

'U die gunsten geeft, grote rivier,' zei de koning tegen de dochter van de Himalaya, 'mijn voorvaders zochten het paard, en Kapila heeft hen naar het verblijf van Yama gestuurd, de god van de doden. Die zestigduizend zonen van Sagara stuitten op het vuur van Kapila, en in een ogenblik waren ze dood. Omdat ze zo zijn omgekomen, hebben ze geen plaats in de hemel van de goden, zolang u hun lichamen niet met uw water besprenkelt. Breng mijn vaders, de zonen van Sagara, daarheen. Om hen smeek ik het u.'

'Ik zal doen wat je vraagt,' zei de Ganga. 'Maar als ik uit de lucht naar beneden val, is de kracht van mijn val niet te dragen. Niemand in de drie werelden kan me opvangen, behalve Shiva, de Grote Heer met de blauwe keel. Stem hem gunstig met je ascese, hem die gunsten geeft. Als ik val, zal die god me met zijn hoofd opvangen, en hij zal je wens vervullen, omdat je het goed meent met je vaders.'

Bhagiratha ging naar de berg Kailasa en stemde Shiva met zijn ascese gunstig. Na een tijd kwam hij bij de god, en hij kreeg van hem de gunst die hij vroeg:

dat Shiva de Ganga zou opvangen, zodat zijn vaders in de hemel van de goden konden wonen.

'Goed,' zei Shiva, ook om de goden te behagen. 'Ik zal haar voor jou opvangen, de heilige rivier van de goden, als ze uit de lucht valt.'

Hij ging naar de Himalaya, met de gana's, de scharen die hem volgen, met hun wapens geheven. Daar stond hij, en hij zei tegen Bhagiratha: 'Roep nu de rivier aan, de dochter van de koning van de bergen. Als ze uit de hemel van de goden valt, vang ik haar op.'

De koning boog, zuiver en ingekeerd, en richtte zijn gedachten op de Ganga. De mooie rivier met haar heilige water voelde dat hij aan haar dacht, ze zag de Grote Heer staan, en ineens stortte ze zich uit de lucht. De goden zagen haar vallen, en met de grote rishi's, de gandharva's, de naga's en de rakshasa's kwamen ze kijken.

De Ganga, de dochter van de Himalaya, viel uit de lucht, met haar wilde draaikolken, vol vissen en haaien. Shiva ving haar op met zijn voorhoofd, en daar lag ze als een snoer van parels. Ze stroomde verder, op weg naar de zee, en ze splitste zich in drie stromen. Hier kronkelde ze in bochten, daar struikelde ze, en gehuld in haar kleed van schuim ging ze verder, zoals een vrouw die dronken is. Elders bulderde ze met het geraas van haar water. Toen ze de aarde bereikte, zei ze tegen Bhagiratha: 'Wijs me de weg die ik moet gaan, koning. Om jou ben ik naar de aarde gekomen.'

Koning Bhagiratha ging op weg naar de plek waar de lichamen van de zonen van Sagara lagen, zodat het heilige water hen zou zuiveren. Shiva, voor wie de wereld buigt, had de Ganga opgevangen, en hij ging met de goden terug naar de Kailasa. Bhagiratha bereikte met de Ganga de zee, en met haar kracht vulde hij de oceaan, het verblijf van Varuna. De koning nam de Ganga als zijn dochter aan, en daar offerde hij water aan zijn vaders.

'Nu heb ik je alles verteld waar je me naar vroeg,' zei Lomasha. 'Zo is de Ganga, die langs het hemelgewelf, over de aarde en onder de aarde gaat, op de aarde neergedaald om de zee te vullen. Zo heeft de grote rishi de zee leeggedronken, met een reden. En zo heeft Agastya Vatapi, de doder van brahmanen, aan zijn eind gebracht.'

DEEL V

Langs de heilige rivieren

. . .

HOOFDSTUK DERTIEN

De gelofte van de omhelzing

Houd je tong in bedwang

Van daar reisde Yudhishthira, de zoon van Kunti, van plaats tot plaats naar de Nanda en de Aparananda, twee rivieren die de angst voor het kwaad wegnemen. Hij kwam bij de Hemakuta, een berg waar geen ziekte was, en daar zag hij veel dingen die niemand kan begrijpen. Wie daar een woord zei, riep wolken op en een regen van stenen, bij duizenden. De mensen konden de berg niet beklimmen. Daar waaide en regende het altijd. Men hoorde er de Veda opzeggen, maar men zag niemand. 's Avonds en 's morgens verscheen er het offervuur, dat de offers naar de goden draagt. Vliegen staken er en verstoorden de ascese, en een moedeloosheid kwam over de mensen, en ze dachten aan huis. Yudhishthira vroeg Lomasha wat dat allemaal betekende.

'Ik zal het je vertellen zoals wij het vroeger gehoord hebben,' zei Lomasha. 'Op deze top, de Rishabha-top, leefde een asceet die Rishabha heette. Hij werd vele honderden jaren oud, hij deed ascese en hij was snel in zijn woede. Toen anderen hem aanspraken, zei hij tegen de berg: "Wie hier een woord spreekt, op hem moet je stenen werpen." En hij riep de wind en zei: "Geen geluid." Daarom

wordt hier iedereen die spreekt door een donderwolk tot zwijgen gebracht. Dat heeft die grote rishi gedaan, en andere dingen heeft hij verboden.

Men zegt ook dat er lang geleden mensen achter de goden aan gingen toen die naar de Nanda kwamen, om hen te zien. De goden wilden niet gezien worden, en ze maakten deze streek onbereikbaar, met bergen als hindernis. Vanaf die tijd konden de mensen de berg niet eens zien, laat staan beklimmen. Wie geen ascese heeft gedaan, kan deze grote berg niet zien en niet beklimmen. Houd daarom je tong in bedwang, zoon van Kunti.

Hier hebben alle goden hun offers gebracht. Je ziet het nog: dit gras lijkt op kusagras, het gras van de offers, en veel bomen staan er als offerpalen. De goden en de rishi's wonen hier nog altijd, en hun offervuur zie je 's avonds en 's morgens. Wie hier baadt, raakt ter plekke zijn kwaad kwijt. Baad hier met je broers. Als je je in de Nanda gewassen hebt, ga je naar de Kaushiki, waar Vishvamitra zijn zware ascese deed, de zwaarste die er is.'

De koning baadde daar met zijn gevolg, en toen ging hij naar de Kaushiki, de heilige, mooie rivier met haar koele water.

'Dit is de Kaushiki,' zei Lomasha, 'de heilige rivier van de goden. Daar zie je de mooie hermitage van Vishvamitra, en hier is de hermitage van Vibhandaka, een afstammeling van Kashyapa, die een heilige naam heeft. Zijn zoon was Rishyashringa, een asceet die zijn zinnen in bedwang had. Door de macht van zijn ascese liet hij Indra regenen: in een droogte was Indra, die de asura's Vala en Vritra doodde, bang voor hem. Die zoon, vol vuur, werd uit een hinde geboren, en in het land van Lomapada deed hij een groot wonder. Toen de oogst er weer stond, gaf koning Lomapada hem zijn dochter Shanta.'

'Hoe kon Rishyashringa uit een hinde geboren worden?' vroeg Yudhishthira. 'En hoe kreeg hij zijn ascese, als hij geboren was uit een paring van een mens met een dier, die niet bij elkaar horen? Waarom was Indra bang voor die jongen, en liet hij het in een droogte regenen? Hoe zag Shanta eruit, de prinses die haar geloften hield en het hart verleidde van hem die als een hert in het woud leefde? En als Lomapada, de koninklijke wijze, de dharma volgde, zoals men zegt, waarom liet Indra het in zijn land dan niet regenen? Vertel me alles over Rishyashringa.'

En Lomasha vertelde.

Vibhandaka was een brahmaanse rishi, door zijn ascese gezuiverd, en zijn zaad was nooit vruchteloos. Hij straalde als een stamvader van de schepselen, en de

rishi's van de goden eerden hem. Hij kwam bij een groot meer, en daar deed hij lange tijd ascese, tot hij er uitgeput van was. Toen hij eens het water aanraakte om zich te reinigen, zag hij Urvashi, de apsara, en zijn zaad viel in het water. Een hinde had dorst, en ze dronk het op met het water, en ze werd zwanger. Die hinde was een dochter van de goden. Lang geleden had Brahma, die de werelden maakte, tegen haar gezegd: 'Je zult een hinde worden, en als je als hinde een muni ter wereld brengt, ben je vrij.' Wat Brahma bepaalt, is nooit vergeefs, en wat het lot gemaakt heeft, moet gebeuren. Zo werd uit die hinde de zoon van Vibhandaka geboren, een grote rishi.

De jongen deed altijd ascese, en hij groeide op in het woud. Op zijn hoofd had hij de hoorn van een hert, en daarom noemde men hem Rishyashringa, Hertenhoorn. Behalve zijn vader had hij nog nooit een mens gezien, en zo was zijn geest altijd gericht op onthouding, zoals een leerling van de Veda.

In die tijd regeerde Lomapada, een vriend van koning Dasharatha, over de Anga's, het land in het oosten. Men zegt dat hij brahmanen iets beloofd had en zijn woord niet had gehouden, en de brahmanen hadden hem verlaten. Door dat vergrijp tegen zijn huispriester liet Indra, de god met de duizend ogen, het niet meer regenen, en het volk leed. De koning vroeg wijze brahmanen, die ascese deden en de koning van de goden konden laten regenen: 'Hoe kan de regen komen? Bedenk een middel.' Ieder zei wat hij dacht, en een van hen, een muni die boven de anderen uitstak, zei tegen de koning: 'De brahmanen zijn boos op u, koning. Maak goed wat u misdaan hebt. En laat Rishyashringa halen, de zoon van de muni. Hij woont in het woud, hij weet niets van vrouwen, en hij leeft in eenvoud. Als die grote asceet uw land betreedt, gaat het meteen regenen.'

Lomapada maakte goed wat hij misdaan had. Hij ging weg, en toen hij terugkwam, waren de tweemaal geborenen hem weer goedgezind, en het volk ontving zijn koning. Daarna riep de koning van Anga zijn raadslieden bijeen, mannen die de leerboeken en de staatskunst kenden, en met hen bedacht hij een middel om Rishyashringa te laten komen. Hij ontbood de voornaamste courtisanes, die in alles bedreven waren.

'Lok Rishyashringa, de zoon van de rishi, met list,' zei hij tegen hen. 'Win zijn vertrouwen en breng hem naar mijn land.'

Maar de vrouwen werden bleek. Ze waren bang voor de koning en voor de vloek van de rishi, en ze zeiden dat het niet kon. Een van hen, een oude vrouw, zei tegen de koning: 'Ik zal het proberen, grote koning. Ik breng die asceet hier-

heen. Maar u moet me alles geven wat ik nodig heb. Dan kan ik Rishyashringa, de zoon van de rishi, verleiden.'

De koning stond haar alles toe wat ze wilde, en hij gaf haar veel rijkdom en edelstenen. Ze nam vrouwen mee die mooi waren en jong, en zonder uitstel ging ze het woud in.

De gelofte van de omhelzing

De oude vrouw bouwde een hermitage op het water, een boot, om te volbrengen wat de koning wilde, zoals hij het had opgedragen en zoals haar eigen verstand het haar ingaf. Er stonden bomen op, door mensenhanden gemaakt, met bloemen en vruchten, en struiken en ranken die zoete vruchten gaven, wat men maar wilde. Het was er mooi en lieflijk, haast niet te geloven. Ze legde de boot vast, niet ver van de hermitage van Vibhandaka, en liet mannen nagaan waar de muni gewoonlijk rondliep. Zodra ze een moment vond waarop hij weg was, legde ze haar dochter uit wat ze moest doen en stuurde haar erheen, een courtisane, en een verstandige.

Die ging naar de plek waar de jongen altijd zijn ascese deed. Ze kwam bij de hermitage en zag de zoon van de rishi.

'Is alles goed met de asceten, muni?' zei ze. 'Hebben jullie wortels en vruchten genoeg? Ben je gelukkig in deze hermitage? Ik ben gekomen om je te zien. Neemt de ascese van de asceten toe? Is het vuur van je vader niet minder geworden? Is hij tevreden over je, brahmaan? Zeg je de Veda op, Rishyashringa?'

'U straalt als een licht,' zei Rishyashringa. 'Ik denk dat ik voor u moet buigen. Ik zal u water geven voor uw voeten, en vruchten en wortels, zoals de dharma het wil. Ga zitten waar u maar wilt, op deze mat van kusagras met een zwarte hertenhuid erover, die is zacht. Waar is uw hermitage? En wat is dat voor gelofte die u houdt, brahmaan? U ziet eruit als een god.'

'Mijn hermitage ligt achter deze berg, afstammeling van Kashyapa, drie yojana's hiervandaan, een heerlijke plek. Daar is het onze dharma dat er niet voor ons gebogen wordt, en we raken geen water voor de voeten aan. Jij moet niet voor mij buigen, ik moet voor jou buigen. Zo is de gelofte die ik houd, brahmaan: ik moet je omhelzen.'

'Ik geef u rijpe vruchten,' zei Rishyashringa, 'bhallataka's, amalaki's, ingudi's uit de droge streken en de vruchten van de priyala. Neem ervan zoveel u wilt.'

Ze gooide ze allemaal weg en gaf hem kostbare lekkernijen, smakelijk en mooi, en Rishyashringa vond ze heerlijk. Ze gaf hem geurige kransen, kleurige, glanzende kleren en de beste dranken, en ze was vrolijk, ze stoeide en ze lachte. Vlak bij hem speelde ze met een bal, en ze boog zich als een rank die doorbuigt onder haar vruchten. Ze drukte haar lichaam tegen het zijne en omhelsde Rishyashringa, meer dan eens. Ze boog de bloeiende takken van de sala, de ashoka en de tilaka naar zich toe en brak ze af. Beneveld door de drank, en alsof ze verlegen was, verleidde ze de zoon van de grote rishi. Ze zag dat hij opgewonden was. Ze vlijde zich nog eens en nog eens tegen hem aan, en zei dat ze het vuuroffer moest gaan brengen. Langzaam ging ze weg, en ze keek om.

Toen ze weg was, bleef Rishyashringa achter, buiten zichzelf van verlangen. Kort daarna verscheen Vibhandaka, de afstammeling van Kashyapa, met zijn geelbruine ogen, behaard tot aan de punten van zijn nagels, een man die de Veda opzei en in verzonkenheid leefde. Hij zag zijn zoon daar alleen zitten, in gedachten verloren, zuchtend, met zijn ogen naar boven gericht, en hij zei: 'Waarom heb je geen offerhout gehakt, jongen? Heb je vandaag het vuuroffer gebracht? Heb je de offerlepels schoongemaakt, en heb je het kalf bij de koe gebracht die de melk voor het offer geeft? Je bent niet zoals altijd, mijn zoon. Je zit te piekeren, je bent er niet bij. Waarom ben je vandaag zo ellendig? Ik vraag het je: wie is hier vandaag geweest?'

'Er is hier vandaag een leerling van de Veda geweest,' zei Rishyashringa, 'met zijn haar in strengen. Hij was niet klein en niet al te groot, en hij was vol vuur. Zijn haar was blauwzwart, glanzend en geurig, heel lang, en met gouden koorden doorvlochten. Om zijn hals glansde een sieraad, zoals de bliksem aan het hemelgewelf. En onder zijn keel had hij twee ballen vlees, zonder één haar, heel mooi. Bij zijn navel was hij smal, en zijn heupen waren breed. Onder zijn kleed van boombast schemerde een gouden gordel, net zoals deze van mij.' Hij legde zijn hand op zijn eigen gordel.

'En aan zijn voeten had hij iets wonderlijks dat rinkelde, en om zijn polsen waren ook zulke dingen gebonden die geluid maakten, net als dit kralensnoer van mij, waarmee ik mijn mantra's tel. Als hij bewoog, klonken ze als ganzen die uitgelaten roepen op een meer. Zijn kleren waren vreemd en prachtig, de mijne zijn lang zo mooi niet. Zijn gezicht was prachtig, en wat hij zei deed mijn

hart goed, maar als ik naar zijn stem luisterde, deed het me vanbinnen pijn. Hij geurde, vader, zoals een woud midden in de lente geurt als de wind erdoorheen waait. Zijn haar was netjes opgebonden en in twee gelijke helften op zijn voorhoofd gescheiden, en zijn oren waren bedekt met mooie ronde dingen.

In zijn rechterhand had hij een wonderlijke ronde vrucht. Die sloeg hij naar de grond, en dan sprong ze weer hoog op, keer op keer, heel vreemd. Hij sloeg ernaar en draaide rond, zoals een boom die door de wind heen en weer wordt geschud. Toen ik naar hem keek, vader, leek hij een zoon van de goden, en ik voelde een vreugde en een genot die ik nooit gekend had.'

Vibhandaka zei niets. 'Hij omhelsde me opnieuw,' zei Rishyashringa, 'hij greep me bij mijn haar en trok mijn gezicht naar zich toe, hij legde zijn mond op mijn mond en maakte een geluid, en dat maakte me blij. Water voor zijn voeten wilde hij niet, en deze vruchten die ik voor hem had gehaald ook niet. "Dat is mijn gelofte," zei hij tegen me. Hij gaf me andere vruchten, nieuwe. Ik heb ze gegeten, en deze hier zijn niet zo lekker. Ze hadden geen schil zoals deze, en geen harde pit. Hij gaf me, met zijn edele gestalte, ook water te drinken dat heel lekker was, en toen ik het gedronken had, was ik nog blijer, en het leek of de grond bewoog.'

Rishyashringa raapte de kransen op die op de grond lagen. 'Dit zijn zijn kransen, kleurig en geurig, met zijden draden doorvlochten. Hij heeft ze hier laten liggen en is teruggegaan naar zijn eigen hermitage, stralend van zijn ascese. Sinds hij weg is, weet ik niet meer waar ik ben, en mijn lichaam brandt. Ik wil zo snel mogelijk naar hem toe, en ik wil dat hij hier altijd rondloopt. Ik ga naar hem toe, vader. Wat is dat voor gelofte die hij houdt? Ik wil met hem dezelfde ascese doen als hij, die zware ascese. Mijn hart wil het. Het doet me pijn als ik hem niet zie.'

Shanta

'Dat zijn rakshasa's, mijn zoon,' zei Vibhandaka. 'Ze lopen rond in zo'n wonderlijk mooie gedaante. Hun schoonheid is ongeëvenaard, maar ze zijn uiterst wreed, en ze denken altijd na over hoe ze de ascese kunnen verstoren. Ze nemen mooie gestalten aan, jongen, en ze verleiden je met hun listen. Met hun wrede daden storten ze de muni's in de wouden uit hun geluk en uit hun werelden. Een muni die zichzelf beheerst en de werelden van de goeden wil bereiken, moet

niets met hen te maken hebben. Ze doen kwaad, en het verstoren van de ascese is hun genoegen. Die dranken, mijn zoon, zijn slecht en mag men niet drinken: slechte mensen drinken ze. En die kransen, kleurig, stralend en geurig, zijn niet voor muni's.'

Vibhandaka ging de vrouw zoeken. Drie dagen zocht hij, maar hij vond haar niet, en hij ging terug naar zijn hermitage.

Toen hij weer eens vruchten ging halen, zoals de asceten dat doen, kwam de courtisane terug om Rishyashringa te verleiden. Zodra Rishyashringa haar zag, rende hij op haar af. 'Laten we naar uw hermitage gaan,' zei hij, 'voordat mijn vader terugkomt.'

Met een list kregen de vrouwen de enige zoon van Vibhandaka in de boot, ze maakten de boot los, en terwijl ze hem onderweg bekoorden, voeren ze naar de koning van Anga. De koning liet de stralend witte boot op het water liggen, zo dat ze op een hermitage leek, en van de oever uit legde hij er een prachtig woud aan, dat de Koninklijke Hermitage heet. Rishyashringa bracht hij in de vrouwenverblijven van zijn paleis, en meteen zag hij de regen neerstromen, en de wereld liep vol water.

Lomapada had gekregen wat hij wilde, en hij gaf Rishyashringa zijn dochter Shanta tot vrouw. Om de woede van de vader voor te zijn, liet hij langs de weg die Vibhandaka zou nemen, koeien weiden en velden ploegen, en hij zette er veel vee en sterke herders neer. 'Als de grote rishi Vibhandaka jullie naar zijn zoon vraagt,' zei hij tegen hen, 'moeten jullie je handen vouwen en zeggen: "Dit vee en deze akkers zijn van uw zoon. Wat kunnen we voor u doen, grote rishi? We zijn allemaal uw dienaren, gebonden aan uw woord."'

Vibhandaka kwam met wortels en vruchten bij zijn hermitage. Hij zocht zijn zoon, maar hij vond hem nergens. Hij werd razend, en omdat hij vermoedde dat de koning hierachter zat, ging hij op weg naar Champa, om de koning van Anga te verbranden, met zijn hele land. Moe en hongerig kwam hij bij de rijke kampen van de herders. De herders ontvingen hem met alle eer, en hij bracht er de nacht door als een koning. Na zo'n gastvrijheid vroeg hij: 'Van wie zijn jullie, beste mensen?'

Ze kwamen allemaal naar hem toe. 'Al deze rijkdom is voor uw zoon gemaakt.'

Overal waar hij kwam, werd hij geëerd, en overal hoorde hij die zoete woorden, tot hij bij de koning van Anga in zijn stad aankwam. De koning ontving hem met eer. Vibhandaka zag de dorpen en de kampen van de herders, hij zag

zijn zoon, en hij zag Shanta, zijn schoondochter, die opflitste als de bliksem, en zijn grote woede kwam tot rust, en hij schonk de koning zijn gunst. Hij liet zijn zoon daar, en hij zei tegen hem: 'Als je een zoon hebt gekregen en alles hebt gedaan wat de koning lief is, kom je naar het woud.'

Rishyashringa deed wat zijn vader hem zei, en hij ging naar de plek waar zijn vader was. Shanta diende hem in het woud met liefde, zoals de ster Rohini aan het hemelgewelf Soma volgt, de god van de maan, zoals Arundhati Vasishtha diende, en Lopamudra Agastya, en zoals Damayanti Nala diende.

'Dit is de hermitage van Rishyashringa,' zei Lomasha. 'Ze siert dit grote meer, en haar naam is heilig. Baad hier, en als je gezuiverd bent en gedaan hebt wat je hier te doen had, trek dan verder naar de andere tirtha's.'

Het altaar in zee

Waar de Ganga in de zee stroomt, te midden van vijfhonderd rivieren, nam Yudhishthira het heilige bad. Vanaf de Kaushiki had hij een voor een alle heiligdommen bezocht, en nu trok hij met zijn broers langs de kust van de zee naar het land van de Kalinga's.

'Dit is Kalinga, zoon van Kunti,' zei Lomasha, 'waar de Vaitarani stroomt. Hier offerde zelfs Dharma, de god van de dharma, nadat hij bij de goden bescherming had gezocht. Dit is de noordelijke oever, waar de rishi's wonen en waar de tweemaal geborenen altijd komen, met een heuvel erbij, een plek voor offers. Het is hier als op het effen pad van de goden, waarlangs wie de dharma volgt naar de wereld van de goden gaat. Ook andere rishi's hebben hier lang geleden offers gebracht.

Hier was het ook dat Rudra, die ook Shiva heet, bij een offer het offerdier greep. "Dit is mijn deel," zei hij. Het dier was weggenomen, en de goden zeiden tegen hem: "Kijk niet begerig naar wat van een ander is, en verslind niet alle riten." Ze prezen Rudra met mooie woorden, stemden hem gunstig met een offer en eerden hem. Daarop liet hij het dier los en ging weg langs het pad van de goden. Daarover zingt men hier een oud vers, Yudhishthira: "Uit angst voor Rudra bestemden de goden voor hem voor altijd het beste deel van alle delen, het verse." Wie hier dat vers zingt en het water aanraakt, ziet het pad van de goden voor zich, en zijn oog wordt helder.'

De Pandava's en Draupadi daalden af in de Vaitarani en offerden water aan hun voorouders.

'Ik heb nog maar het water aangeraakt, Lomasha,' zei Yudhishthira, 'en kijk, ik ben niet meer in de wereld van de mensen. Door uw welgezindheid zie ik alle werelden. En dat geluid zijn de asceten van het woud, die hun mantra's opzeggen.'

'De plek waar je dat geluid hoort, is driehonderdduizend yojana's hiervandaan,' zei Lomasha. 'Zwijg, koning. Wat je hier ziet, is het woud van Brahma, de Zelfgeborene. Daar bracht Vishvakarma, de bouwmeester van de goden, een offer. Bij dat offer gaf de Zelfgeborene de aarde met haar bergen en wouden aan Kashyapa, als offerloon. Maar zodra ze gegeven was, zonk de aarde weg, en woedend zei ze tegen Brahma, die over de werelden heerst: "U mag me niet aan een sterveling geven, wie het ook is. Die gift is vergeefs: ik ga naar de werelden onder de aarde." Kashyapa, de rishi, zag hoe ze wegzonk, en hij stemde haar met zijn ascese gunstig. Toen kwam ze weer boven uit het water, en ze stond daar in de vorm van een altaar.

Daar zie je het, koning: de plek heeft nog duidelijk de vorm van een altaar. Het altaar reikt tot in de zee en rust erop. Klim erop, en je zult sterk worden. Ik wens je alle goeds: klim erop en steek de zee alleen over. Ik zal de riten voor je welzijn verrichten terwijl je erop klimt, want zodra een sterveling het aanraakt, gaat dit altaar de zee in. Zeg dan deze woorden van waarheid, en klim snel op het altaar: "Agni, Mitra, de schoot, de wateren en de godinnen: jij bent het zaad van Vishnu, de navel van de amrita." Spreek zo de woorden van waarheid, en ga dan de zee in. Anders mag niemand de zee aanraken, die uit de goden is voortgekomen, zelfs niet met de punt van een halm kusagras.'

Na de riten voor zijn welzijn ging Yudhishthira de zee in en deed alles wat de rishi hem had opgedragen. Daarna ging hij naar de voet van de Mahendra, de berg van Parashurama, en daar bracht hij de nacht door.

HOOFDSTUK VEERTIEN

Rama, Rama

De twee bomen

Die ene nacht op de Mahendra bewezen de koning en zijn broers de asceten de hoogste eer. Lomasha noemde hun alle asceten bij hun geslacht, afstammelingen van Bhrigu, van Angiras, van Vasishtha en van Kashyapa, en de koninklijke wijze ging naar hen toe en groette hen met gevouwen handen. Onder hen was Akritavrana, een volgeling van Parashurama: Rama met de bijl, de zoon van Jamadagni, bij wie Drona eens zijn wapens had gekregen. 'Wanneer laat Parashurama zich aan de asceten zien?' vroeg Yudhishthira hem. 'Dan wil ik hem ook zien, de afstammeling van Bhrigu.'

'Hij weet al dat je komt,' zei Akritavrana, 'want zijn geest weet alles. Hij is je goedgezind, en hij zal zich snel aan je laten zien. De asceten zien hem op de veertiende en de achtste dag van de maan. Als deze nacht voorbij is, is het de veertiende. Dan zie je hem, in een zwarte hertenhuid, met zijn haar in strengen.'

'U bent die sterke held gevolgd,' zei Yudhishthira. 'U hebt met eigen ogen gezien wat hij vroeger gedaan heeft. Vertel me hoe hij alle kshatriya's in de strijd heeft verslagen, en waarom.'

En Akritavrana vertelde.

Er was een koning van de Haihaya's die Arjuna heette, Arjuna Kartavirya, en hij werd door Parashurama gedood. Hij had duizend armen, en door de gunst van de rishi Dattatreya had hij ook een gouden luchtwagen. Hij heerste over alle schepselen op aarde, en zijn wagen kon overal heen, niets hield hem tegen. Sterk door die gunst reed hij er altijd mee rond en vertrapte goden, yaksha's en rishi's, aan alle kanten, en alle schepselen kwelde hij. Toen kwamen de goden en de rishi's met hun strenge geloften bijeen, en ze zeiden tegen Vishnu, de god van de goden: 'Dood Arjuna, om de schepselen te beschermen.' Met zijn luchtwagen viel de koning van de Haihaya's Indra lastig toen die met Shachi, zijn vrouw, aan het spelen was. Daarop overlegde Vishnu met Indra hoe Kartavirya gedood kon worden. Indra zei hem wat er voor het welzijn van de schepselen gedaan moest worden, en Vishnu beloofde het allemaal, en hij ging naar Badari, de mooie plek waar zijn eigen hermitage ligt.

In die tijd leefde er in Kanyakubja een koning met een groot leger. Hij heette Gadhi, en de wereld kende zijn naam. Hij trok naar het woud om er te leven, en terwijl hij daar woonde, kreeg hij een dochter, zo mooi als een apsara. Richika, een afstammeling van Bhrigu, een brahmaan met strenge geloften, vroeg om haar hand.

'In ons geslacht is er een gebruik dat onze voorouders hebben ingesteld,' zei Gadhi tegen hem. 'De bruidsprijs is duizend snelle witte paarden, en elk paard heeft één zwart oor. Dat moet u weten, brahmaan. Maar tegen iemand als u kan ik niet zeggen: geef het. En mijn dochter moet ik aan een man als u geven.'

'Ik geef u duizend snelle witte paarden met één zwart oor. Laat uw dochter mijn vrouw worden.'

Hij beloofde het, en hij ging naar Varuna, de god van de wateren, en zei: 'Geef me duizend snelle witte paarden met één zwart oor. Ik heb ze nodig als bruidsprijs.' Varuna gaf hem duizend paarden. Waar ze uit de Ganga opkwamen, heet het sindsdien de tirtha van het paard. Aan de Ganga bij Kanyakubja gaf Gadhi hem zijn dochter Satyavati, en de goden zelf waren de bruidsstoet. Richika had zijn vrouw gekregen zoals de dharma het wil, en met de slanke Satyavati beleefde hij naar hartenlust al het genot dat hij zocht.

Toen het huwelijk voltrokken was, kwam Bhrigu, de grote rishi, hen bezoeken, en het deed hem goed zijn zoon met zijn vrouw te zien. Man en vrouw lieten hem zitten en brachten hem hulde, de eerbiedwaardige, die door de scharen van de goden wordt vereerd, en ze stonden met gevouwen handen bij hem.

'Kies een gunst, mijn dochter,' zei Bhrigu tegen zijn schoondochter. 'Ik geef je wat je wilt.' Satyavati, de dochter van Gadhi, vroeg hem om een zoon, voor zichzelf en voor haar moeder, en hij stond het haar toe.

'Als jullie in je vruchtbare tijd zijn, moeten jij en je moeder baden met de rite voor een zoon. Dan moeten jullie elk een boom omarmen, zij een ashvattha en jij een udumbara. En hier zijn twee potten met rijst in melk die ik met zorg heb bereid, met kruiden die ik in de hele wereld heb gezocht, een voor je moeder en een voor jou. Wees voorzichtig als je ze eet.' Daarop verdween hij.

Maar de twee vrouwen ruilden, de potten en de bomen.

Na vele dagen kwam Bhrigu terug. Met het goddelijke inzicht dat zijn ascese hem gaf, wist hij wat er gebeurd was. 'Je hebt de verkeerde rijst gegeten, mijn dochter, en de verkeerde boom omarmd,' zei hij tegen Satyavati. 'Je moeder heeft je misleid. Jouw zoon wordt een brahmaan die leeft als een kshatriya. De zoon van je moeder wordt een kshatriya die leeft als een brahmaan, met een grote kracht, en hij zal de weg van de goeden gaan.'

Satyavati bleef haar schoonvader smeken: 'Laat mijn zoon niet zo worden. Laat het mijn kleinzoon zijn.'

'Goed,' zei Bhrigu. Op de dag dat het zover was, bracht Satyavati een zoon ter wereld, Jamadagni, vol vuur en glans. Hij groeide op en overtrof veel rishi's in de kennis van de Veda. De hele kunst van de boog kwam vanzelf tot hem, en de vier soorten wapens, zonder dat iemand hem die leerde.

Rama, Rama

Jamadagni wijdde zich aan de Veda en aan een zware ascese, en door zijn strenge leefregels bracht hij de goden in zijn macht. Hij ging naar koning Prasenajit en vroeg hem om Renuka, en de koning gaf haar hem. Met Renuka als zijn vrouw woonde Jamadagni in zijn hermitage, en zij stond hem bij in zijn ascese. Ze kregen vier zonen, en als vijfde Rama. Hij was de jongste, maar hij stond bij geen van hen achter.

Op een dag, toen de zonen allemaal vruchten waren gaan halen, ging Renuka, die strenge geloften hield, baden. Toevallig zag ze daar Chitraratha, de koning van Martikavata. Hij speelde met zijn vrouwen in het water, met een krans van lotussen om, en hij was een prachtige man. Renuka verlangde naar hem. Door die ontrouw raakte ze in het water opgewonden en buiten

zichzelf. Angstig ging ze terug naar de hermitage, en haar man zag het: haar standvastigheid had haar verlaten, en de glans van een brahmaanse vrouw was van haar weggegaan. 'Schande!' riep hij.

Juist toen kwam zijn oudste zoon binnen, Rumanvan, en daarna Sushena, Vasu en Vishvavasu. Een voor een beval Jamadagni hun dat ze hun moeder moesten doden. Ze stonden er verbijsterd bij en zeiden geen woord. Toen vervloekte hij hen in zijn woede, en ze verloren hun verstand. Ze werden als dieren en vogels, als dingen zonder leven.

Als laatste kwam Rama naar de hermitage. 'Dood deze slechte moeder van je, mijn zoon,' zei Jamadagni. 'En wees er niet bedroefd om.'

Rama nam de bijl en sloeg zijn moeder het hoofd af.

Jamadagni's woede was bedaard. 'Je hebt op mijn woord een zware daad gedaan, mijn jongen, jij die de dharma kent,' zei hij. 'Kies zoveel wensen als je hart verlangt.'

Rama vroeg dat zijn moeder zou opstaan, en dat ze zich de doding niet zou herinneren. Hij vroeg dat het kwaad van die daad hem niet zou raken, en dat zijn broers weer zouden worden wat ze waren. Hij vroeg dat niemand hem in de strijd zou evenaren, en een lang leven. Jamadagni, groot in ascese, gaf hem al die wensen.

Eens, toen zijn zonen weer weg waren, kwam Kartavirya, de heer van Anupa, een held, naar de hermitage. De vrouw van de rishi ontving hem met eer, maar hij was verhit door strijdlust en wilde van die eer niet weten. Met geweld nam hij uit de hermitage het kalf mee van de koe die de melk voor het offer gaf, terwijl de koe loeide, en hij brak de grote bomen. Toen Rama thuiskwam, vertelde zijn vader het hem zelf. Rama zag de koe loeien, en woedend viel hij Kartavirya aan. In de strijd nam hij zijn mooie boog, en met scherpe pijlen hakte hij de duizend armen van Kartavirya af, armen als ijzeren knotsen. Zo werd Kartavirya door Rama overwonnen, en de dood nam hem.

Uit wrok tegen Rama vielen de zonen van Kartavirya Jamadagni aan in zijn hermitage, toen Rama er niet was. Hij was sterk, maar hij was een asceet en vocht niet, en ze doodden hem met hun pijlen terwijl hij keer op keer riep, als iemand die niemand heeft om hem te beschermen: 'Rama! Rama!' Daarna gingen ze terug naar waar ze vandaan kwamen.

Rama kwam naar de hermitage, met offerhout in zijn handen. Hij zag zijn vader daar liggen, gedood, terwijl hij dat niet verdiende.

'Door mijn fout bent u gedood, vader, door die laffe dwazen, de zonen van Kartavirya, met pijlen, als een hert in het woud. U kende de dharma, u ging de goede weg, u deed geen schepsel kwaad: hoe kan zo'n dood bij u passen? Wat voor kwaad hebben ze niet gedaan, die u met honderden scherpe pijlen hebben gedood, een oude man die ascese deed en niet vocht? Wat zullen ze daarover zeggen tegen hun raadslieden en hun vrienden, die schaamtelozen, dat ze een man die de dharma kende, alleen en weerloos, hebben gedood?'

Daarna verrichtte hij alle dodenriten voor zijn vader. Rama verbrandde hem in het vuur, en hij zwoer dat hij alle kshatriya's zou doden. In zijn grote kracht nam hij zijn wapen, en in zijn eentje doodde hij de zonen van Kartavirya, als de dood zelf. En alle kshatriya's die hen volgden, vertrapte hij. Eenentwintig keer maakte hij de aarde leeg van kshatriya's, en in Samantapanchaka maakte hij vijf meren van bloed. Met dat bloed bracht hij zijn voorouders, de afstammelingen van Bhrigu, hun plenging, en hij zag Richika voor zich staan, en Richika hield hem tegen.

Later bracht Rama een groot offer, waarmee hij Indra, de koning van de goden, gunstig stemde, en hij gaf de aarde aan de priesters. Ook gaf hij Kashyapa een gouden altaar, tien vademen lang en negen hoog. Met de toestemming van Kashyapa deelden de brahmanen het in stukken, en daarom heten ze sindsdien de Khandavayana's. Rama gaf de aarde aan Kashyapa, en nu woont hij op de Mahendra, de koning van de bergen, en doet er een zware ascese.

'Zo is de vijandschap ontstaan tussen hem en alle kshatriya's op aarde,' zei Akritavrana. 'En zo heeft mijn meester met zijn grenzeloze vuur de aarde veroverd.'

Op de veertiende dag van de maan, op het afgesproken uur, liet Parashurama zich zien aan de brahmanen en aan de koning van de dharma en zijn jongere broers. Yudhishthira en zijn broers eerden hem, en de koning gaf ook de brahmanen de hoogste eer. Parashurama eerde hem op zijn beurt. Op zijn woord bleef Yudhishthira die nacht op de Mahendra, en daarna trok hij verder, met zijn gezicht naar het zuiden.

Twaalf dagen in Prabhasa

De koning volgde de kust. Met zijn broers baadde hij in de tirtha's aan de zee, waar de brahmanen kwamen, in een rivier die in de zee uitmondde en in

de Godavari, en vrij van al zijn kwaad kwam hij bij de zee in het land van de Dravida's. Daar bezocht hij de tirtha van Agastya en de tirtha's van de vrouwen, waar Arjuna eens de vijf apsara's had bevrijd die er als krokodillen leefden. Hij hoorde wat Arjuna er gedaan had, en de grote rishi's eerden hem. Hij baadde er met Draupadi en zijn broers en prees de moed van Arjuna. Hij gaf er duizenden koeien weg, en samen met zijn broers vertelde hij hoe Arjuna ook koeien had geschonken.

Langs nog veel andere tirtha's kwam hij bij Shurparaka, de heiligste van allemaal. Vandaar trok hij een stuk langs de kust naar een woud dat op aarde beroemd is, waar de goden eens hun ascese hadden gedaan en koninklijke wijzen offers hadden gebracht. Yudhishthira zag er het altaar van de zoon van Richika, de grote boogschutter, met scharen asceten eromheen, en de mooie heiligdommen van alle goden, van de Vasu's en de Maruts tot Sarasvati, de godin van het woord. Hij vastte er, gaf kostbare edelstenen weg en ging terug naar Shurparaka.

Van dezelfde aanlegplaats aan de zee ging hij met zijn broers verder, en hij kwam in Prabhasa, de tirtha waar Krishna Arjuna eens had opgezocht, beroemd onder de brahmanen van de hele aarde. Daar baadde hij met zijn broers en offerde water aan de goden en de voorouders, en ook Draupadi deed het, en de brahmanen met Lomasha. Twaalf dagen leefde Yudhishthira van water en lucht. Dag en nacht baadde hij, en hij zat midden tussen vuren die hij aan alle kanten had aangestoken.

Balarama, de oudere broer van Krishna, en Krishna zelf hoorden dat hij zo'n zware ascese deed, en de twee leiders van de Vrishni's kwamen met hun troepen naar Yudhishthira. De Vrishni's zagen de zonen van Pandu op de grond liggen, hun lichamen vol vuil, en ze zagen Draupadi in een ellende die ze niet verdiende, en ze barstten uit in jammeren.

Yudhishthira liet zich niet neerdrukken. Hij ging naar Balarama en Krishna toe, naar Pradyumna en Samba, de zonen van Krishna, naar Satyaki, de kleinzoon van Shini, die Krishna verteld had hoe het spel gegaan was, en naar de andere Vrishni's, en hij eerde hen. Ook zij eerden de zonen van Pritha, en ze gingen om Yudhishthira heen zitten, zoals de goden om Indra. Hij vertelde hun wat zijn vijanden allemaal gedaan hadden, en hoe ze in het woud woonden, en tegen Krishna zei hij dat Arjuna naar Indra was gegaan om wapens te halen. Ze hoorden hem aan, en de tranen liepen hun over de wangen toen ze zagen hoe mager de Pandava's waren geworden.

Waarom zinkt de aarde niet?

'Brahmaan,' zei koning Janamejaya tegen Vaishampayana, 'wat deden de Vrishni's en de Pandava's toen ze in Prabhasa bijeen waren gekomen? Wat hebben ze daar tegen elkaar gezegd? Het waren allemaal grote mannen, ze kenden alle leerboeken, en ze waren elkaars vrienden.'

En Vaishampayana vertelde.

In Prabhasa, de heilige tirtha aan de grote zee, schaarden de Vrishni's zich om de Pandava's en bewezen hun eer. Balarama, wit als koemelk, met zijn krans van woudbloemen en zijn ploeg, zei tegen Krishna:

'Krishna, de dharma brengt een mens geen welzijn, en het onrecht brengt hem niet ten val. Kijk naar Yudhishthira, die grote man: hij woont in het woud, met zijn haar in strengen, in een kleed van boombast, en hij lijdt. En Duryodhana regeert over de aarde, en de aarde gaat niet voor hem open. Een man met weinig verstand zou denken dat onrecht meer oplevert dan dharma. Duryodhana bloeit, en Yudhishthira, van zijn rijk beroofd, lijdt: wat moeten we nu doen? Die twijfel is onder de mensen opgekomen. Deze koning is uit Dharma geboren, hij leeft voor de dharma, hij houdt vast aan de waarheid, hij geeft. Hij zou eerder zijn rijk en zijn geluk opgeven: hoe zou hij groeien als hij de dharma losliet?

Hoe kunnen Bhishma en Kripa, en Drona, de brahmaan, en de koning, de oudste van het geslacht, gelukkig leven nu ze de zonen van Pritha hebben verbannen? Schande over de leiders van de Bharata's, met hun slechte gedachten! Wat zal die koning van de aarde, die kwaaddoener, zeggen als hij in de andere wereld zijn voorouders ontmoet? "Ik heb mijn zonen goed behandeld"? Terwijl hij zijn zonen, die geen kwaad deden, uit hun rijk heeft gestoten? Ziet hij dan niet met zijn verstand door welke daad hij zonder ogen onder de koningen van de aarde geboren is? En toch heeft hij de zoon van Kunti uit zijn rijk verbannen. De zoon van Vichitravirya heeft met zijn zoon iets wreeds gedaan: hij heeft vast al in het land van de voorouders gouden bomen in bloei gezien.'

Balarama wendde zich naar de Pandava's. 'Deze mannen met hun brede schouders en hun grote rode ogen heeft hij vast niet om raad gevraagd, en naar hen heeft hij niet geluisterd, anders had hij Yudhishthira niet zonder vrees met zijn broers het woud in gestuurd, met hun wapens in de hand.'

Hij wees naar Bhima. 'Deze man met zijn lange armen kan zonder wapens een heel leger van vijanden doden. Als ze de kreet van Bhima alleen al horen, laten legers hun ontlasting en hun urine lopen. Nu is hij mager van honger en dorst en van het lange trekken. Maar als hij straks met zijn wapens en pijlen in zijn handen tegenover zijn vijanden staat, en hij denkt terug aan deze ellende in het woud, dan laat hij er niet één over. Niemand op aarde is zo sterk en zo moedig als hij. Kou en hitte, wind en zon hebben zijn lichaam uitgeteerd, maar in de strijd laat hij van zijn vijanden niemand in leven. Met één wagen heeft hij de koningen van het oosten verslagen, met hun gevolg, en hij kwam ongedeerd terug, en nu lijdt hij in het woud, in een kleed van boombast.

Kijk naar Sahadeva. Bij Dantakura versloeg hij de koningen van het zuiden die daar bijeen waren gekomen, en kijk nu: een asceet, in de dracht van een asceet. En hij, die in zijn eentje met zijn wagen de koningen van het westen versloeg, Nakula, die de strijd liefheeft: hij zwerft nu door het woud, leeft van wortels en vruchten, met zijn haar in strengen en zijn lichaam vol vuil.'

Balarama keek naar Draupadi. 'Zij is opgerezen uit het altaar, bij het grote offer van koning Drupada, die grote wagenstrijder. Ze verdient een leven van geluk: hoe draagt ze dit zware leven in het woud? Het zijn de zonen van Dharma, de eerste van de drie doelen van het leven, en van Vayu, de god van de wind, en van Indra, de koning van de goden, en van de Ashvins: hoe kunnen de zonen van zulke goden, die geluk verdienen, zonder geluk door het woud zwerven? De zoon van Dharma is verslagen, met zijn vrouw, zijn broers en zijn volgelingen is hij verdreven, en Duryodhana bloeit: waarom zinkt de aarde niet weg, met al haar bergen?'

'Dit is geen tijd om te klagen, Balarama,' zei Satyaki. 'Laten we doen wat er nu gedaan moet worden, en niet wachten tot het te laat is, ook al zegt Yudhishthira niets. Wie in de wereld beschermers heeft, hoeft zelf niets te beginnen: zijn beschermers handelen voor hem, zoals Shibi en de anderen deden voor Yayati. Hij heeft jou en Krishna, en Pradyumna en Samba, en mij erbij, beschermers die de drie werelden kunnen beschermen: waarom woont hij dan met zijn broers in het woud?

Laat het leger van de Dasharha's, het geslacht van Krishna, vandaag nog uitrukken, met zijn vele wapens en bonte pantsers. Laat de zoon van Dhritarashtra met zijn verwanten naar het verblijf van Yama gaan, overweldigd door de macht van de Vrishni's.' Hij keek Balarama aan. 'Jij alleen zou in je woede deze hele aarde kunnen omsingelen. Laat Krishna met zijn boog Sharnga maar

rusten. Dood jij de zoon van Dhritarashtra met allen die bij hem horen, zoals Indra, de koning van de goden, Vritra doodde.

Arjuna is mijn broer en mijn vriend en mijn leraar, en hij is als Krishna's eigen zelf. Daarvoor wenst een mens zich een goede zoon, en een leraar een leerling die hem niet tegenspreekt: voor het uur van de zware daad, die bijna niet te volbrengen is. Dat uur is nu. Ik zal in de strijd alle wapens die Duryodhana op me afvuurt met mijn beste wapens afslaan en hem overwinnen. Met mijn beste pijlen en met mijn scherpe zwaard sla ik hem het hoofd van de romp, en dan dood ik al zijn volgelingen, en alle Kuru's. Laten de mensen op aarde mij in de strijd zien, Balarama, met mijn wapens in de hand, terwijl ik in mijn eentje de voornaamste strijders van de Kuru's dood, zoals het vuur aan het einde van de tijd een grote berg stro verbrandt.'

Satyaki wees naar Pradyumna en Samba, die bij Krishna stonden. 'Kripa, Drona, Vikarna en Karna kunnen de scherpe pijlen van Pradyumna niet verdragen. Ik ken zijn kracht: in de strijd is hij een echte zoon van Krishna. Laat Samba met zijn armen Duhshasana vernietigen, met wagen en wagenmenner. Niets weerstaat de zoon van Jambavati, een van Krishna's vrouwen, als hij losbarst. Als jongen al heeft hij het leger van de daitya Shambara op de vlucht gejaagd, en hij doodde Ashvachakra. Wie kan in de strijd tussen de armen van Samba belanden en er levend uit komen? Krishna, de zoon van Vasudeva, zal Drona en Bhishma, en Somadatta met zijn zonen, en al hun legers verbranden met zijn pijlen van vuur. Wat is er in alle werelden, ook onder de goden, dat Krishna niet aankan, als hij zijn wapens neemt, zijn pijlen en zijn discus? En laat Aniruddha met zwaard en schild de aarde bezaaien met de zonen van Dhritarashtra, zonder hoofd, zonder leven, zoals men bij een offer het altaar met kusagras bestrooit. Laten Gada en Ulmuka, Sarana en Charudeshna en de anderen doen wat bij hun geslacht past. Laat het leger van onze kshatriya-helden, met de voornaamste strijders van de Vrishni's, de Bhoja's en de Andhaka's, de zonen van Dhritarashtra in de strijd doden en grote roem verwerven in de wereld.'

Hij keek naar Yudhishthira, die niets zei. 'Laat dan Abhimanyu, de zoon van Subhadra, over de aarde regeren zolang Yudhishthira zijn gelofte volbrengt, zoals hij die bij het dobbelspel heeft uitgesproken. Daarna zal de koning van de dharma de aarde bezitten, met zijn vijanden verslagen door onze pijlen. Dan zijn er geen zonen van Dhritarashtra meer, en is de zoon van de suta gedood. Dat is wat we moeten doen, en het geeft ons roem.'

'Wat je zegt is waar, Satyaki,' zei Krishna. 'We nemen je woorden aan. Maar Yudhishthira zal nooit een aarde willen die hij niet met zijn eigen armen heeft gewonnen. Niet uit verlangen, niet uit angst en niet uit hebzucht zal hij ooit de dharma van zijn stand opgeven, en Bhima en Arjuna ook niet, en de tweeling niet, en Draupadi, de dochter van Drupada, ook niet. Bhima en Arjuna hebben op aarde geen gelijke in de strijd: waarom zou hij dan, met de zonen van Madri aan zijn zijde, niet de hele aarde regeren? Als de grote koning van de Panchala's, met de Kekaya's, en de koning van Chedi, en wij met hen de vijanden te lijf gaan, dan zal Duryodhana de wereld van de levenden verlaten.'

'Het verbaast me niet dat je zo spreekt, Satyaki,' zei Yudhishthira. 'Maar de waarheid moet ik beschermen, meer dan mijn koningschap. Alleen Krishna kent mij zoals ik ben, en ik ken Krishna zoals hij is. Als deze held ziet dat de tijd voor heldendaden gekomen is, dan zullen jij en Krishna Duryodhana in de strijd verslaan. Laten de helden van de Dasharha's vandaag teruggaan. Ik ben sterk met jullie als mijn beschermers, de beschermers van de wereld van de mensen. Wijk niet af van de dharma. Ik zal jullie terugzien, gelukkig, en allemaal bijeen.'

Ze namen afscheid van elkaar, groetten de ouderen en omhelsden alle kinderen, en de helden van de Yadu's gingen naar huis. Yudhishthira liet Krishna gaan en trok met zijn broers, zijn dienaren en Lomasha verder langs de tirtha's, geprezen door de voornaamste brahmanen, tot hij bij de Payoshni kwam, de heilige rivier met haar mooie badplaats, die een koning van Vidarbha had aangelegd. Daar bleef hij, aan het water dat vermengd was met geperste soma.

HOOFDSTUK VIJFTIEN

Mada

Gouden koeien

'Hier aan de Payoshni offerde koning Nriga soma aan Indra,' zei Lomasha, 'zoveel dat de god er in een roes van raakte. Hier brachten Indra en de goden en de stamvaders van alle geslachten offers van vele soorten, en ze beloonden hun priesters rijk. En hier bracht Gaya, de zoon van Amurtarayas, zeven paardenoffers. Bij die zeven offers was alles van goud, ook wat bij een offer anders van hout of van aarde is: de offerpalen en de ringen erbovenop, de schalen, de bekers en de lepels. De goden zelf richtten zijn gouden palen op. Indra was dronken van de soma, en de brahmanen van het offerloon. Men zingt van Gaya dat niemand zijn giften kan tellen, zoals niemand de zandkorrels op aarde telt, of de sterren aan het hemelgewelf, of de druppels uit een regenwolk. Bij deze offers gaf hij zoveel offerloon dat die zandkorrels nog eerder te tellen zijn. Aan de brahmanen die uit alle windstreken kwamen, gaf hij gouden koeien, gemaakt door Vishvakarma, de bouwmeester van de goden. Hij liet overal offerplaatsen na, tot er op aarde bijna geen plek meer over was. Met die daden won hij de werelden van Indra, en wie in de Payoshni baadt, komt in de wereld van Gaya. Baad er met je broers, koning. Dan valt je kwaad van je af.'

Yudhishthira baadde met zijn broers in de Payoshni. Daarna trok hij verder, naar de Vaidurya-berg en de Narmada, de grote rivier. Lomasha noemde hem daar alle tirtha's en de plekken van de goden, en Yudhishthira ging van de een naar de ander, zoals hij wilde en zoals het uitkwam, en overal gaf hij duizenden brahmanen geschenken.

'Wie de Vaidurya-berg heeft gezien en de Narmada in gaat,' zei Lomasha, 'komt in de werelden van de goden en de koningen. Hier raken twee tijdperken elkaar, het tweede en het derde, de Treta en de Dvapara. Wie hier komt, raakt al zijn kwaad kwijt. En dat daar, bij het meer, is de offerplaats van koning Sharyati. Daar dronk Indra zelf soma, samen met de Ashvins, de tweelinggoden. Daar werd Chyavana, de zoon van Bhrigu, die zware ascese deed, woedend op Indra, en daar verlamde hij hem. En daar kreeg hij Sukanya, een koningsdochter, tot vrouw.'

'Hoe kon Chyavana Indra verlammen?' vroeg Yudhishthira. 'Waarom werd hij woedend op hem? En hoe maakte hij de Ashvins tot drinkers van de soma?'

De mierenhoop

En Lomasha vertelde.

Bhrigu, de grote rishi, had een zoon, Chyavana, het kind dat al vóór zijn geboorte uit de schoot van zijn moeder was gevallen. Bij dit meer deed Chyavana zijn ascese. Hij zat in de heldenhouding, roerloos als een paal, en hij bleef lange tijd op dezelfde plek. Er groeiden ranken over hem heen, en hij werd een mierenhoop. Met de jaren krioelde hij van de mieren, de mierenhoop sloot hem van alle kanten in, en daarbinnen ging de wijze rishi door met zijn ascese.

Veel later kwam koning Sharyati naar dit mooie meer om er te ontspannen. Hij had vierduizend vrouwen en één dochter, Sukanya, met haar mooie tanden. Ze liep er rond met haar vriendinnen, met al haar sieraden om, en zo kwam ze bij de mierenhoop van de zoon van Bhrigu. Ze keek naar de bomen en zocht de mooiste uit, en in de roes van haar schoonheid, haar jeugd en haar verlangen brak ze takken af die in volle bloei stonden. Chyavana kreeg haar in het oog toen ze zonder haar vriendinnen liep, alleen, in één kleed en met haar sieraden. Ze bewoog zich als de bliksem. Hij keek naar haar, daar waar niemand was, en hij genoot van wat hij zag. Met een zwakke stem riep hij haar, maar ze hoorde hem niet.

Toen zag Sukanya in de mierenhoop twee ogen. 'Wat is dat nou?' zei ze. Ze was nieuwsgierig, haar verstand liet haar in de steek, en met een doorn prikte ze in die ogen.

Chyavana werd razend van de pijn, en bij het hele leger van Sharyati sloot hij de ontlasting en de urine af. De mannen konden niets meer kwijt, hun buiken zwollen op en ze leden. 'Wie heeft vandaag de zoon van Bhrigu iets aangedaan?' vroeg de koning. 'Hij is oud, hij doet altijd ascese en hij is opvliegend. Of het nu bewust was of niet, zeg me de waarheid, en meteen.'

'We weten niet dat iemand hem iets heeft aangedaan,' zeiden de soldaten. 'Zoek het uit, met elk middel dat u wilt.'

De koning ondervroeg zelf zijn vrienden en verwanten, met vriendelijke woorden en met harde, maar ook zij wisten van niets. Sukanya keek naar haar vader. 'Toen ik hier rondliep,' zei ze, 'zag ik in de mierenhoop iets gloeien. Ik dacht dat het een glimworm was, en ik ben er dichtbij gegaan en heb erin geprikt.'

Sharyati liep meteen naar de mierenhoop, en daar zag hij de zoon van Bhrigu, oud in ascese en oud in jaren. Met gevouwen handen smeekte hij voor zijn leger: 'Wat het kind uit onwetendheid heeft gedaan, wilt u het vergeven?'

'Ze heeft me geprikt uit hoogmoed, omdat ze me minachtte,' zei Chyavana. 'Je dochter is mooi en ruimhartig, maar hebzucht en verwarring hebben haar overmand. Haar neem ik, koning. Dan vergeef ik je.'

Sharyati aarzelde niet en gaf zijn dochter aan Chyavana, die het meisje aannam en de koning weer goedgezind was. Met zijn leger ging de koning terug naar zijn stad.

Nu had Sukanya een asceet tot man. Ze diende hem, elke dag, met liefde, met ascese en met discipline, en niemand kon haar iets verwijten. Ze zorgde voor de offervuren en voor de gasten, zonder ooit te morren, en al gauw had ze Chyavana voor zich gewonnen.

Een tijd later zagen de twee Ashvins, de artsen van de goden, Sukanya toen ze net gebaad had en naakt was. Ze was mooi als een dochter van de koning van de goden, en de Ashvins liepen op haar af. 'Van wie ben jij, met je mooie dijen?' vroegen ze. 'Wat doe jij in dit woud? We willen het weten. Zeg het ons.'

Sukanya bedekte zich. 'Ik ben de dochter van Sharyati,' zei ze, 'en de vrouw van Chyavana.'

De Ashvins lachten. 'Hoe kan je vader je hebben weggegeven aan een man die aan het eind van zijn weg is? Je schittert in dit woud als de bliksem. Zelfs

onder de goden hebben we jouw gelijke niet gezien. Zonder sieraden en zonder mooie kleren maak je het woud nog mooier. Met al je sieraden en je mooiste kleren zou je pas echt stralen, en niet zo, onder het vuil en de modder. Waarom dien je een man die door de ouderdom is versleten, die van de liefde niets meer heeft en die je niet kan beschermen en niet kan onderhouden? Laat Chyavana gaan en kies een van ons tot man. Verspil je jeugd niet.'

'Mijn hart hoort bij Chyavana, mijn man,' zei Sukanya. 'Denk niets anders van mij.'

'Wij zijn de beste artsen van de goden,' zeiden ze. 'Wij maken je man jong en mooi. Kies dan uit ons drieën je man. Ga met die afspraak naar hem toe.'

Ze ging naar de zoon van Bhrigu en vertelde hem wat de twee goden hadden gezegd.

'Laat het gebeuren,' zei Chyavana.

Met de toestemming van haar man ging ze terug. 'Laat het gebeuren,' zei ze.

'Laat je man het water in gaan,' zeiden de Ashvins.

Chyavana verlangde naar schoonheid en ging snel het water in, en de Ashvins gingen ook het meer in. Een ogenblik later kwamen ze er alle drie weer uit, jong als goden, met glanzende oorringen, en gelijk van gestalte. 'Kies een van ons tot man,' zeiden ze samen. 'Kies wie je wilt.'

Sukanya keek naar hen, zoals ze daar stonden, alle drie gelijk. Ze nam een besluit met haar hart en haar verstand, en ze koos haar eigen man.

Nu had Chyavana zijn vrouw, en de jeugd en de schoonheid die hij had gewild. 'U hebt mij, die oud was, jong en mooi gemaakt,' zei hij tegen de Ashvins, 'en ik heb deze vrouw gekregen. Daarom zal ik u tot drinkers van de soma maken, onder de ogen van de koning van de goden zelf. Dat beloof ik u.'

De Ashvins stegen op naar de wereld van de goden. Chyavana en Sukanya leefden voortaan als twee goden.

Mada

Het nieuws kwam bij Sharyati dat Chyavana weer jong was. Hij ging met zijn leger naar de hermitage, en daar zag hij Chyavana en Sukanya. Het was de koning alsof hij de hele aarde had gewonnen. De rishi ontving hem en zijn koningin met alle eer, en de koning ging bij hem zitten, en ze praatten over goede dingen.

'Ik zal een offer voor je brengen, koning,' zei Chyavana. 'Laat klaarmaken wat ervoor nodig is.'

Sharyati nam het voorstel aan. Op een gunstige dag, geschikt om een offer te beginnen, liet hij een offerplaats bouwen waar niets aan ontbrak. Daar bracht Chyavana het offer voor hem. Hij nam de soma op voor de twee goden, de Ashvins, en toen hij de beker voor hen vulde, hield Indra hem tegen.

'Deze twee hebben geen recht op de soma,' zei Indra. 'Ze zijn de artsen van de goden. Door het werk dat ze doen, verdienen ze hem niet.'

'Minacht ze niet,' zei Chyavana. 'Ze zijn edel, en rijker aan schoonheid dan wie ook, en ze hebben mij gemaakt als een god, die niet meer oud wordt. Waarom zouden u en de andere goden recht hebben op de soma en zij niet? Ook de Ashvins zijn goden, Indra.'

'Het zijn genezers,' zei Indra. 'Het zijn knechten. Ze nemen elke gedaante aan die ze willen en zwerven rond in de wereld van de stervelingen. Hoe zouden die recht hebben op de soma?'

Indra herhaalde het, met dezelfde woorden. Chyavana trok zich er niets van aan en nam de beker. Hij stond op het punt de beste soma voor de Ashvins op te nemen, toen Indra het zag. 'Als jij voor hen de soma neemt,' zei hij, 'sla ik je met de bliksem, het wapen waar geen ander wapen tegenop kan.'

Chyavana keek Indra aan en glimlachte, en volgens de regels van het offer nam hij de beste beker soma voor de Ashvins op. Indra slingerde zijn bliksem naar hem. Maar nog terwijl hij uithaalde, verlamde Chyavana zijn arm.

Nu de arm van de god verlamd was, offerde Chyavana in het vuur, met mantra's. Hij wilde een kritya oproepen, een wezen dat iemand met zijn offer laat opstaan om een ander te treffen, en hij was erop uit de god te doden. Uit de kracht van zijn ascese stond er een kritya op: een grote asura die Mada heette, de Roes, ontzaglijk sterk en reusachtig van gestalte. Goden noch asura's konden zeggen hoe groot zijn lichaam was. Zijn mond stond vol scherpe tanden. Zijn ene kaak lag op de aarde, de andere reikte tot in de lucht. Hij had vier slagtanden van elk honderd yojana, en een yojana is al een lange weg. Zijn ogen waren als de zon en de maan, en zijn tong flitste over zijn lippen en lag nooit stil.

Indra zag de asura op zich af stormen, met zijn muil wijd open om hem op te eten, als de dood die hem kwam halen, en het brullen deed de werelden dreunen. Zijn eigen arm was nog altijd verlamd. Keer op keer likte Indra zijn mondhoeken. 'Vanaf vandaag hebben de Ashvins recht op de soma, zoon van Bhrigu,' zei hij. 'Dat zweer ik je. Wat jij begonnen bent, mag niet vergeefs

zijn: laat dit de hoogste regel zijn. Ik weet dat jij niets vergeefs doet. Zoals jij de Ashvins vandaag recht op de soma hebt gegeven, zo zal het zijn. Ik heb dit alleen gedaan om jouw kracht te laten zien, zodat die nog verder zou stralen, en zodat de roem van Sukanya's vader zich over de wereld zou verspreiden. Wees me goedgezind. Laat het zijn zoals jij wilt.'

Chyavana's woede zakte meteen, en hij liet Indra vrij. Mada verdeelde hij, stuk voor stuk: over de drank, de vrouwen, de dobbelstenen en de jacht.

Hij gaf Indra soma te drinken, hij liet de koning offeren aan alle goden, en aan de Ashvins met hen, en zijn kracht werd in alle werelden bekend. Daarna bleef hij in het woud, met Sukanya, die hem toegewijd was.

'Dit is zijn meer,' zei Lomasha, 'waar de vogels roepen. Offer hier met je broers water aan de voorouders en de goden. Daarna gaan we verder, naar de bergen met hun bronnen, en naar de Yamuna, die nooit opdroogt. Daar trekken we samen heen, de tweeling en Bhima en Draupadi en wij allemaal, mager van de ascese.'

Ze kwamen aan de rivier. 'Dit is de Yamuna,' zei Lomasha. 'Hier brachten de koninklijke wijzen hun offers, en wie hier baadt, raakt de angst voor zijn kwaad kwijt. Hier heeft koning Mandhatri, de grote boogschutter, zelf zijn offers gebracht, en ook Somaka, die meer gaf dan wie ook.'

De wijsvinger van Indra

'Hoe is Mandhatri geboren, muni?' vroeg Yudhishthira. 'Ze noemen hem ook Yauvanashva, en hij was de grootste van de koningen, beroemd in de drie werelden. Hoe steeg hij zo hoog dat de drie werelden hem gehoorzaamden zoals ze Vishnu gehoorzamen? En hoe kwam hij aan de naam Mandhatri?'

En Lomasha vertelde.

Yuvanashva was een koning uit het huis van Ikshvaku, en naar hem heet Mandhatri ook Yauvanashva, de zoon van Yuvanashva. Die koning bracht offers met rijke giften aan de priesters: duizend paardenoffers, en nog vele andere. Maar een zoon kreeg hij niet. Hij legde het rijk in handen van zijn ministers en ging voorgoed in het woud wonen, waar hij leefde naar de regels van de leerboeken.

Op een dag had hij gevast, en met een hart dat uitgedroogd was van de dorst kwam hij bij de hermitage van Bhrigu. Juist die nacht had een rishi uit het

geslacht van Bhrigu een offer gebracht zodat Yuvanashva een zoon zou krijgen. Er stond een grote kruik klaar, gevuld met water dat met mantra's was gewijd: als de vrouw van de koning het dronk, zou ze een zoon baren die gelijk was aan Indra. De rishi's hadden de kruik op het altaar gezet, en omdat ze de hele nacht hadden gewaakt, waren ze moe en sliepen ze. De koning liep langs hen heen, ging uitgeput de hermitage binnen en vroeg om water, maar zijn keel was zo droog dat niemand hem hoorde, zoals niemand het piepen van een vogel hoort.

Daar zag hij de kruik vol water. Hij liep er snel naartoe, dronk, en zette de kruik weer neer. Het water was koel, en de koning kwam tot rust.

De rishi's werden wakker, en ze zagen allemaal dat de kruik leeg was. Ze kwamen bij elkaar en vroegen: 'Wie heeft dit gedaan?'

'Ik,' zei Yuvanashva.

'Dat was niet goed,' zei de rishi uit het geslacht van Bhrigu. 'Dit water stond hier om jou een zoon te geven. Ik heb zware ascese gedaan en de kracht van de Veda erin gelegd, voor jouw zoon, koninklijke wijze, een zoon met kracht en moed, sterk door ascese, die zelfs Indra naar het huis van Yama zou kunnen sturen. Zo had ik het bereid, en jij hebt het water vandaag opgedronken. Wij kunnen het niet meer anders maken. Dit heeft het lot zo gewild. Jij hebt uit dorst water gedronken dat met riten en mantra's gewijd was en vol kracht van mijn ascese zat: dan zul jij zelf uit je eigen lichaam zo'n zoon voortbrengen. We zullen daarvoor een offer voor je brengen, zodat je een zoon krijgt die gelijk is aan Indra. En het dragen zal je geen pijn doen.'

Na honderd jaar scheurde een zoon de linkerzij van de koning open en kwam naar buiten, stralend als een tweede zon. De koning stierf er niet aan, en dat was een wonder.

Indra kwam het kind bekijken. 'Wat zal hij drinken?' vroegen de goden. Indra stak zijn wijsvinger in de mond van het kind. 'Mam dhasyati,' zei hij. 'Mij zal hij drinken.' Naar die woorden noemden Indra en de goden het kind Mandhatri.

Het kind proefde de vinger die Indra hem gaf, en het groeide, tot het dertien el lang was. De Veda's kwamen bij hem, met de kunst van de boog, en de wapens van de goden, alleen omdat hij aan ze dacht. Op dezelfde dag stonden de boog die Ajagava heet, pijlen van hoorn en een pantser dat niets kon doorboren uit zichzelf voor hem klaar. Indra zelf wijdde hem tot koning, en met dharma veroverde hij de drie werelden, zoals Vishnu ze met zijn drie passen won. Het wiel van zijn heerschappij rolde zonder dat iets het tegenhield,

en de kostbaarheden van de wereld zochten hem zelf op. Met één bevel, op één dag, onderwierp hij de aarde, met haar zeeën vol edelstenen en haar steden. Hij bracht vele offers met rijke giften, en de offerplaatsen ervan bedekten de aarde tot aan haar vier randen. Hij won zoveel dharma dat hij de helft van Indra's zetel kreeg. Tienduizend padma's koeien gaf hij de brahmanen, zegt men, en een padma is een van de hoogste getallen die men kent. Toen het twaalf jaar lang niet regende, liet hij het regenen, zodat het graan kon groeien, en Indra stond erbij met de bliksem in zijn hand en keek toe. De grote koning van Gandhara, uit het geslacht van de maan, die brulde als een onweerswolk, verpletterde en doodde hij met zijn pijlen. De vier soorten schepselen won hij voor zich, en met zijn eigen ascese en zijn vuur hield hij de werelden in stand.

'Kijk,' zei Lomasha. 'Hier ligt zijn offerplaats, midden in Kurukshetra, het heiligste land dat er is. Hier offerde hij aan de goden.'

Eén zoon

'En koning Somaka?' vroeg Yudhishthira meteen. 'Wat heeft hij gedaan, en hoe groot was zijn macht?'

En Lomasha vertelde.

Er was een koning die Somaka heette, en hij leefde naar de dharma. Hij had honderd vrouwen, die allemaal bij hem pasten, en met al zijn moeite kreeg hij bij geen van hen een zoon, lange tijd niet. Hij was al oud en probeerde het nog altijd, toen er bij die honderd vrouwen eindelijk een zoon werd geboren, Jantu. Alle moeders zaten om hem heen, altijd, en wat ze zelf verlangden of graag hadden, schoven ze opzij.

Op een dag beet een mier Jantu in zijn billen. Het kind schreeuwde het uit van de pijn. Meteen schreeuwden ook alle moeders, die om hem heen stonden, en er steeg een groot lawaai op. De koning zat met zijn ministers en zijn priesters in de vergadering toen hij ineens dat gehuil hoorde. Hij stuurde iemand om te vragen wat er was, en de kamerheer vertelde hem wat er met zijn zoon gebeurd was. Somaka stond haastig op, ging met zijn ministers de vrouwenvertrekken binnen en troostte zijn zoon. Daarna kwam hij naar buiten en ging weer bij zijn priesters en ministers zitten.

'Schande over wie maar één zoon heeft!' zei Somaka. 'Dan liever helemaal geen. Alle schepselen worden altijd weer ziek: één zoon hebben is alleen maar zorg. Deze honderd vrouwen, brahmaan, heb ik na zorgvuldig onderzoek getrouwd, omdat ik zonen wilde, en ze krijgen geen kinderen. Met moeite is er één geboren, deze Jantu, terwijl ik het bij allemaal probeerde. Wat is erger dan dat? Mijn jaren zijn voorbij, en die van mijn vrouwen ook, en hun leven en het mijne hangen aan deze ene zoon. Is er een rite waarmee iemand honderd zonen krijgt? Groot of klein, of moeilijk om te doen, het maakt niet uit.'

'Er is zo'n rite,' zei zijn priester. 'Als u haar kunt uitvoeren, Somaka, vertel ik u welke.'

'Of het nu goed is of niet, als het honderd zonen geeft, beschouw het dan als gedaan,' zei Somaka. 'Zeg het me, brahmaan.'

'Offer Jantu, koning, in het offer dat ik voor u breng,' zei de priester. 'Dan krijgt u binnenkort honderd zonen. Als zijn vet in het vuur wordt geofferd en de moeders de rook ruiken, zullen ze zonen baren, zonen met grote kracht. En Jantu zelf wordt opnieuw uw zoon, uit dezelfde moeder, en op zijn linkerzij zal hij een gouden teken hebben.'

'Brahmaan, doe alles wat gedaan moet worden, zoals het gedaan moet worden. Ik wil zonen. Ik doe alles wat u zegt.'

De priester bracht voor Somaka het offer met Jantu. Uit medelijden trokken de moeders hun zoon met geweld weg. 'Ach, we zijn verloren!' riepen ze, en ze grepen hem bij zijn rechterhand en trokken hem naar zich toe. Maar de priester greep hem bij zijn linkerhand en trok ook. De moeders krijsten als visarenden. Hij rukte de jongen bij hen weg, slachtte hem volgens de rite en offerde zijn vet in het vuur.

Terwijl het vet werd geofferd, roken de moeders de geur, en van pijn vielen ze opeens op de grond. Alle koninginnen werden zwanger. Na tien maanden kreeg Somaka bij hen allemaal samen precies honderd zonen. Jantu was de oudste. Hij werd geboren uit zijn eigen moeder, en alle vrouwen hielden meer van hem dan van hun eigen zonen. Op zijn linkerzij had hij het gouden teken, en van de honderd zonen was hij de beste.

Daarna ging de priester naar de andere wereld, en na een tijd ook Somaka. Daar zag Somaka hem in een verschrikkelijk oord van kwelling, waar hij gekookt werd.

'Waarom wordt u gekookt in dit oord van kwelling, brahmaan?' vroeg hij.

De priester brandde in het vuur. ‘Ik heb dat offer voor u gebracht, koning,’ zei hij. ‘Dit is de vrucht van die daad.’

Somaka zei tegen de koning van de doden, Yama, die ook Dharma heet: ‘Laat mij hierin gaan, en laat mijn priester vrij. Om mij wordt die edele man in het vuur van dit oord gekookt.’

‘Niemand plukt ooit de vrucht van wat een ander heeft gedaan,’ zei Dharma. ‘Daar zie je jouw eigen vruchten, koning, jij die zo vrijgevig bent.’

‘Ik wil de werelden van de verdienste niet zonder deze brahmaan, die de Veda uitspreekt,’ zei Somaka. ‘Ik wil met hem samen wonen, in de wereld van de goden of in dit oord van kwelling, Dharma. Mijn daad is gelijk aan de zijne. Laat de vrucht van het goede en van het kwade voor ons beiden gelijk zijn, god.’

‘Als je dat wilt, koning,’ zei Dharma, ‘pluk dan samen met hem die vrucht, even lang als hij. Daarna kom je op de goede bestemming.’

Somaka deed alles zoals hem gezegd was. Toen zijn kwaad op was, werd hij met zijn priester bevrijd, en samen met die brahmaan, zijn leraar, kreeg hij de stralende werelden terug die hij met zijn daden had gewonnen.

‘Dit is zijn hermitage, die daar voor ons ligt te glanzen,’ zei Lomasha. ‘Wie hier zes nachten woont en geduldig blijft, komt op de goede bestemming. Ook wij gaan hier zes nachten wonen, koning, zonder onrust en met onze zinnen in bedwang. Maak je klaar.’

HOOFDSTUK ZESTIEN

Achtmaal krom

De poort van Kurukshetra

'Op deze plek bracht Prajapati zelf, de heer van de schepselen, lang geleden een offer dat duizend jaar duurde,' zei Lomasha. 'Langs de Yamuna offerde Ambarisha, de zoon van Nabhaga, en met zijn offers en zijn ascese bereikte hij de hoogste volmaaktheid. En dit is de heiligste offerplaats van Yayati, de zoon van Nahusha, die over de hele aarde heerste en met Indra wedijverde. Hier gaf hij de toezieners van zijn offer tien padma's. Kijk hoe de grond bezaaid is met offervuren, elk van een andere vorm, alsof de aarde wegzakt onder het gewicht van Yayati's offers. Dit is de shamiboom met maar één blad. Daar liggen de meren van Rama, de zoon van Jamadagni, en daar een hermitage van Narayana.

Hier zei ik eens de stamlijst op, en toen hoorde ik een pishachi spreken, een vrouw van de pishacha's, de spookwezens die zich met bloed voeden. Ze droeg vijzels als sieraden. Luister wat ze zei: "Je hebt in Yugandhara wrongel gegeten, in Achyutasthala gewoond en in Bhutilaya gebaad, en nu wil je hier met je zonen wonen? Blijf je hier één nacht en dan een tweede, dan gaat het je 's nachts anders dan overdag."

Vannacht blijven we hier, één nacht. Dit is de poort van Kurukshetra.

Ook hier offerde Yayati, met offers vol juwelen, en Indra genoot ervan. Dit is Plakshavatarana, de badplaats aan de Yamuna, en de wijzen noemen haar de poort naar de hemel van de goden. Hier liet koning Bharata, die de aarde met dharma had gewonnen, meer dan eens het offerpaard los, en hier hield koning Marutta zijn offer, onder de bescherming van Samvarta, de eerste onder de rishi's van de goden. Wie hier baadt, ziet alle werelden en wordt van zijn kwaad gezuiverd. Baad hier.'

Yudhishthira baadde er met zijn broers, terwijl de rishi's hem toezongen. 'Door de kracht van de ascese zie ik alle werelden, Lomasha,' zei hij. 'En van hieruit zie ik Arjuna, met zijn witte paarden.'

'Zo is het,' zei Lomasha. 'Ook de hoogste rishi's zien ze zo. Kijk naar deze heilige Sarasvati, en naar alle mensen om haar heen, die bij haar alleen hun toevlucht zoeken. Wie in haar baadt, schudt zijn kwaad van zich af. Hier brachten de rishi's van de goden, de rishi's en de koninklijke wijzen hun offers aan de Sarasvati. Dit is het altaar van Prajapati, de Grootvader, vijf yojana in het rond. En dit is het veld van Kuru, de koning die altijd offerde.'

De havik en de duif

'Wie hier ascese doet, gaat naar de hemel van de goden,' zei Lomasha. 'Bij duizenden komen mensen hierheen om te sterven. Want toen Daksha, een van de stamvaders van alle geslachten, hier lang geleden offerde, gaf hij deze plek een heilwens mee: "Wie hier sterft, wint de hemel van de goden."

Dit is de Sarasvati, de heilige rivier van de goden, vol water. En hier is Vinashana, waar de Sarasvati verdwijnt. Hier ligt de poort naar het land van de Nishada's, een volk dat in de wouden leeft. Omdat ze een afkeer van hen had, ging de Sarasvati de aarde in, zodat de Nishada's haar niet zouden zien. Bij Chamasodbheda komt ze weer boven, en daar voegen de rivieren van de goden zich bij haar, op weg naar zee. Daar ligt de grote tirtha van de Sindhu, waar Lopamudra Agastya tot man koos. En kijk, dit is de Vipasha, de touwbreekster, die alles reinigt. Hier wierp de rishi Vasishtha zich uit verdriet om zijn zonen in het water, met touwen om zijn lijf, en hij kwam er los weer uit. Kijk ook met je broers naar het land van Kashmir, dat helemaal heilig is en waar de grote rishi's wonen.

Aan weerszijden van de Yamuna stromen hier de Jala en de Upajala. Hier offerde koning Ushinara, die over de Shibi's heerste, en met zijn offer overtrof hij Indra.'

En Lomasha vertelde.

Indra en Agni wilden koning Ushinara op de proef stellen en hem een gunst geven. Ze kwamen naar zijn offer, waar de goden bij elkaar waren, Indra in de gestalte van een havik en Agni in die van een duif. De duif was bang voor de havik. Hij zocht bescherming, vloog naar de dij van de koning en kroop daar weg.

'Alle koningen op aarde zeggen dat u als enige de dharma volgt,' zei de havik. 'Waarom wilt u dan iets doen wat tegen de dharma ingaat? Ik heb honger, en dit is mijn voedsel: zo is het beschikt. Neem het me niet af omdat u zo naar dharma hunkert. Zo laat u de dharma juist los.'

'Deze vogel is doodsbang voor je, grote vogel. Hij is naar mij gekomen omdat hij wil leven. Als ik een duif die zo bij mij komt en veiligheid zoekt, die veiligheid niet geef, is dat het grootste onrecht. Zie je dat niet, havik? Kijk hoe hij beeft. Wie hem in de steek laat, wordt overal veroordeeld. Wie een brahmaan doodt of een koe, de moeder van de wereld, en wie iemand verlaat die bij hem zijn toevlucht zoekt, die doen alle drie hetzelfde kwaad.'

'Uit voedsel ontstaan alle schepselen, koning. Door voedsel groeien ze, ervan leven ze. Een mens kan lang leven nadat hij iets heeft opgegeven waar hij aan hing, maar wie zijn voedsel opgeeft, leeft niet lang. Als u mij vandaag mijn voedsel afneemt, verlaat mijn adem mijn lichaam en gaat de weg zonder terugkeer. En als ik dood ben, sterven mijn vrouw en mijn kinderen ook. Door één duif te beschermen laat u vele levens verloren gaan.

Een dharma die een andere dharma in de weg staat, is geen dharma maar een slechte dharma. Dharma is wat met geen andere dharma botst. Waar ze botsen, weegt u wat zwaar is en wat licht, en u volgt de dharma die niets in de weg staat. Weeg zwaar en licht als u beslist wat dharma is en wat niet, en kies de kant waar het meeste ligt.'

De duif zat nog altijd op de dij van de koning.

'Wat je zegt, is goed en wijs, vogel,' zei Ushinara. 'Ben jij Suparna, de koning van de vogels? Je kent de dharma. Je spreekt er zo veel en zo rijk over dat ik zie dat er niets is wat jij niet weet. Hoe kun je dan vinden dat het goed is iemand in de steek te laten die bescherming zoekt? Je wilt alleen eten, vogel. Dat kan ook

anders, en je kunt meer krijgen dan dit. Een stier, een everzwijn, een hert of een buffel: laat ik het vandaag voor je klaarmaken, of wat je maar wilt.'

'Ik eet geen everzwijn, koning, geen stier en geen herten, van welke soort ook. Wat moet ik met dat voedsel? Voor mij is deze duif beschikt. Geef hem mij. Haviken eten duiven: dat is de orde, zo is het altijd geweest. U kent de weg, koning. Klim niet op de stam van een bananenboom: die houdt u niet.'

'Regeer over het rijke land van de Shibi's. Of wat je ook wilt, havik: ik geef je alles, behalve deze vogel, die bij mij zijn toevlucht kwam zoeken. Zeg me wat ik moet doen, zodat je hem met rust laat, en ik doe het. Maar de duif geef ik niet.'

'Als u zoveel om deze duif geeft, Ushinara, snijd dan uw eigen vlees uit uw lichaam en leg het op de weegschaal tegenover de duif. Als uw vlees even zwaar weegt als de duif, geef het mij dan. Daarmee ben ik tevreden.'

'Dat je dit van mij vraagt, beschouw ik als een gunst, havik. Ik geef je vandaag mijn eigen vlees, gewogen op de weegschaal.'

Ushinara sneed vlees uit zijn lichaam en woog het tegen de duif. Maar de duif op de weegschaal was zwaarder. Weer sneed hij vlees af en legde het erbij. Toen er geen vlees meer was dat even zwaar woog als de duif, klom hij zelf op de weegschaal, met het vlees van zijn ledematen weggesneden.

'Ik ben Indra, jij die de dharma kent,' zei de havik, 'en deze duif is Agni, die de offers naar de goden draagt. We kwamen naar je offerplaats om te zien hoe jij de dharma houdt. Omdat je het vlees uit je eigen ledematen hebt gesneden, zal je roem stralen en alle werelden overtreffen. Zolang de mensen in de wereld over je spreken, koning, zolang blijven je roem en je werelden bestaan.'

Indra steeg weer op. Ushinara vulde de aarde en het hemelgewelf met zijn dharma, en ook hij steeg op, stralend van gestalte, naar de wereld van de goden.

'Kijk met mij, Yudhishthira,' zei Lomasha. 'Daar ligt het huis van die koning, heilig, en wie er komt, raakt zijn kwaad kwijt. Wie als brahmaan verdienste heeft, ziet daar altijd de goden en de eeuwige muni's.'

Achtmaal krom

'Kijk, koning,' zei Lomasha, 'daar ligt de heilige hermitage van Shvetaketu, de zoon van Uddalaka, die in de hele wereld bekendstaat om zijn kennis van de mantra's en zijn scherpe verstand. De bomen dragen er altijd vrucht. Hier zag Shvetaketu Sarasvati zelf, de godin van het woord, in de gestalte van een mens,

en hij zei tegen haar: "Ik wil het woord kennen." In die tijd waren er twee die alle kenners van de Veda overtroffen, een neef en zijn oom: Ashtavakra, de zoon van Kahoda, en Shvetaketu, de zoon van Uddalaka. Die twee brahmanen gingen samen de offerplaats van de koning van Videha binnen, en in een redetwist versloegen ze Bandin, die niemand kon peilen. Ga met je broers deze hermitage binnen en eer haar. Hier woonde Uddalaka, de grootvader van Ashtavakra, die nog een kind was toen hij Bandin aan het offer van koning Janaka versloeg en hem het water in liet gaan.'

'Wat was de kracht van die brahmaan, dat hij Bandin zo kon verslaan?' vroeg Yudhishthira. 'En waarom heette hij Ashtavakra?'

En Lomasha vertelde.

Uddalaka had een leerling die Kahoda heette. Hij diende zijn leraar en deed wat die hem zei, en hij studeerde lang. De andere leerlingen keken op hem neer. Toen de leraar zag hoe trouw hij diende en hoe de anderen hem kleineerden, gaf hij Kahoda in één keer de hele Veda, en ook zijn eigen dochter, Sujata, tot vrouw.

Sujata werd zwanger, en het kind in haar schoot was als een vuur. Op een nacht zat Kahoda te reciteren, en het kind zei tegen zijn vader: 'U reciteert de hele nacht, vader, maar het klinkt niet goed. Hier in de schoot heb ik door uw gunst de Veda's geleerd, met alles wat erbij hoort, en daarom zeg ik het: wat u zegt, klopt niet.'

Kahoda werd terechtgewezen, en al zijn leerlingen hoorden het. Hij vervloekte het kind in de buik: 'Omdat jij al in de buik praat, zul je achtmaal krom zijn.'

Hij kwam krom ter wereld, en hij werd de grote rishi die iedereen kent als Ashtavakra: Achtmaal-krom. Zijn oom Shvetaketu was even oud als hij.

Maar nog voor hij geboren werd, toen het kind in haar buik groeide en haar zwaar werd, ging Sujata onder vier ogen naar haar man. Ze stemde hem eerst gunstig, want hij had geen bezit, en ze wilde geld. 'Hoe moet ik het redden zonder geld?' zei ze. 'Dit is mijn tiende maand. En jij hebt niets waarmee ik na de geboorte uit deze nood kan komen.'

Daarop ging Kahoda om geld naar koning Janaka, de zoon van Indradyumna, die in die tijd in Mithila over Videha regeerde. Daar was Bandin, een redetwister, de zoon van een suta. Hij versloeg Kahoda en liet hem in het water dompelen. 'Ashtavakra mag dit nooit weten,' zei Uddalaka tegen Sujata.

Sujata bewaarde het geheim goed, en ook toen hij geboren was, hoorde Ashtavakra er niets van. Hij dacht dat Uddalaka zijn vader was en Shvetaketu zijn broer. Maar in zijn twaalfde jaar zat Ashtavakra op een dag op de schoot van Uddalaka, en Shvetaketu greep hem bij de hand en trok hem eraf. Ashtavakra huilde, en Shvetaketu zei: 'Dit is niet de schoot van je vader.'

Die harde woorden bleven in zijn hart zitten. Hij ging naar huis en vroeg zijn moeder: 'Waar is mijn vader?' Sujata was bang dat hij haar zou vervloeken, en ze vertelde hem alles.

'Laten we naar het offer van koning Janaka gaan,' zei Ashtavakra tegen Shvetaketu. 'Ze zeggen dat er wonderlijke dingen gebeuren. We kunnen de brahmanen horen redetwisten, we krijgen er het beste eten, we worden er wijzer van, en de klank van de Veda is gunstig en zacht.'

Oom en neef gingen samen naar het rijke offer, waar de geleerden elkaar in raadselgesprekken over de Veda op de proef stelden. Onderweg kwam Ashtavakra de koning zelf tegen, en toen men hem opzij wilde duwen, zei hij:

'De weg is van de blinde, de weg is van de dove, de weg is van de vrouw, de weg is van wie een last draagt, en de weg is van de koning, zolang er geen brahmaan komt. Komt er een brahmaan, dan is de weg van de brahmaan.'

'Ik geef je de weg, vandaag,' zei de koning. 'Ga waarheen je wilt. Geen vuur is te klein. Ook Indra buigt altijd voor de brahmanen.'

Bij de poort van de offerplaats werden ze tegengehouden. 'We zijn gasten, en we zijn nieuwsgierig,' zei Ashtavakra tegen de poortwachter. 'We willen het offer van de zoon van Indradyumna zien, en koning Janaka spreken. Laat ons binnen, en laat ons niet branden van woede, als van koorts.'

'Wij doen wat Bandin beveelt,' zei de poortwachter. 'Luister: jongens komen hier niet binnen. Alleen oude, geleerde brahmanen.'

'Als de ouden binnen mogen, dan mag ik ook. Wij zijn oud. We hebben onze geloften gehouden, en de kracht van de Veda geeft ons het recht om binnen te gaan. We hebben onze leraren gediend, we hebben onze zinnen bedwongen, en we hebben de kennis tot het einde geleerd. Men zegt: veracht niemand omdat hij een kind is. Ook een klein vuur brandt als je het aanraakt.'

'Zeg dan het woord op dat de Veda liefheeft, Sarasvati zelf, één lettergreep en toch vele gedaanten, stralend over alles. Kijk naar jezelf. Je bent een kind. Waarom schep je op? Wie wint in een redetwist, is zeldzaam.'

'Of iemand gegroeid is, zie je niet aan de groei van zijn lichaam. Ook de knoest van een zijdewollenboom wordt groot. Wie klein is en mager en vrucht draagt, die is gegroeid. Wie geen vrucht draagt, is het niet.'

'Kinderen leren van de ouden, en met de tijd worden ze zelf oud. Kennis krijg je niet in korte tijd. Hoe kan jij, een kind, praten als een oude man?'

'Niemand is oud omdat zijn haar grijs is. Ook een kind dat weet, noemen de goden oud. Niet naar jaren, niet naar grijze haren, niet naar rijkdom en niet naar verwanten hebben de rishi's de dharma gemaakt: wie de Veda heeft geleerd, die is bij ons groot. Ik ben gekomen om Bandin te zien in de vergadering van de koning. Meld mij bij de koning met zijn krans van lotussen, poortwachter. Vandaag zul je mij met de wijzen zien spreken, terwijl de redetwist oplaait, en als alle anderen zwijgen, zie je wie hoog staat en wie laag.'

'Hoe zou jij, een jongen van tien, binnenkomen bij een offer dat alleen voor geleerden openstaat?' zei de poortwachter. 'Maar ik zal proberen je binnen te krijgen. Doe jij je best.'

Ashtavakra wendde zich tot de koning. 'Koning,' riep hij, 'u bent de grootste van de Janaka's, alle eer komt u toe, in u is alles rijk. U brengt de offers, zoals vroeger alleen koning Yayati deed. We hebben gehoord dat de geleerde Bandin de kenners van de Veda in redetwisten verslaat, en dat hij hen dan zonder aarzelen allemaal in het water laat dompelen, door mannen die u hem geeft. Toen de brahmanen me dat vertelden, ben ik gekomen om met hem het raadselgesprek te voeren, de brahmodya. Waar is die Bandin? Als ik hem tref, doof ik hem uit zoals de zon de sterren.'

'Je hoopt Bandin te verslaan zonder te weten hoe sterk hij in het woord is,' zei de koning. 'Alleen wie zijn kracht kent, kan zo spreken. Brahmanen die gewend zijn te redetwisten, hebben het tegen hem opgenomen, en bij hem verbleekten ze als de sterren bij de zon.'

'Met iemand als ik heeft hij nog nooit getwist. Daarom houdt hij zich voor een leeuw en spreekt hij zonder angst. Als hij mij treft, ligt hij vandaag neer als een kar met een gebroken as op de weg.'

'Wie weet wat het betekent,' zei de koning, 'het wiel met zes naven, twaalf assen, vierentwintig gewrichten en driehonderdzestig spaken, die is de grootste van alle zieners.'

'Ik wens dat het wiel met de vierentwintig gewrichten, de zes naven, de twaalf velgen en de driehonderdzestig spaken, dat altijd draait, u beschermt.'

'Twee die samen gaan als twee merries in één span, die neerschieten als een havik: wie van de goden legt een kind in hen, en wat baren zij?'

'Ik wens dat die twee nooit in uw huis komen, koning, en ook niet in dat van uw vijanden. Hij wiens wagenmenner de wind is, legt het kind in hen, en zij baren hem.'

'Wat sluit zijn ogen niet als het slaapt? Wat beweegt niet als het geboren is? Wat heeft geen hart? Wat groeit door zijn eigen snelheid?'

'Een vis sluit zijn ogen niet als hij slaapt. Een ei beweegt niet als het geboren is. Een steen heeft geen hart. Een rivier groeit door haar eigen snelheid.'

'Jij bent geen mens,' zei de koning. 'Je hebt iets van een god. Je bent geen kind: voor mij ben je een oude man. In het woord is niemand je gelijk. Daarom open ik de poort voor je. Daar is Bandin.'

De halve strofe

'Hier zitten de koningen bij elkaar, zonder hun gelijke, met hun geduchte legers,' zei Ashtavakra, 'en tussen hen kan ik de redetwisters niet uit elkaar houden, zoals je op een groot meer de ene roepende gans niet van de andere onderscheidt. Vandaag spreek je niet meer, Bandin, jij die jezelf de grootste redenaar vindt. Nu je de inzet hebt aanvaard, stroom je niet meer als een rivier. Ik brand als een vuur dat net is opgelaaid. Blijf staan, Bandin, hier, tegenover mij.'

'Maak een slapende tijger niet wakker,' zei Bandin. 'Trap een gifslang die zijn mondhoeken likt niet op zijn kop: daar kom je niet zonder beet vanaf. Wie zwak is en uit trots op een berg slaat, breekt zijn eigen hand en zijn nagels, en aan de berg zie je geen wond. Zoals alle bergen minder zijn dan de Mainaka, en de kalveren minder dan de stier, zo zijn alle koningen minder dan de koning van Mithila.'

'Zoals Indra boven de goden staat en de Ganga boven de rivieren,' zei Ashtavakra tegen de koning, 'zo staat u boven de koningen. Zet Bandin tegenover mij.'

Ashtavakra brulde in de vergadering. 'Als ik iets zeg, geef jij antwoord,' zei hij tegen Bandin, 'en als jij iets zegt, geef ik antwoord.'

'Eén is het vuur, al brandt het op vele plaatsen,' zei Bandin. 'Eén is de zon, die dit alles verlicht. Eén is de held, de koning van de goden, die de vijanden doodt. En één is Yama, die over de voorouders heerst.'

'Twee zijn Indra en Agni, die als vrienden samen gaan,' zei Ashtavakra. 'Twee zijn de rishi's van de goden, Narada en Parvata. Twee zijn de Ashvins, twee zijn de wielen van een wagen, en twee zijn man en vrouw, zoals de Beschikker, die ieder schepsel zijn deel toemeet, het heeft gewild.'

'Drie persingen van de soma bereiden de priesters. Drie zijn de werelden. Drie zijn de lichten.'

'Vier zijn de levensfasen van de brahmanen. Vier zijn de windstreken, vier de standen, en vier poten heeft de koe.'

'Vijf zijn de vuren. Vijf zijn de offers. Vijf zijn de zintuigen. En vijf zijn de rivieren van het Vijfstromenland.'

'Zes zijn de seizoenen, het wiel van de tijd. Zes zijn de zintuigen. Zes zijn de sterren van de Krittika's.'

'Zeven zijn de tamme dieren, en zeven de wilde. Zeven zijn de rishi's, en zeven snaren heeft de vina, de luit.'

'Acht poten heeft de sharabha, die leeuwen doodt. Acht zijn de Vasu's onder de goden. Acht hoeken heeft de offerpaal.'

'Negen verzen ontsteken het vuur voor de voorouders. Negen lettergrepen heeft een regel van de brihati. En tot negen gaat het tellen.'

'Tien zijn de tijden van een mensenleven. Tien maal honderd is duizend. Tien maanden dragen de vrouwen hun kind.'

'Elf zijn de palen bij het offer. Elf zijn de veranderingen van wat ademt. Elf zijn de Rudra's, de zonen van Sthanu.'

'Twaalf maanden heeft het jaar. Twaalf lettergrepen heeft een regel van de jagati. Twaalf zijn de Aditya's, de zonnegoden.'

'De dertiende dag van de maan heet de meest gevreesde,' zei Bandin. 'Dertien eilanden heeft de aarde.'

Verder kwam Bandin niet. Ashtavakra maakte de halve strofe af: 'Dertien dagen rende Keshi, de Langharige, en met dertien beginnen de lange versmaten.'

Er brak een groot rumoer los. Ze zagen Bandin zwijgen, met zijn hoofd omlaag, in gedachten verzonken, en Ashtavakra die nog aan het woord was. In die opschudding, midden in het rijke offer van koning Janaka, kwamen alle brahmanen met gevouwen handen naar Ashtavakra toe en brachten hem eer.

'Deze man heeft brahmanen die de Veda kenden in redetwisten verslagen en in het water laten dompelen, zegt men,' zei Ashtavakra. 'Laat Bandin vandaag hetzelfde overkomen. Grijp hem en dompel hem in het water.'

'Ik ben de zoon van koning Varuna, de heer van de wateren,' zei Bandin. 'Bij hem werd een offer gehouden van twaalf jaar, even lang als het uwe, Janaka. Daarom heb ik de beste brahmanen erheen gestuurd. Ze zijn allemaal naar Varuna's offer gaan kijken, en nu komen ze terug. Ik eer Ashtavakra, die eer verdient. Door hem ga ik naar mijn vader.'

'Bandin heeft brahmanen met woorden verslagen en in het water van de zee laten zinken,' zei Ashtavakra. 'Met mijn verstand heb ik het woord weer boven gehaald. Agni verbrandt alles, maar de huizen van de goeden spaart hij: zo wegen ook de goeden de woorden, al stamelt een kind ze.' Hij keek naar de koning. 'Hoort u me niet, Janaka? Bent u versuft, of maken de loftuitingen u dronken, dat u mijn woorden niet hoort, zoals een olifant niet luistert, ook al steek je hem met de prikstok?'

'Ik hoor je,' zei Janaka. 'Je woorden zijn die van een god, niet van een mens, en je hebt zelf de gestalte van een god. Je hebt Bandin in de redetwist verslagen. Hier is hij. Doe met hem wat je wilt.'

'Aan een levende Bandin heb ik niets, koning. Als Varuna zijn vader is, dompel hem dan in het water.'

'Ik ben de zoon van koning Varuna. Ik ben niet bang om in het water gedompeld te worden. Op dit ogenblik zal Ashtavakra zijn vader zien, Kahoda, die hij zo lang kwijt was.'

Toen kwamen alle brahmanen bij Janaka uit het water omhoog. De grote Varuna had hen geëerd. 'Hiervoor willen mensen zonen, en doen ze er goede daden voor,' zei Kahoda. 'Wat ik niet kon, heeft mijn zoon gedaan. Wie zwak is, krijgt een sterke zoon, Janaka, wie dwaas is een wijze, en wie niets weet een geleerde.'

'Laat de dood zelf met uw scherpe bijl de hoofden van uw vijanden afslaan in de strijd, koning,' zei Bandin. 'Ik wens u het beste. In dit offer van Janaka worden de grote lofzangen gezongen, en de mooiste gezangen, de soma wordt gedronken zoals het moet, en de goden zelf hebben blij hun zuivere delen aangenomen.'

Nu de brahmanen er allemaal weer waren, met meer glans dan ooit, ging Bandin met verlof van koning Janaka het water van de zee in. Ashtavakra eerde

zijn vader, de brahmanen eerden hem, en hij ging met zijn oom terug naar de hermitage.

Daar zei zijn vader tegen hem, in het bijzijn van zijn moeder: 'Ga snel in deze rivier, de Samanga.' Ashtavakra ging erin, en meteen waren zijn ledematen recht.

'Sindsdien is de Samanga een heilige rivier,' zei Lomasha, 'en wie erin baadt, raakt zijn kwaad kwijt. Ga jij er ook in, met je broers en je vrouw. Baad erin, drink ervan, dompel je erin onder. Woon hier met je broers en de brahmanen, zoon van Kunti, tot je hart rust vindt, en daarna gaan we samen verder, naar de andere heilige plaatsen.'

De zanddam

'Dit is de Samanga, die vroeger Madhuvila heette,' zei Lomasha. 'Nadat Indra Vritra had gedood, werd hij door het ongeluk getroffen, zegt men, en in de Samanga baadde hij zich vrij van al zijn kwaad. Hier, in de flank van de Mainaka, ligt een plek die ook Vinashana heet, waar Aditi, de moeder van de goden, lang geleden het offermaal kookte om zonen te krijgen. Beklim deze koning van de bergen, jullie allemaal, en jullie werpen het ongeluk van je af, het ongeluk dat geen roem brengt en waarover je niet spreekt. Daar liggen de bergen van Kanakhala, waar de rishi's van houden, en daar stroomt de Ganga, de grote rivier. Hier bereikte de verheven Sanatkumara de hoogste volmaaktheid. Dompel je hier onder, en je wordt van al je kwaad bevrijd. En kijk, daar ligt de hermitage van Raibhya. Daar kwam Yavakri om, de zoon van de asceet Bharadvaja, een dichter en een geleerde.'

'Hoe werd Yavakri zo diep thuis in de Veda?' vroeg Yudhishthira. 'En waarom kwam hij om?'

'Ik vertel het je zoals wij het gehoord hebben,' zei Lomasha.

En Lomasha vertelde.

Bharadvaja en Raibhya waren vrienden. Ze woonden hier in het woud en waren graag bij elkaar. Raibhya had twee zonen, Paravasu, de oudste, en Arvavasu, en Bharadvaja, een asceet, had één zoon, Yavakri. Raibhya en zijn zonen waren geleerd, Bharadvaja deed ascese. Al van kinds af was er niets dat op hun vriendschap leek.

Yavakri zag dat de brahmanen zijn vader niet eerden, en Raibhya en zijn zonen wel. Het brandde in hem. Om de Veda te kennen begon hij aan een harde ascese: hij hield zijn lichaam boven een groot, laaiend vuur, tot Indra er onrustig van werd.

Indra kwam naar Yavakri toe. 'Waarom doe je deze zware ascese?' vroeg hij.

'Ik wil dat de Veda's zich aan de tweemaal geborenen openbaren zonder dat ze die hoeven te leren,' zei Yavakri. 'Daarom doe ik dit. Door ascese wil ik alle kennis verwerven. Uit de mond van een leraar krijg je de Veda's pas na lange tijd, en daarom span ik me tot het uiterste in.'

'Dit is geen weg, brahmaanse rishi,' zei Indra. 'Waarom wil je jezelf kapotmaken? Ga, en leer uit de mond van een leraar.'

Indra ging weg, maar Yavakri spande zich nog meer in. Zijn ascese bracht Indra opnieuw in onrust, en opnieuw kwam de god naar hem toe en hield hem tegen. 'Je bent aan iets onmogelijks begonnen, en dat is niet verstandig,' zei hij. 'Je wilt dat de Veda's zich aan jou en aan je vader openbaren.'

'Als u niet doet wat ik wil, koning van de goden, dan doe ik met nog strengere geloften een nog zwaardere ascese,' zei Yavakri. 'Dan snijd ik mijn ledematen een voor een af en offer ze in het laaiende vuur.'

Indra zag dat de muni niet van zijn besluit af te brengen was. Hij nam de gestalte aan van een brahmaan die ascese deed, honderden jaren oud, zwak, met een ziekte die hem liet wegteren. Bij de badplaats in de Ganga, waar Yavakri zich altijd ging reinigen, begon hij een dam van zand te bouwen. Handvol na handvol strooide hij zand in de rivier.

Yavakri zag hoe hij zwoegde aan die dam, en hij lachte. 'Wat doet u daar, brahmaan? Wat wilt u daarmee? Dit is een enorme moeite, en voor niets.'

'Ik ga de Ganga met een dam afsluiten, mijn jongen,' zei Indra. 'Dan is er een makkelijke weg. De mensen hebben het zo zwaar als ze telkens weer de rivier over moeten.'

'Deze grote stroom krijgt u nooit dicht. Laat het onmogelijke los en begin aan iets wat kan.'

'Zoals jij aan die ascese voor de Veda bent begonnen, iets wat niet kan, zo heb ik deze last op me genomen.'

'Als mijn moeite volgens u net zo zinloos is als de uwe, koning van de goden,' zei Yavakri, 'doe dan wat voor mij wél kan. Geef me gunsten waarmee ik de anderen voorbijga.'

'De Veda's zullen zich aan jou openbaren, zoals je wilt, en aan je vader ook,' zei Indra. 'En wat je verder wilt, krijg je. Ga nu, Yavakri.'

Yavakri had zijn wens. Hij ging naar zijn vader. 'De Veda's zullen zich aan ons allebei openbaren, aan u en aan mij, vader,' zei hij. 'We zullen de anderen voorbijgaan. Die gunsten heb ik gekregen.'

'Je zult hoogmoedig worden, mijn zoon, nu je de gunsten hebt die je wilde,' zei Bharadvaja. 'En vol hoogmoed en klein van hart ga je snel te gronde. Daarover vertelt men verzen die de goden zelf hebben gezongen. Lang geleden leefde er een rishi die Baladhi heette. Hij was ontroostbaar om de dood van een zoon, en hij deed een uiterst zware ascese, omdat hij een zoon wilde die niet zou sterven. Die zoon kreeg hij. De goden waren hem goedgezind, maar ze maakten de jongen niet gelijk aan de onsterfelijken. "Een sterveling kan niet onsterfelijk zijn," zeiden ze. "Zijn leven zal aan iets gebonden zijn." "Zoals deze bergen er altijd staan, goden, en nooit vergaan," zei Baladhi, "laat het leven van mijn zoon aan hen gebonden zijn."

Daarna werd zijn zoon geboren, Medhavin, en die was altijd driftig. Hij hoorde hoe het met zijn leven zat, werd hoogmoedig en minachtte de rishi's. Hij zwierf over de aarde en deed de muni's kwaad, tot hij bij Dhanushaksha kwam, een wijze rishi. Medhavin beledigde hem, en Dhanushaksha vervloekte hem: "Word as!" Maar hij werd geen as. Toen Dhanushaksha zag dat Medhavin ongedeerd bleef, liet hij de berg waaraan zijn leven gebonden was door buffels splijten. Zodra de berg brak, stierf de jongen. Zijn vader nam zijn dode zoon in zijn armen en weeklaagde, en de muni's die hem zo hoorden klagen, zeiden, zelf vol pijn, een vers dat in de Veda staat: "Wat beschikt is, kan geen sterveling ontlopen. Dhanushaksha liet de bergen door buffels splijten."

Zo gaan jongens die gunsten krijgen, vol hoogmoed en onstuimig, snel te gronde. Word niet zoals zij. Deze Raibhya is machtig, en zijn twee zonen ook. Zorg dat je nooit bij hem in de buurt komt, mijn zoon. Blijf op je hoede. Als hij in woede ontsteekt, kan hij je pijn doen, want hij is geleerd, hij doet ascese, en hij is een grote rishi met een felle drift.'

'Ik zal doen wat u zegt,' zei Yavakri. 'Maak u nooit zorgen, vader. Ik eer u, en Raibhya is voor mij net zo'n vader.'

Daarna was Yavakri nergens meer bang voor. Met groot plezier ging hij de andere rishi's beledigen en kwaad doen.

Twee haarlokken

In de lentemaand Madhava kwam Yavakri bij de hermitage van Raibhya. Tussen de bloeiende bomen van die heilige plek zag hij de schoondochter van Raibhya lopen, mooi als een vrouw van de kinnara's, de wezens die in de bergen zingen. Yavakri kende geen schaamte meer: de begeerte had hem zijn verstand ontnomen. 'Kom bij mij,' zei hij tegen haar, en zij schaamde zich.

Ze kende zijn aard. Ze was bang voor zijn vloek, en ze kende het vuur van Raibhya. 'Goed,' zei ze, en ze nam hem mee naar een afgelegen plek en hield hem daar op.

Raibhya kwam terug in zijn hermitage. Hij zag zijn schoondochter, de vrouw van Paravasu, huilen, en hij troostte haar met zachte woorden en vroeg wat er was. Ze vertelde hem alles: wat Yavakri tegen haar had gezegd, en wat zij hem met opzet had geantwoord.

De woede verschroeide Raibhya's hart. Hij trok een streng uit zijn samengekoekte haar en offerde hem in het gewijde vuur. Daaruit stond een vrouw op, die precies op zijn schoondochter leek. Hij trok een tweede streng uit en offerde ook die in het vuur. Daaruit stond een rakshasa op, met vreselijke ogen.

'Wat moeten we doen?' vroegen ze Raibhya.

'Dood Yavakri,' zei hij.

'Goed,' zeiden ze, en ze gingen op weg om Yavakri te doden.

De vrouw die de rishi uit het offervuur had laten opstaan, een kritya, kwam bij Yavakri, betoverde hem en nam zijn waterpot weg. Nu was Yavakri onrein, en hij had geen water om zich te reinigen. Op dat ogenblik stormde de rakshasa met geheven speer op hem af. Yavakri sprong op en rende naar een meer. Het meer was droog. Hij rende naar alle rivieren, en ook die waren opgedroogd. De rakshasa joeg hem voor zich uit, en in zijn angst vluchtte Yavakri naar het vuurhuis van zijn vader. Daar wilde hij naar binnen, maar een blinde shudra die de deur bewaakte, hield hem met geweld tegen. Terwijl de shudra hem vasthield, stak de rakshasa hem met zijn speer, en met doorboord hart viel Yavakri neer. De rakshasa ging terug naar Raibhya, en met diens verlof leefde hij met de vrouw.

Bharadvaja had zijn dagelijkse recitatie van de Veda gedaan, en met een bundel offerhout kwam hij terug in zijn hermitage. Altijd als zijn vuren hem zagen, kwamen ze hem tegemoet. Nu kwamen ze niet. Hij vroeg de blinde shudra die daar zat en het huis bewaakte: 'Waarom begroeten mijn vuren me

niet, shudra? En jij bent ook niet zoals anders. Is alles goed in de hermitage? Mijn zoon, met zijn kleine verstand, is toch niet naar Raibhya gegaan? Zeg het me snel. Ik ben onrustig.'

'Uw zoon met zijn kleine verstand moet naar Raibhya gegaan zijn,' zei de shudra, 'want daar ligt hij, gedood door een sterke rakshasa. De rakshasa joeg hem op met een speer in zijn hand, en bij de deur naar het vuurhuis heb ik hem met mijn armen tegengehouden. Hij zocht water, hij was onrein, en hier is hij gedood.'

Bharadvaja nam zijn dode zoon in zijn armen en weeklaagde. 'Je deed je ascese voor de brahmanen, zodat de Veda's zich aan de tweemaal geborenen zouden openbaren zonder dat ze die hoefden te leren. Je was goed voor de grote brahmanen, je deed geen schepsel kwaad, en toch ben je hard geworden. Ik had je verboden naar het huis van Raibhya te gaan, mijn zoon, en toch ben je naar die kleine man gegaan, die is als Yama, als de dood die alles beëindigt. Hij wist dat je de enige zoon van een oude man was, en toch gaf hij zich over aan zijn woede, die kwaadaardige. Zonder jou, mijn zoon, geef ik mijn leven op, het liefste wat er op aarde is. Zoals ik uit verdriet om mijn zoon mijn lichaam opgeef, en daarmee zelf kwaad doe, zo zal Raibhya's oudste zoon zijn vader snel doden, al heeft die hem niets misdaan.

Gelukkig zijn de mensen die geen zoon gekregen hebben. Ze kennen het verdriet om een zoon niet, en ze gaan door het leven zoals ze willen. Maar wie door verdriet om een zoon zijn verstand verliest en in zijn pijn zijn beste vriend vervloekt: wie is slechter dan hij? Ik heb mijn zoon dood gezien, en ik heb mijn beste vriend vervloekt. Wie anders zal ooit zo'n ramp beleven?'

Hij verbrandde zijn zoon, en daarna ging hij zelf het laaiende vuur in.

In diezelfde tijd hield koning Brihaddyumna, voor wie Raibhya de offers bracht, een satra, een offer dat vele dagen duurt. Hij koos Raibhya's twee zonen, Paravasu en Arvavasu, als helpers. Met verlof van hun vader gingen ze erheen, en Raibhya bleef met de vrouw van Paravasu in de hermitage.

Eens ging Paravasu alleen naar huis, om te kijken hoe het er stond. Onderweg zag hij zijn vader, gehuld in de huid van een zwarte antilope. Het was laat in de nacht en nog donker. Paravasu was half blind van de slaap, en hij hield de gestalte die daar in het dichte woud rondliep voor een wild dier. Zonder het te willen, om zichzelf te beschermen, doodde hij hem.

Hij verrichtte alle dodenriten voor hem, ging terug naar het offer en zei tegen zijn broer: 'Dit werk kun jij in je eentje nooit aan. Maar ik heb onze vader

gedood. Houd jij voor mij de gelofte van wie een brahmaan heeft gedood. Ik kan dit offer wel alleen brengen, muni.'

'Breng jij het offer van Brihaddyumna,' zei Arvavasu. 'Ik zal voor jou de gelofte houden, met mijn zinnen in bedwang.'

Arvavasu hield de gelofte voor de moord op een brahmaan tot het einde, en toen kwam hij terug naar het offer. Paravasu zag zijn broer aankomen, en midden in de vergadering zei hij tegen Brihaddyumna: 'Deze man heeft een brahmaan gedood. Laat hem uw offer niet binnenkomen en het niet zien. Als hij er alleen maar naar kijkt, doet hij u al kwaad.'

De koning gaf zijn dienaren meteen bevel. Terwijl ze hem wegduwden, riep Arvavasu: 'Niet ik heb die brahmaan gedood.' De dienaren bleven hem een brahmanenmoordenaar noemen, maar hij nam de moord niet op zich. 'Mijn broer heeft het gedaan,' zei hij. 'Ik heb hem beschermd.'

De dienaren scholden hem uit. Zwijgend ging Arvavasu het woud in. Daar deed hij een zware ascese en zocht hij zijn toevlucht bij Surya, de zonnegod. De geheime leer van de zon werd hem geopenbaard, en de onvergankelijke god zelf, die als eerste van het offer eet, verscheen hem in eigen gestalte.

Wat Arvavasu had gedaan, beviel de goden. Ze maakten hem tot de eerste priester van het offer en stuurden Paravasu weg. Agni en de andere goden boden hem een gunst aan, en hij koos: dat zijn vader weer zou opstaan, dat zijn broer van zijn misdaad vrij zou zijn, dat zijn vader zich niet zou herinneren dat hij gedood was, dat Bharadvaja en Yavakri allebei weer zouden opstaan, en dat de leer van de zon beroemd zou worden. 'Goed,' zeiden de goden, en ze gaven hem ook nog andere gunsten.

Ze stonden allemaal weer op. Yavakri zei tegen de goden: 'Ik had de Veda geleerd en mijn geloften gehouden. Hoe kon Raibhya mij dan zo doden, mij, die de Veda had geleerd en ascese deed?'

'Zeg dat niet, Yavakri,' zeiden de goden. 'Jij hebt de Veda's geleerd zonder leraar, en zonder moeite. Maar hij heeft zijn leraren met zijn eigen werk tevredengesteld, in moeite, en hij heeft de hoogste Veda verworven door jarenlang te zwoegen.' Daarna gingen ze terug, met Agni voorop, naar hun eigen wereld.

'Dit is de heilige hermitage van Raibhya,' zei Lomasha, 'met bomen die altijd bloeien en vrucht dragen. Woon hier, koning, en je raakt al je kwaad kwijt.'

DEEL VI

De berg

. . .

HOOFDSTUK ZEVENTIEN

De geurige lotus

Ik kan gaan

'De Ushirabija ligt achter je, zoon van Kunti, en de Mainaka, en de Shveta, en de Kala-berg,' zei Lomasha. 'Hier stroomt de Ganga in zeven armen. Dit is een plek zonder stof, en hier brandt altijd een vuur. Geen mens kan dat met eigen ogen zien. Houd je aandacht bij elkaar, laat je door niets afleiden, dan zul je deze tirtha's zien. Daar ligt de speelplaats van de goden, en je ziet nog de afdrukken van hun voeten.

Nu gaan we de Shveta op, en de Mandara, waar Manibhadra woont, de koning van de yaksha's, en Kubera, die over alle yaksha's heerst. Achtentachtigduizend gandharva's, snel als de wind, en vier keer zoveel kimpurusha's, wezens die half mens en half dier zijn, en yaksha's in vele gedaanten, ieder met zijn eigen wapen, dienen Manibhadra. Hun macht is hier zo groot dat ze de koning van de goden van zijn zetel zouden kunnen stoten. Zij bewaken deze bergen, samen met de rakshasa's, en daarom komt hier niemand. Kubera heeft ook raadslieden, en rakshasa's van zijn eigen volk, woeste en vriendelijke. Die zullen we tegenkomen. Wees klaar om moed te tonen.'

Hij wees naar het noorden. 'Daar ligt de Kailasa, zeshonderd yojana hoog. Daar komen de goden bijeen, daar staat de grote jujube Vishala. Langs deze weg

gaan ontelbare wezens naar het huis van Kubera, tot de naga's en de suparna's toe, de vogels met de prachtige veren. Ga vandaag tussen hen door, met je ascese en je zelfbeheersing. Ik bescherm je, en de kracht van Bhima ook.

Ik wens dat koning Varuna over je waakt, en Yama, die de strijd wint, en de Ganga en de Yamuna, en deze berg, en de Maruts en de Ashvins, en alle rivieren en meren. Ik wens je alle goeds van de goden en van de asura's, en van de Vasu's.'

Hij keerde zich naar de rivier. 'Ik hoor uw stem, godin Ganga, van deze gouden berg van Indra. Bescherm deze koning tegen de bergen, hem die door zijn hele geslacht geëerd wordt. Wees hem een toevlucht, dochter van de berg, nu hij deze bergen in wil.' En tegen Yudhishthira zei hij: 'Wees op je hoede.'

'Zo onrustig heb ik Lomasha nog nooit gezien,' zei Yudhishthira tegen de anderen. 'Bescherm Draupadi, allemaal, en let goed op. Hij weet dat dit de moeilijkste streek is die er is. Houd je hier reiner dan ooit.' Tegen Bhima zei hij: 'Pas goed op Draupadi. Arjuna is er niet. Als het zwaar wordt, zoekt ze haar toevlucht bij jou alleen.'

Hij ging naar de tweeling, kuste hen op het hoofd en streek over hun schouders. 'Wees niet bang. Ga voorzichtig.'

'Er zijn hier wezens die je niet ziet, Bhima,' zei hij, 'en sterke rakshasa's. Met het vuur van onze offers en met onze ascese komen we erlangs. Bedwing je honger en je dorst, en houd je kracht en je behendigheid bij de hand. Je hebt gehoord wat de rishi over de Kailasa zei. Denk na hoe Draupadi daar moet komen. Of ga terug, met Sahadeva en met Dhaumya, onze huispriester, met de koks en de opzichters en alle dienaren, met de wagens en de paarden, en met de brahmanen die de tocht niet aankunnen. Dan gaan wij met zijn drieën verder, ik en Nakula en Lomasha, met weinig eten en onze geloften. Wacht op mij bij Gangadvara, waar de rivier uit de bergen komt, en bescherm Draupadi tot ik terug ben.'

'Draupadi is uitgeput van de tocht en van alles wat ze heeft moeten doorstaan,' zei Bhima, 'maar ze gaat door, omdat ze Arjuna wil zien. En jij hebt al geen rust nu je Arjuna niet ziet. Hoe zou het dan gaan als je ook Sahadeva niet ziet, en mij, en Draupadi? Laat de wagens teruggaan als je wilt, en alle dienaren, de koks en de opzichters. Ik laat jou niet achter, nergens, en zeker niet in deze bergen vol rakshasa's, langs onbegaanbare paden. Deze prinses, die haar geloften houdt, gaat niet terug zonder jou. En Sahadeva is altijd aan je zijde. Hij keert nooit om, ik ken hem. We willen allemaal Arjuna zien. We gaan samen. Als de berg met al zijn kloven met wagens niet te doen is, gaan we te voet. Ik draag

Draupadi, overal waar ze niet verder kan. Dat heb ik besloten. Maak je geen zorgen. En de tweeling, de vreugde van Madri, die zo teer zijn: als ze vastlopen, draag ik ze over de moeilijke plekken.'

'Laat je kracht groeien, Bhima, nu je dit zegt,' zei Yudhishthira. 'Je durft Draupadi te dragen, de hele lange weg, en de tweeling. Dat vind je bij niemand anders. Laat je kracht groeien, en je roem, je dharma en je goede naam. Dat je nooit moe wordt, en nooit verslagen.'

Draupadi lachte. 'Ik kan gaan,' zei ze. 'Maak je om mij geen zorgen, Bharata.'

'De Gandhamadana bereik je alleen door ascese,' zei Lomasha. 'Laten we ons allemaal aan ascese houden, zoon van Kunti. Dan zien we Arjuna terug, wij allemaal: Nakula en Sahadeva, Bhima, jij en ik.'

Onder het praten kwamen ze in het grote land van Subahu, vol paarden en olifanten, waar Kirata's en Tangana's woonden en honderden Kuninda's, een volk uit de bergen. Het lag in de Himalaya, de goden kwamen er, en het was vol wonderen. Subahu, de heer van de Kuninda's, ontving hen aan de grens van zijn rijk en eerde hen. Ze bleven er een tijd en rustten uit, en toen de zon helder scheen, trokken ze verder de bergen in. Indrasena en de andere dienaren, de opzichters en de koks, en alles wat Draupadi bij zich had, lieten ze bij de koning van de Kuninda's achter. Te voet gingen de Pandava's met Draupadi verder, langzaam, en ze verlangden naar Arjuna.

'Bhima, Draupadi, en jullie, tweeling, luister,' zei Yudhishthira. 'Wat gebeurd is, raakt niet verloren. Kijk naar ons: we zwerven door de wouden. We zeggen tegen elkaar dat we zwak zijn en uitgeput, en toch gaan we waar niemand kan gaan, omdat we Arjuna willen zien. Dat brandt in me als vuur in een hoop katoen: dat ik die held niet naast me zie. En de hand die ze aan Draupadi hebben geslagen, brandt ook. Arjuna, de oudere broer van Nakula, met zijn grenzeloze kracht, met zijn grote boog, die niemand verslaat: ik zie hem niet, en daarom heb ik pijn, Bhima.'

Hij liep een eind zwijgend door. Het pad werd smaller.

'Langs mooie tirtha's, wouden en meren trek ik met jullie rond, om hem te zien. Vijf jaar zie ik hem nu al niet, die held die zijn woord houdt. Daarom heb ik pijn, Bhima. Ik heb dit verdriet over mezelf afgeroepen, en het gaat niet weg. Hij is altijd vergevingsgezind, ook als de minste hem beledigt. Wie de rechte weg gaat, geeft hij rust en bescherming. Maar wie hem met list wil doden, voor die is hij gif, al was het Indra zelf. Een vijand die zich overgeeft, ontziet hij. Hij is onze toevlucht, hij verplettert onze vijanden, hij brengt alle schatten binnen.

Door zijn kracht had ik vroeger die kostbare juwelen, die Duryodhana nu heeft. Door zijn armen had ik mijn zaal, die in de drie werelden bekendstaat. In kracht is hij gelijk aan Krishna, in de strijd aan Kartavirya, en alleen Balarama en jij, Bhima, gaan hem nog voor. In de kracht van zijn armen is hij Indra, in snelheid de wind, zijn gezicht is de maan, en in zijn woede is hij de dood.

Om hem te zien gaan we de Gandhamadana op, naar de grote jujube Vishala, de hermitage van Nara en Narayana, waar altijd yaksha's wonen. Te voet gaan we naar het lotusmeer van Kubera, dat de rakshasa's bewaken, en we leggen ons toe op een strenge ascese. Wie geen ascese doet, komt daar niet, en ook niet wie wreed is, hebzuchtig of onrustig. Met de brahmanen, die hun geloften houden, gaan we erheen, met onze wapens, het zwaard aangegord. Wie zich niet beheerst, komt vliegen tegen, muggen en horzels, tijgers, leeuwen en slangen. Wie zich beheerst, ziet ze niet. Daarom beheersen we ons, en eten we weinig, en zo gaan we de Gandhamadana in, om Arjuna te zien.'

Een witte berg

'Jullie hebben veel bergen gezien, zonen van Pandu, rivieren, steden en wouden, en het water van de tirtha's met je eigen handen aangeraakt,' zei Lomasha. 'Deze weg gaat naar de Mandara, de berg van de goden. Wees stil en zonder angst: hier wonen de goden, en de rishi's die goed hebben gedaan. Hier stroomt de rivier met het heilige water, die bij Badari ontspringt. Rishi's hebben hier hun gezangen gezongen, de koning van de goden zegt hier met de Maruts zijn dagelijkse mantra's, en zon en maan volgen haar, dag en nacht. Shiva, met de stier in zijn vaandel, heeft haar water bij Gangadvara met zijn hoofd opgevangen, zodat de wereld kon blijven bestaan. Ga naar haar toe, kinderen, met een reine geest, en buig voor haar.'

De Pandava's bogen voor de Ganga van de lucht en gingen verder. Van ver zagen ze iets wits, groot als de Meru, dat zich naar alle kanten uitstrekte. Lomasha zag dat ze ernaar wilden vragen.

'Wat daar ligt, zijn de beenderen van Naraka, een daitya, een zoon van Diti. Omdat ze op een rotsplaat liggen, lijken ze zelf een berg. Tienduizend jaar deed hij ascese en leerde hij de Veda, want hij wilde de plaats van Indra, en door de kracht van zijn ascese en van zijn armen kon niemand hem aan. Indra kreeg

angst en dacht aan Vishnu, en Vishnu kwam en stond voor hem. Indra boog met gevouwen handen en vertelde hem wat hem bedreigde.

"Ik weet het," zei Vishnu. "Naraka wil jouw plaats. Zijn ascese is geslaagd, maar ik scheid hem van zijn lichaam. Wacht even."

Met zijn hand nam Vishnu hem het bewustzijn, en Naraka viel als een berg die door de bliksem wordt getroffen. Dit zijn zijn beenderen. En hier is nog een daad van Vishnu te zien. Eens was de hele aarde weggezonken in de werelden onder de aarde, en hij heeft haar opgeheven, als ever met één slagtand.'

'Vertel me dat helemaal, brahmaan,' zei Yudhishthira. 'Hoe kon de aarde honderd yojana zakken, zij die alles draagt en alle gewassen laat groeien? En hoe heeft hij haar weer opgeheven?'

'Lang geleden, in het krita-tijdperk, nam de oudste van de goden het ambt van Yama op zich, en zolang hij dat deed, stierf er niemand, al werden er wel kinderen geboren. Vogels en vee, herten en roofdieren werden talrijker, en de mensen ook, bij duizenden en tienduizenden, zoals water dat stijgt. Toen werd de last te zwaar, en de aarde zakte honderd yojana. Al haar leden deden pijn, en ze zocht haar toevlucht bij Narayana. "Door uw gunst heb ik zo lang op mijn plaats gestaan," zei ze, "maar de last is me te zwaar. Neem hem van me af."

"Maak je geen zorgen," zei hij. "Ik maak je weer licht."

Hij liet haar gaan, de aarde met de bergen als oorringen, en werd een ever met één stralende slagtand en rode ogen, en er sloeg rook van zijn glans. Met die ene slagtand nam hij de aarde op en hief haar honderd yojana omhoog. Alles schudde: de goden en de rishi's beefden, en in de wereld van de goden, in de lucht en op de aarde riepen ze ach en wee. Ze gingen naar Brahma en vroegen wat er gebeurde, want de oceanen waren in beroering en de aarde was gezakt.

"Van de asura's hebben jullie niets te vrezen," zei Brahma. "Het is Vishnu. Hij heft de aarde op, en daarom beeft alles. Ga hem zien in het woud Nandana. Daar staat Garuda, en daar is hij, als ever, gloeiend als het vuur aan het einde van een tijdperk, met het teken Shrivatsa op zijn borst."

Brahma ging hen voor. Ze zagen hem, hoorden zijn lof, namen afscheid en gingen terug naar waar ze vandaan kwamen.'

'De Pandava's gingen meteen verder, koning,' zei Vaishampayana, 'langs de weg die Lomasha hun wees.'

Op een gedachte

Met gespannen bogen, met pijlkokers vol pijlen, met vingerbeschermers van leguanenleer en met hun zwaarden trokken de Pandava's met Draupadi en de voornaamste brahmanen naar de Gandhamadana. Onderweg zagen ze meren en rivieren, bergen en wouden, bomen met brede schaduw op de toppen, en plekken waar het hele jaar door bloemen en vruchten waren en waar de goden en de rishi's kwamen. Ze leefden van vruchten en wortels, ze hielden hun zinnen naar binnen gekeerd, en ze gingen door ruw land, omhoog en omlaag, langs smalle doorgangen, en zagen veel wild.

Ze kwamen bij de berg zelf, waar rishi's en siddha's wonen, waar de kinnara's rondgaan en waar de gandharva's en de apsara's graag zijn. Op het moment dat ze de Gandhamadana op gingen, stak er een storm op, met een zware regen. Stof wolkte op, met massa's bladeren, en bedekte de aarde, de lucht en het hemelgewelf. Ze zagen elkaar niet meer en konden niet met elkaar praten, want de duisternis sloeg hun ogen dicht en de wind, vol gruis van stenen, sleurde hen mee. Bomen braken in de wind en sloegen tegen de grond, en de lucht was vol van dat kraken. Valt het hemelgewelf naar beneden, dachten ze, of scheuren de bergen open? Ze tastten met hun handen om zich heen en kropen weg bij de bomen die het dichtst bij waren, bij mierenhopen, in kuilen.

Bhima nam zijn boog, pakte Draupadi vast en ging met haar onder een boom staan. Yudhishthira kroop met Dhaumya diep het woud in. Sahadeva droeg het offervuur en schuilde ermee tegen een rots. Nakula, Lomasha en de andere brahmanen stonden ieder ergens onder een boom.

Toen de wind ging liggen en het stof bedaarde, kwam de regen, met grote druppels. Het donderde, de bliksem flitste door de wolken, en daarna vielen er stromen water met stenen erin, zonder ophouden, door de wind voortgejaagd, van alle kanten. Overal ontstonden beken, troebel en vol schuim, die met veel water en veel geraas naar zee gingen en bomen ontwortelden. Pas toen de regen ophield, de wind gelijkmatig waaide, het water in de laagten was weggelopen en de zon weer te zien was, kwamen ze langzaam uit hun schuilplaatsen. Ze zochten elkaar op en gingen verder naar de Gandhamadana.

Ze waren nog maar net op weg toen Draupadi ging zitten. Lopen was ze niet gewend, en de storm had haar uitgeput. Ze werd duizelig en steunde met haar armen op haar dijen, en toen zakte ze bevend naar de grond. Nakula rende naar haar toe en ving haar op.

'Koning,' zei hij, 'de dochter van de koning van de Panchala's is gevallen. Zorg voor haar. Ze verdient geen leed, en ze heeft al zoveel geleden. Geef haar moed.'

Yudhishthira, Bhima en Sahadeva kwamen aanrennen. Yudhishthira zag haar gezicht, bleek en mager, en nam haar op zijn schoot.

'Ze hoort te slapen in goed bewaakte kamers, op mooie bedden, en nu ligt ze op de grond. Haar tere voeten en haar gezicht, dat glansde als een lotus, zijn blauw geworden, door mij. Wat heb ik gedaan, dwaas die ik ben, belust op het spel, dat ik Draupadi meenam door een woud vol wilde dieren? Haar vader, koning Drupada, gaf haar weg met de gedachte: ze wordt gelukkig, met de zonen van Pandu als haar mannen. Niets daarvan heeft ze gekregen, en dat komt door mijn slechte daden.'

Dhaumya en de andere brahmanen kwamen erbij. Ze troostten hem en eerden hem met heilwensen, en ze zeiden mantra's op die rakshasa's verdrijven en voerden de riten uit. Terwijl de rishi's ze opzeiden, raakten de Pandava's haar telkens aan met hun koele handen, en een wind met waterdruppels waaide over haar heen. Langzaam kwam ze bij. Ze legden haar op een hertenhuid en lieten haar rusten. De tweeling nam haar voeten, met de rode zolen en de tekens van geluk erop, en wreef ze zacht met hun handen, die eelt hadden van de pees.

Yudhishthira stelde haar gerust. En tegen Bhima zei hij: 'Er komen nog veel bergen, Bhima, ruw en onbegaanbaar door de sneeuw. Hoe moet Draupadi daaroverheen?'

'Ik draag jou zelf, koning,' zei Bhima, 'en de prinses, en de tweeling. Wanhoop niet. Of anders, als jij het zegt, draagt Ghatotkacha ons allemaal. Hij gaat door de lucht, en hij is zo sterk als ik.'

Ghatotkacha was de zoon die Hidimbi aan Bhima had geschonken, en bij zijn vertrek had hij zijn vader beloofd dat hij zou komen wanneer hij nodig was. Yudhishthira gaf zijn verlof, en Bhima dacht aan zijn zoon, de rakshasa. Op dat ene moment was Ghatotkacha er. Hij groette de Pandava's en de brahmanen, stond met gevouwen handen voor hen, en zij heetten hem welkom.

'U dacht aan mij, en ik ben snel gekomen om u te dienen,' zei hij tegen zijn vader. 'Zeg wat ik moet doen. Ik doe alles.'

Bhima trok de rakshasa naar zich toe en hield hem vast.

De grote jujube

'Laat deze rakshasa zijn moeder dragen, Bhima,' zei Yudhishthira. 'Hij is je eigen zoon, uit je eigen lichaam geboren, en hij is ons toegewijd. Door jouw kracht kom ik ongedeerd met Draupadi op de Gandhamadana.'

'Draupadi, je moeder, is moe,' zei Bhima tegen Ghatotkacha. 'Jij bent sterk en je gaat door de lucht waar je maar wilt. Neem haar op je schouders en ga midden tussen ons, laag door de lucht, zodat ze er geen last van heeft.'

'Ik kan de koning van de dharma in mijn eentje dragen,' zei Ghatotkacha, 'en Dhaumya, en de prinses en de tweeling. Laat staan nu ik hulp heb. Honderden rakshasa's die door de lucht gaan en elke gedaante kunnen aannemen, zullen u allen dragen, met de brahmanen.'

Hij nam Draupadi op en droeg haar in hun midden, en de andere rakshasa's droegen de Pandava's en de brahmanen. Lomasha ging op eigen kracht, langs het pad van de siddha's, als een tweede zon. De rakshasa's waren zo snel dat een lange weg kort leek. Onder hen trokken landen voorbij, vol mleccha's, de volken buiten de orde van de Veda, met mijnen vol edelstenen, en bergvoeten rijk aan ertsen, waar vidyadhara's woonden, halfgoddelijke wezens. Ze trokken over Uttarakuru, het land in het verre noorden, en zagen de Kailasa, een berg vol wonderen.

Daarnaast lag de hermitage van Nara en Narayana, met bomen van de goden die in elk seizoen bloeiden en vrucht droegen. Ze heette Badari, naar de jujube die er stond: de grote Vishala, met een diepe schaduw en zoete vruchten waar honing uit droop. Er waren geen muggen en geen horzels, er was water en gras, en de grond was effen en koel. Bij die boom stegen ze langzaam af van de schouders van de rakshasa's.

Voor hen lag de hermitage. Er was geen duisternis, en de stralen van de zon kwamen er niet. Er was geen honger, geen dorst, geen kou of hitte, en geen verdriet. De Veda klonk er, en wie zich van de dharma had afgekeerd, kwam er niet binnen. Overal stonden vuurhuizen met offerlepels en potten. De rishi's leefden van vruchten en wortels, ze droegen boombast en hertenhuiden, ze waren gezuiverd door hun ascese, en ze zochten de bevrijding.

Yudhishthira reinigde zich, hield zijn zinnen in bedwang en ging met zijn broers naar de rishi's toe. Door het goddelijke inzicht dat hun ascese hun gaf, wisten zij wie er gekomen was. Ze kwamen hem tegemoet met heilwensen en gaven hem water, bloemen, wortels en vruchten, en hij nam het met eerbied

aan. Met Draupadi, zijn broers en duizenden brahmanen die de Veda kenden, ging hij de hermitage binnen, die geurde als het huis van Indra.

Ze bleven daar wonen, met de brahmanen, aan de Bhagirathi, zoals de Ganga hier heet. Ze zagen de Mainaka met zijn gouden top, en het heilige meer Bindusaras, en de Bhagirathi met haar treden van edelstenen en koraal en bloemen van de goden op het water. Daar offerden ze water aan de goden en de voorouders, en ze hielden zich strikt rein. En de Pandava's, die op goden leken, keken naar Draupadi, die daar speelde zoals het haar inviel.

De geurige lotus

Zes nachten woonden ze daar, rein, in afwachting van Arjuna. Ze liepen rond in het mooie woud, met de bloeiende bomen die doorbogen onder hun vruchten, met de kokila's in de koele schaduw, en de heldere meren vol lotussen, en een geurige wind waaide over hen heen.

Op een dag bracht een wind uit het noordoosten, toevallig, een lotus van de goden mee, met duizend bladeren. Draupadi zag hem op de grond liggen, waar de wind hem had neergelegd, rein, met een geur die niet van deze wereld was. Ze raapte hem op, de geurige lotus, en ze liep ermee naar Bhima.

'Kijk, Bhima,' zei ze, 'wat een bloem, van de goden, en wat een geur. Hij maakt mijn hart blij. Deze geef ik aan Yudhishthira. Haal er meer voor me. Ik wil ze meenemen naar onze hermitage in Kamyaka. Als ik je lief ben, Bhima, haal er dan veel.'

Ze liep met de bloem naar Yudhishthira.

Bhima wist wat zijn vrouw wilde, en hij wilde haar dat geven. Hij nam zijn boog, met goud op de rug, en zijn pijlen, en ging tegen de wind in, naar waar de bloem vandaan was gekomen. Alle wezens keken hem na. Hij was de zoon van Kunti en van de wind, en moeheid en angst kende hij niet. Met alleen de kracht van zijn armen klom hij de berg op.

De berg was begroeid met bomen en ranken, met zwarte rots eronder. Kinnara's liepen er rond, en hij was bont van ertsen, planten, dieren en vogels: een opgeheven arm van de aarde, behangen met sieraden. Bhima ging omhoog, met zijn blik op de hellingen, waar het in elk seizoen bloeide. Hij luisterde naar de kokila's en het zoemen van de bijen, en hij rook de bloemen. De koele wind van de Gandhamadana, vol geuren, streelde hem zoals een vader zijn kind

aanraakt, en zijn vermoeidheid verdween. Hij streek langs de bladeren van een saptacchada, en de rode, zwarte en witte ertsen lieten strepen op zijn huid achter. Herten keken hem aan, met gras in hun bek, en vluchtten niet, want ze hadden nog nooit angst gekend. De vrouwen van de yaksha's en de gandharva's zaten onzichtbaar naast hun mannen en draaiden hun gezicht naar hem om.

Terwijl hij zo de Gandhamadana op ging, om Draupadi te behagen, die mee in ballingschap was gegaan, dacht hij aan alles wat Duryodhana hun had aangedaan. En hij dacht: Arjuna is in de wereld van de goden, en ik ben weg om bloemen te halen. Wat doet mijn broer Yudhishthira nu? Uit genegenheid, en omdat hij niet zeker is van hun kracht, laat hij Nakula en Sahadeva vast niet gaan. En hoe kom ik snel aan die bloemen?

Met Draupadi's woorden als proviand voor onderweg ging hij verder. Onder zijn stappen beefde de aarde. Hij joeg kudden olifanten op, hij vertrapte leeuwen, tijgers en herten, hij rukte grote bomen uit en scheurde ranken weg, en hij brulde. Tijgers kwamen uit hun holen, vogels vlogen op, leeuwen werden wakker in hun grotten, en de olifanten vluchtten met hun wijfjes naar grotere wouden. Sommige olifanten, door hun wijfjes opgehitst, en sommige leeuwen stormden op Bhima af. De zoon van de wind sloeg met de kracht van zijn armen de ene olifant dood met de andere, de ene leeuw met de andere, en de rest doodde hij met zijn handen. Leeuwen, tijgers en luipaarden schreeuwden onder zijn slagen en lieten hun urine en hun mest lopen. Zijn eigen geschreeuw klonk door het hele woud.

Op de helling van de Gandhamadana zag hij een bananenwoud, vele yojana groot. Hij stormde erop af, en hij rukte de hoge bananenstammen uit en smeet ze naar alle kanten. Door het geschreeuw van de dieren en het zijne schrokken ook de vogels in de verste hoeken, en duizenden watervogels vlogen op, met natte vleugels. Hij volgde ze en vond een groot meer, diep, waar de gouden bananenbomen aan de oever in de zachte wind wuifden. Hij stapte het water in, vol lotussen en waterlelies, en speelde er lang, als een olifant die vrij is. Hij klom eruit en blies uit alle macht op zijn schelp, en hij sloeg op zijn armen, zodat alle windstreken ervan galmden. Leeuwen die in de grotten sliepen, brulden, en de olifanten, bang van de leeuwen, trompetterden dat de hele berg ervan vol was.

In dat bananenwoud lag een aap te slapen. Hij werd wakker van het lawaai en rekte zich geeuwend uit. Hij sloeg met zijn staart, die rechtop stond als het vaandel van Indra, en het dreunde, en uit de monden van de grotten gaf de berg

het geluid terug. De toppen wankelden en brokkelden af, en het geluid van die staart ging boven het trompetteren van de olifanten uit.

Bhima ging door het bananenwoud op zoek naar waar het geluid vandaan kwam. Op een brede rotsplaat zag hij de vorst van de apen liggen. Hij was rossig en beweeglijk als de bliksem, en je kon hem nauwelijks aankijken. Zijn korte, dikke nek rustte op zijn schouders, zijn middel was smal, en zijn staart, met lange haren en aan het eind een beetje gebogen, stond omhoog. Hij had rode lippen, een koperkleurige tong, rode oren, beweeglijke wenkbrauwen en scherpe witte tanden. Tussen de gouden bananenbomen lag hij te gloeien, en met zijn lijf versperde hij het pad naar de wereld van de goden.

Bhima zag hem daar alleen liggen in het woud, liep snel op hem af en brulde, om hem wakker te maken. Alle dieren en vogels schrokken. De aap deed zijn honingkleurige ogen half open en keek hem aan, zonder schrik en zonder veel achting, alsof hij hem kende.

'Ik ben ziek, en ik sliep zo lekker,' zei hij. 'Waarom maak je me wakker? Jij hebt verstand, jij zou mededogen moeten hebben met wat leeft. Wij zijn als dier geboren, wij kennen de dharma niet. Mensen hebben verstand, zij hebben mededogen met de schepselen. Hoe kunnen verstandige mensen zoals jij dan wrede dingen doen, die je lichaam, je woorden en je geest vuil maken en de dharma doden? Jij kent de dharma niet, je hebt nooit bij de ouden gezeten. Met je kleine verstand roei je de dieren van het woud uit.

Zeg op, wie ben je, en wat kom je doen in dit woud, waar geen mens woont en waar niets menselijks is? Waar ga je vandaag heen? Verder kun je niet. Alleen de siddha's komen hier verder, want dit is het pad naar de wereld van de goden. Ik houd je tegen uit mededogen, en uit vriendschap. Je bent hier welkom. Eet van deze wortels en vruchten, en keer terug, als je naar me wilt luisteren. Ga niet voor niets dood.'

HOOFDSTUK ACHTTIEN

Een tweede berg

De staart

'Wie ben jij, en waarom heb je de gedaante van een aap?' zei Bhima. 'Het is een kshatriya die het je vraagt, uit de stand die na de brahmanen komt. Ik ben een Kaurava, uit het geslacht van de maan. Kunti heeft mij gedragen, ik ben een zoon van Pandu, en van de wind. Mijn naam is Bhimasena.'

Toen zei de zoon van de wind tegen de zoon van de wind: 'Ik ben een aap. De weg die je wilt, geef ik je niet. Keer liever om, dan kom je niet om.'

'Of ik omkom of niet, daar vraag ik je niet naar, aap. Sta op en geef me de weg. Anders kom jij om, door mijn hand.'

'Ik kan niet opstaan, ik ben ziek. Als je er toch langs moet, spring dan over me heen.'

'Het hoogste Zelf, dat geen hoedanigheden kent, woont in jouw lichaam en doordringt het,' zei Bhima. 'Alleen met kennis kun je het kennen. Dat minacht ik niet, en daarom spring ik niet over je heen. Als ik het niet uit de leer kende als de oorsprong van alle wezens, dan sprong ik over jou heen en over deze berg, zoals Hanuman over de zee.'

'Wie is die Hanuman, die over de zee sprong? Vertel het me, als je kunt.'

'Mijn broer. Hij heeft alle goede eigenschappen, hij is verstandig, moedig en sterk, een aap die beroemd is uit de Ramayana, het verhaal van Rama. Voor de vrouw van Rama sprong die vorst van de apen in één sprong over de zee, honderd yojana breed. Dat is mijn broer, en ik ben hem gelijk, in vuur, in kracht, in moed en in de strijd. Ik kan jou wel aan. Sta op en geef me de weg, of zie vandaag wat ik kan. Als je niet doet wat ik zeg, stuur ik je naar het huis van Yama.'

De aap keek naar Bhima, die zo trots was op zijn armen. 'Wees goed voor me,' zei hij. 'Ik ben te oud om op te staan. Heb medelijden met me, schuif mijn staart opzij en ga.'

Bhima dacht dat de aap geen kracht en geen moed meer had. Ik pak hem bij zijn staart, dacht hij, en ik stuur hem naar Yama. Glimlachend, zonder hem een blik waardig te keuren, greep hij de staart met zijn linkerhand. Hij kreeg hem niet van zijn plaats. Hij trok met beide armen aan die staart, die rechtop stond als het vaandel van Indra, en hij kreeg hem niet omhoog. Hij fronste zijn wenkbrauwen, zijn ogen rolden, zijn gezicht vertrok, en het zweet brak hem uit, maar de staart kwam niet omhoog. Na al die moeite ging hij naast de aap staan, met zijn hoofd omlaag.

Hij boog en vouwde zijn handen. 'Wees me goedgezind, vorst van de apen, en vergeef me mijn harde woorden. Bent u een siddha, of een god, of een gandharva, of een guhyaka? Zeg me wie u bent, in de gedaante van een aap, als het geen geheim is en als ik het mag horen. Ik vraag het u als een leerling, en ik zoek mijn toevlucht bij u.'

'Je wilt weten wie ik ben,' zei de aap. 'Luister dan, zoon van Pandu, dan vertel ik je alles. Vayu, de wind die de wereld in leven houdt, heeft mij verwekt in de akker van Kesarin, bij diens vrouw. Ik ben een aap, en ik heet Hanuman.

Alle vorsten en aanvoerders van de apen dienden hun twee koningen, Sugriva, de zoon van de zon, en Vali, de zoon van Indra, en ze dienden mij ook. Sugriva en ik waren vrienden, zoals de wind en het vuur. Om de een of andere reden had zijn broer hem verstoten, en lang woonde hij met mij op de berg Rishyamuka.

In die tijd trok er een held over de aarde, Rama, de zoon van Dasharatha. Hij was Vishnu, in de gedaante van een mens, en de beste boogschutter die er was. Om zijn vader te behagen was hij met zijn boog, zijn vrouw en zijn jongere broer naar het woud van Dandaka gegaan. Ravana, de kwaadaardige koning van de rakshasa's, misleidde die grote, verstandige man met een rakshasa in de

gedaante van een hert, gevlekt met goud en edelstenen, en uit Janasthana, een streek in dat woud, roofde hij met geweld zijn vrouw.'

Bhima ging op de rotsplaat zitten, vlak bij de staart die hij niet had kunnen optillen.

'Terwijl Rama met zijn broer naar haar zocht, zag hij op een bergtop Sugriva. Ze werden vrienden. Rama doodde Vali en gaf Sugriva het koningschap, en Sugriva stuurde de apen bij honderden en duizenden uit om Sita te zoeken. Met tientallen miljoenen apen trok ik naar het zuiden, en daar bracht een gier ons nieuws: Sampati heette hij, en hij zei dat Sita bij Ravana was. Om Rama's werk te laten slagen, sprong ik in één sprong over de oceaan, honderd yojana breed. In het huis van Ravana zag ik haar, Sita, de dochter van koning Janaka, mooi als een dochter van de goden. Ik ging naar haar toe, naar de geliefde van Rama. Ik verbrandde heel Lanka, de stad van Ravana, met haar torens, wallen en poorten, en ik maakte daar mijn naam bekend en kwam terug. Op mijn bericht liet Rama een brug over de oceaan bouwen, zoals niemand er vóór hem een had gebouwd, en hij stak over met zijn leger van apen. Rama, de held, doodde al die rakshasa's, en Ravana zelf, met een van zijn broers, met zijn zonen en zijn verwanten. Tot koning van Lanka wijdde hij Vibhishana, een andere broer van Ravana, een rechtvaardige die goed is voor wie hem trouw volgen. Rama kreeg zijn vrouw terug, zoals men de Veda terugkrijgt die verloren was. Met haar ging hij haastig naar zijn eigen stad, Ayodhya, die geen vijand ooit nam, en daar bleef hij wonen.

Toen Rama weer op zijn troon zat, vroeg ik die held: "Laat mij leven zolang het verhaal van Rama in de werelden verteld wordt." "Goed," zei hij. En omdat Sita mij goedgezind is, krijg ik hier alle genietingen van de goden die ik maar wens. Elfduizend jaar heeft Rama geregeerd, en toen is hij opgegaan naar de hemel van de goden. Sindsdien zingen de apsara's en de gandharva's hier zijn daden voor me, en daar luister ik graag naar.

Dit pad is voor stervelingen niet te gaan, zoon van Kuru. Daarom heb ik het voor je versperd, dit pad van de goden, en ook zodat niemand je hier aanvalt of vervloekt. Maar het meer waarvoor je gekomen bent, ligt vlakbij.'

Een tweede berg

Bhima boog diep voor zijn broer, de vorst van de apen. 'Niemand is gelukkiger dan ik,' zei hij. 'Ik heb mijn oudere broer gezien. Dat is een grote gunst, en het is genoeg voor me dat ik u zie. Maar doe nog één ding voor me. Ik wil de gestalte zien die u had toen u over de zee sprong. Dan ben ik tevreden, en dan geloof ik wat u zegt.'

Hanuman glimlachte. 'Die gestalte kun jij niet zien, en niemand anders. De tijd was toen anders, en zo is hij nu niet meer. In het krita-tijdperk is de tijd de ene, in het treta-tijdperk een andere, en in het dvapara-tijdperk weer een andere. Dit is een tijd van verval, en die gestalte heb ik nu niet meer. De aarde, de rivieren, de bomen en de bergen, de siddha's, de goden en de rishi's volgen de Tijd, zoals de dingen in elk tijdperk zijn. Hun kracht, hun gestalte en hun macht nemen af en komen weer op. Vraag daarom niet om die gestalte te zien, zoon van Kuru. Ik volg het tijdperk. De Tijd laat zich niet passeren.'

'Vertel me dan over de tijdperken,' zei Bhima, 'hoe lang ze duren, hoe de mensen in elk ervan leven, hoe groot en sterk ze zijn, hoe het er met dharma, voorspoed en verlangen staat, en hoe ze ontstaan en vergaan.'

'Het eerste tijdperk heet Krita, kind,' zei Hanuman. 'Toen gold de eeuwige dharma. Krita betekent gedaan: alles was al gedaan, en er hoefde niets meer te gebeuren. De dharma zakte niet weg, en de schepselen namen niet af. Er waren geen goden en geen danava's, geen gandharva's, geen yaksha's, geen rakshasa's en geen naga's. Er werd niet gekocht en niet verkocht. Er waren geen Sama, Yajus en Rig, en niemand hoefde te werken: wie aan iets dacht, had het al. Daar hadden jouw armen niets te doen gehad. De dharma bestond in afzien. Er was geen ziekte en geen verval, geen haat en geen angst. Het hoogste brahman, de allerhoogste werkelijkheid, het doel van de yogi's, lag voor iedereen open, en Narayana, het Zelf van alle schepselen, was wit. Brahmanen, kshatriya's, vaishya's en shudra's hadden ieder hun kenmerken en deden ieder hun eigen werk. Er was één Veda, één mantra, één voorschrift, en ze volgden allen de ene dharma, zonder te verlangen naar de vrucht, en zo bereikten ze het hoogste doel. In het krita-tijdperk staat de dharma van de vier standen op vier benen, en het kent de drie hoedanigheden niet.

Luister ook naar het treta-tijdperk. Dan begint het offer. De dharma verliest een been, en Vishnu wordt rood. De mensen houden vast aan de waarheid en

aan de riten, en de offers en de vele riten ontstaan. Wat ze willen, bereiken ze met riten en giften, en ze wijken niet van de dharma af.'

Hanuman hield zijn hand op, met vier vingers gestrekt, en boog er een om. Daarna nog een.

'In het dvapara-tijdperk is de dharma voor de helft weg. Vishnu wordt geel, en de Veda wordt in vieren gedeeld. Sommigen kennen vier Veda's, anderen drie, of twee, of één, en sommigen geen enkel vers. Omdat de leerboeken verdeeld zijn, worden de riten talrijk, en de mensen, vol hartstocht, doen ascese en geven giften. Doordat ze de ene Veda niet meer kennen, maken ze er veel van. Weinigen blijven bij de waarheid, en wie van de waarheid afvalt, krijgt ziekten, begeerten en rampen. Wie zo geplaagd wordt, doet ascese, en anderen brengen offers omdat ze genot willen of de hemel van de goden. Zo nemen de schepselen in het dvapara-tijdperk af, door gebrek aan dharma.'

Hij keek naar zijn hand, waar nog één vinger rechtop stond. 'In het kali-tijdperk staat de dharma op één been. In dat tijdperk van de duisternis wordt Vishnu zwart. De gebruiken van de Veda, de dharma, de offers en de riten raken in verval, en er komen plagen, ziekte, luiheid, woede en andere fouten, rampen, zorgen en de angst voor honger. Zoals de tijdperken rondgaan, neemt de dharma af, en met de dharma neemt de wereld af. Als de wereld afneemt, nemen ook de dingen af die haar gaande houden, en de dharma die bij het einde van een tijdperk hoort, doet het tegendeel van wat de mensen ervan verwachten. Dat is het kali-tijdperk, en het begint binnenkort. Ook wie lang leeft, gaat met de tijdperken mee.

Je wilde mij kennen. Maar wat moet een verstandig mens met iets wat nergens toe dient? Ik heb je alles over de tijdperken verteld wat je vroeg. Ga nu.'

'Ik ga niet weg voor ik uw vroegere gestalte heb gezien,' zei Bhima. 'Als u mij goedgezind bent, laat me dan zien wie u bent.'

Toen liet Hanuman hem de gestalte zien die hij had toen hij over de zee sprong. Om zijn broer een plezier te doen, maakte hij zijn lichaam groot, en het groeide en groeide in de lengte en de breedte. Het bedekte het bananenwoud, en het reikte tot de hoogte van de berg, en daar stond hij, als een tweede berg, met koperkleurige ogen en scherpe tanden en een gefronst gezicht, en hij zwaaide met zijn lange staart en vulde alle windstreken. Bhima keek naar die gestalte van zijn broer, de haren op zijn lichaam gingen overeind staan, en voor die glans sloot hij zijn ogen.

'Tot zover kun jij mijn gestalte zien,' zei Hanuman. 'Maar ik kan groter worden, zo groot als ik wil. En tegenover vijanden groeit mijn lichaam vanzelf.'

Voor dat lichaam, zo hoog als de Vindhya, vouwde Bhima zijn handen. 'Ik heb gezien hoe groot uw lichaam is, en dat is genoeg. Word weer klein, met uw eigen kracht. Ik kan u niet aankijken. U bent niet te meten en niet te verslaan. Ik vraag me af hoe het kan dat Rama zelf tegen Ravana ten strijde trok, terwijl u naast hem stond. U had Lanka in uw eentje kunnen vernietigen, met zijn strijders en zijn paarden, zijn olifanten en zijn wagens. Er is niets wat u niet kunt, zoon van de wind. Ravana met al zijn volk kon in de strijd niet tegen u op.'

'Zo is het, Bhima,' zei Hanuman. 'Die ellendeling van een rakshasa was niet tegen mij opgewassen. Maar als ik Ravana had gedood, de doorn in de werelden, dan was de roem van Rama verdwenen. Daarom liet ik hem leven. Rama heeft die vorst van de rakshasa's gedood met al zijn volk, Sita teruggebracht naar zijn stad, en zo zijn roem onder de mensen gevestigd.

Ga nu, en denk aan wat goed is voor je broers. Vayu beschermt je. Deze weg brengt je naar het woud van de geurige lotussen, en daar zie je de tuinen van Kubera, die de yaksha's en de rakshasa's bewaken. Pluk daar de bloemen niet met geweld. Stervelingen moeten de goden eren, en de goden zijn je goedgezind als je met toewijding offert, het vuur voedt, buigt en je mantra's opzegt. Doe niets overmoedigs, kind, en houd je aan de dharma van je stand.'

Hij legde hem uit hoe de wereld rust op de dharma: de goden leven van de offers, en de mensen van de leer van Brihaspati en Shukra, de leraren van de goden en van de asura's, en van handel, landbouw en veeteelt. 'De brahmanen offeren voor anderen, onderwijzen en nemen giften aan, de vaishya's zorgen voor het voedsel, en de shudra's dienen de tweemaal geborenen,' zei hij. 'Jouw dharma, zoon van Kunti, is die van de kshatriya: beschermen. Doe dat bescheiden, met je zinnen in bedwang. Een koning die wijze mensen om raad vraagt en goede helpers heeft, regeert. Een koning die straft en beloont zoals het moet, houdt de wereld in orde. Koningen die zonder begeerte, haat, hebzucht en woede beschermen en straffen, gaan naar de werelden van wie goed hebben gedaan.'

Daarna maakte hij het lichaam, dat hij naar believen had laten groeien, weer klein, en sloeg zijn armen om Bhima heen. Zodra zijn broer hem omhelsde, verdween Bhima's vermoeidheid, en al zijn krachten kwamen terug. Hij was zo sterk geworden dat hij dacht dat niemand hem nog evenaarde.

'Ga naar huis, held,' zei Hanuman, 'en denk soms aan me, als jullie verhalen vertellen. Zeg aan niemand dat ik hier woon. Dit is het uur waarop de vrouwen van de goden en de gandharva's uit het huis van Kubera hierheen komen. Ook mijn ogen hebben hun vrucht gehad: nu ik met jou het lichaam van een mens heb aangeraakt, moest ik aan Rama denken, die Vishnu was en de wereld blij maakte, een zon voor het lotusgezicht van Sita, en een zon voor de duisternis die Ravana was. Laat deze ontmoeting niet voor niets zijn geweest, zoon van Kunti. Vraag me een gunst, als broer. Wil je dat ik naar Hastinapura ga, de stad die naar de olifant heet, en de nietige zonen van Dhritarashtra dood? Dan doe ik het. Of dat ik die stad met een rotsblok verpletter, of Duryodhana gebonden bij je breng? Vandaag nog doe ik wat je wilt.'

'Vorst van de apen, het is alsof u het al gedaan hebt,' zei Bhima. 'Ik vraag alleen dat u mij vergeeft en goedgezind blijft. Met u hebben de Pandava's een beschermer, en door uw kracht zullen we al onze vijanden verslaan.'

'Uit broederschap en uit vriendschap doe ik iets voor je,' zei Hanuman. 'Als jij het leger van je vijanden in duikt, vol pijlen en speren, en je brult als een leeuw, dan maak ik jouw brul groter met de mijne. En vanaf het vaandel van Arjuna laat ik kreten horen die je vijanden het leven benemen. Dan doden jullie hen gemakkelijk.'

Hij wees Bhima de weg, en toen was hij verdwenen.

Koningen vragen niet

Langs de weg die Hanuman hem gewezen had, ging Bhima over de Gandhamadana verder. Hij dacht aan dat lichaam en aan die glans, en aan de grootheid van de zoon van Dasharatha. Hij zocht de plek van de geurige lotussen en zag onderweg wouden en bosjes, rivieren en meren met bloeiende bomen. Hij zag kudden olifanten in de bronst, grijs van de modder, en herten met hun hinden, die hem met snelle blikken aankeken. Zonder angst, zeker van zijn kracht, ging hij de bergen in, waar buffels, beren en luipaarden leefden, en de bomen met hun koperkleurige twijgen, die in de wind bewogen, leken hem te wenken. Hij kwam langs lotusmeren waar de bijen gonsden en waar de lotusknoppen dicht waren, als handen die voor hem gevouwen waren.

Toen de zon haar hoogste punt voorbij was, zag hij in een woud met veel herten een grote rivier vol verse gouden lotussen, met ganzen en karandava's en

chakravaka's. Aan die rivier lag het woud van de geurige lotussen. Hij meende dat hij er was, en in gedachten stond hij al voor zijn geliefde, die zo moe was van de ballingschap.

Vlak bij de top van de Kailasa, in een mooi woud, vond hij het lotusmeer. Het lag bij het huis van Kubera, de god van de rijkdom, die over de yaksha's heerst, en een waterval van de berg voedde het. Het water was helder en koel, en Bhima dronk er veel van. Het meer stond vol geurige lotussen van de goden en gouden lotussen met stelen van lapis lazuli, en ganzen en karandava's schudden het stuifmeel eruit. Dit was de speelplaats van Kubera. Goden, gandharva's, apsara's en rishi's kwamen er, en Kubera zelf hield er de wacht over.

Op zijn bevel bewaakten honderdduizenden wachters het meer, rakshasa's die de Krodhavasha's heetten, met allerlei wapens en uitrusting. Ze zagen Bhima aankomen, gekleed in hertenhuid, met gouden armbanden en met zijn wapens, zonder enige angst, en ze riepen naar elkaar: 'Vraag hem wat hij hier komt doen.' Ze gingen naar hem toe.

'Wie ben je?' vroegen ze. 'Zeg het. Je draagt de dracht van een muni, en toch heb je wapens. Waarvoor ben je gekomen?'

'Ik ben Bhimasena, de zoon van Pandu, de jongere broer van Yudhishthira, de zoon van Dharma,' zei Bhima. 'Met mijn broers ben ik bij de grote jujube Vishala. Daar heeft Draupadi een geurige lotus gezien. De wind moet hem van hier hebben gebracht. Ze wil er veel. Ik doe wat mijn vrouw graag wil, met wie ik naar de dharma getrouwd ben, en ik kom bloemen halen.'

'Dit is de speelplaats van Kubera, en hij houdt ervan,' zeiden de wachters. 'Een mens, die sterven moet, kan hier niet spelen. De rishi's van de goden, de yaksha's en de goden drinken en spelen hier pas als ze het de heer van de yaksha's gevraagd hebben, en zo doen ook de gandharva's en de apsara's. Wie de heer van de schatten minacht en hier zonder recht wil spelen, gaat te gronde. Jij minacht hem, en je wilt hier met geweld lotussen weghalen. Hoe kun je dan zeggen dat je de broer van de koning van de dharma bent? Vraag eerst verlof aan de heer van de yaksha's. Drink dan, en neem de bloemen mee. Anders krijg je geen lotus te zien.'

'Ik zie die heer van de schatten hier niet, rakshasa's,' zei Bhima. 'En als ik hem zag, die grote koning, zou ik het hem niet vragen. Koningen vragen niet. Dat is de eeuwige dharma, en de dharma van de kshatriya geef ik nooit op. En dit lotusmeer is ontstaan uit een waterval op de berg. Het ligt niet in het huis

van Kubera. Het is evengoed van alle schepselen als van hem. Wie vraagt bij zoiets wie om iets?'

Hij liep het meer in. Van alle kanten schreeuwden de wachters hem toe dat hij het niet moest doen, en ze scholden hem uit. Hij trok zich er niets van aan en ging verder het water in. Ze hieven hun wapens en kwamen achter hem aan. 'Grijp hem! Bind hem! Hak hem in stukken! We koken Bhimasena en eten hem op!'

Bhima pakte zijn knots, zwaar, met gouden banden beslagen, als de strafstaf van Yama, en hij keerde zich naar hen om. 'Blijf staan!' riep hij, 'blijf staan!'

Met speren en bijlen stormden ze op hem af en sloten hem van alle kanten in. Hij brak hun aanvallen en hun wapens, en aan de oever van het meer doodde hij er meer dan honderd, de voorsten eerst. Tegen zijn kracht en zijn kunde konden ze niet op. Hun aanvoerders waren dood, ze waren geslagen en doorboord, en ze draaiden zich om en vluchtten door de lucht, de Kailasa op.

Bhima ging het meer in om te nemen wat hij wilde. Hij dronk het water, dat als amrita was, en zijn kracht en zijn vuur kwamen helemaal terug. Daarna plukte hij de geurige lotussen.

De gevluchte wachters gingen samen naar Kubera en vertelden hem hoe sterk Bhima in de strijd was geweest. Kubera lachte. 'Laat Bhima voor Draupadi zoveel lotussen nemen als hij wil,' zei hij. 'Ik weet ervan.'

Met verlof van Kubera gingen de wachters terug naar Bhima. Ze zagen hem in dat lotusmeer, alleen, en hij speelde zoals hij wilde.

Het uur van onze kracht

Terwijl Bhima de bloemen verzamelde, kostbare bloemen van de goden, zonder een stofje, stak er bij de anderen, in Badari, een sterke wind op, laag over de grond, ruw om te voelen, die het grind meesleurde en naar een gevecht leek te roepen. Een grote meteoor viel, met een donderslag en een felle gloed. De zon verloor haar licht, haar stralen raakten bedekt, en het werd donker. Er klonk een slag in de lucht, terwijl Bhima ver weg zijn kracht toonde. De aarde beefde, er regende stof, de windstreken werden rood, en de dieren en de vogels krijsten.

'Wie gaat ons overwinnen?' zei Yudhishthira. 'Pandava's, jullie die zo graag vechten, maak je klaar. Uit wat ik zie, maak ik op dat het uur van onze kracht vlakbij is.'

Hij keek om zich heen en zag Bhima niet. Draupadi en de tweeling stonden bij hem. 'Draupadi,' zei hij, 'is Bhima iets groots van plan? Of heeft hij al iets overmoedigs gedaan? Hij houdt van overmoed. Deze voortekenen zijn uit het niets gekomen, overal, en ze voorspellen een grote strijd.'

Draupadi wilde hem geruststellen. 'Die geurige lotus die de wind vandaag bracht, koning, heb ik Bhima uit liefde laten zien. En ik heb tegen hem gezegd: als je er veel vindt, neem ze dan allemaal mee en kom snel terug. Hij is vast naar het noordoosten gegaan om ze voor me te halen.'

'Laten we samen achter Bhima aan gaan, snel,' zei Yudhishthira tegen de tweeling. 'Laat de rakshasa's de brahmanen dragen die moe en zwak zijn. En jij, Ghatotkacha, draag Draupadi. Bhima is ver het woud in, dat is duidelijk. Hij is al lang weg, en hij is zo snel als de wind en als Garuda, de zoon van Vinata, en hij kan opspringen in de lucht en neerkomen waar hij wil. Rakshasa's, met jullie kracht volgen we hem, voordat hij de siddha's, die de Veda spreken, iets misdoet.'

'Goed,' zeiden ze. Ghatotkacha en de andere rakshasa's kenden de plek van Kubera's meer. Met Lomasha erbij namen ze de Pandava's op, en vele brahmanen, en ze gingen op weg.

Al snel zagen ze het lieflijke meer, vol bloeiende lotussen, in een mooi woud. Aan de oever stond Bhima, en om hem heen lagen de gedode wachters van Kubera met hun grote ogen, hun lichamen, armen en dijen verbrijzeld, hun hoofden ingeslagen. Hij hield de knots met beide handen opgeheven, als Yama wanneer de schepselen aan het einde van een tijdperk vergaan. Hij beet op zijn lip en keek strak voor zich uit.

Yudhishthira sloeg zijn armen om hem heen, nog eens en nog eens. 'Wat heb je gedaan, zoon van Kunti? Dit is overmoed, en zoiets is zelfs de goden niet lief. Ik wens je alle goeds. Maar doe zoiets nooit meer, als je mij lief wilt zijn.'

Hij nam de lotussen aan, en ze speelden met zijn allen in dat meer. Even later kwamen de wachters van de tuin, enorme gestalten, met rotsblokken als wapens. Ze zagen de koning van de dharma, de rishi Lomasha, Nakula en Sahadeva en de andere brahmanen, en ze bogen zich diep voor hen neer. Yudhishthira stelde hen gerust. Met medeweten van Kubera bleven de Pandava's een korte tijd op die helling van de Gandhamadana, en ze wachtten op Arjuna.

Op een dag zei Yudhishthira tegen zijn broers, tegen Draupadi en de brahmanen: 'We hebben de tirtha's gezien, en de wouden waar de goden en de rishi's vroeger kwamen. In de hermitages hebben we de verhalen gehoord van

de rishi's en de koninklijke wijzen, en we hebben gebaad met de brahmanen. We hebben de goden vereerd met bloemen en water, en de voorouders met wat er aan wortels en vruchten was. We hebben gebaad in de bergen en in de meren, in de oceaan, in de Sarasvati, de Sindhu, de Yamuna en de Narmada. Voorbij Gangadvara hebben we de Himalaya gezien, de grote jujube Vishala, de hermitage van Nara en Narayana, en dit meer van de goden. Alles heeft Lomasha ons gewezen. Hoe komen we nu bij het huis van Kubera, Bhima? Bedenk een weg.'

Het antwoord kwam van een stem die geen lichaam had. 'Daar kom je niet, van hieruit. Ga terug zoals je gekomen bent, naar Badari, de plek van Nara en Narayana. Van daar ga je naar de hermitage van de koninklijke wijze Vrishaparvan, vol bloemen en vruchten, waar siddha's en charana's komen. Ga verder en woon in de hermitage van Arshtishena. Dan zul je het huis van de heer van de schatten zien.'

Er stak een koele wind op, rein en geurig, en hij liet bloemen regenen. De rishi's, de brahmanen en de prinsen keken omhoog, naar de lucht waar de stem vandaan was gekomen.

'Hiertegen valt niets te zeggen,' zei Dhaumya. 'Laat het zo zijn.'

Yudhishthira nam het woord van de stem aan, en ze gingen terug naar de hermitage van Nara en Narayana.

HOOFDSTUK NEGENTIEN

Een vuur onder as

Ze woonden weer in de hermitage, met de brahmanen, en wachtten op Arjuna, en ze voelden zich er veilig. De rakshasa's waren een tijd weg, en de zoon van Bhima ook.

Al lange tijd was er een rakshasa bij hen die Jatasura heette. Hij gaf zich uit voor een brahmaan, een kenner van de mantra's, die alle wapens kende als geen ander, en hij week nooit van de zijde van de Pandava's. Hij bekeek hun pijlkokers en hun bogen en wachtte op een kans, want hij wilde Draupadi roven. Yudhishthira gaf hem te eten en zorgde voor hem, en hij zag niet dat die gast een vuur onder as was.

Op een dag was Bhima op jacht. De rakshasa zag dat Ghatotkacha en zijn volgelingen naar alle kanten waren uitgezworven, en dat Lomasha en de andere grote rishi's weg waren om te baden en bloemen te plukken. Hij nam een andere gedaante aan, misvormd en reusachtig. Hij griste alle wapens bij elkaar, greep Draupadi en ging ervandoor met drie van de Pandava's. Sahadeva rukte zich met moeite los, trok het zwaard dat Kaushika heette uit de handen van de vijand en riep Bhima, in de richting waarin die gegaan was.

'Je dharma gaat verloren, dwaas,' zei Yudhishthira, terwijl de rakshasa hem wegdroeg, 'en je let er niet eens op. Wie onder de mensen leeft, houdt rekening met de dharma, en zelfs de dieren doen het, en de rakshasa's nog het meest. De rakshasa's zijn de wortel van de dharma, ze kennen de hoogste dharma.

Denk daaraan, en houd je aan de afspraak. De goden, de rishi's, de siddha's en de voorouders, de gandharva's, de yaksha's en de rakshasa's, de vogels en het vee, de wezens die als dier geboren zijn, tot de wormen en de mieren toe: ze leven allemaal van de mensen, en dus leef jij ook van de mensen. Gaat het deze wereld goed, dan gaat het jullie wereld goed, en treurt deze wereld, dan treuren de goden mee. De goden groeien door de offers die men hun volgens de regels brengt.

Wij zijn de hoeders van het rijk, rakshasa, wij beschermen het. Als het rijk niet beschermd wordt, waar komt dan de welvaart vandaan, en het geluk? Een rakshasa mag een koning niet aantasten als die niets misdaan heeft, en wij hebben niets misdaan, menseneter, niet het minste. We eten wat er van de offers aan de goden en aan de gasten overblijft, we buigen voor onze leraren en voor de brahmanen.'

De rakshasa liep door, met Draupadi en de broers op zijn rug, en Yudhishthira bleef tegen hem praten. 'Een vriend verraad je niet, en ook niet wie je vertrouwt, niet wie je te eten gaf en niet wie je onderdak bood. Jij hebt bij ons gewoond, je werd geëerd, en je had het goed. Je hebt ons eten gegeten, en hoe kun je ons dan wegvoeren, jij met je verdorven verstand? Je gedrag is zinloos, je bent zinloos oud geworden, je verstand is zinloos, en zinloos zul je vandaag sterven. Als je slecht bent en geen enkele dharma meer kent, geef ons dan onze wapens terug, vecht, en voer Draupadi weg als je wint. Maar als je dit doet zonder te begrijpen wat je doet, krijg je in deze wereld alleen onrecht en schande. Nu je deze mensenvrouw hebt aangeraakt, rakshasa, heb je gif gedronken dat je eerst in een kruik hebt geschud.'

Toen maakte Yudhishthira zich zwaar. Het gewicht drukte de rakshasa neer, en hij kon niet meer zo snel gaan als eerst.

'Laat die dwaze rakshasa jullie niet bang maken,' zei Yudhishthira tegen Draupadi en Nakula. 'Ik heb zijn vaart gestopt. Bhima, de zoon van de wind, zal niet ver weg zijn. Als hij komt, leeft die rakshasa niet lang meer.'

Sahadeva keek naar de rakshasa, die niet meer wist waar hij heen moest. 'Koning,' zei hij tegen Yudhishthira, 'wat kan een kshatriya beters doen dan in de strijd te sterven, met zijn gezicht naar de vijand, of de vijand te verslaan? We vechten: hij doodt ons, of wij doden hem. Dit is de plaats en het uur, koning: de tijd van de dharma van de kshatriya is gekomen. Of we winnen of vallen, we zullen een goede bestemming vinden. Als de zon vandaag ondergaat terwijl deze rakshasa nog leeft, noem ik mezelf nooit meer een kshatriya.' En tegen de

rakshasa: 'Hé, rakshasa, blijf staan! Ik ben Sahadeva, de zoon van Pandu. Dood mij en neem hen mee, of lig hier dood.'

Terwijl Sahadeva dat zei, verscheen Bhima, met zijn knots in de hand. Hij zag zijn twee broers en Draupadi, hoe ze werden weggedragen, en Sahadeva op de grond, die de rakshasa uitschold. En hij zag de rakshasa, die van zijn weg was afgeraakt en heen en weer liep, zijn verstand door de Tijd getroffen, door het lot tegengehouden.

'Ik had je al door, toen je onze wapens zo bekeek,' zei hij tegen de rakshasa. 'Maar ik nam je niet serieus, en daarom heb ik je toen niet gedood. Je had de gedaante van een brahmaan aangenomen, je zei niets onaangenaams tegen ons, je deed wat ons beviel, en je deed ons geen kwaad. Je was onze gast, in de gedaante van een brahmaan: hoe kon ik je doden, terwijl je niets misdaan had? Wie zo iemand doodt, ook al weet hij dat het een rakshasa is, gaat naar de naraka, het oord van kwelling. En zolang je niet rijp was, kon je niet gedood worden. Vandaag ben je rijp, nu de Tijd, die wonderen doet, je dit verstand heeft gegeven: Draupadi te roven. Je hebt de haak ingeslikt die aan de lijn van de Tijd hangt. Hoe kom je nog weg? Waar je heen wilde, waar je in gedachten al was, daar kom je niet. Je gaat de weg van Baka en Hidimba, die ik gedood heb.'

De rakshasa zette hen allemaal neer en kwam op hem af, door de Tijd gedreven, met trillende lippen. 'Ik was niet verdwaald, ellendeling,' zei hij. 'Ik heb op jou gewacht. Ik heb gehoord van de rakshasa's die jij in de strijd hebt gedood. Vandaag giet ik voor hen jouw bloed uit, als water voor de doden.'

Bhima likte zijn mondhoeken, alsof hij glimlachte van woede. 'Blijf staan!' riep hij, en hij stormde op de rakshasa af, want hij wilde met zijn armen vechten. Ook de rakshasa stormde op hem af, en hij sperde zijn bek open en likte zijn mondhoeken.

Zodra het gevecht begon, sprongen de twee zonen van Madri naar voren, maar Bhima hield hen tegen. 'Ik kan deze rakshasa aan. Kijk maar. Bij mijzelf, bij mijn broers, bij mijn dharma, bij mijn goede daden en mijn offers zweer ik het, koning: ik dood deze rakshasa.'

Ze grepen elkaar bij de armen, Bhima en de rakshasa, en geen van beiden gaf toe. Ze rukten bomen uit en sloegen elkaar ermee, brullend, en met hun dijen braken ze grote bomen, zoals vroeger de broers Vali en Sugriva, de koningen van de apen. Toen er op die plek geen boom meer overeind stond, pakten ze rotsblokken en vochten een tijd met de ruwe, zware stenen. Daarna grepen ze

elkaar weer met hun armen en trokken aan elkaar, en ze sloegen elkaar met hun vuisten, dat het kraakte.

Met zijn vuist, gebald als een slang met vijf koppen, sloeg Bhima de rakshasa uit alle macht in zijn nek. De rakshasa werd slap. Bhima zag het, tilde hem met beide armen op, smeet hem op de grond en verbrijzelde al zijn ledematen. Met zijn elleboog sloeg hij hem het hoofd van de romp. Het hoofd van Jatasura viel neer, met gebeten lippen, besmeurd met bloed.

Bhima ging terug naar Yudhishthira, en de brahmanen prezen hem, zoals de Maruts Indra prijzen.

Niet verder

Na de dood van de rakshasa woonde Yudhishthira verder in de hermitage van Narayana. Op een dag dacht hij aan Arjuna, en hij riep zijn broers en Draupadi bij zich.

'Vier jaar zijn voorbij sinds we zo door de wouden trekken, en het is ons goed gegaan,' zei hij. 'Arjuna heeft afgesproken dat hij rond het vijfde jaar naar de Shveta komt, de koning van de bergen. Hij heeft het zelf tegen me gezegd: "Vijf jaar blijf ik weg, om te leren." Laten we daar op hem wachten. Daar zullen we hem zien, met zijn boog, de Gandiva, terug uit de wereld van de goden, met de wapens.'

Hij riep de brahmanen en vertelde hun waarom ze vertrokken. De asceten liepen rechtsom om hem heen, en ze stemden in. 'Het gaat goed met je, en het zal goed gaan,' zeiden ze. 'Dit leed loopt goed af, en snel. Je kent de dharma. Met de dharma van de kshatriya kom je erdoorheen, en je zult de aarde beschermen.'

Yudhishthira nam hun woorden aan en vertrok, met de brahmanen, zijn broers en Draupadi, gevolgd door Ghatotkacha en zijn rakshasa's, en onder de bescherming van Lomasha. Soms liepen ze, soms werden ze door de rakshasa's gedragen. Met veel zorgen in zijn hoofd trok Yudhishthira naar het noorden, waar het vol leeuwen, tijgers en olifanten was, en hij zag de Mainaka, de voet van de Gandhamadana en de rotsmassa van de Shveta, en hoger en hoger op de berg vele heldere beken. Op de zeventiende dag bereikte hij de heilige hellingen van de Himalaya.

Daar, niet ver van de Gandhamadana, tussen bloeiende bomen bij de watervallen, lag de hermitage van Vrishaparvan, een koninklijke wijze die de dharma

volgde. De Pandava's rustten uit, gingen naar hem toe en groetten hem, en hij ontving hen als zijn eigen zonen. Zeven nachten bleven ze bij hem, en hij eerde hen. Op de achtste dag namen ze afscheid. Ze stelden hem de brahmanen een voor een voor en lieten hen als een toevertrouwd goed bij hem achter, zoals men verwanten achterlaat. Ook hun mooie kleren, hun sieraden en hun offergerei lieten ze in zijn hermitage. Vrishaparvan, die het verleden en de toekomst kende en alle dharma, gaf hun raad als een vader zijn zonen, en hij vertelde hun wat ze op de berg zouden zien. Hij liep een eind met hen mee naar het noorden, vertrouwde hen toe aan de brahmanen die met hen meegingen, gaf hun zijn heilwensen mee, wees hun de weg en keerde terug.

Te voet gingen Yudhishthira en zijn broers verder, langs bergpaden waar veel dieren leefden, en ze sliepen op beboste hellingen. Op de vierde dag bereikten ze de Shveta, een berg rijk aan water, goud en edelstenen. Ze volgden de weg die Vrishaparvan had gewezen, langs de ene berg na de andere, door grotten die bijna niet te begaan waren, en ze kwamen er zonder moeite door. Dhaumya, Draupadi, de broers en de grote rishi Lomasha gingen samen, en niemand bleef achter. Ze kwamen bij de Malyavat, een grote berg vol dieren, vogels en apen, met lotusmeren en grote wouden.

Daarna lag de Gandhamadana voor hen, de berg waar de kimpurusha's wonen, waar siddha's en charana's komen, vol olifanten, leeuwen en tijgers en het gebrul van de sharabha's, de reusachtige dieren van de bergen. Langzaam gingen ze, met Draupadi en de brahmanen die bij hen waren, het woud van de Gandhamadana in, dat was als Nandana, het woud van de goden.

'Kijk, Bhima,' zei Yudhishthira, 'wat een mooie plekken, overal, waar de goden spelen. We zijn gekomen waar geen mens komt. We hebben ons doel bereikt. Kijk die bomen, die in elk seizoen bloeien en vrucht dragen: mango's en granaatappels, jujubes en vijgen, ashoka's, en op de toppen de karnikara's met hun gouden bloemen. Er staat hier geen boom met doornen, en geen boom zonder bloemen. Hoor de pauwen met hun hennen, op de hellingen. Sommige zitten op de takken met hun staart uitgespreid, als kronen in de bomen. Kijk die olifanten met vier slagtanden, wit als lotussen, met hun wijfjes. Ze woelen dat grote meer om, dat de kleur heeft van lapis lazuli. Kijk naar de watervallen, die van de toppen neerstorten, en de ertsen, die de berg rood en goud kleuren. Op de toppen zie je de gandharva's met hun geliefden, samen met de kimpurusha's, zoals Vrishaparvan ons zei. Je hoort liederen en het klappen van de maat, en de

gezangen van de Veda. Kijk naar de Mahaganga, Bhima, de heilige rivier van de goden, met haar ganzen, waar de rishi's en de kinnara's komen.'

Ze konden niet genoeg krijgen van die koning van de bergen. Ten slotte kwamen ze bij de hermitage van de koninklijke wijze Arshtishena, met bloemen en bomen vol vruchten. Hij deed een strenge ascese, hij was mager tot op de botten, je zag zijn aderen, en hij kende de dharma tot op de bodem.

Yudhishthira ging naar hem toe, noemde zijn naam en boog zijn hoofd voor hem. Draupadi, Bhima en de tweeling bogen ook voor de koninklijke wijze en gingen om hem heen staan, en Dhaumya, hun huispriester, groette hem. Met het innerlijk oog dat zijn ascese hem gaf, wist Arshtishena al wie ze waren. 'Ga zitten,' zei hij.

Hij eerde Yudhishthira, en toen die met zijn broers zat, vroeg hij hoe het met hem ging. 'Richt je je hart nooit op een leugen? Leef je naar de dharma? Doe je wat je vader en je moeder toekomt? Eer je al je leraren, de ouden en de geleerden? Laat je je hart niet uitgaan naar slechte daden? Weet je hoe je het goede beloont en het kwade weert, en schep je niet op? Zijn de goede mensen blij met de eer die je hun geeft? Volg je, ook nu je in het woud woont, de dharma?' Hij keek naar Dhaumya. 'Heeft je huispriester geen verdriet om je gedrag? Volg je de weg van je vader en grootvader, met giften, dharma, ascese, reinheid, oprechtheid en geduld? Ga je de weg van de koninklijke wijzen?

Als er in hun geslacht een zoon of een kleinzoon geboren wordt, treuren de voorouders in hun wereld, en ze lachen: wat staat ons te wachten door zijn kwade daden, en wat voor goeds door zijn goede daden? Wie zijn vader en zijn moeder eert, het vuur, zijn leraar, en als vijfde zichzelf, heeft de twee werelden gewonnen.'

'U zegt wat juist is,' zei Yudhishthira. 'Ik doe het zo goed ik kan.'

'Op de dagen van de nieuwe en de volle maan komen hier rishi's door de lucht, die van water en van lucht leven,' zei Arshtishena. 'Dan zie je op de toppen de kimpurusha's met hun geliefden, die elkaar trouw zijn, en de gandharva's en de apsara's in witte zijde, de vidyadhara's met hun kransen, de naga's en de suparna's. Dan hoor je op de top van deze berg grote trommen, kleine trommen en schelpen. Blijf hier, en hoor het van hieruit. Denk er niet aan om erheen te gaan. Verder kun je niet. Dat is de plek waar de goden spelen, en voor mensen is daar geen weg. Een mens die hier ook maar een beetje roekeloos is, haten alle wezens, en de rakshasa's slaan hem. Voorbij de top van deze berg

ligt de weg van de volmaakte rishi's van de goden. Wie uit roekeloosheid verder gaat, doden de rakshasa's met ijzeren spiesen.

Hier verschijnt op die dagen Kubera, die door mensen gedragen wordt, in al zijn pracht, met de apsara's om zich heen. Als hij op de top zit, de heer van alle rakshasa's, kijken alle wezens naar hem. Die top is de tuin van de goden, de danava's, de siddha's en Kubera. Wanneer Tumburu, de gandharva, de heer van de schatten dient, hoor je zijn zang over de hele Gandhamadana. Zulke wonderen ziet en hoort men hier op die dagen.

Blijf hier, Pandava's, tot jullie Arjuna zien, en eet de vruchten en het voedsel van de muni's. Wees hier niet roekeloos, kind. Woon hier zolang je wilt, en ga je gang, en daarna zul je de aarde beschermen.'

Vijf kleuren

'Hoe lang hebben mijn overgrootvaders daar gewoond, in de hermitage van Arshtishena op de Gandhamadana?' vroeg Janamejaya. 'Wat deden ze, die helden, en wat aten ze? Vertel me uitvoerig wat Bhima in de Himalaya heeft gedaan, brahmaan. Hij heeft toch niet opnieuw met de wachters van Kubera gevochten? En hebben ze Vaishravana ontmoet, Kubera, de heer van de schatten? Volgens Arshtishena komt hij daar. Ik krijg er niet genoeg van, van wat zij deden.'

En Vaishampayana vertelde verder.

De Pandava's hielden zich aan wat Arshtishena hun had aangeraden. Ze aten wat de muni's eten, sappige vruchten, en het vlees van herten die ze met zuivere pijlen hadden geschoten, en de honing van de Himalaya, die rein is voor het offer. Het vijfde jaar ging voorbij terwijl ze luisterden naar de verhalen van Lomasha. Ghatotkacha, Bhima's zoon, was met al zijn rakshasa's eerder vertrokken. 'Ik kom wanneer het nodig is,' had hij gezegd.

Vele maanden woonden ze in de hermitage van Arshtishena. Muni's en charana's die hun geloften hielden, kwamen naar hen kijken, en ze praatten met hen over de dingen van de goden.

Na een paar dagen greep Garuda, de koning van de vogels, onverwacht een machtige naga die in het grote meer woonde. De berg beefde en de hoge bomen

braken. Van de top van de berg bracht de wind bloemen naar de Pandava's toe, geurige, mooie bloemen van de goden, in vijf kleuren, en ook Draupadi zag ze.

Bhima zat op een afgelegen plek op de berg. Draupadi koos haar moment en ging naar hem toe.

'Door de wind van Garuda's vleugels vallen er bloemen van vijf kleuren, Bhima, voor de ogen van alle wezens, op de rivier de Ashvaratha. In het Khandava-woud heeft je broer, die zijn woord houdt, de gandharva's, de naga's en de rakshasa's tegengehouden, en Indra zelf. Hij doodde de wezens die met hun begoocheling vochten, en hij kreeg de Gandiva. Ook in jou brandt een groot vuur, en tegen de kracht van je armen is niemand bestand, net zomin als tegen die van Indra. Laat de rakshasa's bang worden voor die armen, laat ze de berg verlaten en naar alle windstreken vluchten. Dan kunnen je vrienden zonder angst de top van deze berg zien, met al zijn bonte bloemen. Daar heb ik al lang mijn zinnen op gezet, Bhima: ik wil die top zien, en ik reken op jouw armen.'

Bhima voelde het als een verwijt, en hij verdroeg het niet, zoals een goede stier een slag niet verdraagt. Hij was groot en trots, met rode ogen en brede schouders, en zijn huid had de glans van goud. Hij greep zijn boog met de gouden rug, zijn zwaard en zijn pijlkokers, en hij nam zijn knots. Zonder angst en zonder aarzelen ging hij de berg op, en Draupadi keek hem na.

Hij kwam bij een ruw pad waar maar één man over kon, en hij klom naar een top die zo hoog was als vele palmbomen op elkaar. Boven zag hij het verblijf van Kubera: huizen van goud die blonken als kristal, binnen een gouden muur die glansde van alle edelstenen, met tuinen, torens en poorten, en vaandels die in de wind wapperden, en overal dansende vrouwen. Met gebogen arm leunde Bhima op het uiteinde van zijn boog, en hij keek lang naar de stad van de heer van de schatten. Een zachte wind, die alle geuren van de Gandhamadana meedroeg, streek over de top, en er stonden bomen in alle kleuren, met bonte bloesemtrossen.

Hij had zijn leven al opgegeven. Met knots, zwaard en boog in zijn handen stond hij daar en verroerde zich niet. Toen blies hij op zijn schelp, zodat de haren van zijn vijanden overeind gingen staan. Hij liet zijn boogpees dreunen en sloeg met zijn handen op zijn armen, en alle wezens raakten in verwarring. Opgeschrikt stormden de wachters van Kubera op het geluid af, yaksha's en rakshasa's en gandharva's, met knotsen en zwaarden, speren en bijlen in hun handen.

Het gevecht begon. Met zijn pijlen sneed Bhima de speren en bijlen door die de reuzen op hem wierpen, en hij doorboorde wie in de lucht en op de grond tegen hem schreeuwde. Van alle kanten viel er een regen van bloed op hem neer. Afgehakte lichamen en hoofden vielen op de grond, getroffen door de pijlen uit Bhima's armen. Ze dreigden, maar Bhima wankelde niet. Toen er aan hun lijf geen plek meer heel was, schreeuwden ze het uit, gooiden hun knotsen en spiesen neer en vluchtten naar het zuiden.

Daar stond een rakshasa met een spies en een knots in de hand, breed van borst en met sterke armen: Maniman, de heer van de rakshasa's en een vriend van Kubera. Hij wilde laten zien wie daar het bevel had en wat hij kon. Hij keek naar de vluchtenden en zei, met iets van een glimlach: 'Met zovelen, en verslagen door één mens. Wat gaan jullie straks zeggen tegen de heer van de schatten, als jullie bij zijn huis komen?'

Hij keerde om en stormde met speer, spies en knots op Bhima af. Bhima schoot drie pijlen met weerhaken in zijn flank. Maniman zwaaide een zware knots rond en wierp haar naar Bhima. Bhima schoot er pijlen op af, op steen gewet, maar ze kaatsten allemaal af en konden haar vaart niet breken. Hij kende de regels van het gevecht met de knots, en hij liet de slag langs zich heen gaan. Op datzelfde ogenblik wierp de rakshasa een ijzeren speer met een gouden schacht. Met een donderend geluid, in vlammen, sloeg de speer door Bhima's rechterarm en viel op de grond.

Zwaar gewond greep Bhima zijn knots, met gouden platen beslagen, waar zijn vijanden bang voor werden, en hij stormde schreeuwend op Maniman af. Maniman greep een vlammende spies en wierp hem met een luide kreet naar Bhima, en Bhima brak de spies met de kop van zijn knots. Midden op het slagveld sprong hij de lucht in, zwaaide de knots rond en wierp haar met een brul. Als de bliksem die Indra werpt, zo snel als de wind, trof de knots de rakshasa, doodde hem en sloeg in de grond.

Alle wezens zagen Maniman liggen, die zo sterk was geweest. Wie van de wachters nog over was, vluchtte met kreten van angst naar het oosten.

De aanleiding

In de grotten van de berg weerklonk het lawaai van alle kanten. Yudhishthira hoorde het, en de tweeling, en Dhaumya, Draupadi, de brahmanen en hun

vrienden, en geen van hen zag Bhima. Ze werden onrustig. De drie broers lieten Draupadi bij Arshtishena achter, namen hun wapens en klommen samen de berg op.

Op de top keken ze rond, en ze zagen Bhima staan. Om hem heen lagen de wachters die hij geveld had, reusachtig, sommige nog stuiptrekkend, andere al zonder leven. Met zijn knots, zijn zwaard en zijn boog in de hand straalde hij als Indra wanneer hij in de strijd alle danava's heeft gedood. Zijn broers omhelsden hem en gingen bij hem zitten.

Yudhishthira keek naar het huis van Kubera en naar de doden, en hij zei tegen Bhima, die naast hem zat:

'Of het nu uit overmoed was of uit verblinding, Bhima, dit is een kwade daad. Het past niet bij je, zoals een leugen niet past in de mond van een muni. Wat een koning tegenstaat, doe je niet, zeggen wie de dharma kennen, en wat jij hier gedaan hebt, staat de goden tegen. Overmoed is zelfs de goden niet lief. Wie geen acht slaat op dharma en voorspoed en zijn hart op het kwaad richt, plukt daar de vrucht van. Doe het nooit meer, als je mij lief wilt zijn.'

De wachters die Bhima had laten leven, kwamen intussen samen bij het huis van Kubera aan. Ze hadden hun wapens neergegooid, ze waren uitgeput, hun kleren waren besmeurd met bloed en hun haar hing los, en ze schreeuwden het uit.

'Al uw voorvechters zijn dood, heer van de schatten,' zeiden ze, 'de rakshasa's die met knotsen, zwaarden en speren vechten. Een mens is met geweld de berg op gekomen en heeft in zijn eentje alle Krodhavasha's gedood, de scharen die uw berg bewaken. De voornaamste van de rakshasa's en de yaksha's liggen daar, zonder leven. Hij heeft de berg genomen, en ons heeft hij laten gaan. Uw vriend Maniman is dood. Een mens heeft dat gedaan. Doe nu wat er gedaan moet worden.'

Het was de tweede keer dat Bhima zijn grens overschreed. Kubera's ogen werden rood. 'Wat!' zei hij. 'Span in!'

Ze spanden paarden uit het land van de gandharva's voor zijn wagen, die zo donker was als een wolk en zo hoog als een bergtop. In het tuig hinnikten de paarden naar elkaar, alsof ze de overwinning al aankondigden. Kubera steeg op en vertrok, terwijl de goden en de gandharva's zijn lof zongen. Duizenden yaksha's volgden hem, gewapend en met hun zwaarden omgegord, en ze vlogen door de lucht naar de Gandhamadana.

De Pandava's zagen de heer van de schatten komen. Kubera zag de zonen van Pandu met hun bogen en hun zwaarden in de hand, en hij dacht aan het werk van de goden. Zijn gevolg streek als een zwerm vogels neer op de top en ging dicht bij hen staan, rustig, want het zag dat Kubera de Pandava's goedgezind was.

Yudhishthira en Nakula en Sahadeva bogen voor Kubera. Ze voelden zich alsof zij iets misdaan hadden, en met gevouwen handen stonden ze om hem heen. Kubera ging zitten op de Pushpaka, zijn prachtige zetel met bonte randen, die Vishvakarma, de bouwmeester van de goden, voor hem had gemaakt. Rondom zat zijn gevolg, reusachtig, met oren als pinnen, en honderden gandharva's en scharen van apsara's.

Bhima stond daar met een mooie gouden krans op zijn hoofd, met zijn pijlen, zijn zwaard en zijn boog in de hand, en hij keek Kubera aan. Hij was gewond, maar ook nu was hij niet bang en niet moe.

Kubera zag dat Bhima scherpe pijlen pakte en wilde vechten, en hij zei tegen Yudhishthira:

'Alle wezens weten dat jij het goede zoekt voor alle wezens. Woon zonder angst met je verwanten op deze top. Wees niet boos op Bhima. De Tijd had hen al gedood. Je broer was alleen de aanleiding. Je hoeft je ook niet te schamen voor wat hij in zijn overmoed heeft gedaan. De goden hebben de ondergang van deze yaksha's en rakshasa's lang geleden gezien. Ik ben niet boos op Bhima. Ik ben tevreden over hem: met deze daad van Bhima was ik al tevreden voordat hij gebeurde.'

Daarna richtte hij zich tot Bhima. 'Het zit me niet dwars, kind, wat je in je overmoed voor Draupadi gedaan hebt, al sloeg je geen acht op mij en op de goden en vertrouwde je alleen op de kracht van je armen. Ik ben er dankbaar voor, want vandaag ben ik vrij van een zware vloek. Lang geleden heeft Agastya, de grote rishi, me in zijn woede vervloekt om een misstap. Jou valt hier niets te verwijten.'

'Waarom heeft Agastya, de rishi die de oceaan heeft leeggedronken, u vervloekt, Gezegende?' vroeg Yudhishthira. 'Ik wil weten wat de oorzaak was. En het verbaast me dat zijn woede u niet meteen heeft verbrand, met uw leger en uw gevolg.'

'Er was een beraad van de goden in Kushavati, koning,' zei Kubera, 'en ik ging erheen met driehonderd mahapadma's yaksha's, een ontelbaar leger. Onderweg zag ik Agastya aan de oever van de Yamuna, waar het vol vogels was

en de bomen bloeiden. Hij deed een zware ascese. Hij stond met zijn armen omhoog en zijn gezicht naar de zon, en hij gloeide als een opgestookt offervuur. Maniman, mijn vriend, de stralende heer van de rakshasa's, vloog door de lucht, en uit domheid en hoogmoed spuwde hij op het hoofd van de grote rishi.

Agastya keek naar mij, alsof hij met zijn woede alle windstreken verbrandde. "Deze slechte vriend van jou heeft mij geminacht," zei hij, "en hij heeft mij onder jouw ogen beledigd, heer van de schatten. Daarom zal hij met dit leger van jou door een mens worden gedood. En jij, dwaas, jij zult lijden om je gedode soldaten, en als je die mens ziet, ben je vrij van dit kwaad. Maar wie van je leger jouw bevel volgt, met zijn zonen en kleinzonen, die treft deze vloek niet. Ga."'

Bhima hield zijn pijlen nog in de hand, en Kubera ging verder tegen Yudhishthira: 'Standvastigheid, bekwaamheid, de juiste plaats en de juiste tijd, en moed: dat zijn de vijf dingen waar alles in de wereld van afhangt. In het krita-tijdperk, het eerste en volmaakte van de vier, waren de mensen standvastig en bekwaam, ieder in zijn eigen werk, en ze wisten hoe en wanneer ze hun moed moesten tonen. Een kshatriya die standvastig is, plaats en tijd kent en alle regels van de dharma, regeert de aarde. Wie zo handelt, krijgt roem in deze wereld en na zijn dood een goede bestemming. Indra, de doder van Vritra, wachtte op de juiste plaats en de juiste tijd, toonde toen zijn moed, en zo kreeg hij met de Vasu's het koningschap in de hemel van de goden. Maar wie uit drift zijn val niet ziet, wie het kwaad volgt en het ene werk niet van het andere weet te onderscheiden, wie de tijd niet kent en zich in overmoed stort, die gaat hier en na zijn dood ten onder.

Deze Bhima kent de dharma niet. Hij is trots, hij heeft het verstand van een kind, hij verdraagt niets en hij is nergens bang voor. Houd hem in toom, en houd hem tegen als hij hier op de berg weer overmoedig wordt.

Ga terug naar de hermitage van Arshtishena, de koninklijke wijze, en woon daar zonder verdriet en zonder angst de donkere helft van de maand. Op mijn bevel zullen de bewoners van Alaka, mijn stad, je beschermen, met de gandharva's, de yaksha's en de rakshasa's en allen die in de bergen wonen, en deze brahmanen met jou. Wie in deze wouden leeft, zal jullie voortaan zien, jullie dienen en jullie beschermen, en mijn dienaren zullen jullie veel lekker eten en drinken brengen. Arjuna is de eigen zoon van Indra, Bhima die van Vayu, de god van de wind, jij die van Dharma, uit de verbintenis met de god geboren, en de tweeling die van de Ashvins. Daarom moet ik jullie hier ook beschermen.

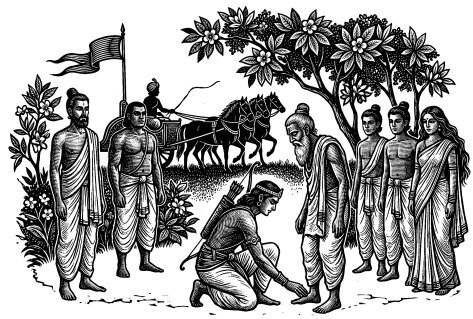
Met Arjuna, de broer die na Bhima geboren is, gaat het goed, daar in de hemel van de goden. Van zijn geboorte af is alles in hem wat in de wereld als het hoogste geldt: zelfbeheersing, vrijgevigheid, standvastigheid en het hoogste vuur. Uit verblinding doet hij niets laakbaars, en niemand onder de mensen zegt van hem dat hij gelogen heeft. Goden, voorouders en gandharva's eren hem, en in het huis van Indra leert hij de wapens. En Shantanu, de grootvader van je vader, die alle koningen naar de dharma aan zich onderwierp en aan de Yamuna zeven grote offers bracht, is blij met Arjuna, daar in de wereld van Indra. Hij heeft de hemel van de goden gewonnen, en hij vraagt hoe het met je gaat.'

Bhima legde zijn speer, zijn knots, zijn zwaard en zijn boog neer en boog voor Kubera.

'Breek de trots van je vijanden,' zei Kubera tegen hem, 'en wees de vreugde van je vrienden. Woon in jullie mooie huizen hier, Pandava's. Mijn yaksha's zullen jullie brengen wat jullie wensen. Arjuna komt snel terug, meester van de wapens, door Indra zelf gezonden.'

Toen vertrok de heer van de schatten. Zijn gevolg ging met hem mee, met duizenden, op wagens met kleden en edelstenen. Op weg naar zijn huis maakten zijn paarden een geluid als van vogels die in de lucht vliegen, en ze joegen voort, alsof ze de wolken meetrokken en de wind opdronken.

Op zijn bevel werden de lichamen van de wachters van de top gesleept. De Pandava's sliepen die nacht zonder zorgen in de huizen op de top, en wie van de wachters over was, eerde hen.

HOOFDSTUK TWINTIG

Behalve onsterfelijkheid

Het wiel van de Tijd

Bij zonsopgang, toen hij zijn ochtendriten had verricht, kwam Dhaumya met Arshtishena naar de Pandava's. Ze bogen tot aan de voeten van Arshtishena en van Dhaumya, en met gevouwen handen eerden ze alle brahmanen. Dhaumya nam Yudhishthira bij zijn rechterhand, keek naar het oosten en zei:

'Daar ligt de Mandara, de koning van de bergen, en hij strekt zich uit over de aarde tot aan de oceaan. Indra en Kubera bewaken die windstreek, met haar bergen en wouden. Daar wonen ze, zeggen de rishi's die de dharma kennen, en daar vereren de mensen de zon wanneer hij opkomt, en de rishi's, de siddha's, de sadhya's en de goden met hen.'

Hij draaide zich met Yudhishthira naar het zuiden. 'Daar woont Yama, de koning die de dharma volgt en over alles heerst wat ademt, in de windstreek waar de doden heen gaan. Daar ligt Samyamana, het huis van de koning van de doden.

En de berg in het westen noemen de wijzen de Asta. Daar komt de zon tot rust, gedragen door de waarheid. In die berg en in de grote oceaan woont koning Varuna, en hij beschermt de wezens.'

Daarna keerde hij zich met hem naar het noorden, en Yudhishthira keek omhoog. 'Daar staat de grote Meru, die de hele windstreek verlicht, de toevlucht van wie het brahman kent, de allerhoogste werkelijkheid. Daar is de zaal van Brahma, en daar woont hij, de Grootvader, die alles voortbrengt wat beweegt en wat stilstaat. Ook de zonen die uit Brahma's geest geboren zijn, met Daksha als de zevende, hebben daar hun plaats, en daar gaan de zeven rishi's van de goden onder en weer op, met Vasishtha als de eerste. Kijk naar die top van de Meru, zonder een stofje: daar zit de Grootvader met de goden die hun voldoening in het Zelf vinden.

Voorbij de zaal van Brahma straalt een hogere plaats, die van Narayana, de god zonder begin en zonder einde, die men de oergrond van alle wezens noemt. Zelfs de goden zien haar alleen met moeite. Ze is feller dan de zon en het vuur, en goden en danava's kunnen er niet in kijken. Ten oosten van de Meru ligt ze. Daar komen zelfs de brahmaanse rishi's niet, en de andere grote rishi's nog minder, alleen de yati's, de asceten die zich volkomen bedwingen. Als het licht van de sterren daar komt, schijnt het niet meer: daar straalt alleen hij. De yati's gaan daar naar Narayana, uit toewijding, met de hoogste ascese en gezuiverd door goede daden. Volmaakt in de yoga, vrij van duisternis en verblinding, gaan ze erheen, en ze keren niet terug naar deze wereld. Die plaats staat vast, ze vergaat niet en verandert niet. Ze is altijd van hem, de Heerser. Buig hier, Yudhishthira.'

Yudhishthira boog, en Dhaumya ging verder.

'Elke dag gaan de zon en de maan rechtsom om deze Meru heen, en alle sterren ook. De zon verdrijft het duister en neemt al het licht met zich mee. Als hij is ondergegaan en de schemering voorbij is, neemt hij de weg naar het noorden, en langs de Meru komt hij weer, met zijn gezicht naar het oosten. Ook Soma, de maan, gaat met de sterren rond, en hij verdeelt de maand bij de dagen van de nieuwe en de volle maan, en daarna keert hij terug naar de Mandara. Wanneer de zon de kou wil brengen, gaat hij naar het zuiden, en de winter komt over alle wezens. Op de terugweg neemt hij het vuur van alles wat beweegt en wat stilstaat in zich op, en dan overvallen zweet, vermoeidheid en slaap de mensen. Daarna geeft hij, langs een weg die niemand kan aanwijzen, het vuur terug als regen, en met regen, wind en warmte laat hij alles weer groeien.

Zo draait de zon onvermoeid het wiel van de Tijd, en hij trekt alle wezens met zich mee. Zijn gang houdt nooit op. Hij deelt de wezens hun levensduur

en hun daden toe, en hij brengt dag en nacht voort, en de kleinste delen van de tijd.'

De broers woonden op de Gandhamadana en hielden hun geloften, en ze verlangden ernaar Arjuna te zien. Gandharva's en grote rishi's kwamen bij hen op bezoek. De Pandava's zagen de hellingen van de berg vol bloemen, waar de pauwen riepen, en de lotusmeren die Kubera zelf had aangelegd, met eenden en ganzen tussen de lotussen. Ze trokken steeds rond, maar de top van de berg, met zijn reuzenbomen en de wolken eromheen, konden ze niet bevatten. Door de gloed van de berg zelf en de kracht van de kruiden die er groeiden, was er geen verschil tussen dag en nacht, en daar zagen ze de zon opkomen en ondergaan.

Ze reciteerden de Veda, ze verrichtten hun riten, ze hielden zich aan de dharma en aan hun geloften, en ze wachtten op de komst van de man die zijn woord hield. Ze wensten elkaar toe dat Arjuna snel zou terugkomen, meester van de wapens, en dat ze hier dan samen blij zouden zijn, en ze legden zich toe op ascese en yoga. Ze dachten steeds aan hem, en elke dag en elke nacht duurde voor hen een jaar. Sinds hij met Dhaumya's verlof zijn haar in strengen had gebonden en uit het Kamyaka-woud was vertrokken, op bevel van zijn broer, hadden ze geen vreugde meer gekend. Zo kwamen ze moeizaam een maand door.

Arjuna had intussen vijf jaar in het huis van Indra gewoond, en van de koning van de goden had hij alle wapens van de goden gekregen. Hij boog voor Indra, liep rechtsom om hem heen en nam afscheid, en hij ging op weg naar de Gandhamadana.

Als een dienaar

Op een dag, terwijl ze aan Arjuna dachten, zagen ze plotseling de wagen van Indra komen. Matali mende hem. De wagen glansde als de bliksem en zette de lucht in een gloed. Daarop zat Arjuna, met een diadeem op zijn hoofd, met kransen en nieuwe sieraden.

Hij stapte van de wagen op de berg. Eerst boog hij tot aan de voeten van Dhaumya, toen tot aan die van Yudhishthira, en daarna tot aan de voeten van Bhima, en de tweeling bogen voor hem. Hij liep naar Draupadi en stelde haar gerust, en ten slotte ging hij nederig bij zijn oudste broer staan en prees de koning.

Ze liepen rechtsom om de wagen heen waarmee Indra, de doder van Namuchi, zeven scharen van de zonen van Diti had verslagen. Matali eerden ze zoals ze de koning van de goden zelf zouden eren, en ze vroegen hem hoe het met alle goden ging. Hij groette hen, gaf hun raad zoals een vader zijn zonen, en keerde met de wagen terug naar Indra.

Toen hij weg was, gaf Arjuna de kostbare sieraden die hij van Indra had gekregen aan Draupadi, zijn geliefde. Hij ging zitten te midden van zijn broers en van de brahmanen.

'Van Indra heb ik de wapens geleerd,' zei hij, 'van Vayu en van Shiva zelf. En door mijn gedrag en mijn aandacht waren alle goden met Indra tevreden over mij.' Meer vertelde hij die avond niet over zijn tijd bij de goden, en die nacht sliep hij gerust bij de zonen van Madri.

's Ochtends gingen Arjuna en zijn broers naar Yudhishthira, de koning van de dharma, en ze groetten hem. Op dat moment klonk er hoog in de lucht, waar de goden wonen, het geluid van instrumenten, het ratelen van wagenwielen en het luiden van bellen, en alle wilde dieren en alle vogels riepen, ieder op zijn eigen manier. Gandharva's en apsara's kwamen van alle kanten in hun wagens, en ze volgden de koning van de goden. Indra stond op een wagen met een gouden tuig, getrokken door voskleurige paarden, en de wagen dreunde als een onweerswolk. Bij de zonen van Pritha stapte de god met de duizend ogen af.

Yudhishthira ging hem met zijn broers tegemoet, en hij eerde hem volgens de regels. Arjuna boog zich voor Indra neer, en daarna stond hij gebogen bij de koning van de goden, als een dienaar. Yudhishthira zag zijn broer daar staan, nederig, met zijn haar in strengen, zuiver en vol ascese, en hij leefde op.

'Jij zult deze aarde regeren, koning, zoon van Pandu,' zei Indra tegen hem. 'Ik wens je alle goeds. Ga terug naar de hermitage in het Kamyaka-woud. Alle wapens heeft Arjuna van mij gekregen, en hij heeft er zijn best voor gedaan. Hij heeft mij een dienst bewezen. De drie werelden samen kunnen hem niet verslaan.' Toen ging Indra terug naar de hemel van de goden, en de grote rishi's zongen zijn lof.

'Wie deze ontmoeting van Indra met de zonen van Pandu in het huis van de heer van de schatten met aandacht voordraagt,' zei Vaishampayana, 'en een jaar lang leeft als brahmacharin, in onthouding, zoals een leerling van de Veda, beheerst en trouw aan zijn geloften, die leeft honderd jaar, zonder hindernis en gelukkig.'

Behalve onsterfelijkheid

Toen Indra weg was, kwam Arjuna met zijn broers en met Draupadi naar Yudhishthira toe, en hij boog voor hem. Yudhishthira rook aan zijn hoofd.

'Hoe is die tijd in de hemel van de goden voor je voorbijgegaan, Arjuna? Hoe heb je de wapens gekregen? Hoe heb je Indra gezien, en de god die de Pinaka draagt, en hoe heb je ze tevreden gesteld? Indra zei dat je hem een dienst hebt bewezen. Wat heb je dan voor hem gedaan? Ik wil het allemaal horen.'

En Arjuna vertelde.

Ik had de kennis in me opgenomen die jij me had gegeven, de Pratismriti, en op jouw bevel ging ik het woud in. Van Kamyaka trok ik naar de Bhrigutunga, de rots van Bhrigu, en daar begon ik met mijn ascese. Na één nacht zag ik op de weg een brahmaan. 'Waar ga je heen, zoon van Kunti?' vroeg hij. 'Zeg het me.' Ik vertelde het hem, en hij eerde me. 'Leg je toe op de ascese,' zei hij. 'Dan zul je binnenkort de koning van de goden zien.'

Op zijn woord klom ik de besneeuwde berg op, en ik deed ascese. De eerste maand at ik wortels en vruchten, de tweede maand leefde ik van water, de derde at ik niets, en de vierde maand stond ik met mijn armen omhoog. Mijn levenskracht nam niet af, en dat leek me een wonder.

Toen de vierde maand voorbij was, op de eerste dag van de vijfde, kwam er een wezen naar me toe in de gedaante van een zwijn. Het woelde de aarde om met zijn snuit en zijn poten en rolde zich telkens om. Achter het zwijn kwam een ander wezen, groot, in de gedaante van een Kirata, een jager uit de bergen, en een stoet vrouwen volgde hem. Ik nam mijn boog en mijn twee kokers die nooit leeg raken, en ik schoot een pijl op het zwijn. Op hetzelfde moment spande de Kirata zijn sterke boog en trof het nog harder, en het was alsof hij mijn hart deed beven.

'Ik had het eerst,' zei hij. 'Waarom heb je erop geschoten, tegen de regel van de jacht? Blijf staan.'

De reus stormde op me af, en we bedekten elkaar met pijlen. Ik schoot pijlen met vlammende punten, waarover ik mantra's had uitgesproken, en hij werd honderd gestalten, en duizend. Ik schoot op al die lichamen, en ze werden weer één, en weer schoot ik. Hij werd klein met een groot hoofd, en groot met een klein hoofd, en toen hij weer één was, kwam hij op me af. Met pijlen kon ik hem niet aan, en ik nam het wapen van Vayu, de god van de wind. Maar ik

kon hem er niet mee doden. Hij sloeg het af, en ik stond versteld. Ik overstelpte hem met nog meer wapens: het wapen dat Sthunakarna heet, het ijzeren net, de pijlenregen, het wapen van de berg en de regen van stenen. Hij lachte en slokte ze allemaal op.

Toen alle wapens gedoofd waren, riep ik het wapen van Brahma op. Vlammende pijlen hoopten zich van alle kanten om hem heen, en terwijl ik hem met dat grote wapen bedolf, werd hij groter. De wereld gloeide van het vuur dat van mij uitging, en de windstreken en de lucht stonden in lichterlaaie. Maar in een ogenblik vernietigde hij ook dat wapen. Nu ook het wapen van Brahma geslagen was, werd ik bang, heel bang. Ik greep mijn boog en mijn twee kokers en viel hem aan, en ook die wapens at hij op.

Zonder wapens worstelden we met onze armen. We sloegen elkaar met vuisten en met de vlakke hand, en hij wierp me neer. Ik viel op de grond en bewoog niet meer. Lachend verdween hij, met de vrouwen, voor mijn ogen. Even later stond hij er weer, in zijn eigen gestalte, die van een god: Shiva, met de stier in zijn vaandel en met Uma, zijn vrouw, naast zich. Hij kwam op het strijdveld naar me toe, de drietand in zijn hand, en zei: 'Ik ben tevreden.'

Hij nam mijn boog en mijn twee kokers met de pijlen die nooit opraken, en hij gaf ze me terug. 'Kies een gunst, zoon van Kunti. Wat kan ik voor je doen? Zeg me wat er in je hart leeft, en ik geef het je. Behalve onsterfelijkheid: zeg me wat je wilt.'

Ik vouwde mijn handen, en met mijn gedachten bij de wapens boog ik mijn hoofd voor hem. 'Als u mij goedgezind bent,' zei ik, 'dan is dit de gunst die ik wens: ik wil alle wapens kennen die er bij de goden zijn.'

'Die geef ik je,' zei de god met de drie ogen. 'Mijn eigen wapen, het wapen van Rudra, zal je dienen.' En hij gaf me de Pashupata. 'Maar je mag het nooit op mensen gebruiken,' zei hij. 'Alleen als je zwaar in het nauw zit, Arjuna, of om wapens af te weren, mag je het gebruiken.' Hij gaf me verlof, en ik ging daar zitten. Voor mijn ogen verdween de god.

Door zijn gunst sliep ik die nacht vredig op die plek. De volgende ochtend, toen ik mijn ochtendriten had verricht, zag ik de brahmaan weer die ik eerder had gezien, en ik vertelde hem dat ik de grote god had ontmoet.

'Je hebt de grote god gezien zoals niemand anders hem ziet,' zei hij. 'Nu zul je alle hoeders van de wereld ontmoeten, Yama en de anderen, en je zult de koning van de goden zien, en hij zal je wapens geven.' Hij sloeg zijn armen om me heen, nog eens en nog eens, en hij ging weg, waarheen hij wilde.

Die middag kwamen de hoeders van de wereld, Kubera en Yama, Varuna en Indra, ieder op zijn plaats. 'Om het werk van de goden te volbrengen heb je Shiva gezien,' zeiden ze. 'Neem nu ook van ons wapens aan.' Ik boog voor hen en nam hun wapens aan, en ze gingen terug.

Indra stond op zijn wagen, en hij glimlachte. 'Al voordat je hier kwam, Arjuna, wist ik van je. Nu laat ik me aan je zien. Je zult naar de hemel van de goden gaan, en Matali zal je brengen.'

'Wees mij goedgezind,' zei ik tegen hem. 'Ik kies u tot mijn leraar, om de wapens.'

'Als je de wapens kent, kind, zul je wrede dingen doen. Maar goed: bereik het doel waarvoor je ze wilt hebben.'

'Ik zal de wapens van de goden nooit op mensen gebruiken,' zei ik, 'behalve om wapens af te weren. Geef me die wapens, koning van de goden, dan zal ik later de werelden winnen die met de wapens te winnen zijn.'

'Ik zei dat om je op de proef te stellen, Arjuna,' zei Indra. 'Wat je nu zegt, past bij mijn zoon. Kom naar mijn huis en leer daar alle wapens, ook die ik zelf heb.'

Hij verdween, en de wagen van Indra kwam, door Matali gemend. 'Indra wil je zien,' zei Matali. 'Je bent er klaar voor, doe nu het hoogste werk. Kom de werelden zien van wie goed hebben gedaan, en ga met je lichaam naar de wereld van de goden.'

Ik nam afscheid van de besneeuwde berg, liep er rechtsom omheen en stapte op de wagen. Matali kende de paarden, en hij dreef ze aan, zo snel als de gedachte en de wind. Terwijl de wagen slingerde, keek hij me aan. 'Dit is vreemd,' zei hij. 'Dat heb ik nog nooit gezien. Zelfs de koning van de goden heb ik bij de eerste ruk van de paarden zien wankelen, en jij blijft staan. Die kracht van je gaat die van Indra te boven.'

Hij liet me de wouden van de goden zien, en Amaravati, de stad van Indra. Alle scharen van de goden gaven me kracht, roem en vuur, en de overwinning in de strijd. Ik stond met gevouwen handen voor Indra, en hij gaf me de helft van zijn zetel.

Chitrasena, de zoon van Vishvavasu, werd mijn vriend, en hij leerde me de hele kunst van de gandharva's. Ik minachtte die kunst niet en maakte me haar goed eigen, maar mijn aandacht bleef bij de wapens, en Indra was blij dat ik dat wilde.

Toen ik de wapens beheerste en Indra me vertrouwde, legde hij zijn beide handen op mijn hoofd. 'Nu kunnen zelfs de scharen van de goden je in de strijd niet verslaan,' zei hij, 'laat staan de mensen op aarde. Je bent waakzaam en bekwaam, je spreekt de waarheid en je bedwingt je zinnen. Vijftien wapens heb je gekregen, met de vijf manieren om ermee om te gaan: je weet hoe je ze loslaat, hoe je ze terughaalt en hoe je ze opnieuw loslaat, wat je doet als er iets misgaat, en hoe je ze afweert. Nu is de tijd gekomen voor de gurudakshina, het geschenk dat een leraar toekomt. Beloof me dat je het zult brengen. Dan zeg ik je wat het is.'

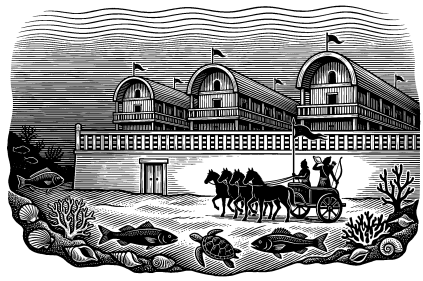
'Als ik het kan,' zei ik, 'beschouw het dan als gedaan.'

Indra lachte. 'Er is in de drie werelden niets wat jij niet kunt. Er zijn danava's die Nivatakavacha's heten, mijn vijanden. Ze wonen in een vesting in de schoot van de oceaan, drie koti's van hen, dertig miljoen, allemaal gelijk van gestalte, van kracht en van glans. Dood hen daar, zoon van Kunti. Dat is je gurudakshina.'

Hij gaf me zijn wagen, met Matali en met paarden met haren als pauwenveren. Hij bond deze diadeem op mijn hoofd, hij gaf me sieraden zoals de zijne en dit harnas, dat niets kan doorboren, en hij zette deze pees op de Gandiva, die nooit slijt. Ik vertrok op die wagen, waarmee de koning van de goden eens Bali versloeg, de zoon van Virochana. Alle goden werden wakker van het geluid, en ze dachten dat ik Indra was en kwamen op me af. 'Wat ga je doen, Arjuna?' vroegen ze.

'Ik ben op weg om de Nivatakavacha's te doden,' zei ik. 'Wens me het goede.'

Ze prezen me, zoals ze Indra prijzen. 'Met deze wagen heeft Indra in de strijd ontelbare daitya's verslagen,' zeiden ze. 'Met deze wagen zul jij de Nivatakavacha's overwinnen, zoals Indra vroeger. En hier is de beste van alle schelpen: daarmee zul je de danava's verslaan.' De goden gaven me de schelp Devadatta, die in het water geboren is, en ik nam haar aan, voor de overwinning, terwijl ze mijn lof zongen. Met die schelp trok ik naar de woonplaats van de danava's, om te vechten.

HOOFDSTUK EENENTWINTIG

De stad in de zee

En Arjuna vertelde verder.

Overal waar ik langskwam, prezen de grote rishi's me, en ik zag de oceaan, waar alle wateren samenkomen, die nooit vergaat. Golven vol schuim rezen op en vielen uiteen, alsof er bergen voortbewogen. Er voeren schepen, vol edelstenen. Timingila's, reusachtige zeedieren, en schildpadden en makara's lagen onder water als rotsen. Schelpen glansden op de bodem, zoals sterren 's nachts achter een dunne wolk. Edelstenen dreven in hopen rond, en er draaide een woeste wind.

Voorbij die oceaan zag ik dichtbij de stad van de daitya's liggen, vol danava's. Matali dook met de wagen omlaag, naar de bodem, en hij stormde op de stad af, zodat ze dreunde van het geraas. De danava's hoorden het, en ze dachten dat ik de koning van de goden was. Ze schrokken. Ze grepen hun wapens, ze sloten de poorten en bewaakten de stad, en er was niemand meer te zien.

Ik nam mijn schelp, deze hier, Devadatta, die zo luid klinkt, ging dicht bij de stad van de asura's staan en blies er langzaam op. Het geluid vulde de lucht en kaatste terug, en zelfs de grootste wezens werden bang en verborgen zich. Daarop kwamen de Nivatakavacha's naar buiten, van alle kanten, de zonen van Diti, gepantserd en gewapend.

Matali overlegde lang welke weg hij met de wagen zou nemen, en toen dreef hij de paarden over vlakke grond. Ze gingen zo snel dat ik niets meer zag, en dat leek me een wonder. De danava's lieten duizenden instrumenten klinken, schril en vreemd van vorm. Van dat lawaai dreven in de zee vissen, groot als bergen, levenloos boven. In een vloed van pijlen stormden de danava's op me af. De rishi's van de goden, de rishi's van de danava's, de brahmaanse rishi's en de siddha's kwamen kijken, en ze wensten me de overwinning en prezen me met zachte woorden, zoals ze Indra prezen in de oorlog om Tara.

De Nivatakavacha's versperden me de weg, ze schreeuwden, ze omsingelden me en overstelpten me met pijlen, en een regen van wapens viel op mijn wagen. Ik trof hen met de pijlen uit de Gandiva, en ze weken. Matali joeg de paarden aan, en ze stormden over het veld en vertrapten de zonen van Diti. Er liepen honderden paarden voor die wagen, en Matali mende ze alsof het er maar een paar waren. Onder hun hoeven, onder de wielen en onder mijn pijlen vielen de asura's. Sommigen, al dood, met hun boog nog in de hand, werden door hun paarden meegesleept, want hun wagenmenners waren gedood.

Ze kwamen van alle kanten op me af. Ik zag hoe Matali die wilde paarden zonder moeite in bedwang hield, en ik vocht door. Matali zag het met genoegen. Ik zei de mantra's van het wapen van Brahma over mijn pijlen op en verbrandde hen. Toen ze opnieuw kwamen, riep ik een van de lievelingswapens van Indra op, dat met een fel vuur brandt, en sloeg hun wapens in stukken. Uit de Gandiva vlogen de pijlen als zwermen bijen, en Matali prees het. Ze bloedden uit hun opengereten lijven, en hun wapens en hun kracht raakten op.

Nu gingen de Nivatakavacha's over op begoocheling. Eerst kwam er een regen van rotsen, elk zo groot als een boom, die me in het nauw bracht. Met pijlen zo hard als de bliksem, door het wapen van Indra voortgedreven, sloeg ik elke rots in honderd stukken. Uit het gruis sloeg vuur op, en het stof viel brandend neer.

Na de rotsregen kwam er een nog grotere regen van water, in stralen zo dik als een wagenas. Ze stortten naar beneden en vulden de lucht en alle windstreken. Door het water, het gieren van de wind en het gebrul van de daitya's zag en hoorde ik niets meer. De stralen verbonden de lucht en de aarde, ze vielen onophoudelijk. Ik liet het wapen los dat Indra me geleerd had, het vlammende Vishoshana, en het water droogde op. Daarna lieten de danava's vuur en wind los, maar het vuur doofde ik met het wapen van het water, en de wind hield ik tegen met het wapen van de berg.

Daarop maakten ze al hun begoochelingen tegelijk: een regen van rotsen, van vuur en wind en van wapens, en die regen, die uit begoocheling bestond, viel zwaar op me. En toen werd het overal donker, een dichte, zware duisternis. De paarden keerden zich af, Matali struikelde, en de gouden zweep viel uit zijn hand op de grond. 'Waar ben je?' riep hij, en nog eens, en ik hoorde dat hij bang was. Nu hij niet meer wist waar hij was, werd ik zelf heel bang.

'Ik heb de oorlog van de goden en de asura's om de amrita gezien, Arjuna,' zei Matali, en hij beefde. 'Toen Shambara gedood werd, mende ik de wagen van de koning van de goden, en ook bij de dood van Vritra hield ik de teugels. Ik heb het gevecht met Bali gezien, de zoon van Virochana, en met Vala en Prahlada. In al die oorlogen was ik erbij, en nooit ben ik mijn zinnen kwijtgeraakt. De Grootvader moet de ondergang van alle schepselen hebben beschikt. Dit gevecht kan niets anders zijn dan het einde van de wereld.'

Ik hoorde hem, en ik dwong mezelf tot rust. 'Kijk naar de kracht van mijn armen,' zei ik tegen hem, 'naar de macht van mijn wapens en van de Gandiva. Vandaag sla ik met de begoocheling van mijn wapens hun begoocheling neer, en deze duisternis ook. Wees niet bang, Matali. Houdt u vast.'

Ik liet voor het welzijn van de goden een begoocheling van wapens los die alle vijanden in verwarring bracht. Maar hun vorsten maakten opnieuw begoochelingen. Het werd licht, en weer verslond de duisternis alles. De wereld verdween uit het zicht, en daarna verzonk ze in het water. Zodra het licht werd, mende Matali de wagen met vaste hand over het slagveld. De Nivatakavacha's vielen me aan, en waar ik een opening zag, stuurde ik hen naar het huis van Yama. Maar terwijl dat gevecht doorging, kon ik de danava's opeens niet meer zien: hun begoocheling verborg ze.

Onzichtbaar vochten de daitya's door, en ik vocht met de kracht van mijn wapens tegen wie ik niet zag. De pijlen die ik uit de Gandiva schoot, sneden hun hoofden af, waar ze ook stonden. Plotseling haalden de Nivatakavacha's hun begoocheling in en vluchtten hun stad in. Ze waren weg, alles was weer te zien, en ik zag hun doden liggen, met hun wapens en sieraden in hopen bij elkaar. De paarden hadden geen ruimte meer om een stap te zetten, en met een sprong stonden ze in de lucht.

Daarna bedekten de Nivatakavacha's, onzichtbaar, de hele lucht met rotsblokken, die ze op ons smeten. Andere danava's waren onder de grond gekropen en grepen de benen van de paarden en de wielen van de wagen. Zo hielden ze ons vast, terwijl ik vocht, en ze stapelden de rotsen om me heen,

tot de plek waar we stonden een grot werd. Ik zat onder de rotsen, de paarden werden vastgehouden, en ik kon geen kant meer op.

'Arjuna, Arjuna,' zei Matali, 'wees niet bang. Roep het wapen van de bliksem op.'

Ik riep de bliksem op, het lievelingswapen van de koning van de goden. Ik zocht een vaste plek, zei de mantra over de Gandiva op en schoot scherpe ijzeren pijlen. Door de bliksem voortgedreven drongen ze door al die begoochelingen heen en tussen de Nivatakavacha's in. De danava's, groot als bergen, grepen zich aan elkaar vast en vielen samen op de grond. Ook in de aarde drongen de pijlen door, en de danava's die daar de paarden en de wielen vasthielden, stuurden ze naar het huis van Yama. De hele streek lag bezaaid met gedode Nivatakavacha's. Er was geen schram op de paarden te zien, niet op de wagen, niet op Matali en niet op mij.

Matali lachte. 'Zo'n kracht als ik bij jou zie, Arjuna, zie je bij de goden niet.'

Toen al die scharen van de asura's gedood waren, begonnen hun vrouwen in de stad te jammeren, zoals kraanvogels in de herfst. Met Matali reed ik de stad in, en het geraas van de wagen joeg hun angst aan. Bij het zien van de tienduizend pauwkleurige paarden en de stralende wagen vluchtten ze in drommen, en hun sieraden rinkelden. Ze verdwenen in hun huizen, die van goud waren en vol edelstenen.

Ik keek naar die stad en vroeg Matali: 'Waarom wonen de goden niet in een stad als deze? Ik vind haar mooier dan de stad van Indra.'

'Dit was vroeger de stad van onze koning, Arjuna,' zei Matali. 'Maar de Nivatakavacha's hebben de goden eruit verdreven. Ze hadden een zware, felle ascese gedaan en de Grootvader tevreden gesteld, en toen kozen ze dat deze stad hun woonplaats zou zijn, en dat ze in de strijd niets van de goden te vrezen zouden hebben. Indra drong bij de Grootvader aan: "Doe hier wat goed voor ons is." En de Grootvader zei: "Zo is het beschikt. Jij zelf zult hun einde zijn, doder van Vritra, in een ander lichaam." Daarom gaf Indra jou de wapens.'

Ik ging de stad binnen, doodde de danava's die er nog waren, en met Matali keerde ik terug, op weg naar de woonplaats van de goden.

Een mens is hun dood

En Arjuna vertelde verder.

Op de terugweg zag ik een stad die ging waarheen ze wilde en die straalde als het vuur en de zon. Ze had vier poorten, met torens en wachttorens, en niemand kon erin komen. Alles was er van edelstenen, ook de bomen, die bloemen en vruchten droegen, en er zaten vogels in. Het wemelde er van asura's die altijd vrolijk waren, met kransen om en gewapend. Ik vroeg Matali wat dat voor een stad was.

'Er was een daitya-vrouw die Puloma heette,' zei Matali, 'en een asura-vrouw die Kalaka heette, en die hebben duizend jaar van de goden de zwaarste ascese gedaan. Aan het einde van hun ascese gaf Brahma, de Zelfgeborene, hun een gunst. Ze kozen dat hun zonen weinig leed zouden kennen, en dat goden, rakshasa's en naga's hen niet zouden kunnen doden. En ze kregen deze stad, die door de lucht gaat, vol edelstenen, en die zelfs de onsterfelijken niet kunnen aanvallen. Er is alles wat je maar kunt wensen, en geen verdriet en geen ziekte. Brahma heeft haar voor de Kalakeya's gemaakt. Ze heet Hiranyapura, en de Pauloma's en de Kalakeya's, de zonen van Puloma en van Kalaka, wonen er en bewaken haar. Maar lang geleden heeft Brahma bepaald dat een mens hun dood zou zijn. Breng ook deze Kalakeya's in de strijd snel om, Arjuna, met het wapen van de bliksem.'

'Rijd recht naar die stad,' zei ik tegen Matali. 'Met mijn wapens maak ik een einde aan wie de koning van de goden haat. Geen godenhater laat ik ongemoeid.'

Matali bracht me met de wagen tot vlak bij Hiranyapura. De zonen van Diti, in bonte kleren en met sieraden, zagen me komen, en ze sprongen in hun wagens en stormden op me af, gepantserd. Woedend vielen de vorsten van de danava's me aan met hun wapens. Ik steunde op de kracht van wat ik geleerd had, en met een regen van wapens hield ik hun regen van wapens tegen. Ik reed met de wagen in steeds andere banen over het veld en bracht hen in verwarring, tot de danava's elkaar neerhaalden. Terwijl ze verward op elkaar afstormden, sloeg ik met vlammende pijlen hun hoofden af.

De zonen van Diti trokken zich in hun stad terug, en door hun begoocheling stegen ze met de hele stad de lucht in. Met een stroom van pijlen versperde ik hun de weg. Door de gunst die ze hadden, droegen de daitya's hun stad zonder moeite. Ze dook de aarde in en rees weer op, ze schoot zijwaarts weg en verdween in het water. Ik hield die stad, die zo mooi was als Amaravati, vast met mijn wapens. Met een net van pijlen en met de wapens van de goden greep ik de stad, met de daitya's erin. Mijn ijzeren pijlen reten haar open en braken

haar, en ze viel op de aarde. De asura's liepen rond, door de Tijd gedreven. Ook Matali dook snel naar de aarde, alsof hij vooruit viel.

Daar omsingelden zestigduizend wagens me, vol mannen die tuk waren op de strijd. Met mijn scherpe pijlen met gierenveren vernielde ik ze, maar ze kwamen terug, zoals de golven van de zee. Met gewoon vechten, zoals mensen vechten, zijn die niet te verslaan, dacht ik, en ik legde een voor een al mijn wapens aan. Hun wagenstrijders sloegen mijn wapens van de goden langzaam terug. Ze reden in sierlijke banen over het slagveld, met hun bonte kronen en pantsers en vaandels en sieraden, zodat mijn hart er bijna plezier in had. Maar met mijn pijlen kon ik ze geen pijn doen, en zij deden mij wel pijn. Zovelen, en zo bedreven in de wapens en in het gevecht: ik raakte in nood, en ik werd bang.

Ik boog voor Rudra, de god van de goden, die ook Shiva heet, en ik zei: 'Laat het alle wezens goed gaan.' En ik nam het wapen dat naar hem genoemd is, het wapen van Rudra, dat alle vijanden vernietigt. Toen zag ik een man met drie hoofden en negen ogen, met drie gezichten en zes armen, vlammend, met haar dat gloeide als de zon en het vuur, en om zijn hoofd grote slangen die likten met hun tongen. Zonder angst bracht ik dat eeuwige wapen van Rudra op de Gandiva. Ik boog nog eens voor de god met de drie ogen en liet het los, om de vorsten van de danava's te verslaan.

Zodra het los was, waren er duizenden gestalten: herten en leeuwen en tijgers, buffels en olifanten, geesten van gestorvenen, gieren en makara's, bergen en zeeën, goden en rishi's en gandharva's, zodat de hele wereld ermee vol was. Wezens met drie hoofden, met vier slagtanden, vier monden en vier armen, die vlees en vet aten, sloegen de danava's die daar bijeen waren. En met vlammende pijlen en met pijlen van de hardste steen doodde ik in één ogenblik alle danava's.

Ik zag hen, door de wapens van de Gandiva verdreven, levenloos uit de lucht vallen, en opnieuw boog ik voor Shiva. Matali zag de danava's liggen, met hun sieraden van de goden, door het wapen van Rudra geveld, en hij eerde me, met gevouwen handen.

'Wat jij hebt gedaan, kunnen goden en asura's niet verdragen,' zei hij. 'Zelfs de koning van de goden zou het in de strijd niet kunnen. Deze stad, die door de lucht gaat en die goden en asura's niet konden vernietigen, heb jij verbrijzeld, met je eigen kracht, je wapens en je ascese.'

Toen de stad verwoest was en de danava's dood waren, kwamen al hun vrouwen jammerend naar buiten, met los haar, krijsend als kurari-vogels. Ze wierpen zich op de grond en huilden om hun zonen, hun vaders en hun broers.

Ze sloegen zich op de borst, en hun kransen en sieraden gleden van hen af. De stad van de danava's, zonder haar heren, zonder haar glans, vol rouw, was niet mooi meer, en ze verdween, zoals een stad van de gandharva's, zo'n luchtbeeld dat opdoemt en weer vergaat.

Mijn werk was af, en Matali bracht me snel naar het huis van de koning van de goden. Daar vertelde hij Indra alles wat ik gedaan had. 'Goed gedaan,' zei Indra, 'goed gedaan!'

Hij bemoedigde me, en met de goden om zich heen zei hij: 'Wat jij in de strijd hebt gedaan, gaat goden en asura's te boven. Je hebt mijn vijanden gedood, Arjuna, en daarmee heb je mij een grote gurudakshina gebracht. Blijf altijd zo standvastig, en gebruik je wapens zonder te aarzelen. Niemand kan je in de strijd weerstaan, geen goden en geen danava's, geen rakshasa's, yaksha's, asura's en gandharva's, geen vogels en geen slangen. En de aarde die jij met de kracht van je armen wint, zal Yudhishthira, de zoon van Kunti, die de dharma volgt, beschermen.'

De aarde als wagen

En Arjuna vertelde verder.

Toen de wonden van de pijlen geheeld waren en Indra me helemaal vertrouwde, nam de koning van de goden me als de zijne aan, en op het goede moment zei hij tegen me: 'Alle wapens van de goden zijn nu bij jou, Arjuna. Geen mens op aarde kan je overwinnen. Als jij in de strijd staat, mijn zoon, zijn Bhishma, Drona, Kripa, Karna en Shakuni, met alle koningen erbij, samen nog geen zestiende van jou waard.'

Van Indra kreeg ik dit harnas, dat het lichaam beschermt, en deze gouden krans, en Devadatta, de schelp met haar machtige klank. Hij zette me zelf deze diadeem op, en hij gaf me deze kleren en sieraden van de goden. Ik werd geëerd, en ik woonde daar gelukkig, met de jonge gandharva's.

Op een dag zei Indra: 'Het is tijd dat je gaat, Arjuna. Je broers denken aan je.'

'Zo heb ik vijf jaar in het huis van Indra gewoond, koning,' zei Arjuna tegen Yudhishthira, 'en ik dacht steeds aan de twist die uit het dobbelspel was voortgekomen. En toen kwam ik hier op de Gandhamadana, en daar zag ik jou, op de top van deze berg, met onze broers om je heen.'

'Gelukkig heb je de wapens gekregen, Arjuna,' zei Yudhishthira. 'Gelukkig heb je de koning van de goden tevreden gesteld. Gelukkig heb je de verheven Sthanu, Shiva zelf, met eigen ogen gezien, met de godin naast hem, en heb je hem met een goed gevecht tevreden gesteld. Gelukkig heb je de hoeders van de wereld ontmoet. Gelukkig gaat het ons allemaal weer goed, en gelukkig ben je terug. Vandaag is het me alsof de hele aarde, met haar kransen van steden, al veroverd is, en alsof de zonen van Dhritarashtra al onderworpen zijn. Maar ik wil die wapens van de goden zien waarmee je de Nivatakavacha's hebt gedood, zo sterk als ze waren.'

'Morgenochtend zul je alle wapens van de goden zien,' zei Arjuna, 'waarmee ik de Nivatakavacha's heb neergeslagen.'

Die nacht bleef Arjuna daar met al zijn broers. De volgende morgen stond Yudhishthira op en verrichtte met hen de riten van de ochtend. Daarna spoorde hij Arjuna aan. 'Laat me de wapens zien, zoon van Kunti, waarmee je de danava's hebt overwonnen.'

Arjuna maakte zich zorgvuldig rein, zoals de regel vraagt. Hij nam de aarde als zijn wagen, met een berg als dissel, met de bomen als zijn wanden en met mooie bamboe als vaandelstok, en daarop stond hij, stralend. Hij trok het glanzende harnas aan, nam zijn boog, de Gandiva, en Devadatta, de schelp die in het water geboren is, en een voor een begon hij de wapens van de goden te tonen.

Terwijl hij ze aanlegde, beefde de aarde onder zijn voeten, met al haar bomen. De rivieren en de grote oceaan raakten in beroering, de rotsen spleten, en de wind ging liggen. De zon scheen niet meer en het vuur brandde niet, en de tweemaal geborenen konden zich de Veda's niet meer herinneren. De wezens die onder de aarde wonen, kwamen gekweld naar boven en gingen om Arjuna heen staan. Ze beefden, ze vouwden hun handen, ze verborgen hun gezicht, en door de wapens verschroeid smeekten ze hem hen te sparen.

Rishi's en siddha's kwamen kijken, koninklijke wijzen, goden en gandharva's, en alle wezens die bewegen. De Grootvader kwam, en alle hoeders van de wereld, en de verheven Mahadeva, Shiva, met zijn scharen. Vayu, de god van de wind, strooide bonte, geurige bloemen van de goden over de Pandava's. Op bevel van de goden zongen de gandharva's hun liederen, en de apsara's dansten in groepen.

Midden in dat tumult kwam Narada, de rishi van de goden, door de goden gezonden, en hij zei tegen Arjuna:

'Arjuna, Arjuna, gebruik de wapens van de goden niet. Ze worden nooit losgelaten als er geen doel is. En ook als er een doel is, mag alleen wie in nood is ze gebruiken. Want aan het gebruik van de wapens kleeft een grote fout. Als je ze bewaart zoals de overlevering het voorschrijft, zullen ze je kracht geven en geluk brengen. Maar als je ze niet bewaart, worden ze de ondergang van de drie werelden. Doe dit nooit meer.'

Hij keek naar Yudhishthira. 'En jij, Ajatashatru, wiens vijand niet geboren is: ook jij zult deze wapens zien, in de strijd, wanneer Arjuna ze gebruikt om je vijanden te vermorzelen.'

De goden hielden Arjuna tegen en gingen terug, en ook de anderen die gekomen waren. De Pandava's bleven met Draupadi in datzelfde woud.

HOOFDSTUK TWEEËNTWINTIG

Wie is een brahmaan?

Het twaalfde jaar

'Arjuna, die grote wagenstrijder, was nu meester van de wapens,' zei Janamejaya, 'en hij was terug uit het huis van Indra, die Vritra doodde. Wat deden de zonen van Pritha daarna, nu die held weer bij hen was?'

En Vaishampayana vertelde verder.

Met Arjuna, die Indra nu evenaarde, zwierven ze door die wouden en over die berg, door de lusthoven van de heer van de schatten. Ze bekeken de huizen en de speelplaatsen tussen de bomen, en Arjuna liep overal rond met zijn boog in de hand, altijd met zijn wapens bezig. Door de gunst van Kubera hadden ze daar een woonplaats gekregen, en ze verlangden niets van wat de mensen hebben. Nu Arjuna erbij was, gingen er vier jaar voorbij, alsof het één nacht was, en met de zes jaar daarvoor waren het er tien die de Pandava's in de wouden woonden.

Op een dag zochten Bhima, Arjuna en de tweeling de koning onder vier ogen op, en ze gingen bij hem zitten. Bhima, de zoon van de wind, nam het woord.

'Om jouw belofte waar te maken, koning van de Kuru's, en omdat we jou liefhebben, blijven we hier in de wouden en gaan we Duryodhana met zijn volgelingen niet doden. Dit is al het elfde jaar dat we hier wonen. We hadden recht op geluk, en hij heeft het ons afgenomen. Maar we zullen hem misleiden, die man met zijn lage verstand en zijn lage aard, en het dertiende jaar, als we onder de mensen moeten leven zonder dat iemand ons herkent, komen we makkelijk door. Op jouw bevel zijn we zonder vrees door de wouden gezworven, en onze trots hebben we opgegeven. Omdat we al die tijd dicht bij hen hebben gewoond, zullen ze zich vergissen: ze zullen niet merken dat we ver weg zijn gegaan.'

'Als dat jaar voorbij is,' zei hij, en hij keek naar Arjuna en de tweeling, 'roeien we die laagste van de mensen zonder moeite uit, en we betalen Duryodhana en zijn volgelingen hun vijandschap ten volle terug. Neem dan de aarde terug, koning van de dharma. Op deze berg, die is als de hemel van de goden, zouden we ons verdriet vergeten, maar dan zou je roem, met zijn heilige geur, uit de wereld verdwijnen. Als je het rijk van de Kuru's terugkrijgt, kun je grote dingen doen en de offers brengen. Wat je hier van Kubera krijgt, kun je altijd nog krijgen. Richt je verstand op de dood van je vijanden, op de straf voor wie ons kwaad heeft gedaan. Zelfs de god met de bliksem in de hand kan jouw felle vuur niet verdragen. Krishna, met Garuda op zijn vaandel, en Satyaki, de kleinzoon van Shini, kennen geen angst, ook niet tegenover de goden, en ze zijn bereid jouw zaak te doen slagen. Zoals Krishna onvergelijkelijk sterk is, zo is Satyaki het ook. Zoals Krishna met de Yadava's voor jou klaarstaat, zo staan Arjuna en ik klaar, en de tweeling, die het vechten verstaan. Met jouw zaak voor ogen zullen we de vijand ontmoeten en hem verpletteren.'

Yudhishthira, de zoon van Dharma, begreep wat ze wilden. Hij liep rechtsom om het huis van Kubera heen. Hij nam afscheid van de huizen, de rivieren en de meren, en van de wachters van Kubera. Hij keek naar de weg waarlangs ze gekomen waren, en nog eens naar de berg, en hij nam zich voor: als ik mijn werk heb gedaan, met mijn vrienden, als ik mijn vijanden heb verslagen en mijn rijk heb teruggekregen, dan kom ik je weer zien, koning van de bergen, om hier ascese te doen, met mijn geest in bedwang.

Met al zijn jongere broers en met de brahmanen ging de koning van de Kuru's terug, langs dezelfde weg. Ghatotkacha en zijn volgelingen droegen hen over de watervallen.

Bij hun vertrek nam Lomasha afscheid. Al die jaren had hij hen langs de tirtha's geleid en hun de verhalen van de plaatsen verteld. Nu gaf hij hun nog één keer raad, als een vader, en met een licht hart ging hij naar de heilige woonplaats van de goden. Ook Arshtishena gaf hun raad, en de zonen van Pritha gingen verder, langs mooie tirtha's, hermitages en grote meren.

Ze lieten hun goede woonplaats op die berg vol bronnen achter, en ze waren niet blij. Maar toen ze de Kailasa zagen, de berg die Kubera zo lief is en die eruitziet als een wolk, kwam hun vreugde terug. Met hun bogen en zwaarden trokken ze verder, over hoogten en door kloven, langs watervallen, door wouden vol herten, vogels en olifanten, en ze sliepen bij meren en rivieren en in grotten. Langs veel moeilijke plaatsen kwamen ze voorbij de Kailasa bij de hermitage van de koninklijke wijze Vrishaparvan. Hij ontving hen, en ze vertelden hem uitvoerig hoe hun tocht was gegaan. Ze bleven één nacht en gingen toen naar Badari, naar de grote jujube Vishala, waar Narayana woont. Daar zagen ze opnieuw het lotusmeer van Kubera.

Na een maand in Badari gingen ze langs dezelfde weg terug naar het rijk van Subahu, de koning van de Kirata's. Ze trokken door het land van de Cina's, de Tukhara's en de Darada's en door alle streken van de Kuninda's, rijk aan edelstenen, over de ruige Himalaya, tot ze de stad van Subahu zagen. De koning hoorde dat de zonen en kleinzonen van koningen in zijn land waren, en hij kwam hen tegemoet. Daar kwamen ook hun mensen weer bij hen: Vishoka en de andere wagenmenners, Indrasena en de andere dienaren, de opzichters en de koks, die bij hem waren achtergebleven. Ze bleven er één nacht. Toen namen ze al hun wagens en wagenmenners mee, stuurden Ghatotkacha met zijn volgelingen weg, en trokken naar de hoge berg bij de Yamuna.

Op die berg met zijn bronnen, met hellingen roodachtig en wit en de sneeuw als een mantel op de toppen, vonden ze Vishakhayupa, een groot woud vol zwijnen, herten en vogels, zo mooi als het woud van de gandharva Chitraratha, en daar gingen ze wonen. Een jaar leefden ze daar, en de jacht was hun voornaamste bezigheid.

Daar, in een grot in de berg, kwam Bhima een hongerige slang tegen, zo sterk en vreselijk als de Dood. De slang greep hem en omknelde zijn hele lichaam, en Yudhishthira werd voor Bhima een eiland en maakte hem los.

Toen kwam het twaalfde jaar van hun leven in het woud. Uit Vishakhayupa trokken ze, stralend en sterk door hun ascese, naar de rand van de woestijn en

naar de Sarasvati, want daar wilden ze wonen. Van de Sarasvati gingen ze naar het meer van het Dvaitavana.

De asceten die daar woonden, zagen hen komen. Ze leefden in ascese en zelfbeheersing, ze maakten hun graan tussen stenen fijn, en ze kwamen de Pandava's tegemoet met gras om op te zitten en met kruiken water.

Het zesde deel van de dag

'Hoe kon Bhima zo bang worden voor een reuzenslang, muni?' vroeg Janamejaya. 'Hij had de kracht van tienduizend olifanten. Bij het lotusmeer had hij de beste wachters van Kubera neergeslagen, en in zijn trots had hij Kubera zelf uitgedaagd, de afstammeling van Pulastya. En nu vertelt u dat hij, die zijn vijanden neerhaalde, door angst werd gegrepen en in nood raakte. Dat wil ik horen. Ik ben er heel nieuwsgierig naar.'

'Na de hermitage van Vrishaparvan waren ze verder getrokken, koning,' zei Vaishampayana, 'en ze woonden in het woud van Vishakhayupa, een woud vol wonderen.'

En Vaishampayana vertelde verder.

Bhima zwierf door dat woud, zomaar, met zijn boog in de hand en zijn zwaard omgegord. Hij zag de mooie streken van de Himalaya, waar de rishi's van de goden en de siddha's komen en de apsara's wonen, waar de bomen veel schaduw geven, zacht en koel door de sneeuw, en altijd bloeien en vrucht dragen. Hij zag bergrivieren met water als lapis lazuli, en wouden van deodars, die als netten voor de wolken waren. Hij joeg over de vlakke, dorre stukken van de berg en schoot het wild met zuivere pijlen. Hij doodde grote zwijnen, antilopen en buffels. Hij rukte bomen met hun wortels uit de grond, hij brulde en sloeg op zijn armen en klapte in zijn handen, tot de aarde en de wouden ervan dreunden, en leeuwen en olifanten verlieten bang hun holen. De slangen kropen weg in hun grotten, en Bhima ging ze rustig achterna.

In een bergkloof zag hij een reusachtige slang, die de hele grot vulde. Zijn lijf was zo groot als een berg, zijn kronkels waren getekend met schijven als van de maan en de zon, zijn huid was bont gevlekt en kurkumageel. Zijn bek was een grot met vier tanden, zijn ogen gloeiden, zijn muil was koperrood, en telkens likte hij zijn mondhoeken. Met het sissen van zijn adem leek hij te dreigen.

De slang had grote honger. Hij schoot op Bhima af en greep hem met geweld bij zijn beide armen. Bij de eerste aanraking werd Bhima verdoofd, door een gunst die de slang had gekregen. De kracht van zijn armen, waar niemand bij in de buurt kwam, was weg. Hij trilde nog een beetje, maar hij kon zich niet bewegen.

Hij dacht na over de kracht van de slang. 'Zeg me wie je bent,' zei hij. 'Wat ga je met me doen? Ik ben Bhima, de zoon van Pandu, na de koning van de dharma geboren. Ik heb de kracht van tienduizend olifanten: hoe heb je me in je macht gekregen? Leeuwen en tijgers, buffels en olifanten heb ik vaak bevochten en gedood. Danava's, pishacha's en rakshasa's konden de kracht van mijn armen niet verdragen. Is het een kennis die je hebt, of een gunst, dat je me vasthoudt, terwijl ik me inspan? Nu weet ik het zeker: de kracht van mensen is niet echt.'

De slang wond zijn grote lijf helemaal om hem heen en liet alleen zijn zware armen vrij. 'Gelukkig hebben de goden je mij vandaag als voedsel gegeven,' zei hij, 'nu ik honger heb, en na zo lange tijd. Ieder wezen hangt aan zijn leven. Maar eerst moet ik je vertellen hoe ik deze slangengedaante heb gekregen. Ik ben in deze toestand gekomen door de woede van wijzen, en omdat ik het einde van de vloek zoek, vertel ik het je.

Je hebt vast gehoord van de koninklijke wijze Nahusha, de zoon van Ayus, een voorvader van je voorvaders. Dat ben ik. Ik heb de brahmanen geminacht, en door de vloek van Agastya ben ik geworden wat je ziet. Kijk wat het lot met mij heeft gedaan. Jij bent van mijn bloed en mooi om te zien, en ik zou je niet mogen doden, en toch eet ik je vandaag op. Kijk wat er beschikt is. Wie ik grijp op het zesde deel van de dag, als het voor mij tijd is om te eten, olifant of buffel, komt nooit meer los. Het is geen gewone slang die je gegrepen heeft, geen dier dat als dier geboren is. Het is de gunst die ik kreeg.'

De slang likte zijn mondhoeken en ging verder. 'Toen ik snel van de troon van Indra viel, uit de wagen van de goden, zei ik tegen de muni: "Maak een einde aan de vloek." Hij had medelijden met me, en hij zei: "Na verloop van tijd word je bevrijd, koning." Toen viel ik op de aarde, maar mijn herinnering verliet me niet. Wat ik vroeger wist, weet ik nog, zoals ik het leerde. "Wie de vragen beantwoordt die jij hem stelt, wie het onderscheid kent, die zal je van de vloek bevrijden," zei de rishi. "En ieder levend wezen dat jij grijpt, ook al is het sterker dan jij, verliest meteen zijn kracht." Dat hoorde ik ook van de brahmanen die met me te doen hadden, en toen verdwenen ze.

Zo woon ik nu in een onrein oord van kwelling, ik die zoveel kwaad heb gedaan, in dit slangenlichaam, en ik wacht op de tijd.'

'Ik ben niet boos op u,' zei Bhima, 'en ik verwijt mezelf niets. Een mens heeft geluk en leed soms in zijn macht en soms niet, als het komt en als het gaat, en hij moet zijn hart er niet door laten verslappen. Wie kan het lot met eigen inspanning keren? Ik denk dat het lot het hoogste is, en inspanning zinloos. Kijk: door een slag van het lot ben ik, die op de kracht van mijn armen vertrouwde, hier zonder enige reden terechtgekomen.

Maar ik treur niet zozeer om mezelf, nu ik verloren ben, als om mijn broers, die zonder rijk in het woud zijn gezet. Deze Himalaya is onbegaanbaar, vol yaksha's en rakshasa's. Ze zullen me zoeken, en in hun verwarring zullen ze vallen. Of ze horen dat ik dood ben, en dan geven ze het op. Want zij volgen de dharma, en ik heb hen met harde woorden voortgedreven, omdat ik het rijk wilde.'

Alleen zijn armen waren vrij. De slang hield hem vast, en Bhima ging verder.

'Of nee: Arjuna, met zijn verstand, zal niet wanhopen. Hij kent alle wapens, en goden, gandharva's en rakshasa's kunnen hem niet verslaan. Hij kan in één dag de koning van de goden van zijn plaats stoten, laat staan de zoon van Dhritarashtra, die vals speelt, die door iedereen gehaat wordt en alleen huichelarij en hebzucht kent.

En ik treur om mijn arme moeder, die zo naar haar zonen verlangt, die altijd hoopt dat wij groter worden dan onze vijanden. Ze heeft geen beschermer: al haar wensen voor mij worden nu vergeefs. En Nakula en Sahadeva, de tweeling, die hun oudere broer volgen en altijd op de kracht van mijn armen steunen, die zo trots zijn op hun moed: ze zullen alle moed verliezen en wegkwijnen als ik er niet meer ben.' Hij lag in de kronkels van de slang, en hij kon zich niet bewegen.

Rechts van de hermitage, in de windstreek die in brand leek te staan, huilde intussen een jakhals, bang en schril. Een kwartel met één vleugel, één oog en één poot braakte bloed, met zijn kop naar de zon. Er woei een droge, felle wind die het gruis meesleurde. Alle dieren en vogels riepen aan de kant van het onheil. Achter Yudhishthira riep een zwarte kraai: 'Ga! Ga!' Zijn rechterarm trilde, zijn hart klopte, zijn linkervoet schokte, en zijn linkeroog trok.

'Waar is Bhima?' vroeg Yudhishthira aan Draupadi. Draupadi zei dat hij al lang weg was.

Met Dhaumya ging de koning op weg. 'Bescherm Draupadi,' zei hij tegen Arjuna, en Nakula en Sahadeva droeg hij op de brahmanen te beschermen.

Vanaf de hermitage volgde hij Bhima's spoor door het grote woud. Hij ging naar het oosten, en hij zag de leiders van de olifantenkudden liggen, en de aarde vol tekens van Bhima. Hij zag duizenden herten en honderden leeuwen gedood in het woud liggen, en zo vond hij de weg. Langs het pad lagen bomen geknakt door de wind van Bhima's dijen, toen hij zo snel als de wind achter het wild aan rende. Yudhishthira volgde die tekens. Hij kwam bij een dorre plek, zout en zonder water, vol doornstruiken en stenen. Daar zag hij in een grot in de berg zijn jongere broer, roerloos, in de greep van de reuzenslang.

Wie is een brahmaan?

Yudhishthira ging naar zijn broer, die hij zo liefhad en die daar in de kronkels van de slang lag. 'Zoon van Kunti,' zei hij, 'hoe ben je in deze nood geraakt? En wie is die slang, zo groot als een berg?'

'Hij heeft me gegrepen om me op te eten,' zei Bhima. 'Het is de koninklijke wijze Nahusha, die hier als slang leeft.'

'Laat mijn broer gaan,' zei Yudhishthira tegen de slang. 'Wij zullen u ander voedsel geven, om uw honger te stillen.'

'Deze koningszoon is mijn voedsel,' zei de slang. 'Hij kwam vanzelf in mijn mond. Ga weg, blijf hier niet, anders ben jij morgen ook mijn voedsel. Dat is mijn regel: wie in mijn gebied komt, is mijn voedsel, en jij bent ook in mijn gebied. Na lange tijd heb ik vandaag je jongere broer als voedsel gekregen. Ik laat hem niet gaan, en ik wil geen ander voedsel.'

'Of u een god bent, een daitya of een naga, zeg me de waarheid: Yudhishthira vraagt het u. Waarom hebt u Bhima gegrepen? Wat moet ik u brengen, of wat moet u weten, om tevreden te zijn? Welk voedsel kan ik u geven? Hoe laat u hem gaan?'

'Ik was koning Nahusha, je voorvader,' zei de slang, 'de vijfde na Soma, de zoon van Ayus. Door de vloek van Agastya ben ik hier. Maar door zijn gunst ben ik mijn inzicht tot vandaag niet kwijt. Op het zesde deel van de dag is je jongere broer mijn voedsel geworden. Ik laat hem niet gaan, en ik wil geen ander voedsel. Maar als jij de vragen beantwoordt die ik je stel, dan laat ik je broer daarna vrij.'

'Vraag wat u wilt,' zei Yudhishthira. 'Ik zal u antwoorden, als ik u daarmee tevreden kan stellen. U weet alles wat een brahmaan moet weten. Ik zal uw vragen horen en u antwoorden.'

'Wie is een brahmaan, Yudhishthira?' vroeg de slang. 'En wat moet men weten? Zeg het me. Uit je woorden maak ik op dat je heel wijs bent.'

'In wie men waarheid ziet, vrijgevigheid, vergevingsgezindheid, goed gedrag, mildheid, zelfbeheersing en mededogen, die heet een brahmaan. En wat men moet weten, is het hoogste brahman, de allerhoogste werkelijkheid, zonder leed en zonder geluk: wie daar komt, treurt niet meer. Wat denkt u ervan?'

'De vier standen zijn de maat, Yudhishthira, en de waarheid, en de Veda. Maar ook bij de shudra's vind je waarheid en vrijgevigheid, mildheid, geweldloosheid en mededogen, en mensen zonder woede. En wat je zei over wat men moet weten, zonder leed en zonder geluk: een plaats zonder die twee bestaat niet, denk ik.'

Yudhishthira keek naar zijn broer in de kronkels van de slang. 'Als men dat bij een shudra ziet en het bij een tweemaal geborene niet vindt,' zei hij, 'dan is die shudra geen shudra, en die brahmaan geen brahmaan. In wie men dit gedrag ziet, die heet een brahmaan, en in wie het ontbreekt, die moet men een shudra noemen. En wat u zei, dat er niets te kennen is zonder die twee, dat er voorbij leed en geluk geen plaats is: zo denkt men ook. Maar zoals er tussen koud en heet iets is wat niet heet is en niet koud, zo is er ergens een plaats zonder geluk en zonder leed. Of hoe ziet u het?'

'Als je een brahmaan naar zijn gedrag beoordeelt, koning, dan heeft afkomst geen zin, zolang er geen daden te zien zijn.'

'Bij de mensen is afkomst moeilijk na te gaan,' zei Yudhishthira, 'door de vermenging van alle standen. Dat is mijn mening. Alle mannen verwekken kinderen bij alle vrouwen. Spreken, paren, geboren worden en sterven is voor alle mensen gelijk. En de rishi's houden dit als maat, ook bij het offer: "wij die offeren." Daarom achten wie de waarheid zien het gedrag het voornaamste. Nog voor de navelstreng wordt doorgesneden, verricht men voor een jongen de rite van de geboorte. Maar bij zijn tweede geboorte, zijn wijding in de Veda, is de Savitri, het vers aan de zon dat hij dan leert, zijn moeder, en zijn leraar is zijn vader. Zolang hij niet in de Veda geboren is, staat hij in zijn gedrag gelijk met een shudra. Toen men hierover in twijfel was, zei Manu, de zoon van Brahma: "Als de standen hun riten hebben volbracht, maar het gedrag ontbreekt, dan

weegt daar de vermenging zwaar." Wie nu het gedrag heeft dat de riten vormen, die heb ik daarnet een brahmaan genoemd.'

'Ik heb je gehoord,' zei de slang. 'Jij weet wat men moet weten. Hoe zou ik je broer Bhima nog opeten?'

Maar de kronkels hielden Bhima nog vast, en alleen zijn armen waren vrij. 'U kent de Veda en alles wat erbij hoort tot op de bodem,' zei Yudhishthira. 'Zeg me: wat moet iemand doen om de hoogste bestemming te bereiken?'

'Wie geeft aan wie het waard is, wie vriendelijk spreekt, wie de waarheid spreekt en zich aan geweldloosheid houdt, die gaat naar de hemel van de goden.'

'Wat weegt zwaarder, geven of de waarheid? En wat is zwaarder, geweldloosheid of een vriendelijk woord?'

'Hoe zwaar ze wegen, hangt af van wat er gedaan moet worden. Soms weegt de waarheid zwaarder dan een gift, en soms een gift zwaarder dan een waar woord. En soms weegt geweldloosheid zwaarder dan een vriendelijk woord, en soms het vriendelijke woord zwaarder. Het hangt af van wat de zaak vraagt, koning. Vraag wat je verder wilt weten, en ik zal het je zeggen.'

'Hoe komt iemand zonder lichaam in de wereld van de goden? Hoe ziet men de vrucht van zijn daden, die vaststaat? En hoe neemt hij de dingen waar?'

De slang likte zijn mondhoeken. 'Door zijn eigen daden komt een wezen op een van drie bestemmingen: het mens-zijn, de hemel van de goden, of een geboorte als dier. Wie in de wereld van de mensen onvermoeid geeft en geen geweld doet, komt daarboven, bij de goden. Door het tegendeel wordt hij weer mens, of een dier. Wie door begeerte en woede wordt gedreven, door geweld en hebzucht, valt uit het mens-zijn en wordt als dier geboren. Maar een dier kan weer mens worden, en van koeien en paarden ziet men zelfs dat ze goden worden. Zo trekt het levende wezen door al die bestemmingen, gedreven door wat het doet, en ten slotte vestigt het zich in het eeuwige, het grote.'

'Waar is het Zelf als het geluid, aanraking, vorm, smaak en geur waarneemt? Zeg me dat zoals het is. En waarom neemt u de dingen niet allemaal tegelijk waar?'

'Het Zelf, dat in het lichaam woont, gebruikt zijn instrumenten om de dingen te ervaren: kennis, het verstand en de geest. Met de geest gaat het de dingen een voor een langs, vanuit de zintuigen. Daarom neemt het niet alles tegelijk waar. Het Zelf zetelt tussen de wenkbrauwen en zendt het verstand uit naar de dingen, de hoge en de lage, en na het verstand komt het gevoel. Dat is de weg van de kenner van het veld.'

'Zeg me wat de geest van het verstand onderscheidt. Dat te weten is voor wie het Zelf kennen het hoogste werk.'

'Het verstand volgt het Zelf. Het verstand ontstaat wanneer er iets te doen is, de geest is er al. Het verstand heeft geen hoedanigheden, de geest wel. Dat is het onderscheid tussen de geest en het verstand. Jij weet het ook: hoe zie jij het?'

'Uw verstand is helder,' zei Yudhishthira. 'U weet alles wat men moet weten: waarom vraagt u het mij? U wist alles, u woonde in de wereld van de goden, u deed zulke wonderlijke dingen. Hoe kon de verblinding u dan overvallen?'

'Welvaart verblindt een man, ook als hij wijs is en dapper,' zei de slang. 'Wie in geluk leeft, merkt het niet. Zo raakte ik bedwelmd door de roes van de macht, en ik viel. Nu ben ik weer wakker geworden, en ik maak jou wakker. Je hebt gedaan wat ik nodig had, koning. Door met jou te spreken, die goed bent, is mijn zware vloek ten einde gekomen.

Met offers en ascese, met de studie van de Veda, met zelfbeheersing en met moed had ik de heerschappij over de drie werelden gekregen. Ik reed door de lucht in een wagen van de goden, en ik was zo bedwelmd door mijn trots dat ik aan niemand anders dacht. Brahmaanse rishi's, goden, gandharva's, yaksha's, rakshasa's en kinnara's, alle bewoners van de drie werelden, betaalden mij schatting. Op welk levend wezen ik mijn oog ook liet vallen, ik nam hem zijn vuur af: zo sterk was mijn blik. Duizend brahmaanse rishi's droegen mijn draagstoel. Dat was mijn misstap, en die heeft me mijn koningsgeluk gekost. Ook Agastya droeg me, en zonder dat ik het zag raakte ik de muni met mijn voet. In zijn woede riep hij: "Val! Word een slang!"

Uit die wagen viel ik, mijn sieraden vielen van me af, en terwijl ik viel, zag ik dat ik een slang was geworden, met mijn kop omlaag. Ik smeekte de brahmaan: "Laat er een einde aan de vloek komen. Ik deed het in mijn onwetendheid, Gezegende: vergeef het me." En terwijl ik viel, zei hij vol medelijden: "Yudhishthira, de koning van de dharma, zal je van de vloek bevrijden. Als de vrucht van je vreselijke trots en van je kracht op is, koning, krijg je de vrucht van je verdienste."

Ik verwonderde me over de kracht van zijn ascese, en daarom heb ik je gevraagd naar het brahman en naar wat een brahmaan is. Waarheid, zelfbeheersing, ascese en yoga, geweldloosheid en altijd geven: die brengen een mens tot zijn doel, niet zijn afkomst en niet zijn geslacht. Je broer Bhima is vrij, en hem is niets overkomen. Ik wens je alle goeds, koning. Ik ga terug naar de hemel van de goden.'

Toen verliet koning Nahusha het lichaam van de slang, en de kronkels vielen slap van Bhima af. Yudhishthira zag hoe Nahusha de gestalte van een god aannam en naar de wereld van de goden ging.

Yudhishthira keerde met Bhima en Dhaumya terug naar de hermitage, en hij vertelde de brahmanen, die daar bijeen waren, alles wat er gebeurd was.

'Toen ze het hoorden, schaamden ze zich, koning,' zei Vaishampayana tegen Janamejaya, 'en Arjuna en de tweeling, en Draupadi met hen. De brahmanen wilden het goede voor de Pandava's, en ze berispten Bhima om zijn overmoed. "Doe zoiets nooit meer," zeiden ze. De Pandava's zagen dat Bhima buiten gevaar was, en vol vreugde bleven ze daar wonen.'

Nawoord

De bron

Ook dit boek berust op de Engelse vertaling van Kisari Mohan Ganguli, die tussen 1883 en 1896 in Calcutta verscheen. Ganguli vertaalde de vulgaat, de Sanskriettekst zoals die in de negentiende eeuw in de gangbare Indiase drukken stond. Het nawoord van boek 1 vertelt meer over die vertaling en over de kritische editie die het Bhandarkar Oriental Research Institute in Pune tussen 1933 en 1966 uitgaf.

Het boek van het woud, de derde parva van de Mahabharata, is zo lang dat het in deze reeks twee boeken vult. Daarom telt de reeks elf boeken en niet tien. Boek 3 vertelde het begin: het vertrek uit Hastinapura, Kirmira en het bezoek van Krishna. Dit boek vertelt het grote middenstuk, in Ganguli's vertaling ruim honderdvijftig secties: van de keuze van het Dvaitavana tot de bevrijding van Nahusha, aan het slot van wat Ganguli de pelgrimstocht langs de tirtha's noemt. Bij die grens sluit een cirkel. Arjuna gaat weg en komt terug, de broers vertrekken uit het Dvaitavana en keren er in het twaalfde jaar terug, en daarna begint iets nieuws. Het volgende boek vertelt de rest van het boek van het woud.

Ook voor dit boek is de kritische editie bij elk hoofdstuk naast Ganguli gelegd. Waar Ganguli aantoonbaar verkeerd vertaalt, een eigen uitleg invoegt of iets kuist, volgt dit boek het Sanskriet. Waar Ganguli een vers uit de hoofdtekst van de kritische editie niet vertaalt, en niets erop wijst dat zijn vulgaat het niet had, staat dat vers in eigen woorden in het verhaal. Zo zegt Indra bij Arjuna's terugkeer dat Arjuna al zijn wapens van hem heeft gekregen, dat Arjuna hem een dienst heeft bewezen en dat de drie werelden samen hem niet kunnen verslaan (hoofdstuk 20). Zo vangt Shiva de vallende Ganga op met zijn voorhoofd (hoofdstuk 12), zegt Hanuman dat het kali-tijdperk binnenkort begint (hoofdstuk 18), en zegt Agastya tegen de koning van Vidarbha dat hij wil trouwen omdat hij een zoon wil (hoofdstuk 11). Op twee plaatsen is Ganguli's eigen tekst beschadigd. In het verhaal van Urvashi ontbreekt bij hem een stuk midden in Arjuna's weigering, en Damayanti's klacht bij de tijger is bij hem verminkt. Beide zijn aangevuld uit de kritische editie.

Waar de vulgaat iets heeft wat de kritische editie alleen in een deel van de handschriften vond, blijft de vulgaat staan. Dat is de tekst die Ganguli vertaalde en die generaties lezers hebben gekend. De kritische editie zet zulke regels onder aan de bladzijde, met een sterretje en een nummer, en langere stukken in een aanhangsel. In dit boek gaat het om grotere stukken dan in boek 3. Hieronder staat per geval wat daar anders is.

Opnieuw verteld betekent ook hier: volledig in inhoud, in eigen Nederlandse zinnen. Ganguli's Engels is de bron van wat er gebeurt en gezegd wordt, niet van de formulering. Moderne vertalingen, die niet vrij zijn, zijn nergens als basis gebruikt. Er is geen gebeurtenis, geen personage en geen uitspraak toegevoegd die niet in de bron staat. Wel zijn er korte bijzinnen bijgekomen die uitleggen wie iemand is of wat een woord betekent, en hier en daar een gebaar dat een lang gesprek ritme geeft zonder iets nieuws te zeggen: iemand die naar de grond kijkt, of naar het noorden wijst.

Wat deze bewerking doet en laat

De vertellers. Vaishampayana vertelt, koning Janamejaya luistert, en het boek begint met de regel "En Vaishampayana vertelde koning Janamejaya verder." In de bron spreekt Vaishampayana zijn koning in bijna elke zin aan. Die aansprekingen zijn weggelaten, op een handvol plaatsen na, verspreid over het boek. Janamejaya's vragen staan als gewone vragen in het verhaal.

Binnen dat verhaal vertellen meer anderen dan ooit: Draupadi, Brihadashva, Narada, die vertelt wat Pulastya aan Bhishma vertelde, Lomasha, Akritavrana, Hanuman, Kubera, Arjuna en Nahusha. Wie een verhaal van lang geleden vertelt, doet dat in de derde persoon, na een regel als "En Lomasha vertelde.", en keert aan het eind met een zin tussen aanhalingstekens terug naar de plek waar de Pandava's zijn. Wat de verteller zelf zag, staat tussen aanhalingstekens. Lomasha zegt twee keer dat hij zelf iets heeft meegemaakt uit lang vervlogen tijden: hij zag Rama, toen die net geboren was, en hij hoorde een vrouw van de pishacha's spreken. Dat blijft zonder uitleg, zoals in de bron. Arjuna vertelt zijn tocht in de ik-vorm.

Ingekort en verplaatst. Het boek van het woud somt veel op, en in dit stuk meer dan ooit. Narada geeft de lange opsomming van Pulastya door: bijna driehonderd heilige badplaatsen, elk met de vrucht die wie er baadt ervoor

krijgt. Dhaumya noemt er daarna nog zo'n zestig, per windstreek. In het verhaal is gebleven wat de handeling draagt of later terugkomt: Bhishma en Pulastya bij Gangadvara, de leer dat een tocht langs de tirtha's het offer is van wie arm is, Kurukshetra volledig, Prayaga, Narada's slotwoord, en van Dhaumya één alinea per windstreek. De volledige lijsten staan achterin onder "De tirtha's". Ook de andere opsommingen staan achterin, onder de namenlijsten: bomen en vogels, de goden in de hemel van Indra, de volken op Yudhishthira's koningsoffer, de koningen van vroeger, de wapens van de goden en van de danava's. Kashyapa's verzen over de vergevingsgezindheid, Arjuna's lofzang aan Shiva en de woorden bij het altaar in de zee zijn in het verhaal ingekort en staan volledig onder de hymnen.

Het gesprek over geduld en woede in het eerste deel is een leergesprek, en het is in het verhaal gebleven met al zijn beurten en al zijn beelden, in de volgorde van de bron. Wat de beurten niet dragen, staat onder "Uit de redes", met Hanumans les over de standen en het koningschap en wat de slang aan het slot over het Zelf zegt. Verder zijn vergelijkingen, bijnamen, aansprekingen en vaste formules uitgedund. Arjuna's eigen verslag van zijn tocht is korter waar het herhaalt wat de lezer al weet uit hoofdstuk 3 en 4; wat nieuw is, staat er volledig.

Drie kleine weglatingen uit Ganguli's vulgaat zijn bewust gedaan, en ze verdienen een eigen woord. Als Rama in hoofdstuk 11 Parashurama zijn goddelijke gedaante laat zien, zegt hij bij Ganguli eerst: "Ik geef je het oog." Hier zegt hij alleen: "Kijk nu naar mij, in mijn eigen gedaante." De rakshasa die als hert Rama misleidde, heet bij Ganguli Maricha. Hier blijft hij "een rakshasa in de gedaante van een hert", zoals in de kritische editie, die zijn naam op deze plaats ook in de voetnoten niet heeft. En in hoofdstuk 16 verdrinkt Ashtavakra zijn tegenstander Bandin niet "in een rivier": in Lomasha's eigen verhaal is het drie keer de zee waar Bandin in verdwijnt.

Twee keer verteld. De bron vertelt veel dubbel, en dat is niet gladgestreken. De jager staat drie keer in het boek: bij Vaishampayana, bij Sanjaya en bij Arjuna zelf, en ze vertellen het niet hetzelfde. Indra's boodschap gaat met Lomasha mee in hoofdstuk 5 en komt pas in hoofdstuk 11 aan. Gaya en zijn offers worden twee keer geprezen, en Nahusha vertelt zijn val twee keer. Waar binnen één verhaal letterlijk hetzelfde nog eens kwam, is het samengetrokken.

Wat hard is, blijft hard. Parashurama slaat op bevel van zijn vader zijn moeder het hoofd af en brengt zijn voorouders een plenging van bloed. Nala zet

bij het tegenspel Damayanti in, en niemand zegt er iets van. De verlangens van Renuka en van de jonge Rishyashringa staan er zoals de bron ze vertelt, waar Ganguli ze verzacht. Hanuman zegt dat de shudra's de tweemaal geborenen dienen, en Yudhishthira dat een shudra de Veda niet krijgt. Het staat er zoals het epos het vertelt, zonder het mooier of lelijker te maken. De personages spreken; de verteller geeft hun geen gelijk.

Wat de kritische editie anders heeft

Urvashi (hoofdstuk 4). Het hele verhaal van de apsara Urvashi, die Arjuna in de hemel van Indra 's nachts opzoekt en die hem vervloekt als hij haar afwijst, staat in de kritische editie alleen in een aanhangsel. In de hoofdtekst volgt op Arjuna's leerjaren in de hemel meteen het bezoek van Lomasha. Dit boek vertelt het verhaal volledig, met Indra's verzachting van de vloek en met de belofte aan wie het hoort. Het gat in Ganguli's vertaling is uit datzelfde aanhangsel aangevuld: Arjuna houdt zijn handen voor zijn oren, want Urvashi is voor hem als de vrouw van zijn leraar, als Kunti en als Indrani.

De twee Rama's (hoofdstuk 11). Het verhaal van Parashurama, die naar Ayodhya gaat om de jonge Rama op de proef te stellen en zijn vuur verliest, staat in de kritische editie in een aanhangsel, met Lomasha's woorden over de Ganga en de tirtha van Bhrigu ervoor. Het is hier behouden en kort verteld, zonder iets uit het latere Rama-verhaal erbij.

Pulastya's tijdperken (hoofdstuk 10). Dat in het eerste tijdperk alle tirtha's heilig waren, in het tweede Pushkara, in het derde Kurukshetra en in het kalitijdperk de Ganga, zegt Pulastya in een stuk dat de kritische editie in een aanhangsel zet.

Naraka en de ever (hoofdstuk 17). De witte berg van Naraka's beenderen en het verhaal van Vishnu, die als ever de aarde ophief, staan in de kritische editie niet in de hoofdtekst en niet in de voetnoten, maar in een aanhangsel. Hier zijn ze kort verteld.

De stem in de lucht (hoofdstuk 18). Als de broers bij het meer van Kubera op Arjuna wachten, kijkt Yudhishthira terug op alles wat ze gezien hebben, en een stem die geen lichaam heeft, stuurt hen terug naar Badari. Ook dat staat in de kritische editie in een aanhangsel. De vulgaat laat de broers daarna twee keer naar Badari terugkeren; hier gebeurt dat één keer.

Het Rama-verhaal van Hanuman (hoofdstuk 18). In de hoofdtekst van de kritische editie vertelt Hanuman Bhima het verhaal van Rama in een paar regels: de roof van Sita, de vriendschap met Sugriva, het nieuws van een gier, de sprong over de zee, de rakshasa's die Rama doodde, Sita die hij terugkreeg, en zijn koningschap. Wat Ganguli meer heeft, uit een deel van de handschriften, staat er kort bij: de naam van de gier, Sampati, Lanka in brand, de brug over de zee, Ravana's dood met die van zijn zonen en verwanten, Vibhishana die koning van Lanka wordt, Ayodhya, en de genietingen die Hanuman krijgt omdat Sita hem goedgezind is. Lakshmana heet in dit hoofdstuk van het epos alleen "zijn jongere broer", en Jatayu en de vuurproef van Sita komen er niet in voor.

Kleinere stukken. Ook kleinere stukken staan in de kritische editie onder de streep of in een aanhangsel, en hier in het verhaal: Bhima's vrees voor de spionnen van Duryodhana en voor een nieuwe uitdaging tot het spel (hoofdstuk 6); Nala's lof van de vier goden (hoofdstuk 6); het altaartje van klei en de krans op het hoofd van de jager (hoofdstuk 3); Indra's woorden over Karna als "deze zoon van Aditya" (hoofdstuk 11); de moeder van Rishyashringa, een dochter van de goden die door een vloek een hinde werd (hoofdstuk 13); Kartavirya en zijn gouden luchtwagen aan het begin van Akritavrana's verhaal (hoofdstuk 14); de rivier Samanga, die Ashtavakra's ledematen recht maakt (hoofdstuk 16); de leer van de zon die Arvavasu krijgt (hoofdstuk 16); Bhima's jacht voor hij de slang tegenkomt (hoofdstuk 22). Behalve deze stukken staan er in bijna elk hoofdstuk regels die de kritische editie onder de streep zet: een groet, een bijzin, een vergelijking, een naam in een lijst. Ze zijn gebleven, omdat Ganguli ze vertaalde.

Lezingen die niet na te gaan waren

Op een aantal plaatsen heeft Ganguli een woord dat de kritische editie niet heeft, ook niet in de langere stukken onder de streep. Vaak zal hij dan een andere lezing van de vulgaat volgen. De kritische editie noemt zulke lezingen per regel in haar voetnoten, maar die lijst van varianten was voor deze bewerking niet beschikbaar, en evenmin de vulgaat met het commentaar van Nilakantha of de Engelse vertaling van Manmatha Nath Dutt, die de vulgaat ook volgt. Daarom houdt dit boek op die plaatsen Ganguli's lezing aan. Het gaat telkens om één woord of één woordgroep:

- de steen die Vrisha heet, waarin Dvapara kruipt, en de woorden "Toch geef ik Nala niet de schuld" (hoofdstuk 7);
- "kennis" in de lof van de goden op Nala, waar de kritische editie "vrijgevigheid" heeft (hoofdstuk 7);
- de rishi Narada als degene die de slang Karkotaka vervloekte; in de kritische editie is het een naamloze brahmaan (hoofdstuk 8);
- Damayanti's "dan ga ik de brandstapel op" (hoofdstuk 9);
- Bhishma, "die uit de Vasu's geboren is", in de voorspelling van Yama (hoofdstuk 4);
- de koning van Matsya onder de bondgenoten die Sanjaya opsomt (hoofdstuk 5);
- Draupadi's "wie bevrijding zoekt, zoekt haar uit dwaasheid", waar de voetnoot van de kritische editie "uit hebzucht" heeft (hoofdstuk 2);
- de rishi Mankanaka, die Shiva "brahmaan" noemt voor hij hem herkent; in de kritische editie zegt hij "god" (hoofdstuk 10);
- de yaksha Manibhadra, waar de kritische editie ook nog een yaksha Manichara noemt (hoofdstuk 17);
- de bergen die Yudhishthira ziet: bij Ganguli de Shveta, in de kritische editie de Kailasa en de Meru (hoofdstuk 19);
- de duizenden schrille instrumenten van de danava's, waar de kritische editie scharen strijders heeft (hoofdstuk 21);
- de volken op de terugweg, waar de kritische editie ook de Darva's noemt (hoofdstuk 22).

Op een paar andere plaatsen volgt dit boek juist de kritische editie, terwijl Ganguli misschien een vulgaatlezing vertaalt: Jamadagni brengt door zijn ascese de goden in zijn macht, niet de Veda (hoofdstuk 14), en Balarama wijst in Prabhasa naar de Pandava's zelf, niet naar de slechte raadgevers van Dhritarashtra (hoofdstuk 14). Wie later de vulgaat naslaat, kan elk van deze plaatsen met één woord rechtzetten.

Waar Ganguli verkeerd vertaalde

Op deze plaatsen volgt dit boek het Sanskriet, omdat Ganguli's Engels iets anders zegt dan er staat.

- **De Beschikker** (hoofdstuk 2). Draupadi zegt dat de Beschikker zich tegenover de schepselen níét gedraagt als een moeder of een vader. Ganguli laat haar het omgekeerde zeggen, en draait zo de kern van haar aanklacht om.
- **Een eeuwig deel van Vishnu** (hoofdstuk 2). Zo noemt Vyasa Arjuna. Ganguli maakt er "zelf een god" van.
- **Jalasandha** (hoofdstuk 2). In Yudhishthira's opsomming van de vijanden staat Jalasandha, niet Jarasandha, die in boek 3 al gedood was.
- **Nooit overhaast** (hoofdstuk 3). Shiva zegt dat Arjuna de Pashupata nooit overhaast op een mens mag loslaten. Bij Ganguli: niet zonder goede reden.
- **Indra wacht** (hoofdstuk 4). Matali zegt dat Indra op Arjuna wacht. Bij Ganguli is het Shankara, Shiva.
- **Vinashana** (hoofdstuk 10). De Sarasvati verdwijnt in de woestijn. Ganguli leest een woord voor woestijn als de berg Meru.
- **Kanyakubja** (hoofdstuk 11). Vishvamitra dronk soma met Indra in Kanyakubja, niet in Kamyaka.
- **Nu Arjuna hier is** (hoofdstuk 11). Indra neemt Yudhishthira de angst voor Karna af "nu Arjuna hier bij mij is gekomen". Bij Ganguli pas als Arjuna de hemel heeft verlaten.
- **Eenentwintig keer** (hoofdstuk 14). Zo vaak maakte Parashurama de aarde leeg van kshatriya's, zoals ook boek 1 zegt. Ganguli telt anders.
- **Prabhasa** (hoofdstuk 14). In het beraad van de Vrishni's zegt Satyaki tegen Balarama dat hij alleen al genoeg is, terwijl Krishna mag rusten; Ganguli haalt de twee broers door elkaar.
- **Bandins rede** (hoofdstuk 16). De waarschuwing over de tijger, de slang en de berg spreekt Bandin uit, niet Ashtavakra.
- **De Kuninda's** (hoofdstuk 17). Subahu is de heer van de Kuninda's, en de Pandava's komen bij Gangadvara, waar de Ganga uit de bergen komt, niet bij haar bron.
- **Hastinapura** (hoofdstuk 18). Hanuman biedt aan om naar Hastinapura te gaan, de stad die naar de olifant heet. Ganguli maakt er Varanavata van.
- **Voordat hij iets misdoet** (hoofdstuk 18). Yudhishthira wil Bhima snel achterna, voordat die de siddha's iets misdoet. Bij Ganguli zal Bhima "in het begin" niets misdoen.
- **Maniman spuwt** (hoofdstuk 19). Maniman spuwt op het hoofd van Agastya. Ganguli maakt er iets anders en grovers van. En het beraad van de goden is in Kushavati, niet in Kushasthali, de oude stad van Dvaraka.

- **Om wapens af te weren** (hoofdstuk 20). Shiva's voorwaarde en Arjuna's gelofte zeggen allebei dat hij de wapens van de goden alleen mag gebruiken als hij zwaar in het nauw zit of om wapens af te weren. Ganguli maakt ervan: als al zijn andere wapens hebben gefaald.
- **Vishakhayupa** (hoofdstuk 22). Bhima vindt de slang in het woud van Vishakhayupa, nadat ze de hermitage van Vrishaparvan al achter zich hadden gelaten, niet bij die hermitage.
- **Nahusha's antwoorden** (hoofdstuk 22). Drie zinnen van de slang over de standen staan bij Ganguli anders dan in het Sanskriet. "Wij die offeren" is een oude offerformule, geen uitspraak dat iedereen offert, van welke stand ook. Bij de tweede geboorte, de wijding in de Veda, is het vers aan de zon de moeder en de leraar de vader, niet de moeder de priester. En Manu zegt dat de vermenging van de standen zwaar weegt waar het goede gedrag ontbreekt, niet dat de gemengde standen beter zijn.

Twee dingen doet dit boek bovendien nergens. Het volgt Ganguli niet waar hij kuist: Rishyashringa's opwinding, Renuka's verlangen in het water en Bhima's oproep tot list staan er zoals in het Sanskriet. En het neemt Ganguli's Victoriaanse woorden niet over, zoals God, de hel, de Voorzienigheid, het Opperwezen of Cupido, en evenmin zijn voetnoten.

De val van de Ganga

De Ganga valt in dit boek drie keer uit de hemel, en telkens anders. Bij de hermitage van Agastya zegt Lomasha dat ze "uit het samengekoekte haar van Shiva" viel (hoofdstuk 11). In het verhaal van koning Bhagiratha vangt Shiva haar op met zijn voorhoofd, "en daar lag ze als een snoer van parels" (hoofdstuk 12). En hoog in de bergen heeft hij haar water "met zijn hoofd opgevangen" (hoofdstuk 17).

Het haar en het hoofd staan in de vulgaat zelf, in de twee aanhangsels van de kritische editie die hierboven genoemd zijn. Het voorhoofd staat in de hoofdtekst van de kritische editie, in het verhaal van Bhagiratha. Bij Ganguli zegt de Ganga vooraf dat Shiva haar val met zijn hoofd zal opvangen, maar bij de val zelf zegt hij niet waar. Dit boek laat alle drie staan en kiest er niet een. Het bekende beeld van de Ganga die lang verstrikt raakt in Shiva's haar, komt uit de Ramayana. De rishi Jahnu, die haar opdrinkt en weer laat gaan, staat in

het verhaal van Bhagiratha alleen in een voetnoot van de kritische editie, niet bij Ganguli, en ook niet hier.

Het wapen van Shiva

Het wapen dat Arjuna van Shiva krijgt, heet de Pashupata, en waar de bron het zo noemt, ook "het wapen van Rudra". Twee keer krijgt het in de mond van een spreker nog een naam: Arjuna vraagt om de Pashupata "dat het hoofd van Brahma heet" (hoofdstuk 3), en Lomasha zegt het hem na (hoofdstuk 11). "Het hoofd van Brahma" is de vertaling van Brahmashira. Zo heette in boek 2 ook het wapen dat Arjuna van zijn leraar Drona kreeg, met een vergelijkbare waarschuwing: nooit tegen een mens. Het epos gebruikt die naam voor meer dan één wapen, en de verteller legt hier geen verband. Daarom staat de naam alleen in de mond van wie hem uitspreekt.

Ook de voorwaarde die Shiva aan het wapen verbindt, klinkt twee keer anders. In hoofdstuk 3 zegt hij dat Arjuna het nooit overhaast op een mens mag loslaten. In Arjuna's eigen verhaal (hoofdstuk 20) zegt hij: "Alleen als je zwaar in het nauw zit, Arjuna, of om wapens af te weren, mag je het gebruiken", en met dezelfde woorden belooft Arjuna Indra de wapens van de goden niet op mensen te gebruiken. Het zijn twee vertellingen van één gebeurtenis, en ze zijn niet gelijkgemaakt. In de vulgaat noemt Indra bij Arjuna's terugkeer vijftien wapens die hij Arjuna gaf, en daar staat de Pashupata tussen, terwijl Shiva in hoofdstuk 3 zei dat zelfs Indra dat wapen niet kent. In het verhaal staat daarom alleen dat Arjuna "alle wapens van de goden" kreeg; de vijftien namen staan in de namenlijsten.

Karna en de zon

Karna treedt in dit boek niet op, maar twee goden spreken over zijn afkomst. Yama, de zoon van de zon, voorspelt Arjuna dat hij "Karna, een deel van mijn vader", zal doden (hoofdstuk 4). En in de boodschap die Lomasha van Indra brengt, noemt Indra hem "deze zoon van Aditya", een naam van de zonnegod (hoofdstuk 11). Die tweede zin staat in de kritische editie alleen in een voetnoot. Beide zijn gebleven, zonder dat iemand reageert en zonder een woord van de verteller. Arjuna weet vanaf dat moment dat Karna een deel van de zon is, maar

niet dat hij een zoon van Kunti is, en hij vertelt het niemand. Yudhishthira hoort alleen een bijnaam die hij niet begrijpt. De lezer van boek 1 weet meer dan zij allebei.

Eén god, twee namen

In zijn leer van de vier tijdperken vertelt Hanuman dat de god in elk tijdperk een andere kleur krijgt: in het eerste is Narayana wit, in het tweede wordt hij rood, in het derde geel, en in het tijdperk van de duisternis wordt hij zwart (hoofdstuk 18). Het Sanskriet noemt de god daar telkens anders, en in het laatste tijdperk zegt het: "Keshava wordt zwart". Zwart is in het Sanskriet *krishna*, en Keshava is een naam van Krishna. In dat ene woord zit een spel met de naam die de lezer kent. Dit boek schrijft er "Vishnu", omdat Keshava in deze reeks de naam van Krishna is, en Hanuman de god van de tijdperken niet met Krishna gelijkstelt. Zo valt het woordspel weg. Om dezelfde reden zegt Pulastya in hoofdstuk 10 "geen god boven Vishnu", waar het Sanskriet Keshava heeft.

Krishna zelf is in dit boek maar één keer aanwezig: in Prabhasa, waar hij met de Vrishni's de broers opzoekt (hoofdstuk 14). Verder is hij er alleen in de woorden van anderen, als vriend en raadgever, en als Narayana, die met Nara in Badari woont. Rama, de zoon van Dasharatha, is volgens Lomasha en Hanuman Vishnu zelf, als mens geboren (hoofdstuk 11 en 18). Het epos trekt hier geen lijn van Rama naar Krishna, en dit boek ook niet. Vasudeva is in dit boek de vader van Krishna, maar de wijzen noemen ook de rishi Kapila zo (hoofdstuk 12).

Tegenspraken in de bron

Een aantal dingen wordt in de bron op twee manieren verteld, of spreekt een vorig boek tegen. Ze zijn niet gladgestreken.

- **De jaren.** Vijf jaar in de hemel van Indra, vijf jaar zonder Arjuna in het Kamyaka-woud, vier jaar op tocht: de getallen van de sprekers passen niet precies in elkaar. De leeswijzer zet ze op een rij.
- **Arjuna's eigen verhaal** (hoofdstuk 20). Bij Arjuna begint zijn ascese op de Bhrigutunga, niet op de berg die Vaishampayana noemt, en het is een

brahmaan die hem aanspoort, niet Indra in de gedaante van een asceet. Ook de volgorde van het gevecht met de jager verschilt.

- **De schelp Devadatta.** In boek 3 kreeg Arjuna haar van de bouwmeester Maya. In zijn eigen verhaal kreeg hij haar van de goden, en even later van Indra.
- **De Nivatakavacha's.** Indra noemt hen zonen van Danu die in de werelden onder de aarde wonen (hoofdstuk 5); in Arjuna's verhaal zijn het zonen van Diti in een stad in de zee (hoofdstuk 21).
- **De hoeders van de wereld.** Bij Arjuna zijn het Indra, Yama, Varuna en Kubera (hoofdstuk 4), bij Nala Indra, Agni, Varuna en Yama (hoofdstuk 6).
- **Sahadeva en de Yadava's.** Volgens Sahadeva versloeg Arjuna in zijn eentje de Yadava's toen hij Subhadra meenam (hoofdstuk 10). In boek 2 werd er niet gevochten.
- **Het paardenoffer.** Draupadi zegt dat Yudhishthira het paardenoffer heeft gebracht (hoofdstuk 2). In boek 3 bracht hij het koningsoffer.
- **Bhima en zijn knots.** In Yudhishthira's herinnering greep Bhima in de speelzaal naar zijn knots (hoofdstuk 2). Zo stond het in boek 3 niet.
- **Kunti.** Bhima zegt dat hun oude moeder zwijgt (hoofdstuk 2), terwijl Kunti in Hastinapura achterbleef.
- **Parashurama.** In boek 3 zei Vidura dat Yudhishthira bij Parashurama onderricht had gekregen; hier vraagt Yudhishthira wanneer hij hem eindelijk te zien krijgt (hoofdstuk 14). In boek 1 had Jamadagni vier zonen, met Rama als jongste; hier zijn het er vijf, met Rama als jongste.
- **Ashtavakra.** Hij hoort de waarheid over zijn vader "in zijn twaalfde jaar", maar de poortwachter noemt hem een jongen van tien. In Janaka's raadsel heeft het wiel twaalf assen, in Ashtavakra's antwoord twaalf velgen (hoofdstuk 16). En Mandhatri offerde "midden in Kurukshetra", terwijl de Pandava's even later pas bij de poort ervan staan (hoofdstuk 15 en 16).
- **Ghatotkacha.** Hij neemt afscheid met de woorden "Ik kom wanneer het nodig is" (hoofdstuk 19), en op de terugweg draagt hij hen toch weer over de watervallen, zonder dat iemand hem riep (hoofdstuk 22).
- **De wachters van Kubera.** Ze heten rakshasa's, maar de gedoden heten even later yaksha's (hoofdstuk 18). De brahmanen van het gevolg blijven bij Vrishaparvan achter en zijn toch weer bij Yudhishthira als hij de top opgaat (hoofdstuk 19).

- **Nahusha en Shantanu.** In boek 3 zag Narada Nahusha en Shantanu in de zaal van Yama, onder de gestorven koningen. Hier is Nahusha een slang op aarde, die pas na Yudhishthira's antwoorden naar de wereld van de goden gaat, en is Shantanu volgens Kubera in de wereld van Indra (hoofdstuk 19 en 22). Nahusha noemt zich ook "de vijfde na Soma", wat het epos hier niet verder uitlegt.
- **Ushinara en Shibi.** Het verhaal van de havik en de duif hoort hier bij koning Ushinara (hoofdstuk 16). Verderop in het boek van het woud vertelt het epos een vergelijkbaar verhaal van Shibi, de zoon van Ushinara.

Bij een paar moeilijke passages

Het gesprek over geduld. Draupadi en Bhima willen niet langer wachten, Yudhishthira houdt zich aan zijn woord, en het gesprek eindigt niet met een winnaar. Vyasa komt, en het boek gaat verder. Pas veel later, als de slang hem vasthoudt, zegt Bhima, die in het eerste deel voor de eigen inspanning pleitte: "Ik denk dat het lot het hoogste is, en inspanning zinloos." Ook dat staat er zonder commentaar.

Urvashi's vloek. Urvashi vervloekt Arjuna dat hij tussen de vrouwen zal leven als danser, zonder aanzien, en dat men hem zal kennen "als iemand die geen man is". Eén keer gebruikt ze het oude woord shandha, en ze legt het zelf uit. Er staat niet "eunuch" en niet "derde geslacht": die woorden zeggen meer, of iets anders, dan Urvashi zegt. Indra verzacht de vloek tot één jaar.

Nala's inzet. Als Nala terugkomt om het rijk terug te winnen, zet hij Damayanti in, en niemand zegt er iets van: niet Damayanti, niet Brihadashva, niet Yudhishthira, die het verhaal hoort na zijn eigen spel. Zo staat het in het Sanskriet, en zo staat het hier.

Wie is een brahmaan? Hanuman legt Bhima uit dat elke stand zijn eigen taak heeft, en dat de shudra's de tweemaal geborenen dienen. Aan het slot vraagt de slang Yudhishthira wie een brahmaan is, en Yudhishthira antwoordt dat het gedrag de maat is: is het gedrag van een shudra goed en dat van een brahmaan niet, dan is die shudra geen shudra en die brahmaan geen brahmaan. Het gedrag weegt, maar de standen blijven bestaan, ook in dat antwoord. Dit boek heeft geen van beide gesprekken naar onze tijd toe geschreven.

De bijlagen

Achter in dit boek staan:

- **De tirtha's**, een nieuwe bijlage: de volledige opsommingen van Pulastya en Dhaumya, en de plaatsen die Lomasha onderweg aanwijst, met bij elke plaats wat er gebeurd is en wat wie er baadt ervoor krijgt. Een teken wijst de plaatsen aan waar de Pandava's later zelf komen of die Lomasha hun van verre laat zien, en tussen haakjes staat waar de traditie de plaats nu aanwijst, als ze dat doet.
- **De namenlijsten**: zeventien opsommingen die in het verhaal zijn ingekort, van de bomen en vogels van het Dvaitavana tot de vogels bij Bhima's jacht, met de wapens van de goden en van de danava's.
- **De hymnen**: Kashyapa's verzen over de vergevingsgezindheid, Arjuna's lofzang aan Shiva en de woorden bij het altaar in de zee. De laatste twee staan alleen in een deel van de handschriften.
- **Uit de redes**: zeven stukken uit de redes die in het verhaal zijn ingekort: Prahlada over vergeven en straffen, wat Draupadi, Yudhishthira en Bhima in het eerste deel nog meer zeggen, Hanumans les over de standen en het koningschap, en de slang over het Zelf.
- **De woordenlijst**, **de personages** en **de stambomen**, met het huis van Vidarbha en Nishadha, het geslacht van Bhrigu, het huis van Ikshvaku en de lijn van Pururavas en Urvashi tot Nahusha en Yayati.

Hoe het verder gaat

De broers zijn terug bij het meer van het Dvaitavana, in het twaalfde jaar, en Arjuna is weer bij hen, met de wapens van de goden. Indra heeft hun gezegd dat ze naar hun hermitage in het Kamyaka-woud moeten teruggaan. Boek 5 vertelt verder in het boek van het woud.

Stambomen

In dit boek worden veel oude geslachten verteld. Koning Nala, de zoon van Virasena, trouwt Damayanti, de dochter van de koning van Vidarbha, en verliest zijn rijk aan zijn broer. Rama met de bijl, Parashurama, komt uit het geslacht van de rishi Bhrigu, net als Chyavana, die van een prinses een vrouw krijgt omdat ze in zijn ogen prikte. Koning Bhagiratha haalt de Ganga uit de hemel voor de zestigduizend zonen van Sagara, zijn voorvaders. En aan het slot houdt een slang Bhima in zijn greep: koning Nahusha, de kleinzoon van Pururavas en Urvashi, en een voorvader van de vijf broers.

Hierna volgen eerst de verwantschappen uit de verhalen van dit boek die geen eigen stamboom hebben, daarna vier stambomen, en ten slotte de namen die op elkaar lijken. De stambomen van boek 1, met het geslacht van Puru, het huis van Kuru en de zonen van Pandu met hun moeders, staan achter in dat boek. Die van boek 2, met Draupadi en haar zonen, het huis van Drupada en het huis van Krishna, staan achter in boek 2, en die van boek 3, met Magadha, Chedi, Gandhara en de Vrishni's, achter in boek 3.

. . .

Uit de verhalen van dit boek

Markandeya, Brihadashva, Lomasha, Hanuman en anderen vertellen over oudere geslachten. Wat ze over ouders en kinderen zeggen, staat hier bij elkaar.

- **Lopamudra** werd geboren bij een koning van Vidarbha, maar Agastya had haar zelf gemaakt, om haar later tot vrouw te nemen. Haar vader gaf haar aan Agastya, en ze kregen een zoon, **Dridhasyu**, die zeven jaar in haar schoot groeide. Omdat hij als kind vrachten offerhout naar de hermitage van zijn vader droeg, noemde men hem **Idhmavaha**, 'hij die het offerhout draagt' (hoofdstuk 11). Of die koning van Vidarbha dezelfde is als Bhima, de vader van Damayanti, zegt het epos niet.
- De daitya **Ilvala**, 'een zoon van Diti', had een jongere broer, **Vatapi**, die hij in een ram veranderde en aan zijn gasten voorzette (hoofdstuk 11).

- **Rishyashringa** is 'de zoon van Vibhandaka', een rishi en 'een afstammeling van Kashyapa'. Een hinde baarde hem. Koning **Lomapada** van de Anga's, 'een vriend van koning Dasharatha', gaf hem zijn dochter **Shanta** tot vrouw (hoofdstuk 13).
- **Rama**, de zoon van Dasharatha, is 'uit het huis van Ikshvaku' (hoofdstuk 11). Zijn bondgenoten, de koningen van de apen, zijn **Sugriva**, 'de zoon van de zon', en **Vali**, 'de zoon van Indra' (hoofdstuk 18).
- **Hanuman** is net als Bhima een zoon van de wind: 'Vayu, de wind die de wereld in leven houdt, heeft mij verwekt in de akker van Kesarin, bij diens vrouw' (hoofdstuk 18). Bhima noemt Hanuman 'mijn broer' al voordat hij weet dat de oude aap op zijn pad Hanuman zelf is (hoofdstuk 18).
- **Ghatotkacha** is 'de zoon die Hidimbi aan Bhima had geschonken'; in boek 2 werd hij geboren (hoofdstuk 17).
- Koning **Somaka** had honderd vrouwen en één zoon, **Jantu** (hoofdstuk 15).
- **Shibi** is 'de zoon van Ushinara' (hoofdstuk 11). **Ushinara** zelf, 'die over de Shibi's heerste', beschermt de duif tegen de havik (hoofdstuk 16).
- **Ashtavakra** is de zoon van **Kahoda** en van **Sujata**, de dochter van de leraar **Uddalaka**. Ashtavakra en **Shvetaketu**, de zoon van Uddalaka, zijn 'een neef en zijn oom' (hoofdstuk 16). **Bandin**, de redetwister bij het offer van koning Janaka, zegt aan het eind: 'Ik ben de zoon van koning Varuna' (hoofdstuk 16).
- De rishi **Raibhya** had twee zonen, **Paravasu**, de oudste, en **Arvavasu**, en de asceet **Bharadvaja** had één zoon, **Yavakri** (hoofdstuk 16).
- **Kubera** werd geboren in de hermitage van de muni **Vishravas** (hoofdstuk 11).
- De **Pauloma's** en de **Kalakeya's** zijn 'de zonen van Puloma en van Kalaka', een daitya-vrouw en een asura-vrouw (hoofdstuk 21). De **Nivatakavacha's** zijn 'zonen van Danu' en ook 'de zonen van Diti' (hoofdstuk 5 en 21).

. . .

Vier geslachten uit dit boek

Het huis van Vidarbha en Nishadha: Bhima, Damayanti en Nala

Bhima, de koning van Vidarbha, had lang geen kinderen. Toen de brahmaanse rishi Damana bij hem en zijn koningin te gast was, gaf de rishi hun 'een dochter en drie edele zonen'. Ze heetten 'Damayanti, Dama, Danta en Damana, net als de rishi' (hoofdstuk 6). Damayanti kiest op haar bruidskeuze Nala, de koning van de Nishadha's, en hij wordt dus de schoonzoon van koning Bhima. Bij Nala krijgt ze 'een zoon en een dochter, en ze noemden ze allebei Indrasena: de jongen Indrasena en het meisje Indrasena' (hoofdstuk 6). Daarom noemt Kali haar 'de moeder van Indrasena' (hoofdstuk 9).

Nala is 'de zoon van Virasena', de koning van de Nishadha's (hoofdstuk 6 en 7). Pushkara, die hem met het dobbelspel zijn rijk afneemt, is 'Nala's broer' (hoofdstuk 7). Dat Pushkara ook een zoon van Virasena is, zegt het epos niet met zoveel woorden. In de boom staat hij onder Virasena, omdat het epos hem Nala's broer noemt.

Damayanti's moeder heeft in het epos geen eigen naam. In Chedi blijkt ze een zuster te hebben, de koningin-moeder van dat land: 'Je moeder en ik zijn allebei dochters van Sudaman, de koning van de Dasharna's. Zij werd uitgehuwelijkt aan de koning van Vidarbha, en ik aan Virabahu' (hoofdstuk 8). Als vreemdelinge dient Damayanti daar bij haar nicht Sunanda, de dochter van de koningin-moeder, tot haar tante haar herkent aan de moedervlek tussen haar wenkbrauwen (hoofdstuk 8). De koningin-moeder is ook de moeder van Subahu, 'de koning van de Chedi's' (hoofdstuk 8). Subahu en Virabahu, aan wie zij werd uitgehuwelijkt, staan niet in de boom; dat Virabahu de vader van haar kinderen is, zegt het epos niet met zoveel woorden.

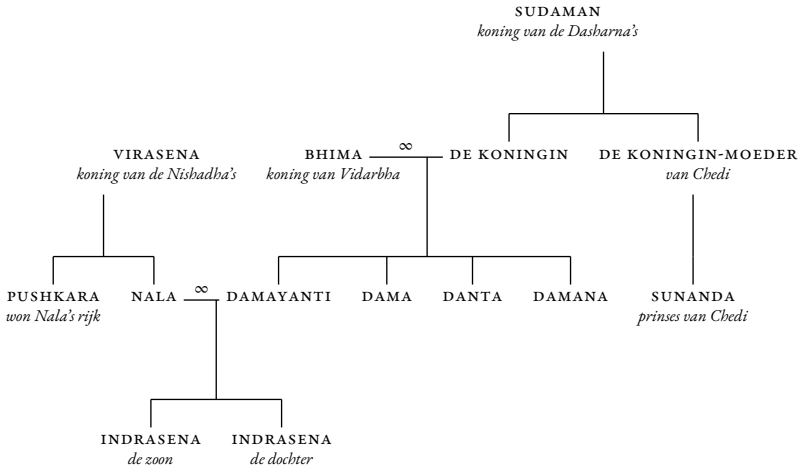
Het geslacht van Bhrigu: van Chyavana tot Parashurama

Bhrigu is een van de grote rishi's van het begin. In boek 1 vertelde het epos dat hij uit Brahma voortkwam, en dat zijn vrouw Puloma hem Chyavana baarde. Ook Shukra, 'de leraar van de asura's' (hoofdstuk 18), is een zoon van Bhrigu.

Chyavana, 'de zoon van Bhrigu', krijgt in dit boek Sukanya tot vrouw, de enige dochter van koning Sharyati (hoofdstuk 15). In boek 1 was zijn vrouw 'een dochter van een van de Manu's, de stamvaders van de mensen', en 'uit haar dij werd Aurva geboren. Aurva verwekte Richika, Richika verwekte Jamadagni'. Of die vrouw Sukanya is, zegt het epos niet. Daarom loopt de lijn

HET HUIS VAN VIDARBHA EN NISHADHA: BHIMA, DAMAYANTI EN NALA

Zo ver als boek 4 het vertelt.

———— eigen kind

- - - - - geldt als kind van (de juridische vader)

····· verwekt door een god

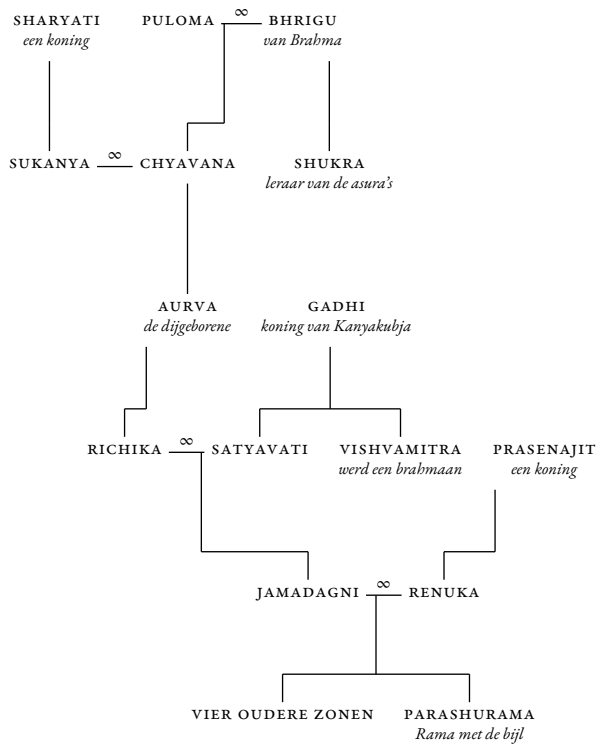
═══ pleegkind

∞ getrouwd; een lijn zonder ∞: van een huwelijk vertelt het epos (nog) niets

cursief: wie het kind verwekte

HET GESLACHT VAN BHRIGU: VAN CHYAVANA TOT PARASHURAMA

Zo ver als boek 4 het vertelt.

——— eigen kind

····· verwekt door een god

∞ getrouwd; een lijn zonder ∞: van een huwelijk vertelt het epos (nog) niets

– – – – – geldt als kind van (de juridische vader)

═══ pleegkind

cursief: wie het kind verwekte

naar Aurva van Chyavana alleen. Hoe Aurva zijn naam kreeg, 'de dijgeborene', vertelde boek 2.

Richika, 'een afstammeling van Bhrigu', vraagt Gadhi, de koning van Kanyakubja, om zijn dochter Satyavati (hoofdstuk 14). Daarna komt Bhrigu 'zijn zoon met zijn vrouw' bezoeken. Hier noemt het epos Richika dus Bhrigu's zoon, al stonden er in boek 1 twee geslachten tussen; in het Sanskriet kan het woord ook 'afstammeling' betekenen. Bhrigu geeft Satyavati een zoon, voor haar en voor haar moeder. Maar de twee vrouwen ruilen de potten met rijst en de bomen die ze moeten omarmen, en Bhrigu zegt: 'Jouw zoon wordt een brahmaan die leeft als een kshatriya. De zoon van je moeder wordt een kshatriya die leeft als een brahmaan' (hoofdstuk 14). Op Satyavati's smeken gaat de voorspelling over op haar kleinzoon, en ze baart Jamadagni (hoofdstuk 14). Wie de zoon van haar moeder is, zegt het epos hier niet. In boek 2 heette Vishvamitra de zoon van Gadhi, en in dit boek is de Kaushiki de plaats 'waar Vishvamitra door zijn ascese een brahmaan werd' (hoofdstuk 11).

Jamadagni vraagt koning Prasenajit om zijn dochter Renuka. 'Ze kregen vier zonen, en als vijfde Rama' (hoofdstuk 14). De vier oudere zonen heten Rumanvan, Sushena, Vasu en Vishvavasu. In boek 1 was Parashurama de jongste van vier zonen; hier zijn het er vijf. Rama is Parashurama, Rama met de bijl, 'de zoon van Jamadagni' (hoofdstuk 10 en 14). Als hij na de dood van zijn vader de kshatriya's heeft uitgeroeid, brengt hij 'zijn voorouders, de afstammelingen van Bhrigu' hun plenging met bloed, en Richika, zijn grootvader, houdt hem tegen (hoofdstuk 14). Als hij later zijn vuur kwijt is, sturen zijn voorouders hem naar de tirtha 'waar je voorvader Bhrigu in de tijd van de goden zijn ascese deed' (hoofdstuk 11).

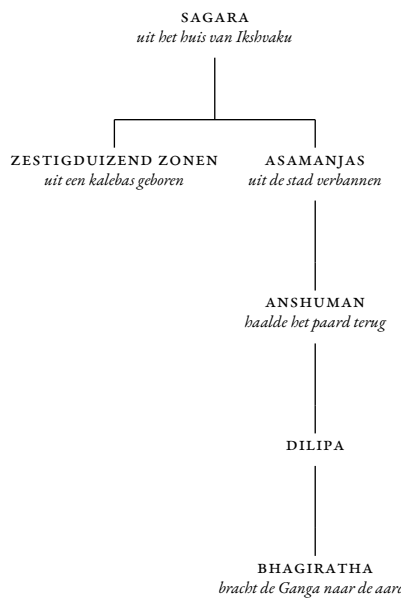
Het huis van Ikshvaku: van Sagara tot Bhagiratha

'In het huis van Ikshvaku werd een koning geboren die Sagara heette' (hoofdstuk 12). Hij had twee vrouwen, 'een prinses uit Vidarbha' en 'een prinses van de Shibi's', die in het epos geen naam hebben. Door een gunst van Shiva baarde de prinses uit Vidarbha een kalebas, en uit de zaden in potten met offerboter werden zestigduizend zonen geboren. De prinses van de Shibi's baarde Asamanjas, die de kinderen van de burgers in de rivier gooide en daarom door zijn vader uit de stad werd verbannen (hoofdstuk 12).

De zestigduizend zonen zoeken het paard voor Sagara's paardenoffer, graven de aarde open en worden verbrand door de rishi Kapila, 'de muni die de wijzen

HET HUIS VAN IKSHVAKU: VAN SAGARA TOT BHAGIRATHA

Zo ver als boek 4 het vertelt.

——— eigen kind

· · · · · · · · · · verwekt door een god

getrouwd; een lijn zonder ∞: van een huwelijk vertelt het epos (nog) niets

∞

– – – – – geldt als kind van (de juridische vader)

═══ pleegkind

cursief: wie het kind verwekte

ook Vasudeva noemen' (hoofdstuk 12). Anshuman, 'de zoon van Asamanjas' en de kleinzoon van Sagara, haalt het paard terug. Zijn zoon Dilipa probeert de Ganga naar de aarde te halen, en pas Dilipa's zoon Bhagiratha lukt het: Shiva vangt de rivier op met zijn voorhoofd, en met haar water vult Bhagiratha de lege oceaan en zuivert hij de zonen van Sagara (hoofdstuk 12).

Ook andere koningen in dit boek komen uit het huis van Ikshvaku: Rituparna van Ayodhya, 'de zoon van Bhangasvara', bij wie Nala als wagenmenner dient (hoofdstuk 8 en 9); Trasadasyu, 'de zoon van Purukutsa' (hoofdstuk 11); Rama, de zoon van Dasharatha (hoofdstuk 11); en Yuvanashva, uit wiens linkerzij zijn zoon Mandhatri geboren werd (hoofdstuk 15). Hoe zij aan Sagara verwant zijn, zegt het epos niet. Daarom staan ze niet in de boom. Ikshvaku zelf was in boek 1 een zoon van Manu, net als Ila, de stammoeder van de koningen in de stamboom 'Van Pururavas en Urvashi tot Nahusha en Yayati'.

Van Pururavas en Urvashi tot Nahusha en Yayati

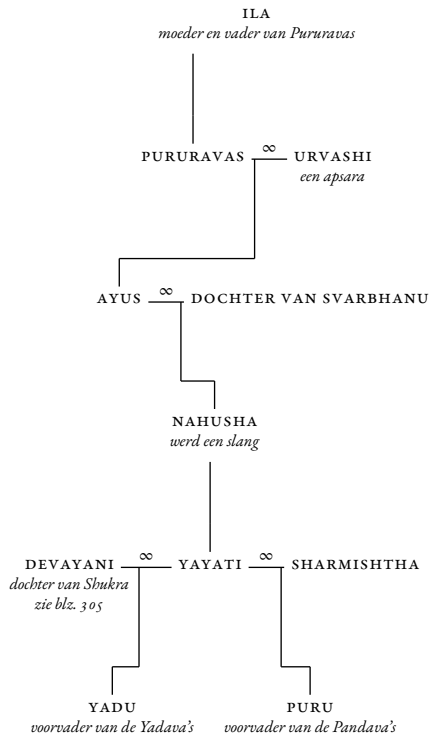
Ila was een van de kinderen van Manu, de stamvader van de mensen. 'Uit Ila werd de geleerde Pururavas geboren. Men zegt dat Ila zijn moeder en zijn vader tegelijk was.' Pururavas haalde de apsara Urvashi uit de wereld van de gandharva's, en bij haar kreeg hij zes zonen, onder wie Ayus. Ayus kreeg bij de dochter van Svarbhanu vier zonen, 'en de voornaamste van hen was Nahusha'. Nahusha was de vader van Yayati. Dat alles vertelde boek 1, net als het verhaal van Yayati, die met Devayani, de dochter van Shukra, en met Sharmishtha trouwde. Van zijn vijf zonen werd Yadu de voorvader van de Yadava's, het volk van Krishna, en Puru de voorvader van de Kuru's en de Pandava's: het geslacht van Puru staat in de stambomen van boek 1.

Daarom wijst Arjuna in de hemel van Indra Urvashi af. 'Dit is Urvashi, bij wie koning Pururavas zijn zonen kreeg, de stralende moeder van het geslacht van Puru', zegt hij, 'u bent het begin van mijn geslacht' (hoofdstuk 4). Om die weigering vervloekt ze hem.

En daarom noemt de slang die Bhima aan het slot in zijn greep houdt, zich 'een voorvader van je voorvaders': 'Je hebt vast gehoord van de koninklijke wijze Nahusha, de zoon van Ayus' (hoofdstuk 22). Tegen Yudhishthira zegt hij: 'Ik was koning Nahusha, je voorvader, de vijfde na Soma, de zoon van Ayus' (hoofdstuk 22). Hoe hij van Soma, de maan, afstamt, zegt het epos hier niet; in boek 1 begint de lijn bij Ila. Nahusha werd een slang door de vloek van Agastya, nadat hij als heer van de goden de brahmanen had geminacht (hoofdstuk 12 en

VAN PURURAVAS EN URVASHI TOT NAHUSHA EN YAYATI

Zo ver als boek 4 het vertelt.

——— eigen kind

····· verwekt door een god

∞ getrouwd; een lijn zonder ∞: van een huwelijk vertelt het epos (nog) niets

– – – – – geldt als kind van (de juridische vader)

═══ pleegkind

cursief: wie het kind verwekte

22). Zijn zoon Yayati komt in dit boek terug in vergelijkingen en op de plaatsen waar hij offerde (hoofdstuk 6, 11 en 16).

. . .

Namen die op elkaar lijken

- **Twee Bhima's.** Bhima, de tweede van de vijf broers, is de zoon van Kunti en de wind. Bhima van Vidarbha is de vader van Damayanti (hoofdstuk 6). Het epos noemt hem bijna altijd 'koning Bhima van Vidarbha' of 'de koning van Vidarbha'.
- **Drie Indrasena's.** Indrasena is de vertrouwde dienaar van Yudhishthira, die met de wagens meetrekt (hoofdstuk 11 en 17). De twee kinderen van Nala en Damayanti heten allebei Indrasena, 'de jongen Indrasena en het meisje Indrasena' (hoofdstuk 6).
- **Twee Damana's.** Damana is de rishi die Bhima van Vidarbha zijn kinderen schenkt, en Damana is ook een van die kinderen, 'net als de rishi' (hoofdstuk 6).
- **Twee Subahu's.** Subahu is de koning van de Chedi's, de neef van Damayanti (hoofdstuk 8). Een andere Subahu is de heer van de Kuninda's in de bergen, bij wie de Pandava's hun gevolg achterlaten (hoofdstuk 17 en 22).
- **Sunanda.** Sunanda is in dit boek de prinses van Chedi, de nicht van Damayanti (hoofdstuk 8). In boek 1 heetten twee koninginnen van het geslacht van Puru zo: de vrouw van Bharata en de vrouw van Pratipa.
- **Twee Satyavati's.** Satyavati, de dochter van Gadhi, is de vrouw van Richika en de grootmoeder van Parashurama (hoofdstuk 14). Satyavati uit boek 1 is de moeder van Vyasa en de vrouw van koning Shantanu.
- **Drie keer Puloma.** In boek 1 was Puloma de vrouw van Bhrigu en de moeder van Chyavana, en Puloma ook de rakshasa die haar ontvoerde. In dit boek is Puloma een daitya-vrouw, de moeder van de Pauloma's (hoofdstuk 21).
- **Pushkara.** Pushkara is de broer van Nala (hoofdstuk 7). Pushkara is ook de tirtha van Brahma, het meer van de Grootvader (hoofdstuk 10 en 11).
- **Drie keer Rama.** Rama met de bijl is Parashurama, de zoon van Jamadagni, 'Rama uit het huis van Bhrigu' (hoofdstuk 11 en 14). Rama, de zoon van Dasharatha, komt uit het huis van Ikshvaku (hoofdstuk 11 en 18).

En Balarama, de oudere broer van Krishna, is in Prabhasa bij de Pandava's (hoofdstuk 14).

- **Vasudeva.** Krishna heet 'de zoon van Vasudeva' (hoofdstuk 14). Maar Kapila, de rishi die de zonen van Sagara verbrandt, is 'de muni die de wijzen ook Vasudeva noemen' (hoofdstuk 12). Het zijn twee verschillende.
- **Twee koningen van Vidarbha.** De koning van Vidarbha in het verhaal van Nala is Bhima. De koning van Vidarbha bij wie Lopamudra geboren werd, heeft in het epos geen naam (hoofdstuk 11). En ook een van de vrouwen van Sagara was 'een prinses uit Vidarbha' (hoofdstuk 12). Het epos legt tussen hen geen verband.
- **Dilipa.** Dilipa, de zoon van Anshuman, is de vader van Bhagiratha (hoofdstuk 12). In de hemel van Indra ontmoet Arjuna 'koninklijke wijzen met koning Dilipa voorop' (hoofdstuk 4). Of dat dezelfde is, zegt het epos niet.
- **Twee Bharadvaja's.** Drona is 'de zoon van Bharadvaja' (hoofdstuk 4). Bharadvaja, de vader van Yavakri, is een asceet en een vriend van Raibhya (hoofdstuk 16). Het epos zegt niet dat het dezelfde is.
- **Twee Naraka's.** Naraka, 'een daitya, een zoon van Diti', is de daitya wiens beenderen de Pandava's in de bergen zien liggen (hoofdstuk 17). In boek 3 doodde Krishna een andere Naraka, het kind van de Aarde.
- **Shibi en Ushinara.** Shibi is 'de zoon van Ushinara' (hoofdstuk 11). In het verhaal van de havik en de duif is het Ushinara zelf, 'die over de Shibi's heerste', die zijn eigen vlees geeft (hoofdstuk 16).

Personages

Wie is wie in boek 4. De personen staan per deel, in de volgorde waarin ze in dit boek optreden. Wie optreedt in een verhaal dat iemand vertelt, zoals Nala in het verhaal van Brihadashva of Sagara in dat van Lomasha, staat bij het deel waarin dat verhaal verteld wordt.

- Na de naam staat het hoofdstuk waarin de naam, of een van de andere namen tussen haakjes, in dit boek voor het eerst in het verhaal staat. Wie eerst alleen genoemd wordt en later optreedt, staat bij het deel waarin hij optreedt, met daarachter het hoofdstuk waar dat gebeurt: *hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 1*.
- Tussen haakjes staan andere namen en vaste bijnamen, alleen als ze tot en met dit boek in het verhaal voorkomen.
- Veel personen kwamen al in boek 1, 2 of 3 voor. Hier staat wat ze in dit boek doen. Wie in dit boek alleen genoemd wordt, staat achteraan in deze lijst.
- Wie alleen in een van de lange namenlijsten staat, zoals de goden en apsara's in de hemel van Indra of de koningen van vroeger, staat in de namenlijsten; de heilige plaatsen staan in de lijst van tirtha's. Over namen die op elkaar lijken (twee Bhima's, drie Indrasena's, twee Subahu's, drie keer Rama, Vasudeva) zie ook de stambomen en de leeswijzer. Begrippen staan in de woordenlijst.

Achter in het boek staat een register van alle namen, met de bladzijden waar ze voorkomen.

. . .

Deel I · Geduld (hoofdstuk 1–2)

Vaishampayana — hoofdstuk 1
Een leerling van Vyasa. Bij het slangenoffer van koning Janamejaya vertelt hij de koning het verhaal van zijn voorouders; hij is de verteller van dit boek. Op Janamejaya's vraag wat de broers deden toen Arjuna weg was, zegt hij: 'Ze waren als de parels van een snoer dat geknapt is, koning' (hoofdstuk 10). Wie hoort van 'het reine gedrag van Arjuna', zegt hij, raakt zijn trots, zijn huichelarij en zijn hartstocht kwijt (hoofdstuk 4), en wie het verhaal van Arjuna's terug-

keer hoort, 'die leeft honderd jaar, zonder hindernis en gelukkig' (hoofdstuk 20).

Janamejaya — hoofdstuk 1
Koning van de Kuru's, de achterkleinzoon van Arjuna, die naar Vaishampayana luistert. Hij wil uitvoerig horen hoe Arjuna de wapens kreeg (hoofdstuk 3), wat Dhritarashtra ervan zei (hoofdstuk 5), wat de zonen van Pandu deden toen 'mijn overgrootvader Arjuna' vertrokken was (hoofdstuk 10) en wat de Vrishni's en de Pandava's in Prabhasa deden (hoofdstuk 14). Hij vraagt of zijn voorvaders 'Vaishravana ontmoet, Kubera, de heer van de schatten' hebben (hoofdstuk 19), en hoe Bhima zo bang kon worden voor een reuzenslang (hoofdstuk 22).

Yudhishthira (Ajatashatru; de koning van de dharma) — hoofdstuk 1
De oudste van de vijf broers, de zoon van Kunti en de god Dharma, 'de koning van de dharma'. Op Arjuna's voorstel trekt hij naar het Dvaitavana (hoofdstuk 1), waar Markandeya en Baka Dalbhya hem toespreken (hoofdstuk 1). Als Draupadi hem vraagt waarom zijn woede niet groeit, prijst hij de vergevingsgezindheid: 'Ik ben het waard, en daarom vindt zij mij' (hoofdstuk 1), en tegen haar twijfel zegt hij: 'Ik leef niet naar de dharma om de vrucht ervan te zoeken' (hoofdstuk 2). Bhima wil dat hij de belofte van het spel breekt, maar hij houdt zich eraan: 'alles bij elkaar is nog geen zestiende deel van de waarheid' (hoofdstuk 2). Toch slaapt hij niet van angst voor Karna (hoofdstuk 2). Van Vyasa krijgt hij de kennis die Pratismriti heet, en hij stuurt Arjuna ermee naar Indra om de wapens van de goden (hoofdstuk 2 en 3). Brihadashva vertelt hem het verhaal van Nala en leert hem het hart van de dobbelstenen (hoofdstuk 6 en 9). Op aanraden van Narada en Dhaumya trekt hij met de rishi Lomasha langs de tirtha's, de heilige badplaatsen (hoofdstuk 10 en 11), en onderweg vraagt hij Lomasha naar de verhalen van iedere plaats. Bij de zee heeft hij een visioen, en in Prabhasa wijst hij Satyaki's plan af om de oorlog meteen te beginnen: 'Maar de waarheid moet ik beschermen, meer dan mijn koningschap' (hoofdstuk 13 en 14). Op weg naar de Gandhamadana neemt hij de flauwgevallen Draupadi op schoot en geeft zichzelf de schuld (hoofdstuk 17). De rakshasa Jatasura ontvoert hem, en hij houdt hem de dharma voor (hoofdstuk 19). Hij berispt Bhima om zijn overmoed tegenover de wachters van Kubera, 'zoals een leugen niet past in de mond van een muni' (hoofdstuk 19). Na vijf jaar ziet hij Arjuna terug, en Indra belooft hem: 'Jij zult deze aarde regeren' (hoofdstuk 20). Om

Bhima uit de greep van de slang te bevrijden, beantwoordt hij de vragen van Nahusha: 'In wie men waarheid ziet, vrijgevigheid, vergevingsgezindheid, goed gedrag, mildheid, zelfbeheersing en mededogen, die heet een brahmaan' (hoofdstuk 22).

Arjuna (Tapatya; Savyasachi; Jishnu) — hoofdstuk 1
De derde van de vijf broers, de zoon van Kunti en Indra. Hij stelt het Dvaitavana voor als woonplaats (hoofdstuk 1). Op Yudhishthira's bevel gaat hij naar het noorden om de wapens van de goden te halen; bij de Indrakila vraagt Indra, als brahmaan, wat hij wil, en hij zegt: 'ik wil van u alle wapens leren kennen' (hoofdstuk 3). Na vier maanden zware ascese vecht hij met een Kirata, een jager uit de bergen, die Shiva zelf blijkt te zijn, en van hem krijgt hij de Pashupata (hoofdstuk 3). De hoeders van de wereld geven hem hun wapens, en Matali brengt hem op de wagen van Indra naar Amaravati, waar hij vijf jaar blijft, de bliksem krijgt en van Chitrasena dans en muziek leert (hoofdstuk 4). Urvashi wijst hij af als de moeder van zijn geslacht, en ze vervloekt hem (hoofdstuk 4). Indra zegt dat hij met Krishna de oude rishi's Nara en Narayana is (hoofdstuk 5). Zijn broers missen hem; Draupadi noemt hem 'de middelste van haar mannen' (hoofdstuk 10). Na vijf jaar komt hij op Indra's wagen terug bij de Gandhamadana en geeft Draupadi de sieraden van Indra (hoofdstuk 20). Hij vertelt zijn broers zelf hoe het hem verging: hoe hij voor Indra de Nivatakavacha's in hun stad in de zee versloeg en Hiranyapura, de stad die door de lucht gaat, vernietigde (hoofdstuk 20 en 21). Als hij de wapens van de goden laat zien, beeft de aarde, en Narada houdt hem tegen: 'Arjuna, Arjuna, gebruik de wapens van de goden niet' (hoofdstuk 21). Hij is een ander dan Arjuna Kartavirya, de koning met de duizend armen.

Bhima (Bhimasena; de zoon van de wind) — hoofdstuk 1
De tweede van de vijf broers, de zoon van Kunti en de god van de wind. Hij wil niet wachten: 'Dharma die jezelf en je vrienden kwelt, is geen dharma, koning. Het is een ramp' (hoofdstuk 2). Hij wil dertien maanden tellen als dertien jaar, maar als Yudhishthira hem op hun vijanden wijst, zegt hij niets meer (hoofdstuk 2). Later wil hij een dag als een jaar rekenen (hoofdstuk 6). Hij weigert achter te blijven als de tocht zwaar wordt: 'Ik draag Draupadi, overal waar ze niet verder kan' (hoofdstuk 17), en hij roept zijn zoon Ghatotkacha, die met zijn rakshasa's de Pandava's draagt (hoofdstuk 17). Voor Draupadi gaat hij de geurige lotussen halen; onderweg ontmoet hij Hanuman, die net als hij

een zoon van de wind is, en hij kan diens staart niet optillen (hoofdstuk 17 en 18). Bij het meer van Kubera doodt hij de wachters: 'Koningen vragen niet' (hoofdstuk 18). Hij doodt de rakshasa Jatasura, die zijn broers en Draupadi had geroofd (hoofdstuk 19), en op Draupadi's aandringen beklimt hij de top van de berg en doodt hij Maniman, een vriend van Kubera (hoofdstuk 19). 'Deze Bhima kent de dharma niet,' zegt Kubera (hoofdstuk 19). Ten slotte grijpt een reuzenslang hem, en hij verliest zijn kracht: 'Ik denk dat het lot het hoogste is, en inspanning zinloos' (hoofdstuk 22), tot Yudhishthira hem bevrijdt (hoofdstuk 22). Hij is een ander dan Bhima, de koning van Vidarbha.

Draupadi (Krishnaa; Panchali) — hoofdstuk 1
De dochter van koning Drupada van Panchala en de vrouw van de vijf broers. In het Dvaitavana vraagt ze Yudhishthira steeds weer: 'waarom groeit je woede niet?' en vertelt ze het gesprek tussen Prahlada en Bali (hoofdstuk 1). Ze klaagt de Beschikker aan, die de wereld laat bewegen 'zoals een houten pop, aan touwtjes vastgemaakt' (hoofdstuk 2), en ze zegt dat een mens moet handelen, zoals de boer die zaait en op de regen wacht (hoofdstuk 2). Ze neemt afscheid van Arjuna: 'Mijn grootste verdriet was dat Duryodhana me in de vergadering van de koningen zag en lachend "koe" tegen me zei' (hoofdstuk 3). Zonder hem lijkt het woud haar leeg (hoofdstuk 10). Op de tocht door de bergen valt ze flauw in een storm (hoofdstuk 17). Ze vindt een lotus van de goden en vraagt Bhima: 'Als ik je lief ben, Bhima, haal er dan veel' (hoofdstuk 17). De rakshasa Jatasura rooft haar (hoofdstuk 19), en ze zet Bhima ertoe aan de top van de berg te beklimmen (hoofdstuk 19). Als Arjuna terug is, geeft hij haar de sieraden van Indra (hoofdstuk 20).

Dhaumya (de huispriester van de Pandava's) — hoofdstuk 1
De huispriester van de Pandava's. In het woud is hij voor hen 'als een vader', en hij brengt hun offers (hoofdstuk 1). Arjuna loopt bij zijn vertrek rechtsom om hem heen (hoofdstuk 3). Als Yudhishthira Arjuna mist, noemt hij hem de tirtha's in de vier windstreken; het epos noemt hem dan 'hun huispriester, die voor hen was wat de Grootvader is voor de wereld' (hoofdstuk 11). In de storm zegt hij met de brahmanen mantra's op die rakshasa's verdrijven (hoofdstuk 17). Op de Gandhamadana neemt hij Yudhishthira bij de hand en wijst hem de windstreken, de berg Meru en de baan van de zon: 'Zo draait de zon onvermoeid het wiel van de Tijd' (hoofdstuk 20). Voor hem buigt Arjuna als eerste

als hij terugkomt (hoofdstuk 20), en met hem gaat Yudhishthira Bhima zoeken (hoofdstuk 22).

Markandeya — hoofdstuk 1
'De oeroude rishi Markandeya, die ook in Yudhishthira's zaal in Indraprastha had gezeten'. Hij bezoekt de Pandava's in het Dvaitavana en glimlacht om Yudhishthira's nood, want hij denkt aan Rama, de zoon van Dasharatha, die hij zelf in het woud zag. Hij voorspelt dat Yudhishthira na het zware verblijf in het woud met zijn eigen vuur zijn koningsgeluk van de Kaurava's terugneemt, en vertrekt naar het noorden (hoofdstuk 1). Yudhishthira noemt hem als voorbeeld van wie 'door de dharma zo lang leeft' (hoofdstuk 2); Narada noemt hem onder de rishi's die op Yudhishthira wachten (hoofdstuk 10).

Baka Dalbhya — hoofdstuk 1
'Een rishi uit het geslacht van Dalbha'. Op een avond in het Dvaitavana zegt hij tegen Yudhishthira dat de kracht van de brahmanen en die van de kshatriya's samen de vijanden verbranden, en dat een kshatriya zonder brahmanen zijn kracht verliest 'zoals een olifant zonder drijver in de strijd'. Alle brahmanen prijzen hem (hoofdstuk 1).

Vyasa (Krishna Dvaipayana; Dvaipayana; Krishna; de zoon van Parashara; de ordenaar) — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 1
De grootvader van de Pandava's, 'de zoon van Satyavati' (hoofdstuk 2). Met Narada eert hij Yudhishthira in het Dvaitavana (hoofdstuk 1). Hij komt als hij weet dat Yudhishthira bang is voor de vijanden, en geeft hem de kennis die Pratismriti heet: Arjuna moet ermee naar Indra en de andere goden om wapens. Hij raadt hen aan een ander woud te zoeken, leert Yudhishthira de yoga en verdwijnt (hoofdstuk 2). Hij vertelt Dhritarashtra dat Arjuna in de wereld van Indra is (hoofdstuk 5). Later komt hij met Narada en Parvata naar het Kamyaka-woud als de Pandava's op tocht gaan (hoofdstuk 11).

Narada — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 1
De rishi van de goden, 'die door alle werelden zwierf' (hoofdstuk 10). Met Vyasa eert hij Yudhishthira (hoofdstuk 1), en in Amaravati ontmoet Arjuna hem op de sterrenweg (hoofdstuk 4). In het verhaal van Nala vertelt hij Indra van Damayanti's svayamvara (hoofdstuk 6); hij had de naga Karkotaka vervloekt (hoofdstuk 8). Hij bezoekt Yudhishthira in het Kamyaka-woud en vertelt hem wat Bhishma lang geleden van de rishi Pulastya hoorde over de vrucht van de tirtha's; hij kondigt Lomasha aan en verdwijnt (hoofdstuk 10). Met Vyasa en

Parvata komt hij als de Pandava's vertrekken (hoofdstuk 11). In het verhaal van Sagara brengt hij de koning het bericht dat zijn zonen verbrand zijn (hoofdstuk 12). Als Arjuna de wapens van de goden laat zien, komt hij, 'door de goden gezonden': 'Arjuna, Arjuna, gebruik de wapens van de goden niet' (hoofdstuk 21).

Nakula — hoofdstuk 1
De vierde van de broers, een van de tweeling van Madri, 'donker, groot en jong, de beste met zwaard en schild in de strijd', zegt Draupadi (hoofdstuk 1). Hij en zijn broer zijn 'zonen van goden', zegt Dhritarashtra (hoofdstuk 5). Zonder Arjuna wil hij niet in het Kamyaka-woud blijven, en hij huilt (hoofdstuk 10). In de storm vangt hij de vallende Draupadi op (hoofdstuk 17), en de rakshasa Jatasura rooft ook hem (hoofdstuk 19).

Sahadeva — hoofdstuk 1
De jongste van de broers, de andere zoon van Madri, 'mooi en dapper' (hoofdstuk 1). Zonder Arjuna ziet hij 'zijn grasmat leeg in onze hut' (hoofdstuk 10). In de storm draagt hij het offervuur (hoofdstuk 17). Als Jatasura zijn broers en Draupadi rooft, rukt hij zich los, trekt zijn zwaard en roept Bhima: 'Ik ben Sahadeva, de zoon van Pandu. Dood mij en neem hen mee, of lig hier dood' (hoofdstuk 19). Balarama zegt dat hij de koningen van het zuiden versloeg (hoofdstuk 14).

Bali — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 1
Een asura, de zoon van Virochana. Volgens Baka Dalbhya won hij de aarde met de hulp van de brahmanen en ging hij ten onder toen hij hun kwaad deed (hoofdstuk 1). In het verhaal dat Draupadi vertelt, vraagt hij zijn grootvader Prahlada of vergevingsgezindheid beter is of vuur (hoofdstuk 1). Vishnu verdreef hem 'in de gedaante van een dwerg uit de drie werelden', zeggen de goden (hoofdstuk 12), en Indra versloeg hem met de wagen waarop Arjuna rijdt (hoofdstuk 20).

Prahlada — hoofdstuk 1
'De vorst van de asura's, die alle leer over de dharma kende', de grootvader van Bali. In het verhaal dat Draupadi vertelt, antwoordt hij Bali dat vuur niet altijd het beste is en vergevingsgezindheid ook niet: 'Zacht zijn als het tijd is om zacht te zijn, en hard als het tijd is om hard te zijn' (hoofdstuk 1). De asura Vatapi is een afstammeling van hem (hoofdstuk 11).

Deel II · Arjuna (hoofdstuk 3–5)

Indra (de koning van de goden; Purandara; hij van de honderd offers; de god met de duizend ogen) — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 3
De koning van de goden en de vader van Arjuna. In de gedaante van een asceet houdt hij Arjuna op de Indrakila staan, en hij belooft hem alle goddelijke wapens als hij Shiva gezien heeft (hoofdstuk 3). Met de hoeders van de wereld komt hij op zijn olifant Airavata, en hij stuurt zijn wagen met Matali (hoofdstuk 4). In Amaravati neemt hij Arjuna op zijn schoot en geeft hij hem de bliksem (hoofdstuk 4). Hij stuurt Urvashi naar zijn zoon en zegt dat haar vloek hem van pas zal komen (hoofdstuk 4). Hij legt Lomasha uit dat Arjuna en Krishna de rishi's Nara en Narayana zijn, en stuurt hem met een boodschap naar Yudhishthira (hoofdstuk 5 en 11). In het verhaal van Nala is hij een van de goden die Damayanti willen (hoofdstuk 6 en 7). In de verhalen van Lomasha doodt hij Vritra met de bliksem uit de beenderen van Dadhicha (hoofdstuk 12), weigert hij de Ashvins de soma tot Chyavana zijn arm verlamt (hoofdstuk 15), en geeft hij het pasgeboren kind van Yuvanashva zijn vinger: 'Mij zal hij drinken' (hoofdstuk 15). Als havik beproeft hij koning Ushinara (hoofdstuk 16). Na vijf jaar brengt hij Arjuna terug naar zijn broers en zegt hij tegen Yudhishthira: 'Jij zult deze aarde regeren' (hoofdstuk 20).

Shiva (Sthanu; Rudra; Hara; Ishana; Bhava; Shankara; Maheshvara, de Grote Heer; Nilakantha, de blauwkelige; Pashupati; Mahadeva) — hoofdstuk 2 · treedt op in hoofdstuk 3
De grote god met de drie ogen en de drietand, die de boog Pinaka draagt; hij heet ook Rudra, Sthanu, Bhava en Shankara. De rishi's klagen bij hem over Arjuna's ascese (hoofdstuk 3). Hij komt als Kirata, vecht met Arjuna, overwint hem, en geeft hem uit tevredenheid de Pashupata, met het verbod het overhaast op een mens los te laten (hoofdstuk 3). In de verhalen van Pulastya laat hij zich door tienmiljoen rishi's zien en lacht hij om de dans van de rishi Mankanaka (hoofdstuk 10). In het verhaal van Lomasha belooft hij Sagara zestigduizend zonen (hoofdstuk 12), en hij vangt de Ganga op met zijn voorhoofd, 'en daar lag ze als een snoer van parels' (hoofdstuk 12). Bij een offer van de goden grijpt hij het offerdier: 'Dit is mijn deel' (hoofdstuk 13). Als Arjuna de wapens laat zien, komt hij met zijn scharen (hoofdstuk 21).

Uma — hoofdstuk 3 · treedt op in hoofdstuk 3
De godin, de vrouw van Shiva. Draupadi wenst dat ze Arjuna onderweg beschermt (hoofdstuk 3). Ze komt met Shiva naar Arjuna, in dezelfde dracht als hij, en vertrekt met hem (hoofdstuk 3). Shiva heet 'de man van Uma' (hoofdstuk 3).

Muka — hoofdstuk 3
Een daitya, een zoon van Diti. In de gedaante van een zwijn loert hij op Arjuna om hem te doden. De pijlen van Arjuna en van de Kirata treffen hem tegelijk, en stervend neemt hij zijn rakshasa-gedaante weer aan (hoofdstuk 3).

Varuna — hoofdstuk 2 · treedt op in hoofdstuk 4
'De heer van de wateren', een van de hoeders van de wereld. Hij geeft Arjuna zijn strikken, waarmee hij 'in de oorlog om Tara duizenden daitya's gebonden' heeft (hoofdstuk 4). In het verhaal van Nala is hij een van de vier goden op de svayamvara, en hij geeft Nala water waar hij het wil en een krans met de heerlijkste geur (hoofdstuk 6). In het verhaal van Parashurama geeft hij Richika duizend paarden (hoofdstuk 14). Bandin noemt zich zijn zoon (hoofdstuk 16). De oceaan heet 'het verblijf van Varuna' (hoofdstuk 12).

Kubera (Vaishravana) — hoofdstuk 2 · treedt op in hoofdstuk 4
De heer van de schatten, die over de yaksha's heerst en op de Kailasa woont. Hij geeft Arjuna Antardhana, 'het wapen van het verdwijnen' (hoofdstuk 4). Over zijn meer op de Gandhamadana zegt hij: 'Laat Bhima voor Draupadi zoveel lotussen nemen als hij wil' (hoofdstuk 18). Als Bhima zijn wachters en zijn vriend Maniman heeft gedood, komt hij woedend, maar hij is Bhima en zijn broers goedgezind: 'De Tijd had hen al gedood. Je broer was alleen de aanleiding.' Hij vertelt hoe Agastya hem vervloekte en hoe die vloek nu voorbij is (hoofdstuk 19). Hij heet ook Vaishravana (hoofdstuk 19).

Yama (Dharmaraja; de koning van de doden; de koning van de voorouders)
— hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 4
'De zoon van de zon, de koning van de doden', een van de hoeders van de wereld. Hij zegt Arjuna dat hij Bhishma en de mannen van Drona zal overwinnen en Karna, 'een deel van mijn vader', zal doden, en hij geeft hem zijn strafstaf (hoofdstuk 4). In het verhaal van Nala geeft hij Nala smaak in het eten en dat hij vast zal staan in de dharma (hoofdstuk 6). In het verhaal van Somaka spreekt hij als 'Yama, die ook Dharma heet' (hoofdstuk 15).

Airavata (de olifant van Indra) — hoofdstuk 4
De olifant van Indra. Indra komt op zijn kop naar Arjuna (hoofdstuk 4), en bij de poort van Amaravati staat hij, de witte olifant die altijd overwint, met zijn vier slagtanden (hoofdstuk 4).

Shachi — hoofdstuk 4
De vrouw van Indra. Ze komt met hem naar Arjuna (hoofdstuk 4). Arjuna noemt haar met Kunti als iemand die voor hem een moeder is (hoofdstuk 4). Nala leeft met Damayanti 'zoals Indra met Shachi' (hoofdstuk 6).

Matali — hoofdstuk 4 · treedt op in hoofdstuk 4
De wagenmenner van Indra. Hij brengt Arjuna op de wagen van Indra naar Amaravati en legt hem uit dat de sterren 'de mensen die goed gedaan hebben' zijn (hoofdstuk 4). Na vijf jaar brengt hij hem terug naar zijn broers, die hem eren 'zoals ze de koning van de goden zelf zouden eren' (hoofdstuk 20). In Arjuna's verhaal ment hij de wagen tegen de Nivatakavacha's; hij ment die al 'toen Shambara gedood werd' en 'bij de dood van Vritra', en hij vertelt Arjuna de geschiedenis van hun stad en van Hiranyapura (hoofdstuk 21).

Vishvavasu — hoofdstuk 4
Een gandharva, een van de hemelse muzikanten. Met de gandharva's bezingt hij Indra in Amaravati (hoofdstuk 4). Hij is de vader van Chitrasena (hoofdstuk 11 en 20).

Tumburu — hoofdstuk 4
Een gandharva. In de zaal van Indra leidt hij de liederen op de melodie van de Samaveda (hoofdstuk 4). Als hij Kubera dient, 'hoor je zijn zang over de hele Gandhamadana', zegt Arshtishena (hoofdstuk 19).

Ghritachi en Menaka — hoofdstuk 4
Twee apsara's, danseressen uit de hemel van de goden. Met Rambha en Urvashi dansen ze in de zaal van Indra als Arjuna er aankomt (hoofdstuk 4).

Urvashi — hoofdstuk 4 · zie stamboom, blz. 309
'De mooiste van de apsara's'. Ze danst in de zaal van Indra (hoofdstuk 4), en Indra stuurt haar naar Arjuna. Hij wijst haar af, omdat zij bij koning Pururavas de moeder van zijn geslacht werd: 'U eer ik als mijn moeder'. Ze vervloekt hem: hij zal tussen de vrouwen leven 'als iemand die geen man is' (hoofdstuk 4). In het verhaal van Rishyashringa ziet de rishi Vibhandaka haar (hoofdstuk 13).

Chitrasena — hoofdstuk 4
Een vorst onder de gandharva's, de zoon van Vishvavasu, 'de gandharva die ook in de zaal van de Pandava's had gezeten'. Indra geeft hem Arjuna als vriend, en hij leert hem dans, zang en spel (hoofdstuk 4 en 20). Indra stuurt hem als bode naar Urvashi, en van Arjuna hoort hij als eerste van haar vloek (hoofdstuk 4).

Lomasha — hoofdstuk 2 · treedt op in hoofdstuk 5
Een grote rishi die over de aarde en door de werelden van de goden trekt. In de hemel ziet hij Arjuna op de halve zetel van Indra, en Indra stuurt hem naar Yudhishthira om hem op de tocht langs de tirtha's te beschermen (hoofdstuk 5). Narada kondigt hem aan (hoofdstuk 10), en in het Kamyaka-woud brengt hij de boodschap van Indra en Arjuna: 'Twee keer heb ik de tirtha's al gezien. Met jou zie ik ze voor de derde keer' (hoofdstuk 11). Hij is de gids en de verteller van de tocht: bij iedere plaats vertelt hij het verhaal dat erbij hoort, van Agastya en Lopamudra tot de twee Rama's, Vritra, Sagara en de Ganga, Rishyashringa, Chyavana, Mandhatri, Ushinara, Ashtavakra en Yavakri (hoofdstuk 11 en 16). Op de drempel van de Gandhamadana waarschuwt hij: 'Wees op je hoede' (hoofdstuk 17). Als Arjuna terug is, neemt hij afscheid (hoofdstuk 22).

Dhritarashtra (de zoon van Ambika) — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 5
De blinde koning van de Kuru's, de vader van Duryodhana, 'de zoon van Ambika'. Als hij van Vyasa hoort dat Arjuna in de wereld van Indra is, klaagt hij bij Sanjaya dat niemand tegen Arjuna op kan: 'De bliksem die op een bergtop valt, laat er nog iets van over, Sanjaya, maar de pijlen die Arjuna afschiet, laten niets over' (hoofdstuk 5). Hij denkt terug aan Vidura's waarschuwing en weet dat er oorlog komt (hoofdstuk 5). Hij ontvangt de burgers die Yudhishthira terugstuurt (hoofdstuk 11).

Sanjaya (de zoon van Gavalgana) — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 5
De wagenmenner en raadsman van Dhritarashtra. Hij vertelt de koning hoe Arjuna met Shiva vocht (hoofdstuk 5), en wat Krishna en de verwanten van de Pandava's in het Kamyaka-woud zeiden, wat hij 'door een spion' heeft gehoord. 'Dit is uw grote misstap, koning,' zegt hij (hoofdstuk 5).

Krishna (Vasudeva; de zoon van Devaki; de heer van de Dasharha's; Govinda; Keshava; Janardana; Hari; Madhusudana; Narayana; de jongere broer van Indra; Hrishikesha) — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 5
De zoon van Vasudeva en Devaki, de leider van de Yadava's en de vriend van de Pandava's. Volgens Sanjaya's verslag kwam hij woedend naar het Kamyaka-woud en wilde hij Duryodhana met de Yadava's 'op één dag' doden, maar Yudhishthira vroeg hem te wachten tot na het dertiende jaar (hoofdstuk 5). Hij is met Arjuna de rishi's Nara en Narayana, zegt Indra (hoofdstuk 5), en Dhaumya noemt hem 'de eeuwige dharma' (hoofdstuk 11). In Prabhasa komt hij met Balarama naar Yudhishthira; als Satyaki ten strijde wil trekken, zegt hij: 'Maar Yudhishthira zal nooit een aarde willen die hij niet met zijn eigen armen heeft gewonnen' (hoofdstuk 14).

Dhrishtadyumna — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 5
De broer van Draupadi, naar wiens geboorte Yudhishthira verwijst als bewijs dat daden vrucht dragen (hoofdstuk 1 en 2). Volgens Sanjaya kwam hij met zijn broers naar het Kamyaka-woud, en met de raadsheren kalmeerde hij Krishna en beloofde hij Draupadi wraak (hoofdstuk 5).

Virata — hoofdstuk 5
'De koning van de Matsya's'. Volgens Sanjaya kwam hij naar de Pandava's in het Kamyaka-woud, en na het dertiende jaar zal hij met hen optrekken (hoofdstuk 5).

Dhrishtaketu — hoofdstuk 5
'Dhrishtaketu, de zoon van Shishupala'. Volgens Sanjaya kwam hij naar de Pandava's in het Kamyaka-woud, en Krishna noemt hem onder wie met hem Duryodhana zullen doden (hoofdstuk 5).

Deel III · Nala (hoofdstuk 6–9)

Brihadashva — hoofdstuk 6
Een grote rishi die naar de Pandava's in het Kamyaka-woud komt terwijl Arjuna weg is. Yudhishthira ontvangt hem met het honingmengsel voor een gast en vraagt hem: 'Is er op aarde een koning met minder geluk dan ik?' Als antwoord vertelt Brihadashva hem het verhaal van Nala en Damayanti (hoofdstuk 6 en 9). Aan het slot geeft hij Yudhishthira het hart van de dobbelstenen, zodat

niemand hem meer met het spel kan verslaan, en gaat hij baden in de heilige badplaats Ashvashiras (hoofdstuk 9).

Nala (de zoon van Virasena; Bahuka; Punyashloka) — hoofdstuk 6 · treedt op in hoofdstuk 6 · zie stamboom, blz. 304
De koning van de Nishadha's, de zoon van Virasena, de held van het verhaal dat Brihadashva vertelt. Hij kent de paarden als geen ander, en 'hij hield van dobbelen' (hoofdstuk 6). Door de gouden ganzen krijgt hij Damayanti lief zonder haar te hebben gezien. De goden maken hem tot hun bode bij haar, en hij houdt zijn woord, maar op haar svayamvara kiest ze hem boven de vier goden, die hem dan acht gunsten geven (hoofdstuk 6). In het twaalfde jaar gaat Kali in hem wonen. Hij verspeelt zijn rijk aan zijn broer Pushkara, verlaat Damayanti slapend in het woud, met de helft van haar kleed om zich heen (hoofdstuk 7), en de naga Karkotaka maakt hem door zijn beet onherkenbaar. Als Bahuka, de wagenmenner en kok van koning Rituparna, rijdt hij zijn heer in één dag naar Vidarbha, en onderweg leert hij het hart van de dobbelstenen, waarop Kali hem verlaat (hoofdstuk 8 en 9). In Kundina herkent Damayanti hem aan zijn wonderen en aan zijn eten; de wind getuigt van haar trouw, en hij krijgt zijn gedaante terug (hoofdstuk 9). Met één worp wint hij zijn rijk van Pushkara terug, en hij schenkt zijn broer het leven (hoofdstuk 9). Ook later in dit boek wordt hij nog genoemd (hoofdstuk 11 en 13).

Bhima (de koning van Vidarbha) — hoofdstuk 6 · zie stamboom, blz. 304
De koning van Vidarbha, de vader van Damayanti, 'een andere Bhima' (hoofdstuk 6): hij is een ander dan Bhima, de zoon van Kunti. Lang heeft hij geen kinderen, tot de rishi Damana hem en zijn koningin een dochter en drie zonen geeft (hoofdstuk 6). Hij houdt de svayamvara van zijn dochter (hoofdstuk 6). Als Nala alles verliest, komen zijn kleinkinderen naar zijn stad Kundina (hoofdstuk 7), en hij stuurt brahmanen uit om Nala en Damayanti te zoeken (hoofdstuk 8). Als Rituparna onverwacht komt, ontvangt hij hem, zonder te weten waarom die er is (hoofdstuk 9). Hij ontvangt Nala als een zoon (hoofdstuk 9).

Damana (de rishi) — hoofdstuk 6
Een brahmaanse rishi. Koning Bhima van Vidarbha en zijn koningin ontvangen hem met alle eer, en hij geeft hun een gunst: een dochter en drie zonen, Damayanti, Dama, Danta en Damana, 'net als de rishi' (hoofdstuk 6). Hij is een ander dan Damana, de broer van Damayanti, die naar hem heet.

Damayanti — hoofdstuk 6 · zie stamboom, blz. 304
De dochter van koning Bhima van Vidarbha, 'in alle werelden beroemd om haar schoonheid' (hoofdstuk 6). Door de gouden ganzen krijgt ze Nala lief. Als hij als bode van de goden bij haar komt, kiest ze toch hem, en op haar svayamvara, waar vier goden in zijn gedaante naast hem staan, herkent ze hem aan zijn schaduw, zijn verwelkte krans en het stof op hem (hoofdstuk 6). Ze krijgt bij hem een zoon en een dochter, die ze naar haar vader stuurt als Nala alles verspeelt (hoofdstuk 6 en 7). Ze volgt hem het woud in en wordt slapend achtergelaten in een half kleed. Ze vervloekt het wezen dat Nala kwelt, en ook de jager die haar uit de greep van een slang redt en haar dan wil nemen: hij valt dood neer (hoofdstuk 7). Ze trekt met een karavaan mee naar de stad van de Chedi's en dient er als sairandhri, tot de brahmaan Sudeva haar herkent aan de moedervlek tussen haar wenkbrauwen (hoofdstuk 7 en 8). Thuis bedenkt ze de list van een tweede svayamvara, ze beproeft Bahuka en herkent Nala aan het vlees dat hij kookte (hoofdstuk 8 en 9). Ze zweert bij de wind, de zon en de maan dat ze geen kwaad heeft gedaan, en de wind getuigt voor haar (hoofdstuk 9). Later in dit boek wordt ze nog genoemd (hoofdstuk 13).

Parvata — hoofdstuk 6
Een rishi die met Narada de wereld rondtrekt. Met hem komt hij in de wereld van Indra, waar Narada vertelt van de svayamvara van Damayanti (hoofdstuk 6).

Agni — hoofdstuk 3 · treedt op in hoofdstuk 6
De god van het vuur. Arjuna denkt aan hem als zijn pijlen op zijn, want Agni gaf hem lang geleden in het Khandava-woud de twee kokers die nooit leeg raken (hoofdstuk 3). In het verhaal van Nala gaat hij met de hoeders van de wereld naar de svayamvara van Damayanti (hoofdstuk 6). Hij geeft Nala twee gunsten: vuur waar hij het wil, en werelden die met hun eigen licht stralen (hoofdstuk 6). In het verhaal van Lomasha beproeft hij koning Ushinara, in de gestalte van een duif, terwijl Indra een havik is: 'deze duif is Agni, die de offers naar de goden draagt' (hoofdstuk 16).

De twee Indrasena's — hoofdstuk 6 · zie stamboom, blz. 304
De zoon en de dochter van Nala en Damayanti, 'de jongen Indrasena en het meisje Indrasena' (hoofdstuk 6). Als Nala alles verspeelt, brengt de wagenmenner Varshneya hen naar Kundina, de stad van hun grootvader (hoofdstuk 7). Damayanti stuurt hen met Keshini naar Bahuka, en hij herkent hen, neemt

hen op schoot en huilt (hoofdstuk 9). Kali noemt Damayanti 'de moeder van Indrasena' (hoofdstuk 9). Ze zijn anderen dan Indrasena, de dienaar van Yudhishthira.

Dvapara — hoofdstuk 7
Dvapara, de gestalte van het derde tijdperk. Hij is op weg naar de svayamvara van Damayanti met Kali, en hij spreekt met hem af dat hij in de dobbelstenen gaat. Bij het spel tussen Nala en Pushkara wordt hij 'de voornaamste van de stenen', de steen die Vrisha heet (hoofdstuk 7).

Kali — hoofdstuk 7
Kali, de gestalte van het laatste en slechtste tijdperk. Hij wilde Damayanti zelf kiezen, en als hij hoort dat ze een mens heeft gekozen, zweert hij Nala uit zijn rijk te stoten. Twaalf jaar loert hij op een opening, en als Nala zijn voeten niet wast, gaat hij in hem. Hij zet Pushkara aan tot het spel (hoofdstuk 7) en drijft Nala ertoe Damayanti te verlaten (hoofdstuk 7). Door haar vloek en het gif van Karkotaka lijdt hij in Nala's lichaam, tot Nala het hart van de dobbelstenen leert: dan komt hij eruit, vraagt Nala zijn woede te bedwingen en belooft dat wie Nala's verhaal vertellen nooit bang voor hem hoeven te zijn. Hij gaat in een vibhitaka-boom, die sindsdien als ongunstig geldt (hoofdstuk 9). Het verhaal van Nala 'verdrijft Kali', zegt Brihadashva (hoofdstuk 9). Later in dit boek wordt hij nog genoemd (hoofdstuk 11).

Pushkara (de broer van Nala) — hoofdstuk 6 · treedt op in hoofdstuk 7 · zie stamboom, blz. 304
De broer van Nala. Op aandringen van Kali daagt hij Nala telkens weer uit en wint hem maandenlang alles af, en ten slotte zijn rijk; dan stelt hij voor Damayanti in te zetten, en hij laat omroepen dat wie Nala ontvangt, door hem gedood wordt (hoofdstuk 7). Als Nala terugkomt, verliest hij met één worp zijn rijk en zijn leven. Nala geeft hem zijn leven en zijn deel van het rijk terug, en hij gaat naar zijn eigen stad (hoofdstuk 9).

Brihatsena — hoofdstuk 7
De voedster en dienares van Damayanti, 'die alles kon regelen'. Op haar bevel roept ze de ministers bijeen en laat ze de wagenmenner Varshneya halen (hoofdstuk 7).

Varshneya — hoofdstuk 7
De wagenmenner van Nala. Op verzoek van Damayanti brengt hij haar twee kinderen naar Kundina, en daarna gaat hij in Ayodhya in dienst bij koning

Rituparna (hoofdstuk 7). Daar is hij een van de kameraden van Bahuka (hoofdstuk 8). Op de rit naar Vidarbha ziet hij hoe Bahuka de paarden ment, en hij denkt: 'Ik denk dat het Nala is' (hoofdstuk 8).

Rituparna — hoofdstuk 7
De koning van Ayodhya en Kosala, de zoon van Bhangasvara, uit het geslacht van Ikshvaku, die het dobbelspel kent als geen ander. Hij neemt Varshneya in dienst (hoofdstuk 7), en ook Bahuka, als opzichter van zijn stallen (hoofdstuk 8). Als hij hoort van Damayanti's tweede svayamvara, laat hij zich door Bahuka in één dag naar Vidarbha rijden (hoofdstuk 8). Onderweg telt hij de vruchten van een vibhitaka en ruilt hij het hart van de dobbelstenen tegen het hart van de paarden (hoofdstuk 9). In Kundina ziet hij geen svayamvara en zegt hij alleen: 'Ik kom je groeten' (hoofdstuk 9). Als hij hoort dat Bahuka Nala is, vragen ze elkaar om vergeving, en met het hart van de paarden gaat hij terug naar zijn stad (hoofdstuk 9). Brihadashva noemt hem 'de koninklijke wijze' (hoofdstuk 9).

Shuchi — hoofdstuk 7
De leider van een karavaan van handelaars. Hij heeft geen Nala gezien, maar hij neemt de dwalende Damayanti mee op weg naar de stad van Subahu, de koning van de Chedi's, en roept Manibhadra aan, de koning van de yaksha's (hoofdstuk 7). Een kudde wilde olifanten vertrapt zijn karavaan (hoofdstuk 8).

Sunanda (de prinses van Chedi) — hoofdstuk 8 · zie stamboom, blz. 304
De dochter van de koningin-moeder van de Chedi's. Haar moeder geeft haar Damayanti, die niemand herkent, als sairandhri en gezellin (hoofdstuk 8). Als de brahmaan Sudeva zegt dat Damayanti een moedervlek tussen haar wenkbrauwen heeft, wast Sunanda het vuil weg, en de vlek verschijnt (hoofdstuk 8).

Karkotaka — hoofdstuk 8
Een vorst van de naga's, het slangenvolk. Hij had de rishi Narada bedrogen en ligt door diens vloek roerloos in een bosbrand, tot Nala hem eruit haalt. Bij de tiende pas bijt hij Nala, zodat niemand hem meer herkent en het wezen dat in hem woont door zijn gif gekweld wordt. Hij stuurt Nala naar Rituparna en geeft hem twee kleden van de goden, waarmee hij zijn eigen gedaante terug kan krijgen (hoofdstuk 8). Het gif komt uit Kali's mond als die Nala verlaat (hoofdstuk 9).

Jivala — hoofdstuk 8
Een wagenmenner van Rituparna, met Varshneya een kameraad van Bahuka in Ayodhya. Hij vraagt Bahuka om wie hij elke avond treurt, en hoort het verhaal van 'een dwaas' die zijn vrouw verliet (hoofdstuk 8).

Sudeva — hoofdstuk 8
Een brahmaan, 'de vriend van je broer', zegt hij tegen Damayanti. Koning Bhima van Vidarbha stuurt hem uit om haar te zoeken, en in de stad van de Chedi's herkent hij haar aan haar grote ogen en de moedervlek tussen haar wenkbrauwen (hoofdstuk 8). Hij krijgt duizend koeien en een dorp. In opdracht van Damayanti brengt hij koning Rituparna het bericht van de tweede svayamvara (hoofdstuk 8).

Parnada — hoofdstuk 8
Een brahmaan die op zoek naar Nala in Ayodhya Damayanti's woorden zegt. Een wagenmenner die Bahuka heet, geeft hem antwoord, en dat brengt hij naar Damayanti, die hem rijk beloont (hoofdstuk 8). Zo vond hij Nala, zegt ze later (hoofdstuk 9).

Keshini — hoofdstuk 9
De dienares van Damayanti. Ze ondervraagt Bahuka, bespiedt hem en ziet zijn wonderen: lage doorgangen worden hoger, een kruik loopt vol water, gras vat vlam in zijn hand, bloemen worden frisser. Ze brengt Damayanti een stuk van het vlees dat hij kookte, en ze gaat met de kinderen naar hem toe (hoofdstuk 9). Daarna brengt ze Damayanti's boodschap naar haar moeder (hoofdstuk 9).

Deel IV · Zonder Arjuna (hoofdstuk 10–12)

Bhishma (Devavrata; Gangeya; Gangadatta; vorige geboorte: Dyu) — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 10
'Bhishma, de zoon van Shantanu en Ganga', de oudoom van de Pandava's, die zij hun grootvader noemen. Yudhishthira rekent erop dat hij de vrede zal eren (hoofdstuk 1), maar hij staat aan de kant van Duryodhana, en Yama voorspelt dat Arjuna hem zal overwinnen (hoofdstuk 2 en 4). In het verhaal dat Narada vertelt, woont hij lang geleden bij Gangadvara en ontvangt hij de rishi Pulastya: 'Ik ben Bhishma. Ik wens u alle goeds. Ik ben uw dienaar.' Hij vraagt Pulastya naar de vrucht van de tirtha's, trekt op zijn woord de aarde rond en eindigt zijn tocht in Prayaga (hoofdstuk 10).

Pulastya — hoofdstuk 10
Een van de oudste rishi's, 'die Brahma uit zijn geest had voortgebracht'. In het verhaal dat Narada aan Yudhishthira vertelt, staat hij bij Gangadvara voor Bhishma, die daar een gelofte voor de voorouders houdt (hoofdstuk 10). Hij is tevreden over hem en wil hem geven wat hij maar vraagt. Bhishma vraagt welke vrucht de tocht langs de tirtha's oplevert, en Pulastya noemt ze een voor een, van Pushkara en Kurukshetra tot Prayaga (hoofdstuk 10). Hij belooft Bhishma de werelden van de Vasu's en 'grote roem op aarde, die nooit vergaat', en verdwijnt waar hij stond (hoofdstuk 10). Kubera heet 'de afstammeling van Pulastya' (hoofdstuk 22). In boek 2 praatte Pulastya de rishi Parashara zijn offer uit het hoofd.

Brahma (de Grootvader; de Zelfgeborene) — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 10
De Grootvader, de Zelfgeborene, die de werelden voortbrengt. In het verhaal van Pulastya gaan de goden 'met Brahma voorop' naar Shiva (hoofdstuk 10). In de verhalen van Lomasha wijst hij de goden de beenderen van de rishi Dadhicha, waaruit de bliksem tegen Vritra gemaakt wordt (hoofdstuk 12), voorspelt hij dat de verwanten van Bhagiratha de zee weer zullen vullen (hoofdstuk 12), en geeft hij de aarde als offerloon aan Kashyapa (hoofdstuk 13). Als Naraka de goden bedreigt, zegt hij: 'Het is Vishnu' (hoofdstuk 17). Dhaumya wijst Yudhishthira zijn zaal op de Meru (hoofdstuk 20).

Parashurama (Rama, de zoon van Jamadagni; Rama uit het huis van Bhrigu) — hoofdstuk 10 · zie stamboom, blz. 305
Rama met de bijl, de zoon van Jamadagni, 'Rama uit het huis van Bhrigu', die de kshatriya's uitroeide; bij hem kreeg Drona zijn wapens. In Pulastya's opsomming van de tirtha's maakte hij de poort van Kurukshetra, en met het bloed van de kshatriya's vulde hij vijf meren en bracht hij zijn voorouders hun offers; zij beloofden hem dat zijn meren tirtha's zouden worden (hoofdstuk 10). Lomasha vertelt hoe hij naar Ayodhya ging om de kracht van Rama, de zoon van Dasharatha, op de proef te stellen: Rama spande zijn boog, liet zich in zijn eigen gedaante zien, en Vishnu's pijl nam Parashurama zijn vuur af. Daarna woonde hij 'in angst en in schaamte' op de Mahendra, tot hij op raad van zijn voorouders in de tirtha van Bhrigu zijn vuur terugkreeg (hoofdstuk 11). Zijn volgeling Akritavrana vertelt hoe hij op bevel van zijn vader zijn moeder Renuka onthoofdde en haar door de wensen die hij kreeg weer liet opstaan, hoe hij Kartavirya doodde, en hoe hij na de moord op zijn vader eenentwintig

keer de aarde leegmaakte van kshatriya's, tot Richika hem tegenhield; de aarde gaf hij aan Kashyapa (hoofdstuk 14). Op de veertiende dag van de maan laat hij zich op de Mahendra aan Yudhishthira en zijn broers zien (hoofdstuk 14). Hij is een ander dan Rama, de zoon van Dasharatha, en dan Balarama.

Mankanaka — hoofdstuk 10
Een beroemde rishi bij Saptasarasvata, aan de Sarasvati. In Pulastya's opsomming snijdt hij zich aan een halm kusagras, en omdat er plantensap uit de snee loopt in plaats van bloed, begint hij te dansen, en alles danst met hem mee. Op verzoek van de goden gaat Shiva naar hem toe en tikt tegen zijn eigen duim, en daar komt as uit, wit als sneeuw. Mankanaka valt hem beschaamd aan de voeten: 'Er is geen god groter dan Rudra.' Shiva belooft in zijn hermitage te wonen (hoofdstuk 10).

Indrasena — hoofdstuk 11
De vertrouwde dienaar van Yudhishthira, 'die al sinds Hastinapura met hen meetrok'. Als de Pandava's met Lomasha langs de tirtha's gaan, volgt hij met een stuk of veertien wagens, met de koks en de andere bedienden (hoofdstuk 11). Waar de broers te voet de bergen in gaan, blijft hij met de dienaren achter bij Subahu, de heer van de Kuninda's (hoofdstuk 17), en op de terugweg komt hij daar weer bij hen (hoofdstuk 22). Hij is een ander dan de twee kinderen van Nala en Damayanti, de jongen en het meisje die allebei Indrasena heten.

Shamatha — hoofdstuk 11
Een geleerde brahmaan 'die zijn leerjaren met het rituele bad had afgesloten en de gelofte van onthouding hield'. Bij de berg van Gaya, waar de Pandava's de vier maanden van de regentijd blijven, vertelt hij hun over de offers van koning Gaya, de zoon van Amurtarayas, en over het lied dat de mensen daarover zongen: 'Wie wil er op het offer van Gaya nog eten?' (hoofdstuk 11).

Agastya — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 11
Een grote rishi, 'de rishi die uit een kruik geboren was' (hoofdstuk 11), 'die men de zoon van Mitra en Varuna noemt' (hoofdstuk 12). In de verhalen van Lomasha ziet hij zijn voorouders in een kuil hangen, en om hun een kleinzoon te geven, trouwt hij Lopamudra. Voor haar zoekt hij rijkdom; bij de asura Ilvala eet hij Vatapi op, die zich als vlees laat opdienen: 'Ik heb die asura al verteerd' (hoofdstuk 11). Op verzoek van de goden houdt hij de berg Vindhya tegen en drinkt hij de oceaan leeg, zodat de goden de Kalakeya's kunnen doden die zich daarin verbergen: 'Dat water heb ik verteerd' (hoofdstuk 12). In het verhaal

van Kubera vervloekt hij Kubera, nadat diens vriend Maniman op hem heeft gespuwd (hoofdstuk 19), en in het verhaal van Nahusha maakt hij de koning, die hem met zijn voet raakte, tot een slang: 'Val! Word een slang!' (hoofdstuk 22).

Ilvala — hoofdstuk 11
Een daitya in de stad Manimati, de oudere broer van Vatapi. Omdat een brahmaan hem geen zoon wilde geven, 'een die gelijk is aan Indra', doodt hij brahmanen: hij verandert Vatapi in een ram, zet het gekookte vlees aan brahmanen voor en roept zijn broer, die dan levend terugkomt en de flank openscheurt van wie gegeten heeft (hoofdstuk 11). Zo onthaalt hij ook Agastya en de drie koningen die bij hem om rijkdom komen vragen, want niemand op aarde is zo rijk als hij. Maar Agastya heeft Vatapi al verteerd, en 'Kom eruit, Vatapi!' roept Ilvala tevergeefs. Dan geeft hij de koningen koeien en goud, en Agastya ook een gouden wagen met twee paarden, Vivaja en Suvaja (hoofdstuk 11).

Vatapi — hoofdstuk 11
De jongere broer van Ilvala, een asura 'die de brahmanen haatte' en elke gedaante kon aannemen die hij wilde. Als ram gekookt en opgegeten, kwam hij op de roep van zijn broer weer tot leven en scheurde hij lachend de flank van de brahmaan open (hoofdstuk 11). Agastya eet hem op en verteert hem: 'Hoe kan hij eruit komen? Ik heb die asura al verteerd.' Lomasha noemt hem 'de afstammeling van Prahlada' (hoofdstuk 11 en 12).

De koning van Vidarbha — hoofdstuk 11
Een koning zonder naam, 'een koning van Vidarbha, die ascese deed omdat hij een kind wilde'. Agastya geeft hem het meisje dat hij uit het mooiste deel van alle schepselen heeft gemaakt, en zij wordt bij hem geboren als Lopamudra. Uit angst voor hem vraagt niemand naar haar hand. Als Agastya haar komt vragen, valt de koning flauw: hij wil zijn dochter niet aan de muni geven en durft niet te weigeren. Op haar eigen woord geeft hij haar toch, 'met de riten die erbij horen' (hoofdstuk 11). Hij is niet Bhima, de koning van Vidarbha en de vader van Damayanti.

Lopamudra — hoofdstuk 11
De vrouw van Agastya. Agastya maakte haar voor zichzelf uit het mooiste van alle schepselen, en ze werd geboren als dochter van een koning van Vidarbha; de brahmanen gaven haar haar naam. Als Agastya om haar vraagt en haar vader niet durft te weigeren, zegt ze: 'Geef mij aan Agastya, en red uzelf door mij.' Ze

legt haar sieraden af en doet met hem ascese in Gangadvara. Als hij na lange tijd met haar wil slapen, vraagt ze om een bed zoals in het paleis van haar vader, en om sieraden, zonder dat zijn ascese erdoor slinkt (hoofdstuk 11). Als Agastya die rijkdom heeft gehaald, kiest ze 'één zoon die duizend waard is', en na zeven jaar wordt Dridhasyu geboren (hoofdstuk 11). Ze gaat met Agastya naar de Vindhya (hoofdstuk 12), en aan de Sindhu ligt de tirtha 'waar Lopamudra Agastya tot man koos' (hoofdstuk 16).

Vishnu (Narayana; Vaikuntha; Achyuta; Hari) — hoofdstuk 2 · treedt op in hoofdstuk 11
De god die ook Narayana heet. Arjuna is 'een eeuwig deel van Vishnu', zegt Vyasa (hoofdstuk 2), en Indra noemt hem 'Vishnu, die de asura Madhu doodde en die op aarde Kapila heet, de Onoverwonnene' (hoofdstuk 5). In het verhaal van Lomasha wordt hij geboren als Rama, de zoon van Dasharatha (hoofdstuk 11). Hij legt een deel van zijn vuur in Indra als die tegen Vritra vecht, en hij stuurt de goden naar Agastya (hoofdstuk 12). In het verhaal van Parashurama vragen de goden hem Kartavirya te doden (hoofdstuk 14). Hij doodt de daitya Naraka, die de plaats van Indra wilde, en als ever met één slagtand heft hij de aarde op (hoofdstuk 17). Rama 'was Vishnu, in de gedaante van een mens', zegt Hanuman (hoofdstuk 18).

Dasharatha — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 11
De koning van Ayodhya, de vader van Rama (hoofdstuk 1). In het verhaal van Lomasha hoort hij dat Parashurama aan zijn grens staat, en hij stuurt zijn zoon Rama om hem met eer te ontvangen (hoofdstuk 11). Lomapada, de koning van de Anga's, is 'een vriend van koning Dasharatha' (hoofdstuk 13).

Rama (de zoon van Dasharatha) — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 11
De zoon van Dasharatha. Markandeya zag hem zelf, toen hij met zijn broer Lakshmana in het woud woonde, 'omdat zijn vader het hem had opgedragen' (hoofdstuk 1). In het verhaal van Lomasha is hij Vishnu, geboren om de rakshasa Ravana te doden; hij spant de boog van Parashurama 'zonder enige moeite, alsof het een spel was', en met zijn pijl neemt hij Parashurama zijn vuur af (hoofdstuk 11). Hanuman vertelt Bhima hoe Rama Sita terugwon, Ravana doodde en elfduizend jaar regeerde (hoofdstuk 18). Hij is een ander dan Parashurama, die ook Rama heet, en dan Balarama.

Shrutarvan, Vadhryashva en Trasadasyu — hoofdstuk 11
Drie rijke koningen bij wie Agastya om rijkdom vraagt, 'zonder een ander te schaden'. Shrutarvan, 'die rijker heette dan alle andere koningen', komt als eerste; Trasadasyu is 'de zoon van Purukutsa, uit het huis van Ikshvaku'. Bij alle drie zijn de uitgaven even groot als de inkomsten, en Agastya neemt niets. Zelf stellen ze voor naar de danava Ilvala te gaan. Ze zien hoe Agastya het vlees van Vatapi opeet, en met de rijkdom van Ilvala gaan ze terug naar hun steden (hoofdstuk 11).

Dridhasyu (Idhmavaha) — hoofdstuk 11
De zoon van Agastya en Lopamudra, de ene zoon 'die duizend waard is'. Hij groeit zeven jaar in zijn moeder en komt stralend ter wereld, 'alsof hij de Veda's al opzei'. Als kind draagt hij vrachten offerhout naar de hermitage van zijn vader, en daarom heet hij Idhmavaha, 'hij die het offerhout draagt'. Door hem komen de voorouders van Agastya in de werelden die ze verlangden (hoofdstuk 11).

Vritra — hoofdstuk 2 · treedt op in hoofdstuk 12
Een asura die Indra doodde, 'Indra, de doder van Vritra' (hoofdstuk 2). In het verhaal van Lomasha scharen de Kalakeya's zich achter hem; 'Vritra lag uitgestrekt over de aarde en het hemelgewelf', tot Indra hem doodt met de bliksem uit de beenderen van Dadhicha (hoofdstuk 12). Matali hield de teugels 'bij de dood van Vritra' (hoofdstuk 21).

Dadhicha (Dadhichi) — hoofdstuk 11 · treedt op in hoofdstuk 12
Een grote rishi, 'de rishi die men ook Dadhichi noemt', met een hermitage aan de overkant van de Sarasvati. Arjuna laat Lomasha vragen de Pandava's te beschermen zoals Dadhichi eens Indra beschermde (hoofdstuk 11). Als de goden de asura Vritra niet kunnen verslaan, stuurt Brahma hen naar hem om zijn beenderen te vragen. 'Ik doe vandaag wat goed is voor jullie, goden,' zegt hij. 'Mijn eigen lichaam geef ik op.' Hij laat zijn levensadem gaan, en uit zijn beenderen maakt Tvashtri de bliksem waarmee Indra Vritra doodt (hoofdstuk 12).

Tvashtri — hoofdstuk 12
De ambachtsman van de goden. Uit de beenderen van Dadhicha maakt hij 'met zorg en inspanning' de bliksem, en hij geeft die aan Indra: 'Met dit wapen, het beste dat er is, kunt u vandaag die wrede vijand van de goden tot as verbranden'

(hoofdstuk 12). Hij is een ander dan Vishvakarma, de bouwmeester van de goden.

Surya (Vivasvat; Savitri; de zonnegod; Aditya) — hoofdstuk 11 · treedt op in hoofdstuk 12
De zonnegod, de vader van Karna, die Indra 'deze zoon van Aditya' noemt (hoofdstuk 11). In het verhaal van Lomasha vraagt de berg Vindhya hem om ook rechtsom om hem heen te trekken, zoals hij elke dag om de Meru gaat. Surya weigert: 'Deze baan is mij gewezen door hem die deze wereld heeft gemaakt.' Daarop groeit de Vindhya van woede en verspert hij de baan van de zon en de maan (hoofdstuk 12). Aan Arvavasu, die zijn toevlucht bij hem zoekt, verschijnt hij 'in eigen gestalte' (hoofdstuk 16).

Sagara — hoofdstuk 5 · treedt op in hoofdstuk 12 · zie stamboom, blz. 307
'In het huis van Ikshvaku werd een koning geboren die Sagara heette'. In het verhaal van Lomasha krijgt hij door Shiva's gunst zestigduizend zonen bij de ene vrouw en een zoon, Asamanjas, bij de andere. Asamanjas verstoot hij, omdat hij het welzijn van de burgers wil. Als het paard van zijn offer verdwijnt, graven zijn zonen de aarde open en verbrandt Kapila hen; zijn kleinzoon Anshuman brengt het paard terug, en Sagara neemt de oceaan als zoon aan (hoofdstuk 12). Al eerder noemt Indra 'de zonen van koning Sagara', die Kapila met één blik doodde (hoofdstuk 5).

Kapila — hoofdstuk 5 · treedt op in hoofdstuk 12
Een grote rishi, 'de muni die de wijzen ook Vasudeva noemen'. Indra zegt dat Vishnu 'op aarde Kapila heet' (hoofdstuk 5). In het verhaal van Lomasha verbrandt hij de zonen van Sagara, die hem beledigen, met het vuur van zijn oog; aan Anshuman geeft hij het paard terug, en hij voorspelt dat diens kleinzoon de Ganga uit de hemel zal halen (hoofdstuk 12). Hij is een ander dan Krishna, de zoon van Vasudeva.

Anshuman — hoofdstuk 12 · zie stamboom, blz. 307
De kleinzoon van koning Sagara, 'de zoon van Asamanjas'. Als de zestigduizend zonen van Sagara door het vuur van Kapila zijn verbrand, stuurt zijn grootvader hem om het offerpaard terug te halen. Hij buigt voor Kapila en vraagt het paard, en water dat zijn vaders zal zuiveren. Kapila noemt hem 'jij die geen smet hebt' en belooft dat de zoon van zijn zoon de Ganga uit de hemel zal halen. Met het paard voltooit Sagara zijn offer, en Anshuman volgt hem op als koning; hij is de vader van Dilipa (hoofdstuk 12).

Asamanjas — hoofdstuk 12 · zie stamboom, blz. 307
De zoon van koning Sagara en de prinses van de Shibi's, en de vader van Anshuman. Hij greep de kinderen van de burgers bij hun voeten en gooide ze schreeuwend in de rivier, en op de smeekbede van de burgers liet Sagara hem uit de stad verdrijven. 'Dat ik je vader heb verstoten, brandt in mij,' zegt Sagara later tegen Anshuman (hoofdstuk 12).

Dilipa — hoofdstuk 12 · zie stamboom, blz. 307
De zoon van Anshuman en de achterkleinzoon van koning Sagara, 'een kenner van de dharma'. 'Het einde van zijn voorvaders liet Dilipa geen rust': hij deed alle moeite om de Ganga naar beneden te halen, maar het lukte hem niet. Hij wijdde zijn zoon Bhagiratha tot koning, trok naar het woud en ging na zijn ascese naar de wereld van de goden (hoofdstuk 12). Of hij dezelfde is als de koning Dilipa die Arjuna in de hemel van Indra ontmoette (hoofdstuk 4), zegt het epos niet.

Bhagiratha — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 12 ·
zie stamboom, blz. 307
Een koning van weleer, de achterkleinzoon van Sagara, de zoon van Dilipa, 'die de dharma volgde en altijd de waarheid zei' (hoofdstuk 12). Hij wordt vaak genoemd als voorbeeld (hoofdstuk 1, 10 en 11). In het verhaal van Lomasha doet hij duizend jaar ascese bij de Himalaya, tot de Ganga zich aan hem laat zien. Hij stemt Shiva gunstig, die haar opvangt, en hij leidt haar naar de zee, waar de zonen van Sagara liggen. Zo vult hij de oceaan, en hij neemt de Ganga als zijn dochter aan (hoofdstuk 12).

Ganga (de godin van de rivier; Bhagirathi) — hoofdstuk 4 · treedt op in hoofdstuk 12
De heilige rivier en de godin van die rivier, de moeder van Bhishma (hoofdstuk 10). Arjuna baadt in de Ganga voordat hij op de wagen van Indra stapt (hoofdstuk 4), en de Pandava's volgen haar loop op hun tocht. In het verhaal van Lomasha neemt ze een gestalte aan en laat ze zich aan Bhagiratha zien; Shiva vangt haar op als ze uit de hemel valt, en ze zegt: 'Wijs me de weg die ik moet gaan, koning' (hoofdstuk 12). Bij de Gandhamadana roept Lomasha haar aan: 'Ik hoor uw stem, godin Ganga' (hoofdstuk 17).

Deel V · Langs de heilige rivieren (hoofdstuk 13–16)

Pradyumna en Samba — hoofdstuk 5 · treden op in hoofdstuk 14
'Pradyumna en Samba, de zonen van Krishna' (hoofdstuk 14). Krishna noemt hen onder wie met hem zullen vechten (hoofdstuk 5). Ze komen met hem naar Prabhasa. Satyaki zegt dat Kripa, Drona, Vikarna en Karna de pijlen van Pradyumna niet kunnen verdragen, en dat Samba, 'de zoon van Jambavati', als jongen al het leger van de daitya Shambara op de vlucht joeg (hoofdstuk 14).

De Ashvins (de tweelinggoden) — hoofdstuk 5 · treden op in hoofdstuk 15
De tweelinggoden, 'de artsen van de goden', de vaders van Nakula en Sahadeva (hoofdstuk 5 en 14). In het verhaal van Lomasha willen ze dat Sukanya haar oude man Chyavana verlaat, en ze maken hem jong (hoofdstuk 15). Indra weigert hun de soma, 'Het zijn knechten', tot Chyavana hem dwingt (hoofdstuk 15).

Rishabha — hoofdstuk 13
Een asceet op de Hemakuta, die vele honderden jaren oud werd en 'snel in zijn woede' was. Toen anderen hem aanspraken, beval hij de berg stenen te werpen op wie daar een woord zei, en de wind om stilte. Daarom wordt iedereen die daar spreekt 'door een donderwolk tot zwijgen gebracht', vertelt Lomasha, en hij raadt Yudhishthira aan zijn tong in bedwang te houden (hoofdstuk 13).

Vibhandaka — hoofdstuk 13
Een brahmaanse rishi, 'een afstammeling van Kashyapa', met een hermitage aan de Kaushiki. Toen hij de apsara Urvashi zag, viel zijn zaad in het water; een hinde dronk ervan en baarde zijn zoon Rishyashringa (hoofdstuk 13). Hij komt thuis 'met zijn geelbruine ogen, behaard tot aan de punten van zijn nagels', en hoort van zijn zoon over het bezoek van de jonge courtisane (hoofdstuk 13). Zulke wezens zijn rakshasa's, zegt hij, 'uiterst wreed'; drie dagen zoekt hij haar tevergeefs. Als zijn zoon verdwenen is, gaat hij woedend op weg om de koning van Anga met zijn hele land te verbranden. Maar onderweg wordt hij door de herders van de koning geëerd, en als hij zijn zoon en zijn schoondochter Shanta ziet, komt zijn woede tot rust (hoofdstuk 13).

Rishyashringa — hoofdstuk 13
De zoon van Vibhandaka, geboren uit een hinde, met de hoorn van een hert op zijn hoofd; 'daarom noemde men hem Rishyashringa, Hertenhoorn'. Hij groeit op in het woud en heeft behalve zijn vader nog nooit een mens gezien

(hoofdstuk 13). Koning Lomapada van Anga stuurt een oude vrouw op hem af, en haar dochter, een courtisane, bezoekt hem. Hij houdt haar voor een leerling van de Veda, en tegen zijn vader zegt hij: 'Er is hier vandaag een leerling van de Veda geweest' (hoofdstuk 13). De vrouwen lokken hem in een boot naar Anga, en zodra hij daar is, stroomt de regen neer. Hij trouwt met Shanta, de dochter van de koning, en gaat later, zoals zijn vader hem gezegd heeft, terug naar het woud (hoofdstuk 13).

Lomapada — hoofdstuk 13
De koning van de Anga's, 'een vriend van koning Dasharatha'. Omdat hij brahmanen iets beloofd had en zijn woord niet had gehouden, liet Indra het in zijn land niet meer regenen. Op raad van een muni maakt hij goed wat hij misdaan had, en hij laat een oude vrouw Rishyashringa naar zijn land lokken (hoofdstuk 13). Als de jonge asceet aankomt en het gaat regenen, geeft hij hem zijn dochter Shanta tot vrouw, en om de woede van Vibhandaka voor te zijn laat hij langs diens weg koeien weiden en velden ploegen (hoofdstuk 13).

Shanta — hoofdstuk 13 · treedt op in hoofdstuk 13
De dochter van Lomapada, de koning van Anga. Haar vader geeft haar Rishyashringa tot vrouw (hoofdstuk 13). Als Vibhandaka 'zijn schoondochter, die opflitste als de bliksem', ziet, komt zijn woede tot rust. In het woud dient ze haar man 'met liefde, zoals de ster Rohini aan het hemelgewelf Soma volgt' (hoofdstuk 13).

Kashyapa (de rishi) — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 13
Een rishi. Baka Dalbhya noemt de afstammelingen van Kashyapa onder de beste brahmanen (hoofdstuk 1). In het verhaal van Lomasha krijgt hij van Brahma de aarde als offerloon, en als ze wegzinkt, stemt hij haar met zijn ascese gunstig (hoofdstuk 13). Parashurama geeft hem een gouden altaar en de aarde (hoofdstuk 14).

Arjuna Kartavirya (de koning van de Haihaya's; Kartavirya) — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 14
'Arjuna Kartavirya, de koning met de duizend armen' (hoofdstuk 1), de koning van de Haihaya's en de heer van Anupa. Met zijn luchtwagen valt hij zelfs Indra lastig (hoofdstuk 14). Hij rooft het kalf van de offerkoe uit de hermitage van Jamadagni, en Parashurama hakt hem zijn duizend armen af: 'Zo werd Kartavirya door Rama overwonnen, en de dood nam hem' (hoofdstuk 14). Hij is een ander dan Arjuna, de zoon van Kunti.

Bhrigu — hoofdstuk 1 · treedt op in hoofdstuk 14 · zie stamboom, blz. 305
Een grote rishi, de stamvader van een geslacht van brahmanen: van Parashurama, 'Rama uit het huis van Bhrigu' (hoofdstuk 11), en van Chyavana, 'de zoon van Bhrigu' (hoofdstuk 15). In het verhaal van Parashurama bezoekt hij zijn zoon Richika en diens vrouw, geeft hij haar een gunst en ziet hij dat ze 'de verkeerde rijst gegeten' heeft (hoofdstuk 14).

Akritavrana — hoofdstuk 14
Een volgeling van Parashurama, onder de asceten op de Mahendra. Hij zegt Yudhishthira dat zijn meester al weet dat hij komt, en dat hij zich op de veertiende dag van de maan zal laten zien. Op Yudhishthira's vraag vertelt hij het verhaal van Parashurama: van Gadhi en Richika, de geboorte van Jamadagni, Renuka en Kartavirya, en de uitroeiing van de kshatriya's (hoofdstuk 14). Hij besluit: 'En zo heeft mijn meester met zijn grenzeloze vuur de aarde veroverd.' (hoofdstuk 14).

Gadhi — hoofdstuk 14 · zie stamboom, blz. 305
Een koning van Kanyakubja met een groot leger, die in boek 2 de vader van Vishvamitra heette. In het verhaal van Akritavrana krijgt hij in het woud een dochter, Satyavati, 'zo mooi als een apsara'. Als Richika om haar vraagt, noemt hij de bruidsprijs van zijn geslacht: 'duizend snelle witte paarden, en elk paard heeft één zwart oor'. Bij Kanyakubja geeft hij haar aan Richika, 'en de goden zelf waren de bruidsstoet' (hoofdstuk 14).

Richika — hoofdstuk 14 · zie stamboom, blz. 305
Een afstammeling van Bhrigu, 'een brahmaan met strenge geloften'. Na zijn huwelijk komt Bhrigu zelf hem en zijn vrouw bezoeken. Hij vraagt Gadhi om de hand van Satyavati. De duizend witte paarden met één zwart oor krijgt hij van Varuna, en waar ze uit de Ganga opkwamen, ligt sindsdien de tirtha van het paard. Hij wordt de vader van Jamadagni (hoofdstuk 14). Als zijn kleinzoon Parashurama met het bloed van de kshatriya's de plenging voor de voorouders brengt, staat Richika voor hem en houdt hem tegen (hoofdstuk 14). Langs de kust bij Shurparaka ziet Yudhishthira 'het altaar van de zoon van Richika, de grote boogschutter' (hoofdstuk 14).

Satyavati (de dochter van Gadhi) — hoofdstuk 14 · zie stamboom, blz. 305
De dochter van Gadhi en de vrouw van Richika. Haar schoonvader Bhrigu biedt haar een gunst, en ze vraagt een zoon voor zichzelf en voor haar moeder. Maar moeder en dochter ruilen de bomen die ze moeten omarmen en de rijst

die ze moeten eten, en Bhrigu voorspelt dat haar zoon 'een brahmaan die leeft als een kshatriya' zal worden. Op haar smeekbede gaat dat over op haar kleinzoon: 'Laat het mijn kleinzoon zijn.' Ze baart Jamadagni (hoofdstuk 14). Zij is een andere Satyavati dan de moeder van Vyasa.

Jamadagni — hoofdstuk 10 · treedt op in hoofdstuk 14 ·
zie stamboom, blz. 305
Een rishi, de zoon van Richika en Satyavati, en de vader van Parashurama. Bij Shurparaka staan zijn twee offeraltaren (hoofdstuk 11). Hij wordt 'vol vuur en glans' geboren, en de kunst van de boog komt vanzelf tot hem (hoofdstuk 14). Koning Prasenajit geeft hem Renuka tot vrouw, en ze krijgen vier zonen, Rumanvan, Sushena, Vasu en Vishvavasu, 'en als vijfde Rama'. Als Renuka bij het baden haar standvastigheid verliest, beveelt hij zijn zonen een voor een hun moeder te doden. De vier oudsten zwijgen en hij vervloekt hen; Rama doet het, en Jamadagni geeft hem daarvoor al zijn wensen. Als Rama weg is, doden de zonen van Kartavirya hem met hun pijlen, terwijl hij roept: 'Rama! Rama!' (hoofdstuk 14).

Prasenajit — hoofdstuk 14 · zie stamboom, blz. 305
Een koning. Jamadagni vraagt hem om Renuka, 'en de koning gaf haar hem' (hoofdstuk 14).

Renuka — hoofdstuk 14 · zie stamboom, blz. 305
De vrouw van Jamadagni, die hij van koning Prasenajit kreeg, en de moeder van vijf zonen, van wie Rama de jongste is. Bij het baden ziet ze koning Chitraratha met zijn vrouwen in het water spelen, en ze verlangt naar hem. 'Door die ontrouw raakte ze in het water opgewonden en buiten zichzelf.' Op bevel van zijn vader slaat Rama haar het hoofd af, en op Rama's wens staat ze weer op, zonder zich de doding te herinneren. Als Kartavirya naar de hermitage komt, ontvangt zij hem met eer (hoofdstuk 14).

Chitraratha (de koning van Martikavata) — hoofdstuk 14
De koning van Martikavata. Renuka ziet hem in het water spelen met zijn vrouwen, 'met een krans van lotussen om', en ze verlangt naar hem (hoofdstuk 14). Hij is een ander dan de gandharva Chitraratha, en dan Shalva, die in boek 3 ook de koning van Martikavata heette.

Balarama — hoofdstuk 5 · treedt op in hoofdstuk 14
'Balarama, de oudere broer van Krishna'. Dhritarashtra vreest hem als aanvoerder van de Vrishni's (hoofdstuk 5). Hij komt met Krishna naar Prabhasa

(hoofdstuk 14), 'wit als koemelk, met zijn krans van woudbloemen en zijn ploeg', en hij klaagt over het onrecht dat de Pandava's lijden: 'waarom zinkt de aarde niet weg, met al haar bergen?' (hoofdstuk 14). Hij is een ander dan de twee Rama's.

Satyaki — hoofdstuk 5 · treedt op in hoofdstuk 14
'Satyaki, de kleinzoon van Shini, die Krishna verteld had hoe het spel gegaan was' (hoofdstuk 14), een held van de Vrishni's. In Prabhasa wil hij niet langer klagen maar vechten: 'Arjuna is mijn broer en mijn vriend en mijn leraar' (hoofdstuk 14). Hij stelt voor dat de Vrishni's zelf de zonen van Dhritarashtra doden en dat Abhimanyu regeert tot Yudhishthira zijn gelofte heeft volbracht, maar Yudhishthira wijst dat af (hoofdstuk 14).

Chyavana — hoofdstuk 11 · treedt op in hoofdstuk 15 ·
zie stamboom, blz. 305
De zoon van Bhrigu, 'het kind dat al vóór zijn geboorte uit de schoot van zijn moeder was gevallen'. Dhaumya noemt zijn hermitage onder de tirtha's van het westen (hoofdstuk 11), en in de oorlog van de Kalakeya's eten die daar honderd muni's op (hoofdstuk 12). Lomasha vertelt hoe hij bij een meer zo lang roerloos ascese deed dat hij een mierenhoop werd. Sukanya prikt in zijn ogen, en hij laat het leger van haar vader lijden tot hij haar tot vrouw krijgt. De Ashvins maken hem jong en mooi, en hij belooft hun dat ze de soma zullen drinken (hoofdstuk 15). Bij het offer voor Sharyati schenkt hij hun de soma, ook als Indra het verbiedt. Als Indra zijn bliksem naar hem slingert, verlamt hij diens arm, en uit het offervuur roept hij Mada op, de Roes. Als Indra toegeeft, verdeelt hij Mada 'over de drank, de vrouwen, de dobbelstenen en de jacht' (hoofdstuk 15).

Sharyati — hoofdstuk 15 · treedt op in hoofdstuk 15 ·
zie stamboom, blz. 305
Een koning met 'vierduizend vrouwen en één dochter, Sukanya'. Lomasha wijst Yudhishthira zijn offerplaats bij het meer (hoofdstuk 15). Als zijn dochter in de ogen van Chyavana heeft geprikt en zijn leger daarvoor lijdt, smeekt hij de rishi om vergeving, en hij 'aarzelde niet en gaf zijn dochter aan Chyavana' (hoofdstuk 15). Als hij hoort dat Chyavana weer jong is, gaat hij naar hem toe, en Chyavana brengt een offer voor hem, het offer waarbij de Ashvins de soma krijgen (hoofdstuk 15).

Sukanya — hoofdstuk 15 · treedt op in hoofdstuk 15 ·
zie stamboom, blz. 305
De dochter van koning Sharyati. Uit nieuwsgierigheid prikt ze met een doorn in twee ogen die ze in een mierenhoop ziet; het zijn de ogen van de rishi Chyavana. Ze bekent het zelf, en haar vader geeft haar aan Chyavana tot vrouw. Ze dient hem 'met liefde, met ascese en met discipline'. Als de Ashvins haar vragen haar oude man te verlaten, zegt ze: 'Mijn hart hoort bij Chyavana, mijn man.' Als ze daarna moet kiezen uit drie mannen die er gelijk uitzien, 'ze koos haar eigen man' (hoofdstuk 15). Daarna leeft ze met hem in het woud (hoofdstuk 15).

Mada — hoofdstuk 15
De Roes, een reusachtige asura, een kritya die Chyavana uit zijn offervuur laat opstaan om Indra te treffen. Hij heeft vier slagtanden van honderd yojana, en met zijn muil wijd open stormt hij op Indra af, tot de god de Ashvins hun recht op de soma toezegt. Daarna verdeelt Chyavana hem 'over de drank, de vrouwen, de dobbelstenen en de jacht' (hoofdstuk 15).

Mandhatri (Yauvanashva) — hoofdstuk 4 · treedt op in hoofdstuk 15
Een koning van weleer uit het huis van Ikshvaku, die ook Yauvanashva heet, 'de zoon van Yuvanashva'. Arjuna straalt op weg naar Amaravati 'zoals lang geleden koning Mandhatri' (hoofdstuk 4). In het verhaal van Lomasha wordt hij uit het lichaam van zijn vader geboren, en Indra geeft hem zijn vinger om aan te zuigen: 'Mij zal hij drinken'. Hij onderwerpt de aarde 'met één bevel, op één dag' en krijgt de helft van Indra's zetel (hoofdstuk 15).

Yuvanashva — hoofdstuk 15
Een koning uit het huis van Ikshvaku, die duizend paardenoffers brengt maar geen zoon krijgt, en daarom in het woud gaat wonen. Uitgedroogd van de dorst drinkt hij op een nacht in de hermitage van Bhrigu een kruik gewijd water leeg dat voor zijn koningin bedoeld was. 'Ik,' zegt hij, als de rishi's vragen wie het gedaan heeft. Na honderd jaar scheurt een zoon zijn linkerzij open: Mandhatri, die naar hem ook Yauvanashva heet. 'De koning stierf er niet aan, en dat was een wonder' (hoofdstuk 15).

Somaka — hoofdstuk 15 · treedt op in hoofdstuk 15
Een koning 'die meer gaf dan wie ook' (hoofdstuk 15). Hij leefde naar de dharma en had honderd vrouwen, maar kreeg pas op hoge leeftijd één zoon, Jantu. 'Schande over wie maar één zoon heeft!' zegt hij, en op raad van zijn

priester laat hij Jantu offeren; daarna krijgen zijn vrouwen honderd zonen. In het oord van kwelling ziet hij later zijn priester gekookt worden, en hij zegt tegen Yama: 'Laat mij hierin gaan, en laat mijn priester vrij.' Hij plukt met hem de vrucht van die daad, tot zijn kwaad op is, en daarna krijgt hij samen met zijn priester de stralende werelden terug die hij met zijn daden had gewonnen (hoofdstuk 15).

Jantu — hoofdstuk 15
De enige zoon van koning Somaka, geboren toen zijn vader al oud was; de honderd vrouwen zitten altijd om hem heen. 'Op een dag beet een mier Jantu in zijn billen', en zijn geschreeuw brengt Somaka op de gedachte dat één zoon te weinig is. Op raad van de priester wordt hij geofferd. Hij wordt opnieuw geboren uit zijn eigen moeder, als de oudste van honderd zonen, en alle vrouwen houden meer van hem dan van hun eigen zonen (hoofdstuk 15).

Ushinara — hoofdstuk 11 · treedt op in hoofdstuk 16
Een koning 'die over de Shibi's heerste'. Lomasha noemt Shibi 'de zoon van Ushinara' (hoofdstuk 11). Aan de Yamuna, bij de Jala en de Upajala, overtrof hij met zijn offer Indra. Indra en Agni stellen hem daar op de proef: een duif zoekt bescherming op zijn dij tegen een havik. 'Maar de duif geef ik niet,' zegt Ushinara, en hij snijdt zijn eigen vlees uit zijn lichaam en weegt het tegen de duif, tot hij ten slotte zelf op de weegschaal klimt. De havik blijkt Indra, de duif Agni, en Ushinara stijgt op naar de wereld van de goden (hoofdstuk 16).

Shvetaketu — hoofdstuk 16
De zoon van Uddalaka, 'die in de hele wereld bekendstaat om zijn kennis van de mantra's'. Bij zijn hermitage zag hij Sarasvati, de godin van het woord, in de gestalte van een mens, en zei tegen haar: 'Ik wil het woord kennen.' Hij is de oom van Ashtavakra, maar even oud als hij. Als de twaalfjarige Ashtavakra op de schoot van Uddalaka zit, trekt Shvetaketu hem eraf: 'Dit is niet de schoot van je vader.' Daarna gaan oom en neef samen naar het offer van koning Janaka (hoofdstuk 16), en na Ashtavakra's overwinning samen terug naar de hermitage (hoofdstuk 16). Over hem vertelde Pandu al in boek 1.

Sarasvati — hoofdstuk 16
De godin van het woord. Draupadi wenst Arjuna toe dat zij hem onderweg beschermt, met Uma en Lakshmi (hoofdstuk 3), en langs de kust bij Shurparaka ziet Yudhishthira haar heiligdom (hoofdstuk 14). Bij de hermitage van

Shvetaketu verscheen ze 'in de gestalte van een mens' (hoofdstuk 16). Zij is een andere dan de rivier de Sarasvati, die in dit boek vaak terugkomt.

Ashtavakra — hoofdstuk 16
De zoon van Kahoda en Sujata, de kleinzoon van Uddalaka. Al in de schoot zegt hij tegen zijn vader dat diens recitatie niet klopt, en Kahoda vervloekt hem: 'Omdat jij al in de buik praat, zul je achtmaal krom zijn.' Zo wordt hij 'Ashtavakra: Achtmaal-krom'. Hij groeit op in de waan dat Uddalaka zijn vader is, tot Shvetaketu hem van diens schoot trekt; dan vertelt zijn moeder hem alles. Met Shvetaketu gaat hij naar het offer van koning Janaka, waar zijn vader in een redetwist is verslagen. Onderweg eist hij de weg op voor een brahmaan, hij praat zich langs de poortwachter en beantwoordt de raadsels van de koning (hoofdstuk 16). In het getallenduel met Bandin maakt hij de halve strofe af waar Bandin niet verder komt, en hij eist dat Bandin net als zijn slachtoffers in het water wordt gedompeld. Zijn vader komt terug, en op diens woord baadt Ashtavakra in de Samanga, 'en meteen waren zijn ledematen recht' (hoofdstuk 16).

Bandin — hoofdstuk 16
Een redetwister aan het hof van koning Janaka, 'de zoon van een suta'. Wie hij in een redetwist verslaat, laat hij in het water dompelen, ook Kahoda (hoofdstuk 16). In het getallenduel met de jonge Ashtavakra komt hij bij dertien niet verder. Dan zegt hij: 'Ik ben de zoon van koning Varuna, de heer van de wateren.' De brahmanen die hij liet onderdompelen, heeft hij naar het twaalfjarige offer van zijn vader gestuurd. Als ze terug zijn, gaat hij 'met verlof van koning Janaka het water van de zee in' (hoofdstuk 16).

Uddalaka — hoofdstuk 16
Een leraar van de Veda, de vader van Shvetaketu en de grootvader van Ashtavakra. Zijn leerling Kahoda, op wie de anderen neerkeken, gaf hij in één keer de hele Veda en zijn dochter Sujata tot vrouw. Als Kahoda door Bandin is verslagen, zegt hij tegen Sujata: 'Ashtavakra mag dit nooit weten.' De jongen groeit op in de waan dat Uddalaka zijn vader is (hoofdstuk 16). In boek 1 kreeg Aruni, een leerling van Ayoda-Dhaumya, de naam Uddalaka; of het epos hier dezelfde bedoelt, zegt het niet.

Kahoda — hoofdstuk 16
Een leerling van Uddalaka, die zijn leraar trouw diende en van hem de hele Veda en zijn dochter Sujata kreeg. Als zijn ongeboren zoon hem vanuit de schoot

terechtwijst, vervloekt hij het kind: het zal achtmaal krom geboren worden. Op Sujata's vraag gaat hij om geld naar koning Janaka, maar Bandin verslaat hem en laat hem in het water dompelen (hoofdstuk 16). Na Ashtavakra's overwinning komt hij met de andere brahmanen terug uit het water: 'Wat ik niet kon, heeft mijn zoon gedaan.' Hij zegt zijn zoon in de Samanga te baden (hoofdstuk 16).

Sujata — hoofdstuk 16
De dochter van Uddalaka, de vrouw van Kahoda en de moeder van Ashtavakra. In haar tiende maand vraagt ze haar man om geld: 'Hoe moet ik het redden zonder geld?' Als Kahoda verslagen is, houdt ze het op het woord van haar vader voor haar zoon geheim. Als Ashtavakra vraagt waar zijn vader is, vertelt ze het hem toch: 'Sujata was bang dat hij haar zou vervloeken, en ze vertelde hem alles' (hoofdstuk 16). Bij haar zegt Kahoda later hun zoon in de Samanga te baden (hoofdstuk 16).

Janaka (de zoon van Indradyumna) — hoofdstuk 16
De koning van Videha, 'de zoon van Indradyumna, die in die tijd in Mithila over Videha regeerde'. Hij houdt een groot offer, en aan zijn hof laat Bandin wie hij verslaat in het water dompelen, door mannen die de koning hem geeft. Hij geeft de jonge Ashtavakra op de weg voorrang, legt hem raadsels voor, zoals dat van 'het wiel met zes naven, twaalf assen, vierentwintig gewrichten en driehonderdzestig spaken', en opent dan de poort voor hem: 'Jij bent geen mens' (hoofdstuk 16). Na het duel levert hij Bandin aan Ashtavakra uit: 'Hier is hij' (hoofdstuk 16). Ashtavakra noemt hem 'de grootste van de Janaka's'; ook de vader van Sita heet koning Janaka (hoofdstuk 18).

Yavakri — hoofdstuk 16
De enige zoon van de asceet Bharadvaja, 'een dichter en een geleerde'. Omdat de brahmanen Raibhya en zijn zonen wel eren en zijn vader niet, wil hij de Veda's door ascese verwerven, zonder leraar. Indra houdt hem twee keer tegen, en bouwt dan als oude brahmaan een dam van zand in de Ganga; Yavakri lacht hem uit, maar krijgt toch zijn gunst. Daarna wordt hij hoogmoedig en doet hij de rishi's kwaad (hoofdstuk 16). In de lente valt hij de schoondochter van Raibhya lastig: 'Kom bij mij.' Raibhya laat hem doden door een rakshasa die uit een streng van zijn haar is opgestaan. Door de gunst die Arvavasu van de goden krijgt, staat Yavakri weer op, en de goden zeggen hem: 'Jij hebt de Veda's geleerd zonder leraar, en zonder moeite' (hoofdstuk 16).

Bharadvaja (de vader van Yavakri) — hoofdstuk 16
Een asceet, de vriend van Raibhya en de vader van één zoon, Yavakri. Als Yavakri zijn gunst van Indra heeft gekregen, waarschuwt hij hem met het verhaal van Baladhi en zijn zoon, en voor Raibhya: 'Deze Raibhya is machtig' (hoofdstuk 16). Als hij zijn zoon dood vindt, vervloekt hij in zijn verdriet zijn vriend: Raibhya's oudste zoon zal zijn vader doden. Daarna verbrandt hij zijn zoon en gaat hij zelf het vuur in. Door de gunst die Arvavasu van de goden krijgt, staat hij weer op (hoofdstuk 16). Het epos legt hier geen verband met Bharadvaja, de vader van Drona.

Raibhya — hoofdstuk 16
Een geleerde rishi, de vriend van Bharadvaja, de vader van Paravasu en Arvavasu, en de priester van koning Brihaddyumna. 'Raibhya en zijn zonen waren geleerd,' en de brahmanen eren hen (hoofdstuk 16). Als zijn schoondochter hem vertelt wat Yavakri van haar wilde, offert hij twee strengen uit zijn haar in het vuur. Daaruit staan een vrouw op die op zijn schoondochter lijkt, en een rakshasa, en hij zegt: 'Dood Yavakri.' Kort daarna wordt hij in het donker door zijn zoon Paravasu voor een wild dier aangezien en gedood. Hij staat weer op, zonder zich te herinneren dat hij gedood is (hoofdstuk 16).

Paravasu — hoofdstuk 16
De oudste zoon van Raibhya. Met zijn broer Arvavasu helpt hij bij het offer van koning Brihaddyumna. Als hij op een nacht naar huis gaat, ziet hij zijn vader in de huid van een zwarte antilope en houdt hem voor een wild dier: 'Zonder het te willen, om zichzelf te beschermen, doodde hij hem.' Hij laat zijn broer voor hem de gelofte houden van wie een brahmaan heeft gedood, en beschuldigt hem daarna voor de koning: 'Deze man heeft een brahmaan gedood.' De goden sturen hem weg, maar door de wens van zijn broer wordt hij van zijn misdaad vrij (hoofdstuk 16).

Arvavasu — hoofdstuk 16
De jongere zoon van Raibhya. Als zijn broer hun vader per vergissing heeft gedood, neemt hij de gelofte op zich: 'Ik zal voor jou de gelofte houden, met mijn zinnen in bedwang.' Als Paravasu hem daarna voor koning Brihaddyumna een brahmanendoder noemt, wordt hij weggejaagd, maar hij neemt de moord niet op zich: 'Mijn broer heeft het gedaan,' zegt hij. 'Ik heb hem beschermd.' Hij doet ascese, Surya verschijnt hem, en de goden maken hem de eerste priester

van het offer. Als gunst vraagt hij dat zijn vader, Bharadvaja en Yavakri weer opstaan, en dat zijn broer van zijn misdaad vrij is (hoofdstuk 16).

Baladhi, Medhavin en Dhanushaksha — hoofdstuk 16
Drie figuren uit de verzen 'die de goden zelf hebben gezongen', die Bharadvaja zijn zoon als waarschuwing vertelt. De rishi Baladhi wilde na de dood van een zoon een zoon die niet zou sterven, en kreeg Medhavin, wiens leven gebonden was aan de bergen. Medhavin werd hoogmoedig en beledigde de wijze rishi Dhanushaksha. Toen diens vloek 'Word as!' hem niet deerde, liet Dhanushaksha de berg door buffels splijten. 'Zodra de berg brak, stierf de jongen' (hoofdstuk 16).

Brihaddyumna — hoofdstuk 16
Een koning 'voor wie Raibhya de offers bracht'. Voor zijn satra, 'een offer dat vele dagen duurt', kiest hij Paravasu en Arvavasu als helpers. Als Paravasu zijn broer beschuldigt, laat hij Arvavasu door zijn dienaren wegjagen (hoofdstuk 16).

Deel VI · De berg (hoofdstuk 17–22)

Subahu (de heer van de Kuninda's) — hoofdstuk 17
De heer van de Kuninda's, een volk uit de bergen, in een groot land in de Himalaya waar ook Kirata's en Tangana's wonen. Hij ontvangt de Pandava's aan de grens van zijn rijk en eert hen, en als ze te voet de bergen in gaan, blijven Indrasena, de dienaren en de koks en alles wat Draupadi bij zich had bij hem achter (hoofdstuk 17). Op de terugweg komt hij, nu 'de koning van de Kirata's' genoemd, hun tegemoet, en daar krijgen ze hun mensen en hun wagens terug (hoofdstuk 22). Hij is een ander dan Subahu, de koning van de Chedi's, in het verhaal van Nala.

Naraka (de zoon van Diti) — hoofdstuk 17
Een daitya, een zoon van Diti. Tienduizend jaar deed hij ascese, omdat hij de plaats van Indra wilde. Op Indra's bede kwam Vishnu, en met zijn hand 'nam Vishnu hem het bewustzijn'. Zijn beenderen liggen als een witte berg op een rotsplaat, en Lomasha wijst ze de Pandava's aan (hoofdstuk 17). Hij is een ander dan Naraka, de zoon van de Aarde, die Krishna doodde.

Ghatotkacha — hoofdstuk 17
De zoon van Bhima en de rakshasa-vrouw Hidimbi, die zijn vader had beloofd te komen 'wanneer hij nodig was'. Als Draupadi na de storm in de bergen is bezweken en Bhima aan hem denkt, is hij er meteen: 'Op dat ene moment was Ghatotkacha er.' (hoofdstuk 17). Hij draagt Draupadi, 'je moeder', zegt Bhima, door de lucht naar Badari, en zijn rakshasa's dragen de Pandava's en de brahmanen (hoofdstuk 17). Ook naar het meer van Kubera en verder de berg op dragen ze hen (hoofdstuk 18 en 19). Als de Pandava's bij Arshtishena wonen, vertrekt hij met zijn rakshasa's: 'Ik kom wanneer het nodig is' (hoofdstuk 19). Op de terugweg draagt hij hen over de watervallen, en bij Subahu sturen de Pandava's hem met zijn volgelingen weg (hoofdstuk 22).

Hanuman (de zoon van de wind) — hoofdstuk 18
Een aap, de zoon van Vayu, de wind, en daarmee een broer van Bhima. Oud en ziek ligt hij in het bananenwoud op het pad naar de wereld van de goden en verspert hij Bhima de weg (hoofdstuk 17). Bhima kan zijn staart niet optillen. Dan vertelt hij wie hij is: de vriend van Sugriva, die over de zee sprong om Sita te vinden en Lanka verbrandde, en die van Rama mocht leven 'zolang het verhaal van Rama in de werelden verteld wordt' (hoofdstuk 18). Hij legt Bhima de vier tijdperken uit, laat hem de gestalte zien die hij had toen hij over de zee sprong, en leert hem de dharma van de standen. Hij biedt aan de zonen van Dhritarashtra te doden; in plaats daarvan belooft hij in de strijd Bhima's brul groter te maken en vanaf het vaandel van Arjuna kreten te laten horen die de vijanden het leven benemen. 'Zeg aan niemand dat ik hier woon' (hoofdstuk 18).

Jatasura — hoofdstuk 19
Een rakshasa die al lange tijd bij de Pandava's verbleef in de gedaante van een brahmaan die alle wapens kende; hij wilde Draupadi roven, en Yudhishthira zag niet 'dat die gast een vuur onder as was'. Als Bhima op jacht is, grijpt hij de wapens, Draupadi en drie van de broers; Sahadeva rukt zich los, en Yudhishthira maakt zich zo zwaar dat de rakshasa niet verder kan. 'Ik was niet verdwaald, ellendeling,' zegt hij tegen Bhima. 'Ik heb op jou gewacht.' Na een gevecht met bomen, stenen en vuisten slaat Bhima hem het hoofd van de romp (hoofdstuk 19).

Vrishaparvan — hoofdstuk 18 · treedt op in hoofdstuk 19
Een koninklijke wijze 'die de dharma volgde', met een hermitage niet ver van de Gandhamadana. Een stem zonder lichaam wijst de Pandava's de weg naar hem

(hoofdstuk 18). Hij ontvangt hen 'als zijn eigen zonen', neemt hun brahmanen, hun kleren, sieraden en offergerei in bewaring, geeft hun raad 'als een vader zijn zonen' en wijst hun de weg naar het noorden (hoofdstuk 19). Op de terugweg vertellen ze hem hoe hun tocht is gegaan (hoofdstuk 22). Hij is een ander dan Vrishaparvan, de koning van de asura's uit boek 1.

Arshtishena — hoofdstuk 18 · treedt op in hoofdstuk 19
Een koninklijke wijze met een hermitage op de Gandhamadana, die de stem zonder lichaam de Pandava's als woonplaats wijst (hoofdstuk 18). 'Hij deed een strenge ascese, hij was mager tot op de botten', en met het innerlijk oog dat zijn ascese hem gaf, weet hij wie de Pandava's zijn als ze bij hem komen. Hij ondervraagt Yudhishthira over zijn leven en zijn dharma, vertelt wat er op de dagen van de nieuwe en de volle maan op de berg te zien is, en verbiedt hun verder te gaan: 'Verder kun je niet' (hoofdstuk 19). De Pandava's wonen vele maanden bij hem en wachten op Arjuna (hoofdstuk 19); na Bhima's tocht naar Kubera stuurt Kubera hen naar zijn hermitage terug (hoofdstuk 19). Bij hun vertrek geeft ook hij hun raad (hoofdstuk 22).

Garuda (Suparna, de vogel met de prachtige veren; de koning van de vogels) — hoofdstuk 16 · treedt op in hoofdstuk 19
De koning van de vogels, de zoon van Vinata. Ushinara vraagt de havik of hij 'Suparna, de koning van de vogels' is (hoofdstuk 16), en in het verhaal van Lomasha staat Garuda in het woud Nandana bij Vishnu (hoofdstuk 17). Op de Gandhamadana grijpt hij 'onverwacht een machtige naga' in het grote meer, en de wind van zijn vleugels brengt de bloemen van vijf kleuren die Draupadi ziet (hoofdstuk 19). Krishna heeft hem op zijn vaandel (hoofdstuk 22).

Maniman — hoofdstuk 19
Een rakshasa, 'de heer van de rakshasa's en een vriend van Kubera'. Als de wachters van Kubera voor Bhima vluchten, spot hij: 'Met zovelen, en verslagen door één mens.' Hij valt Bhima aan met knots en speer en verwondt hem aan zijn rechterarm, maar Bhima doodt hem met zijn knots (hoofdstuk 19). Kubera vertelt dat Maniman eens uit domheid en hoogmoed op het hoofd van Agastya spuwde; daarom vervloekte Agastya hem: hij zou met het leger van Kubera door een mens gedood worden (hoofdstuk 19).

Puloma en Kalaka — hoofdstuk 21
Een daitya-vrouw en een asura-vrouw, de moeders van de Pauloma's en de Kalakeya's. In het verhaal van Matali deden ze 'duizend jaar van de goden de

zwaarste ascese', en Brahma gaf hun een gunst: hun zonen zouden weinig leed kennen en niet door goden, rakshasa's en naga's gedood kunnen worden, en ze kregen de vliegende stad Hiranyapura. Maar Brahma had ook bepaald 'dat een mens hun dood zou zijn' (hoofdstuk 21). Deze Puloma is een andere dan Puloma, de vrouw van Bhrigu en de moeder van Chyavana.

Vayu — hoofdstuk 3 · treedt op in hoofdstuk 21
De god van de wind, de vader van Bhima, en ook van Hanuman: 'Vayu, de wind die de wereld in leven houdt, heeft mij verwekt' (hoofdstuk 18). Shiva zegt dat zelfs Vayu de Pashupata niet kent (hoofdstuk 3). Arjuna leerde ook van hem wapens (hoofdstuk 20). Als Arjuna de wapens van de goden laat zien, strooit Vayu 'bonte, geurige bloemen' (hoofdstuk 21).

Vishoka — hoofdstuk 22
Een van de wagenmenners van de Pandava's. Met de andere wagenmenners was hij bij koning Subahu achtergebleven, en op de terugweg uit de bergen komen ze daar weer bij hen (hoofdstuk 22). In boek 3 zorgde hij met Indrasena voor het eten op het koningsoffer.

Nahusha — hoofdstuk 6 · treedt op in hoofdstuk 22 · zie stamboom, blz. 309
'De koninklijke wijze Nahusha, de zoon van Ayus, een voorvader van je voorvaders', de vader van Yayati (hoofdstuk 6 en 22). Met offers en ascese kreeg hij de heerschappij over de drie werelden, en hij liet zich in een draagstoel dragen door duizend brahmaanse rishi's; toen hij Agastya met zijn voet raakte, maakte die hem tot een slang (hoofdstuk 12 en 22). Als reuzenslang grijpt hij Bhima. Hij laat hem pas los als Yudhishthira zijn vragen beantwoordt: 'Wie is een brahmaan, Yudhishthira?' Dan verlaat hij het lichaam van de slang en gaat hij als god naar de hemel (hoofdstuk 22).

Alleen genoemd

Deze personen treden in dit boek niet op, maar het verhaal noemt ze.

Kunti (Pritha) — hoofdstuk 1
De moeder van Yudhishthira, Bhima en Arjuna, die ook Pritha heet. Ze is niet bij haar zonen in het woud; in dit boek wordt ze genoemd, vooral in 'zoon van Kunti' en 'zoon van Pritha'. Bhima zegt dat 'zelfs onze oude moeder' zwijgt (hoofdstuk 2), en Arjuna zegt tegen Urvashi: 'Zoals Kunti voor mij is, en

Shachi, de koningin van Indra, zo bent u voor mij' (hoofdstuk 4). In de greep van de slang treurt Bhima om haar (hoofdstuk 22).

Lakshmana — hoofdstuk 1
De broer van Rama, de zoon van Dasharatha. Markandeya zag Rama in het woud wonen 'met zijn broer Lakshmana' (hoofdstuk 1).

Namuchi — hoofdstuk 1
Een asura die Indra doodde: Indra heet 'de doder van Namuchi' (hoofdstuk 1 en 20).

Nabhaga — hoofdstuk 1
Een koning van weleer. 'Koningen als Nabhaga en Bhagiratha hebben deze aarde tot aan de zee veroverd', zegt Markandeya (hoofdstuk 1). Hij is de vader van koning Ambarisha (hoofdstuk 16).

Alarka — hoofdstuk 1
Een koning van weleer, 'de koning van Kashi en Karusha, een goed man die de waarheid trouw bleef': hij gaf zijn rijken en al zijn rijkdom op, zegt Markandeya (hoofdstuk 1).

Angiras, Vasishtha en Atri — hoofdstuk 1
Drie grote rishi's van weleer. Baka Dalbhya noemt hun afstammelingen onder de beste brahmanen van de wereld (hoofdstuk 1), en Damayanti vindt asceten 'als Vasishtha, Bhrigu en Atri' (hoofdstuk 7). Vasishtha noemt Yudhishthira onder de wijzen die door de dharma zuiver van hart werden (hoofdstuk 2); hij wierp zich eens uit verdriet om zijn zonen in de rivier (hoofdstuk 16), en hij is de eerste van de zeven rishi's aan de hemel (hoofdstuk 20).

Virochana — hoofdstuk 1
Een asura, de zoon van Prahlada en de vader van Bali, die naar hem 'de zoon van Virochana' heet (hoofdstuk 1).

Duryodhana (Suyodhana) — hoofdstuk 1
De oudste zoon van Dhritarashtra, die de Pandava's met het dobbelspel hun rijk afnam. Draupadi zegt dat hij 'lachend "koe"' tegen haar zei (hoofdstuk 3), en in het woud wachten de broers op de dag dat ze hem kunnen doden (hoofdstuk 2 en 6). Balarama klaagt: 'En Duryodhana regeert over de aarde, en de aarde gaat niet voor hem open' (hoofdstuk 14).

Karna (Vasusena; Radheya) — hoofdstuk 1
De vriend van Duryodhana, 'de zoon van een suta' (hoofdstuk 11). Yudhishthira slaapt niet van angst voor hem (hoofdstuk 2), en Arjuna wil met de Pashupata tegen hem vechten (hoofdstuk 3). Yama noemt hem 'een deel van mijn vader', en Indra laat Yudhishthira zeggen: 'In de strijd is Karna nog geen zestiende van Arjuna waard' (hoofdstuk 4 en 11).

Shakuni (de zoon van Subala) — hoofdstuk 1
De zoon van Subala en de oom van Duryodhana, 'een sluwe dobbelaar', die voor Duryodhana het spel speelde (hoofdstuk 1 en 2).

Duhshasana — hoofdstuk 1
'Die harde broer van Duryodhana' (hoofdstuk 1). Arjuna verlangt in de hemel naar zijn dood (hoofdstuk 4).

Madri — hoofdstuk 1
De tweede vrouw van Pandu en de moeder van Nakula en Sahadeva, 'de zonen van Madri' (hoofdstuk 1). Arjuna noemt haar, met Kunti en Shachi, als iemand die voor hem een moeder is (hoofdstuk 4).

Drupada (Yajnasena) — hoofdstuk 1
De koning van de Panchala's, de vader van Draupadi en Dhrishtadyumna. Draupadi werd 'geboren in het huis van Drupada' (hoofdstuk 1) en 'opgerezen uit het altaar, bij het grote offer van koning Drupada' (hoofdstuk 14).

Pandu — hoofdstuk 1
De vader van de vijf broers, die in boek 1 stierf. Naar hem heten ze 'de zonen van Pandu', en Draupadi is 'de schoondochter van de grote Pandu' (hoofdstuk 1).

Shantanu (vorige geboorte: Mahabhisha) — hoofdstuk 1
De vader van Bhishma (hoofdstuk 1 en 10). 'Shantanu, de grootvader van je vader', zegt Kubera, is in de wereld van Indra blij met Arjuna (hoofdstuk 19).

Devaki — hoofdstuk 1
De moeder van Krishna, 'Krishna, de zoon van Devaki' (hoofdstuk 1).

Drona, Kripa en Ashvatthama — hoofdstuk 1
De leraar van de prinsen, de zoon van Bharadvaja; de andere leraar, Kripa; en Ashvatthama, 'de zoon van Drona'. Yudhishthira hoopt dat ze voor vrede pleiten, maar ze leven 'van wat de koning hun geeft' en zullen voor Duryodhana vechten; ze kennen alle wapens (hoofdstuk 1, 2 en 3). Arjuna leerde zijn wapens van Drona, en Drona kreeg ze van Parashurama (hoofdstuk 10 en 14).

Vidura (Kshatta) — hoofdstuk 1
De halfbroer van Dhritarashtra. Yudhishthira rekent erop dat hij voor vrede pleit (hoofdstuk 1), en Dhritarashtra herinnert zich zijn waarschuwing bij het dobbelspel (hoofdstuk 5).

Somadatta — hoofdstuk 1
Een oudere van de Kuru's, die volgens Yudhishthira 'altijd van vrede' spreekt (hoofdstuk 1). Zijn zonen vechten aan Duryodhana's kant (hoofdstuk 2), en Satyaki zegt dat Krishna 'Somadatta met zijn zonen' zal verbranden (hoofdstuk 14).

Yuyutsu — hoofdstuk 1
De zoon van Dhritarashtra bij een vaishya-vrouw. Hij spreekt altijd van vrede, zegt Yudhishthira (hoofdstuk 1).

Maitreya en Shuka — hoofdstuk 2
Twee rishi's die Yudhishthira noemt, met Vyasa, Vasishtha, Narada en Lomasha, onder de wijzen die 'door de dharma alleen zo zuiver van hart geworden' zijn (hoofdstuk 2).

Brihaspati (Suraguru; de leraar van de goden) — hoofdstuk 2
De leraar van de goden. Een brahmaan onderwees Draupadi's broers in 'de leer over het bestuur die Brihaspati heeft verkondigd' (hoofdstuk 2), en Hanuman noemt 'de leer van Brihaspati en Shukra, de leraren van de goden en van de asura's' (hoofdstuk 18).

Abhimanyu (vorige geboorte: Varchas) — hoofdstuk 2
De zoon van Arjuna en Subhadra. Ook hij keurt het leven in het woud niet goed, zegt Bhima (hoofdstuk 2). Satyaki wil hem laten regeren zolang Yudhishthira zijn gelofte volbrengt (hoofdstuk 14).

Subala — hoofdstuk 2
De vader van Shakuni, 'de zoon van Subala' (hoofdstuk 2 en 4).

Prativindhya — hoofdstuk 2
De zoon van Draupadi en Yudhishthira. Bhima noemt Draupadi tegen Yudhishthira 'de moeder van jouw zoon Prativindhya' (hoofdstuk 2).

Bhurishravas, Shala en Jalasandha — hoofdstuk 2
Strijders aan de kant van Duryodhana. 'Bhurishravas en Shala, de zonen van Somadatta, en Jalasandha met zijn kracht' staan vooraan in Yudhishthira's opsomming van wie ze in de strijd tegenover zich zullen vinden (hoofdstuk 2).

Satyavati (Gandhavati; Yojanagandha) — hoofdstuk 2
De moeder van Vyasa, die naar haar 'de zoon van Satyavati' heet (hoofdstuk 2).

Shri (Lakshmi) — hoofdstuk 3
De godin van geluk en glans, die ook Lakshmi heet. Draupadi wenst dat ze Arjuna beschermt (hoofdstuk 3). Met haar grote ogen is Damayanti 'als Shri', zegt de koningin-moeder van de Chedi's (hoofdstuk 8). 'Shri, de godin van geluk en glans, ging naar de goden', zegt Lomasha (hoofdstuk 11).

De Vasu's — hoofdstuk 3
Een schare van acht goden. Draupadi zoekt voor Arjuna haar toevlucht bij hen (hoofdstuk 3), en Bhishma is 'uit de Vasu's geboren', zegt Yama (hoofdstuk 4).

Diti — hoofdstuk 3
De moeder van de daitya's: Muka, Ilvala en Naraka heten 'een zoon van Diti' (hoofdstuk 3, 11 en 17), en de Nivatakavacha's 'de zonen van Diti' (hoofdstuk 21).

Bhaga — hoofdstuk 3
Een van de Aditya's, de zonen van Aditi. Arjuna smeekt Shiva om vergeving als 'u die Bhaga, een van de Aditya's, de ogen uitstak' (hoofdstuk 3). Hoe dat gebeurde, vertelt het epos hier niet.

Nara — hoofdstuk 3
Een rishi van weleer, die met Narayana in Badari ascese deed. 'In een vroeger lichaam was je Nara, met Narayana als metgezel', zegt Shiva tegen Arjuna (hoofdstuk 3), en Indra zegt dat Arjuna en Krishna de oude rishi's Nara en Narayana zijn (hoofdstuk 5). De Pandava's komen bij de hermitage van Nara en Narayana (hoofdstuk 17).

Bharadvaja — hoofdstuk 4
Een rishi, de vader van Drona: 'Drona, de zoon van Bharadvaja' (hoofdstuk 4). Narada noemt een Bharadvaja onder de rishi's die op Yudhishthira wachten (hoofdstuk 10), en in de hermitage van Bharadvaja doodden de Kalakeya's twintig leerlingen (hoofdstuk 12); of dat dezelfde rishi is, zegt het epos niet.

Kama — hoofdstuk 4
De god van de liefde. Urvashi is 'in de macht van Kama' (hoofdstuk 4), en Nala was zo mooi 'alsof Kama, de god van de liefde, zelf een lichaam had aangenomen' (hoofdstuk 6).

Pururavas en Puru — hoofdstuk 4 · zie stamboom, blz. 309
Twee koningen van weleer, voorvaders van de Pandava's. Bij Urvashi kreeg 'koning Pururavas zijn zonen', en zij werd zo 'de stralende moeder van het geslacht van Puru', zegt Arjuna (hoofdstuk 4). Narada en Lomasha noemen hen als voorbeelden voor Yudhishthira (hoofdstuk 10 en 11).

Danu — hoofdstuk 5
De moeder van de danava's. De Nivatakavacha's zijn 'woeste danava's, zonen van Danu', zegt Indra (hoofdstuk 5).

Madhu — hoofdstuk 5
Een asura die Vishnu doodde: Indra noemt 'Vishnu, die de asura Madhu doodde' (hoofdstuk 5), en Dhaumya noemt Krishna 'de doder van Madhu' (hoofdstuk 11).

Ambika — hoofdstuk 5
De moeder van Dhritarashtra, 'Koning Dhritarashtra, de zoon van Ambika' (hoofdstuk 5 en 11).

Shishupala (de zoon van Damaghosha; Sunitha) — hoofdstuk 5
De koning van Chedi die Krishna in het vorige boek doodde. Zijn zoon Dhrishtaketu komt naar de Pandava's in het Kamyaka-woud (hoofdstuk 5).

Ahuka en Akrura — hoofdstuk 5
Twee Yadava's. Krishna noemt hen onder wie met hem Duryodhana zullen doden, volgens Sanjaya's verslag (hoofdstuk 5).

Gada — hoofdstuk 5
Een Yadava. Krishna noemt hem onder wie met hem zullen vechten (hoofdstuk 5), en Satyaki zegt dat 'Gada en Ulmuka, Sarana en Charudeshna' moeten doen wat bij hun geslacht past (hoofdstuk 14).

Virasena — hoofdstuk 6 · zie stamboom, blz. 304
Een koning van de Nishadha's, de vader van Nala (hoofdstuk 6). Damayanti noemt hem haar schoonvader, 'een man met een grote naam' (hoofdstuk 7).

Dama, Danta en Damana — hoofdstuk 6 · zie stamboom, blz. 304
De drie broers van Damayanti, die de rishi Damana met haar aan hun ouders gaf; ze werden 'sterk en beroemd' (hoofdstuk 6). Damana is een ander dan de rishi naar wie hij heet. Sudeva is 'de vriend van je broer' (hoofdstuk 8).

Yayati — hoofdstuk 6 · zie stamboom, blz. 309
Een koning van weleer, 'Yayati, de zoon van Nahusha', een voorvader van de Pandava's. Nala brengt het paardenoffer zoals hij (hoofdstuk 6). De Pandava's komen langs de plek 'waar Yayati, de zoon van Nahusha, uit de hemel van de goden viel en de eeuwige werelden terugkreeg' (hoofdstuk 11), en langs zijn offerplaats (hoofdstuk 16).

Manibhadra — hoofdstuk 7
De koning van de yaksha's. De karavaanleider Shuchi roept hem aan, en na de ramp vragen de handelaars zich af of ze hem niet genoeg geëerd hebben (hoofdstuk 7 en 8). Hij woont op de Mandara, zegt Lomasha (hoofdstuk 17). Hij is een ander dan Maniman, de vriend van Kubera.

Subahu (de koning van Chedi) — hoofdstuk 7
De koning van de Chedi's, 'die de waarheid spreekt'. Naar zijn stad trekt de karavaan waarmee Damayanti meegaat, en in zijn paleis woont ze bij zijn moeder (hoofdstuk 7 en 8). Hij is een ander dan Subahu, de koning van de Kuninda's.

Rahu — hoofdstuk 8
'Het hoofd dat zon en maan verslindt'. Damayanti zonder haar man is als de nacht van de volle maan 'wanneer Rahu, het hoofd dat zon en maan verslindt, de maan heeft opgeslokt', denkt Sudeva (hoofdstuk 8).

Sudaman en Virabahu — hoofdstuk 8 · zie stamboom, blz. 304
Sudaman is de koning van de Dasharna's, de vader van Damayanti's moeder en van de koningin-moeder van de Chedi's; Virabahu is de man van die koningin-moeder. Zo blijkt de koningin-moeder de zuster van Damayanti's moeder te zijn (hoofdstuk 8).

Shalihotra — hoofdstuk 8
De wijze 'die alles van paarden weet'. Varshneya vraagt zich af of Bahuka misschien Shalihotra is, 'in een mooie mensengedaante' (hoofdstuk 8).

Dharma (Dharmaraja; de god van de dharma) — hoofdstuk 9
De god van de dharma, de vader van Yudhishthira, 'de zoon van Dharma' (hoofdstuk 18). Arjuna leeft in zijn ascese 'alsof Dharma zelf, de god van de dharma, een lichaam had aangenomen' (hoofdstuk 9). In Gaya 'woonde Dharma zelf, de eeuwige' (hoofdstuk 11), en bij een tirtha op de tocht 'offerde zelfs Dharma, de god van de dharma' (hoofdstuk 13).

Subhadra — hoofdstuk 10
De zuster van Krishna en een vrouw van Arjuna. Sahadeva herinnert eraan dat Arjuna haar 'met instemming van Krishna' meenam (hoofdstuk 10), en Satyaki wil haar zoon Abhimanyu laten regeren zolang Yudhishthira zijn gelofte volbrengt (hoofdstuk 14).

Kanva — hoofdstuk 10
Een rishi uit boek 1, de pleegvader van Shakuntala. Zijn hermitage is een van de tirtha's die Pulastya noemt (hoofdstuk 10).

Takshaka (de koning van de slangen) — hoofdstuk 10
De naga-koning die in boek 1 koning Parikshit doodde. Pulastya noemt de Vitasta in Kashmir, 'waar de naga Takshaka woont' (hoofdstuk 10).

Machakruka — hoofdstuk 10
De yaksha die de poort van Kurukshetra bewaakt: wie het veld binnengaat, groet eerst hem, zegt Pulastya. Kurukshetra ligt 'tussen de meren van Rama en Machakruka' (hoofdstuk 10).

Skanda (Guha; Kartikeya) — hoofdstuk 10
De krijgsgod, hier Kartikeya genoemd: Prithudaka is 'de tirtha van Kartikeya, de krijgsgod' (hoofdstuk 10). In Indra's boodschap lijkt Karna 'op de zoon van Shiva' (hoofdstuk 11).

Vishvamitra — hoofdstuk 10 · zie stamboom, blz. 305
De rishi die als kshatriya werd geboren, de zoon van koning Gadhi uit boek 2. Zijn naam hangt aan veel plaatsen op de tocht: zijn tirtha bij Kurukshetra (hoofdstuk 10), de Kaushiki, 'waar Vishvamitra door zijn ascese een brahmaan werd', en Kanyakubja, waar hij soma dronk met Indra en zei: 'Ik ben een brahmaan' (hoofdstuk 11 en 13). Hij is een van de grote rishi's die volgens Narada op Yudhishthira wachten (hoofdstuk 10).

Durvasa — hoofdstuk 10
De driftige brahmaan uit boek 1, die Kunti haar mantra gaf. Narada noemt hem onder de grote rishi's die op Yudhishthira wachten om met hem langs de tirtha's te trekken (hoofdstuk 10).

Bharata (Sarvadamana) — hoofdstuk 11
De koning naar wie het geslacht van de Bharata's heet, de zoon van Dushyanta en Shakuntala uit boek 1. Dhaumya noemt de streek in het noorden waar hij 'vijfendertig paardenoffers' bracht (hoofdstuk 11), en bij Plakshavatarana aan

de Yamuna liet hij, 'die de aarde met dharma had gewonnen', meer dan eens het offerpaard los (hoofdstuk 16).

Nriga — hoofdstuk 11
Een koning van vroeger, naar wie de Payoshni 'de rivier van koning Nriga' heet. Bij zijn offer aan de Payoshni werd Indra dronken van de soma en werden de brahmanen dronken van de giften; Markandeya bezong zijn geslacht (hoofdstuk 11 en 15). Lomasha noemt hem onder de koningen die door ascese en tirtha's roem kregen (hoofdstuk 11).

Vishravas — hoofdstuk 11
Een muni met een hermitage aan de Narmada, in het westen. Daar 'werd Kubera geboren, de heer van de schatten', zegt Dhaumya (hoofdstuk 11).

Gaya — hoofdstuk 11
Een koninklijke wijze, de zoon van Amurtarayas, naar wie de berg van Gaya heet. Bij het meer van Brahma bracht hij offers met bergen rijst en rivieren van wrongel, en de mensen zongen: 'Wie wil er op het offer van Gaya nog eten?', vertelt Shamatha (hoofdstuk 11). Aan de Payoshni bracht hij zeven paardenoffers en gaf hij gouden koeien weg die Vishvakarma had gemaakt. 'Men zingt van Gaya dat niemand zijn giften kan tellen,' zegt Lomasha (hoofdstuk 15). Hij wordt Yudhishthira ook als voorbeeld voorgehouden (hoofdstuk 11).

Shibi — hoofdstuk 11
Een koning van weleer, 'Shibi, de zoon van Ushinara', die Lomasha noemt onder de koningen die door ascese en tirtha's roem en rijkdom kregen (hoofdstuk 11). Satyaki herinnert eraan hoe 'Shibi en de anderen' voor Yayati handelden (hoofdstuk 14): in boek 1 boden zij, de kleinzonen van Yayati, de vallende koning hun eigen werelden aan. Hij is een ander dan zijn vader Ushinara, van wie Lomasha het verhaal van de havik en de duif vertelt (hoofdstuk 16).

Ravana — hoofdstuk 11
De kwaadaardige koning van de rakshasa's, in Lanka. Om hem te doden 'werd Vishnu in zijn eigen lichaam geboren als zoon van koning Dasharatha', zegt Lomasha (hoofdstuk 11). Hanuman vertelt hoe Ravana Sita, de vrouw van Rama, uit het woud roofde, en hoe Rama hem doodde, 'met een van zijn broers, met zijn zonen en zijn verwanten' (hoofdstuk 18). Zelf liet Hanuman hem leven, want 'als ik Ravana had gedood, de doorn in de werelden, dan was de roem van Rama verdwenen' (hoofdstuk 18).

Hiranyakashipu en Jambha — hoofdstuk 12
Twee asura's die Vishnu versloeg, zeggen de goden in hun lofzang op Narayana. Hiranyakashipu, 'de oudste van de daitya's', doodde hij in de gedaante van een man-leeuw, en Jambha, 'de grote boogschutter, die wreed was en de offers verstoorde', velde hij neer (hoofdstuk 12).

Mitra — hoofdstuk 12
Een god. Agastya heet 'de zoon van Mitra en Varuna' (hoofdstuk 12), en Lomasha noemt Mitra in de woorden van waarheid bij het altaar in zee (hoofdstuk 13).

Vala — hoofdstuk 13
Een asura die door Indra gedood werd: 'Indra, die de asura's Vala en Vritra doodde' (hoofdstuk 13). Matali zag het gevecht met Vala toen hij de wagen van Indra mende (hoofdstuk 21).

Arundhati — hoofdstuk 13
De vrouw van de rishi Vasishtha, het voorbeeld van een toegewijde vrouw: Shanta diende Rishyashringa 'zoals Arundhati Vasishtha diende' (hoofdstuk 13).

Soma — hoofdstuk 13
De maan. Shanta volgt haar man zoals de ster Rohini 'Soma volgt, de god van de maan' (hoofdstuk 13), en Dhaumya vertelt hoe Soma met de sterren rondgaat en de maand verdeelt (hoofdstuk 20). De slang die Bhima gegrepen heeft, noemt zich 'de vijfde na Soma, de zoon van Ayus' (hoofdstuk 22).

Vishvakarma — hoofdstuk 13
De bouwmeester van de goden. In het woud van Brahma bracht hij een offer, waarbij de Zelfgeborene de aarde aan Kashyapa gaf (hoofdstuk 13). Hij maakte de gouden koeien die Gaya weggaf (hoofdstuk 15) en de Pushpaka, de zetel van Kubera (hoofdstuk 19). Hij is een ander dan Tvashtri, de ambachtsman van de goden.

Dattatreya — hoofdstuk 14
Een rishi door wiens gunst Arjuna Kartavirya, de koning met de duizend armen, een gouden luchtwagen had (hoofdstuk 14).

Shini — hoofdstuk 14
De grootvader van Satyaki, die 'de kleinzoon van Shini' heet (hoofdstuk 14 en 22).

Aniruddha, Ulmuka, Sarana en Charudeshna — hoofdstuk 14
Helden van de Vrishni's. In Prabhasa wil Satyaki dat Aniruddha 'met zwaard en schild' de aarde bezaait met de zonen van Dhritarashtra, en dat Gada, Ulmuka, Sarana en Charudeshna 'doen wat bij hun geslacht past' (hoofdstuk 14). Charudeshna is een zoon van Krishna en Rukmini, Sarana de broer van Subhadra.

Ashvachakra — hoofdstuk 14
Een tegenstander die Samba als jongen doodde, zegt Satyaki (hoofdstuk 14). Wie hij was, zegt het epos niet.

Jambavati — hoofdstuk 14
De moeder van Samba, die Satyaki 'de zoon van Jambavati, een van Krishna's vrouwen' noemt (hoofdstuk 14).

Shambara — hoofdstuk 14
Een daitya. Als jongen joeg Samba zijn leger op de vlucht, zegt Satyaki (hoofdstuk 14). Matali mende de wagen van Indra toen Shambara gedood werd (hoofdstuk 21).

Vasudeva (de vader van Krishna; de zoon van Shura) — hoofdstuk 14
De vader van Krishna: Satyaki noemt Krishna 'de zoon van Vasudeva' (hoofdstuk 14). Hij is een ander dan Kapila, de muni 'die de wijzen ook Vasudeva noemen' (hoofdstuk 12).

Vichitravirya — hoofdstuk 14
De halfbroer van Bhishma uit boek 1, die jong stierf. Naar hem noemt Satyaki Dhritarashtra de zoon van Vichitravirya (hoofdstuk 14).

Vikarna — hoofdstuk 14
Een van de zonen van Dhritarashtra, die in boek 3 als enige Draupadi's vraag beantwoordde. Satyaki noemt hem onder wie de pijlen van Pradyumna niet kunnen verdragen (hoofdstuk 14).

Ambarisha — hoofdstuk 16
Een koning, de zoon van Nabhaga. Langs de Yamuna offerde hij, 'en met zijn offers en zijn ascese bereikte hij de hoogste volmaaktheid', zegt Lomasha (hoofdstuk 16).

Kuru — hoofdstuk 16
De koning uit boek 1 naar wie de Kuru's heten. Lomasha wijst Kurukshetra aan als 'het veld van Kuru, de koning die altijd offerde' (hoofdstuk 16). Hanuman spreekt Bhima aan als 'zoon van Kuru' (hoofdstuk 18).

Marutta en Samvarta — hoofdstuk 16
Een koning en een rishi. Bij Plakshavatarana aan de Yamuna hield koning Marutta zijn offer, 'onder de bescherming van Samvarta, de eerste onder de rishi's van de goden' (hoofdstuk 16).

Daksha — hoofdstuk 16
Een van de stamvaders van alle geslachten, uit boek 1. Lomasha wijst een plek waar mensen bij duizenden komen sterven, omdat Daksha, toen hij daar offerde, haar een heilwens meegaf: 'Wie hier sterft, wint de hemel van de goden' (hoofdstuk 16). Dhaumya noemt hem de zevende van de zonen die uit Brahma's geest geboren zijn (hoofdstuk 20).

Keshi — hoofdstuk 16
In het getallenduel maakt Ashtavakra de halve strofe af: 'Dertien dagen rende Keshi, de Langharige, en met dertien beginnen de lange versmaten' (hoofdstuk 16). Wie hij is, zegt het epos niet. Hij is een ander dan Keshin, die door Krishna gedood werd.

Sthanu (de zoon van Brahma) — hoofdstuk 16
Een zoon van Brahma uit boek 1, de vader van de elf Rudra's. In het getallenduel tussen Ashtavakra en Bandin valt het woord: 'Elf zijn de Rudra's, de zonen van Sthanu' (hoofdstuk 16). Hij is een ander dan Shiva, die ook Sthanu heet.

Aditi — hoofdstuk 16
De moeder van de goden, uit boek 1. Lomasha wijst in de flank van de Mainaka de plek 'waar Aditi, de moeder van de goden, lang geleden het offermaal kookte om zonen te krijgen' (hoofdstuk 16).

Sanatkumara — hoofdstuk 16
Een wijze. Bij de bergen van Kanakhala, aan de Ganga, 'bereikte de verheven Sanatkumara de hoogste volmaaktheid', zegt Lomasha (hoofdstuk 16).

Hidimbi — hoofdstuk 17
De rakshasa-vrouw die in boek 2 de vrouw van Bhima werd. Ghatotkacha is 'de zoon die Hidimbi aan Bhima had geschonken' (hoofdstuk 17).

Kesarin — hoofdstuk 18
Een aap. Vayu verwekte Hanuman 'in de akker van Kesarin, bij diens vrouw', vertelt Hanuman (hoofdstuk 18).

Sampati — hoofdstuk 18
Een gier. Toen de apen Sita zochten, bracht hij hun het nieuws 'dat Sita bij Ravana was', vertelt Hanuman (hoofdstuk 18).

Sita — hoofdstuk 18
De vrouw van Rama, 'de dochter van koning Janaka'. In Hanumans verhaal roofde Ravana haar uit het woud, vond Hanuman haar in het huis van Ravana, en kreeg Rama haar terug. 'En omdat Sita mij goedgezind is,' zegt Hanuman, krijgt hij alle genietingen van de goden die hij wenst (hoofdstuk 18). Rama was 'een zon voor het lotusgezicht van Sita' (hoofdstuk 18).

Sugriva en Vali — hoofdstuk 18
Twee broers, de koningen van de apen: 'Sugriva, de zoon van de zon, en Vali, de zoon van Indra'. Sugriva was een vriend van Hanuman; zijn broer had hem verstoten. Rama doodde Vali en gaf Sugriva het koningschap, en Sugriva stuurde de apen uit om Sita te zoeken (hoofdstuk 18). Bhima en Jatasura breken bomen 'zoals vroeger de broers Vali en Sugriva' (hoofdstuk 19). Vali is een ander dan Bali, de asura.

Vibhishana — hoofdstuk 18
Een broer van Ravana. Na Ravana's dood wijdde Rama hem tot koning van Lanka, 'een rechtvaardige die goed is voor wie hem trouw volgen', vertelt Hanuman (hoofdstuk 18). In boek 3 aanvaardde hij het gezag van de Pandava's.

Shukra — hoofdstuk 18 · zie stamboom, blz. 305
De leraar van de asura's. Hanuman leert Bhima dat de mensen leven 'van de leer van Brihaspati en Shukra, de leraren van de goden en van de asura's' (hoofdstuk 18).

Vinata — hoofdstuk 18
De moeder van Garuda, uit boek 1. Bhima is zo snel als de wind en 'als Garuda, de zoon van Vinata' (hoofdstuk 18).

Baka en Hidimba — hoofdstuk 19
De rakshasa's die Bhima in boek 2 doodde. 'Je gaat de weg van Baka en Hidimba, die ik gedood heb,' zegt hij tegen Jatasura (hoofdstuk 19). Deze Baka is een ander dan de rishi Baka Dalbhya (hoofdstuk 1).

Chitraratha — hoofdstuk 22
Een koning van de gandharva's. Het woud Vishakhayupa is 'zo mooi als het woud van de gandharva Chitraratha' (hoofdstuk 22). Hij is een ander dan Chitraratha, de koning van Martikavata.

Ayus — hoofdstuk 22 · zie stamboom, blz. 309
De vader van Nahusha. De slang die Bhima grijpt, zegt: 'Je hebt vast gehoord van de koninklijke wijze Nahusha, de zoon van Ayus' (hoofdstuk 22). Tegen Yudhishthira noemt hij zich 'de vijfde na Soma, de zoon van Ayus' (hoofdstuk 22).

Manu (de zoon van Brahma) — hoofdstuk 22
De wetgever wiens woorden in boek 1 vaak werden aangehaald. Yudhishthira haalt hem aan in zijn antwoord aan de slang: 'Als de standen hun riten hebben volbracht, maar het gedrag ontbreekt, dan weegt daar de vermenging zwaar' (hoofdstuk 22). Hij is een ander dan Manu, de zoon van Vivasvat.

Woordenlijst

In dit boek blijven veel Indiase woorden staan, omdat een Nederlands woord er maar een deel van zou dekken. De verteller legt ze uit wanneer ze voor het eerst voorkomen. Deze lijst is er voor wie een uitleg kwijt is.

- Het woord staat in de vorm waarin het in het verhaal voorkomt. Het meervoud krijgt 's, net als in het verhaal (apsara's, tirtha's).
- Na het woord staat het hoofdstuk waarin het in dit boek voor het eerst wordt uitgelegd, of, als dit boek het niet opnieuw uitlegt, waar het het eerst voorkomt. Veel woorden kwamen al in boek 1, 2 of 3 voor; hier staan ze kort, met wat dit boek erover vertelt.
- Personen, goden met een eigen verhaal en geslachten staan in de personagelijst en de stambomen. Een paar namen staan hier toch, omdat het epos ze voor meer dan één persoon gebruikt.
- De heilige plaatsen staan in de lijst van tirtha's, de lange reeksen namen in de namenlijsten, de lofzangen in de hymnen, en wat de sprekers in hun lange redes nog meer zeggen in Uit de redes. Deze lijst verwijst ernaar.
- De spelling is die van het hele boek: leesbaar, zonder accenten of andere tekens.

Eerst vijf korte notities over woorden die bij elkaar horen.

. . .

Vijf notities

De tirtha's

Een **tirtha** is een heilige badplaats waar pelgrims naartoe trekken. Als Arjuna weg is, vraagt Yudhishthira aan Narada: 'Wie de aarde rechtsom rondgaat, langs de tirtha's, de heilige badplaatsen waar pelgrims naartoe trekken: welke vrucht krijgt hij daarvoor?' (hoofdstuk 10). Narada antwoordt met wat de rishi Pulastya lang geleden aan Bhishma vertelde, en bij bijna elke plaats komt hetzelfde terug: wie daar **baadt** en **vast**, wie **water offert** aan de voorouders en aan de goden, krijgt de vrucht van een offer, of van duizend koeien die hij

weggeeft, of de wereld van Brahma (hoofdstuk 10). Wie er komt, 'raakt zijn kwaad kwijt' (hoofdstuk 10).

De **vrucht** van de tocht is **verdienste**. 'Naar de tirtha's gaan levert verdienste op, en het gaat zelfs boven de offers uit', zegt Pulastya, en het is 'iets wat ook een arme kan doen' (hoofdstuk 10). Maar de vrucht komt niet vanzelf: 'Wie zijn handen en zijn voeten en zijn geest in bedwang heeft, wie kennis heeft en ascese en een goede naam, die krijgt de vrucht van de tirtha's' (hoofdstuk 10). 'Wie niet alle tirtha's kan bereiken, moet in gedachten naar ze toe gaan' (hoofdstuk 10). Van sommige plaatsen zegt Pulastya wat wie er sterft te wachten staat: 'Wie er sterft terwijl hij vast, is gelukkig in de werelden van de goden' (hoofdstuk 10).

Men gaat de aarde **rechtsom** rond, met de rechterzij naar wat men eert. Zo noemt ook de huispriester Dhaumya de tirtha's: eerst het oosten, dan het zuiden, het westen en het noorden (hoofdstuk 11). Daarna trekken de Pandava's met de rishi Lomasha zelf langs de tirtha's, en Lomasha wijst onderweg aan wat er gebeurd is. Alle plaatsen, met hun verhaal en hun vrucht, staan in de lijst van tirtha's. Zie ook *heilig*, *heil* en *water offeren*.

De vier tijdperken

Het epos kent vier **tijdperken**, die steeds weer rondgaan. Hanuman legt ze uit aan Bhima (hoofdstuk 18). 'Het eerste tijdperk heet Krita', zegt hij, en 'Krita betekent gedaan: alles was al gedaan, en er hoefde niets meer te gebeuren.' In het **krita-tijdperk** 'staat de dharma van de vier standen op vier benen', en Narayana, 'het Zelf van alle schepselen', is wit. In het **treta-tijdperk** begint het offer: 'De dharma verliest een been, en Vishnu wordt rood.' In het **dvapara-tijdperk** 'is de dharma voor de helft weg', Vishnu wordt geel en de Veda wordt in vieren gedeeld. 'In het kali-tijdperk staat de dharma op één been.' Vishnu wordt dan zwart; het is 'dat tijdperk van de duisternis', en 'het begint binnenkort'. 'Zoals de tijdperken rondgaan, neemt de dharma af, en met de dharma neemt de wereld af' (hoofdstuk 18).

Pulastya zegt het korter: 'In het krita-tijdperk, het eerste en volmaakte van de vier, was alles heilig', in het tweede Pushkara, in het derde Kurukshetra, 'en in het kali-tijdperk, het laatste en slechtste, is het de Ganga' (hoofdstuk 10). Aan de Narmada wijst Lomasha een plek aan waar twee tijdperken elkaar raken: 'Hier raken twee tijdperken elkaar, het tweede en het derde, de Treta en de Dvapara' (hoofdstuk 15). Lomasha heeft ook 'het tijdperk van de goden' gezien, toen de daitya's en de danava's door onrecht groeiden en weer vergingen

(hoofdstuk 11). Aan het einde van een tijdperk vergaat de wereld: de Pashupata is het wapen 'dat aan het einde van een tijdperk de hele wereld vernietigt' (hoofdstuk 3).

Met een hoofdletter is **Kali** de gestalte van het laatste en slechtste tijdperk, en **Dvapara** die van het derde. In het verhaal van Nala gaat Kali in de koning wonen, en Dvapara kruipt in de dobbelstenen (hoofdstuk 7). Kali is hier geen godin. Ook in Lomasha's les over de asura's 'drong ook Kali binnen, de gestalte van het laatste en slechtste tijdperk' (hoofdstuk 11).

De wapens van de goden

Arjuna gaat naar het noorden om de **wapens van de goden** te halen. Zo'n wapen hoort bij een god, en wie het krijgt, krijgt er de **mantra's** bij om het los te laten en terug te roepen: Arjuna 'nam het wapen in ontvangst met de mantra's en de riten, en met de kennis om het los te laten en terug te roepen' (hoofdstuk 4). Om de weg naar de goden te vinden, krijgt hij eerst van Yudhishthira de **Pratismriti**, de kennis die Vyasa doorgaf (hoofdstuk 2 en 3).

Shiva geeft hem na het gevecht in de gedaante van een Kirata zijn eigen wapen, de **Pashupata**, het **wapen van Rudra** (hoofdstuk 3). Daarna komen **de hoeders van de wereld** op de berg, en elk geeft hem een wapen: Yama zijn **strafstaf**, Varuna zijn **strikken**, en Kubera **Antardhana**, 'het wapen van het verdwijnen' (hoofdstuk 4). In de stad van Indra leert Arjuna vijf jaar lang de wapens van Indra, waaronder de **bliksem**. 'Vijftien wapens heb je gekregen,' zegt Indra, 'met de vijf manieren om ermee om te gaan: je weet hoe je ze loslaat, hoe je ze terughaalt en hoe je ze opnieuw loslaat, wat je doet als er iets misgaat, en hoe je ze afweert' (hoofdstuk 20). Daarna vraagt Indra zijn **gurudakshina**.

Over zijn pijlen spreekt Arjuna mantra's uit: 'Ik zei de mantra's van het wapen van Brahma over mijn pijlen op' (hoofdstuk 21). Shiva waarschuwt hem dat hij de Pashupata nooit overhaast op een mens mag loslaten: 'Als het neerkomt op iemand met weinig vuur, verbrandt het de hele wereld' (hoofdstuk 3). Arjuna belooft het: 'Ik zal de wapens van de goden nooit op mensen gebruiken,' zegt hij, 'behalve om wapens af te weren' (hoofdstuk 20). Hij gebruikt ze tegen de danava's in de zee en in de stad die door de lucht gaat (hoofdstuk 21). Welke wapens hij van Indra kreeg, welke de danava's tegen hem inzetten en welke gestalten uit het wapen van Rudra voortkomen, staat in de namenlijsten. Zie ook *hoofd van Brahma*.

Draupadi's vraag en de vier oorzaken

In het Dvaitavana vraagt Draupadi aan Yudhishthira steeds weer: 'waarom groeit je woede niet?' (hoofdstuk 1). Ze ziet de Pandava's lijden en Duryodhana bloeien, en ze legt het bij de **Beschikker** en de **Heerser**. 'De wereld staat in de macht van de Heerser,' zegt ze, 'niet in haar eigen macht.' 'Zoals een houten pop, aan touwtjes vastgemaakt, haar ledematen beweegt, zo bewegen deze schepselen' (hoofdstuk 2). Ze gaat zo ver dat ze zegt: 'ik klaag de Beschikker aan, die dat scheve ziet en laat gebeuren' (hoofdstuk 2). Yudhishthira noemt dat **ongeloof**: 'Maar wat je zegt, is ongeloof: je ontkent dat daden vrucht dragen' (hoofdstuk 2). Hijzelf zegt: 'Ik leef niet naar de dharma om de vrucht ervan te zoeken' (hoofdstuk 2).

Daarna noemt Draupadi 'vier dingen waardoor een mens iets krijgt': het **toeval**, 'dat hem zonder enige reden iets in de schoot werpt', **het lot**, 'dat de goden hem toebedelen', de **eigen inspanning**, 'waarmee hij voor ieders ogen iets verwerft', en **de aard van de dingen**, 'die hem uit zichzelf, zonder oorzaak, iets geeft'. 'Alles wat een mens zo krijgt, is de vrucht van vroegere daden, en de Beschikker deelt die vruchten uit' (hoofdstuk 2). Toch kiest ze voor het handelen: 'Prijzenswaardig is een mens die op zijn handelen vertrouwt' (hoofdstuk 2). Het tegendeel van ongeloof heet in Pulastya's mond **erop vertrouwen dat daden vrucht dragen** (hoofdstuk 10). Aan het slot van het boek, in de greep van de slang, zegt Bhima: 'Ik denk dat het lot het hoogste is, en inspanning zinloos' (hoofdstuk 22). Draupadi's hele betoog over het handelen staat in Uit de redes.

Het dobbelspel van Nala

Een **dobbelaar** is iemand die met de dobbelstenen speelt, en het woord klinkt niet vriendelijk. De boodschap die Damayanti overal laat rondroepen, begint met: 'Waar ben je heen, dobbelaar, mijn lief' (hoofdstuk 8). Wie het spel beheerst, is **iemand die het spel kent**. Yudhishthira werd uitgedaagd 'door sluwe dobbelaars, die de stenen kenden' (hoofdstuk 6), en Brihadashva neemt hem de vrees af 'dat iemand die het spel kent je weer uitdaagt' (hoofdstuk 9).

Kali gaat in Nala wonen, en Dvapara wordt 'de voornaamste van de stenen', 'de steen die Vrisha heet' (hoofdstuk 7). Nala verliest alles; 'de roes van de stenen had hem te pakken' (hoofdstuk 7). Later, als wagenmenner van koning Rituparna, ruilt hij kennis tegen kennis. Rituparna kent **het hart van de dobbelstenen**, Nala **het hart van de paarden**. 'Neem het hart van de dobbel-

stenen van me, zoals je wilt', zegt Rituparna. 'En laat het hart van de paarden als onderpand bij jou blijven' (hoofdstuk 9). Het hart van de paarden blijft dus als **onderpand** bij Nala. Zodra Nala het hart van de dobbelstenen kent, gaat Kali uit hem weg (hoofdstuk 9). Hoe het spel gespeeld werd en wat dat hart precies is, zegt het epos niet; Rituparna zegt alleen: 'Ik ken het hart van de dobbelstenen', en: 'ik ben bedreven in getallen' (hoofdstuk 9).

Dan daagt Nala zijn broer Pushkara uit. Hij zet Damayanti en al zijn bezit in, Pushkara zijn rijk: 'Wie het rijk of het bezit van een ander heeft gewonnen en meegenomen, moet hem een tegenspel geven, want dat is de hoogste regel, zegt men' (hoofdstuk 9). Zo'n nieuw spel heet een **tegenspel**. 'Met één worp versloeg Nala hem' (hoofdstuk 9). Aan het slot geeft Brihadashva Yudhishthira het hart van de dobbelstenen (hoofdstuk 9). Zie ook de woordenlijst van boek 3, bij *Het dobbelspel*.

. . .

A

Aditya's — hoofdstuk 10
'De zonnegoden', een schare van goden (hoofdstuk 10). 'Twaalf zijn de Aditya's', heet het in het getallenduel van Ashtavakra en Bandin (hoofdstuk 16). Bhaga, wiens ogen Shiva uitstak, is een van hen (hoofdstuk 3).

afkomst, stand en gedrag — hoofdstuk 22
De drie maten in het gesprek van Yudhishthira met de slang. **Afkomst** is uit welke ouders iemand geboren is, **stand** is een van de vier standen, **gedrag** is hoe iemand leeft. 'Wie is een brahmaan, Yudhishthira?' vraagt de slang, en Yudhishthira antwoordt dat het gedrag het voornaamste is: 'Bij de mensen is afkomst moeilijk na te gaan', zegt hij, 'door de vermenging van alle standen' (hoofdstuk 22). De slang besluit: niet afkomst of geslacht brengen een mens tot zijn doel, maar 'waarheid, zelfbeheersing, ascese en yoga, geweldloosheid en altijd geven' (hoofdstuk 22). Zie *standen* en *Savitri*.

Amaravati — hoofdstuk 4
'De stad van Indra' (hoofdstuk 4). Arjuna woont er vijf jaar, bij Indra (hoofdstuk 4 en 20). Zie ook *Nandana*.

amrita — hoofdstuk 7
'De drank van de onsterfelijken' (hoofdstuk 7). Het wapen van Rudra 'is uit de amrita voortgekomen', zegt Lomasha (hoofdstuk 11).

Antardhana — hoofdstuk 4
'Het wapen van het verdwijnen', dat Kubera aan Arjuna geeft. 'Het neemt de vijand zijn kracht, zijn vuur en zijn glans af, en het brengt hem in slaap' (hoofdstuk 4). Zie de notitie *De wapens van de goden*.

apsara — hoofdstuk 4
'De apsara's, de danseressen uit de hemel van de goden' (hoofdstuk 4). Ze dansen in de zaal van Indra, en Urvashi is een van hen (hoofdstuk 4). Een apsara is geen godin.

arghya — hoofdstuk 4
'Het water dat men een geëerde gast aanbiedt' (hoofdstuk 4). De goden bieden het Arjuna aan in de stad van Indra, en Bhishma brengt het naar Pulastya 'boven zijn hoofd' (hoofdstuk 4 en 10).

ascese, asceet — hoofdstuk 1
Zelfbedwang en ontbering, waarmee een asceet in de loop van jaren kracht opbouwt. Het is opgebouwde kracht, geen magie. Arjuna doet ascese op de berg om Shiva te zien: 'De eerste maand at ik wortels en vruchten, de tweede maand leefde ik van water, de derde at ik niets, en de vierde maand stond ik met mijn armen omhoog' (hoofdstuk 20). Met ascese wint men gunsten, maar ook Naraka, een daitya, wil met zijn ascese de plaats van Indra (hoofdstuk 17). Zie *asceten van het woud* en *yati's*.

asceten van het woud — hoofdstuk 13
Asceten die in het woud leven. 'En dat geluid zijn de asceten van het woud, die hun mantra's opzeggen', zegt Lomasha aan de oever van de Vaitarani (hoofdstuk 13).

Ashvins — hoofdstuk 5
'De Ashvins, de tweelinggoden' (hoofdstuk 5). In schoonheid lijkt Nala op hen (hoofdstuk 6). Ze heten ook 'de artsen van de goden' (hoofdstuk 15). Ze maken de oude Chyavana jong, en uit dank geeft hij hun recht op de soma, tegen de wil van Indra in (hoofdstuk 15). Zie *Mada*.

asura — hoofdstuk 1
De oude rivalen van de goden, met hun twee geslachten, de daitya's en de danava's. In dit boek vechten de goden steeds weer met hen: om Tara, tegen Vritra, tegen de Kalakeya's in de oceaan (hoofdstuk 4 en 12). 'De goden hadden de dharma lief', zegt Lomasha, en de asura's gingen ten onder aan hun trots (hoofdstuk 11). Zie *daitya's*, *danava's* en de woordenlijst van boek 3.

B

begoocheling — hoofdstuk 2
Het Sanskrietwoord is maya: het vermogen om iets te laten zien wat er niet is. 'Kijk wat de Heerser met zijn begoocheling vermag: hij brengt de schepselen in verwarring', zegt Draupadi (hoofdstuk 2). In de strijd met Arjuna 'gingen de Nivatakavacha's over op begoocheling', met een regen van rotsen (hoofdstuk 21). Zie ook *toverwerk van de goden*.

Beschikker, de — hoofdstuk 1
'De Beschikker, die ieder schepsel zijn deel toemeet' (hoofdstuk 1). Wat hij heeft ingesteld, is niet te ontlopen: 'Kijk naar alle schepselen, koning: ieder doet wat zijn eigen aard hem ingeeft, zoals de Beschikker het heeft ingesteld', zegt Markandeya (hoofdstuk 1). 'Ik buig voor de Beschikker', zegt Draupadi tegen Yudhishthira, 'die jouw verstand heeft verward' (hoofdstuk 2). Zie de notitie *Draupadi's vraag en de vier oorzaken* en *Heerser*.

bevrijding — hoofdstuk 2
De bevrijding uit de kringloop van geboorte en dood. 'Wie bevrijding zoekt, zoekt haar uit dwaasheid', zegt Draupadi (hoofdstuk 2), en Bhima zet haar tegenover het werk in de wereld: 'Kies, koning: de bevrijding, het hoogste goed voor wie geluk zoekt, of het verwerven' (hoofdstuk 2).

bliksem — hoofdstuk 4
Het wapen van Indra. Hij heeft een hand 'die het teken van de bliksem draagt, omdat ze altijd om de bliksem sluit' (hoofdstuk 4). Lomasha vertelt hoe Tvashtri de bliksem maakte uit de beenderen van de rishi Dadhicha, om de asura Vritra te doden (hoofdstuk 12). Tegen de Nivatakavacha's roept Arjuna 'de bliksem op, het lievelingswapen van de koning van de goden' (hoofdstuk 21). 'De bliksem die op een bergtop valt, laat er nog iets van over, Sanjaya, maar de pijlen die Arjuna afschiet, laten niets over', zegt Dhritarashtra (hoofdstuk 5).

brahmaan — hoofdstuk 1
Iemand uit de eerste van de vier standen, de stand van de priesters en de kenners van de Veda. 'De kracht van de brahmanen, verbonden met die van de kshatriya's': zo verbranden ze de vijanden, zegt Baka Dalbhya (hoofdstuk 1). Wat een brahmaan is, is de eerste vraag van de slang aan het slot van het boek (hoofdstuk 22). Zie *afkomst, stand en gedrag* en *Brahma* in de woordenlijst van boek 3.

brahman, het — hoofdstuk 1
Onzijdig: 'het brahman, de allerhoogste werkelijkheid' (hoofdstuk 1). Over de vergevingsgezindheid zingt Kashyapa: 'Ze is het brahman, de allerhoogste werkelijkheid' (hoofdstuk 1). Hanuman noemt 'het hoogste brahman' 'het doel van de yogi's' (hoofdstuk 18), en volgens Yudhishthira is het wat men moet weten, 'zonder leed en zonder geluk' (hoofdstuk 22). Het brahman is iets anders dan Brahma, de god, en dan een brahmaan.

brahmanenmoordenaar — hoofdstuk 16
Wie een brahmaan heeft gedood, en dat geldt als een van de zwaarste daden. Paravasu doodt zijn vader bij vergissing en vraagt zijn broer: 'Houd jij voor mij de gelofte van wie een brahmaan heeft gedood.' Arvavasu doet het, maar 'de dienaren bleven hem een brahmanenmoordenaar noemen' (hoofdstuk 16).

C

charana's — hoofdstuk 1
'De zangers die de lof van de goden zingen' (hoofdstuk 1). Ze komen naar Yudhishthira in het Dvaitavana, en ze wonen ook in de stad van Indra (hoofdstuk 1 en 4).

courtisane — hoofdstuk 13
Een vrouw die mannen gezelschap houdt en vermaakt. Koning Lomapada 'ontbood de voornaamste courtisanes, die in alles bedreven waren', en een jonge courtisane lokt Rishyashringa uit zijn woud (hoofdstuk 13).

D

daitya's — hoofdstuk 3
Asura's, 'zonen van Diti'. Muka, die in de gedaante van een zwijn Arjuna wil doden, is een daitya (hoofdstuk 3), net als Ilvala en zijn broer Vatapi (hoofdstuk 11) en Naraka, wiens beenderen Lomasha aanwijst (hoofdstuk 17). Zie *asura*.

danava's — hoofdstuk 5
Asura's, 'zonen van Danu' (hoofdstuk 5). De Nivatakavacha's in de zee en de Kalakeya's in de stad die door de lucht gaat, zijn danava's (hoofdstuk 20 en 21). Zie *asura*.

Devadatta — hoofdstuk 20
De grote schelp van Arjuna. 'De goden gaven me de schelp Devadatta, die in het water geboren is', vertelt Arjuna, en met die schelp trekt hij op tegen de danava's (hoofdstuk 20). Zie *schelp*.

dharma — hoofdstuk 1
De orde waaraan iemand gebonden is: de orde van de wereld, van een stand of van een huis, en wat iemand binnen die orde hoort te doen. In dit boek wordt het woord van alle kanten bekeken. 'Alleen de dharma is het vlot voor wie naar de hemel van de goden wil', zegt Yudhishthira (hoofdstuk 2); 'Mildheid is de hoogste dharma', laat Damayanti zeggen (hoofdstuk 8); 'Koningen vragen niet', zegt Bhima, en de zin gaat verder: 'Dat is de eeuwige dharma' (hoofdstuk 18); 'De rakshasa's zijn de wortel van de dharma', zegt Yudhishthira tegen de rakshasa die hem wegdraagt (hoofdstuk 19). In het eerste tijdperk staat de dharma op vier benen (hoofdstuk 18). Zie de notitie *De vier tijdperken*.

dobbelaar — hoofdstuk 2
Wie met de dobbelstenen speelt. Shakuni is 'een sluwe dobbelaar' (hoofdstuk 2). Zie de notitie *Het dobbelspel van Nala*.

drie werelden — hoofdstuk 3
De hemel, de lucht en de aarde: alles wat bestaat. 'Er is niemand in de drie werelden, niets wat beweegt en niets wat stilstaat, dat het niet kan doden', zegt Shiva over de Pashupata (hoofdstuk 3).

Dvapara — hoofdstuk 7
De gestalte van het derde tijdperk, de makker van Kali. In het verhaal van Nala kruipt hij in de dobbelstenen (hoofdstuk 7). Zie de notitie *De vier tijdperken* en *dvapara-tijdperk*.

dvapara-tijdperk — hoofdstuk 15
Het derde van de vier tijdperken, waarin 'de dharma voor de helft weg' is (hoofdstuk 18). Lomasha noemt het 'de Dvapara' (hoofdstuk 15). Zie de notitie *De vier tijdperken*.

E

eigen inspanning — hoofdstuk 2
Een van de vier oorzaken die Draupadi noemt: 'de eigen inspanning, waarmee hij voor ieders ogen iets verwerft' (hoofdstuk 2). 'Alle wezens leven van hun eigen inspanning, zelfs de Beschikker, zoals die reiger daar in het water', zegt ze (hoofdstuk 2). Zie de notitie *Draupadi's vraag en de vier oorzaken*.

erop vertrouwen dat daden vrucht dragen — hoofdstuk 10
Het tegendeel van ongeloof. 'Wie zijn zinnen gezuiverd heeft, wie erop vertrouwt dat daden vrucht dragen en wie de Veda kent', die bereikt de tirtha's, zegt Pulastya (hoofdstuk 10). Zie *ongeloof*.

G

gana's — hoofdstuk 3
'De scharen die Shiva volgen, in allerlei gestalten' (hoofdstuk 3). Ze volgen hem als hij de Ganga uit de hemel opvangt (hoofdstuk 12).

gandharva's — hoofdstuk 4
'De gandharva's, de hemelse muzikanten' (hoofdstuk 4). Ze spelen 'op hun vina's, hun luiten' in de zaal van Indra (hoofdstuk 4). Chitrasena, een gandharva, leert Arjuna 'de hele kunst van de gandharva's' (hoofdstuk 20).

Gandiva — hoofdstuk 2
De boog van Arjuna, die hij in boek 2 van de god van het vuur kreeg. Na het gevecht geeft Shiva hem 'de grote boog Gandiva, de boog die daitya's en pishacha's doodt' (hoofdstuk 3), en Indra zet er 'deze pees op de Gandiva, die nooit slijt' (hoofdstuk 20).

geest — hoofdstuk 22
Zie *verstand en geest*.

gelofte — hoofdstuk 1
Wat iemand zichzelf oplegt of plechtig belooft. Bhishma houdt bij de Ganga 'een gelofte ter ere van de voorouders' (hoofdstuk 10). 'De brahmanen noemen wat het lichaam aan regels houdt een gelofte van de mens, en een geest die zuiver denkt een gelofte van de goden', zegt Lomasha (hoofdstuk 11). Zie ook *brahmanenmoordenaar*.

geurige lotus — hoofdstuk 17
Een lotus van de goden, met duizend bladeren en 'een geur die niet van deze wereld was'. Draupadi ziet er een op de grond liggen, 'waar de wind hem had neergelegd': 'Ze raapte hem op, de geurige lotus' (hoofdstuk 17). Om er meer te halen gaat Bhima naar 'het woud van de geurige lotussen', bij het meer van Kubera (hoofdstuk 18).

god van de goden — hoofdstuk 3
Een eretitel voor de hoogste god. Shiva is 'de god van de goden met de drie ogen' (hoofdstuk 3), Brahma 'de god van de goden' (hoofdstuk 10), Krishna 'de god van de goden' in Dhaumya's lof (hoofdstuk 11), en Arjuna buigt voor 'Rudra, de god van de goden, die ook Shiva heet' (hoofdstuk 21).

goddelijk inzicht — hoofdstuk 14
'Het goddelijke inzicht dat zijn ascese hem gaf': een rishi weet daarmee wat elders of vroeger gebeurd is. Bhrigu weet zo dat zijn schoondochter Satyavati 'de verkeerde rijst' heeft gegeten (hoofdstuk 14), en de rishi's van Badari weten zo wie er gekomen is (hoofdstuk 17). Arshtishena heeft 'het innerlijk oog dat zijn ascese hem gaf' (hoofdstuk 19).

gouden bomen — hoofdstuk 14
'Hij heeft vast al in het land van de voorouders gouden bomen in bloei gezien', zegt Balarama over Dhritarashtra, de zoon van Vichitravirya (hoofdstuk 14). Wie gouden bomen in bloei ziet, is dicht bij zijn dood: het is een voorteken.

Grootvader, de — hoofdstuk 2
Een naam van Brahma: 'de Zelfgeborene, de Grootvader van alles' (hoofdstuk 2), 'die op de lotus zetelt' (hoofdstuk 10). Dhaumya is voor de Pandava's 'wat de Grootvader is voor de wereld' (hoofdstuk 11). Zie ook *Prajapati*.

guhyaka's — hoofdstuk 4
'Guhyaka's, die net als de yaksha's Kubera dienen' (hoofdstuk 4).

gunst — hoofdstuk 2
Wat een god, een rishi of een koning iemand toestaat te vragen. De rishi's 'kunnen vervloeken en gunsten geven' (hoofdstuk 2). De hoeders van de wereld geven Nala 'acht gunsten': 'Zo gaf ieder van hen hem twee gunsten' (hoofdstuk 6). 'Kies een gunst, zoon van Kunti', zegt Shiva, 'Behalve onsterfelijkheid' (hoofdstuk 20). Zie ook *vloek*.

gurudakshina — hoofdstuk 20
'Het geschenk dat een leraar toekomt', aan het einde van de leertijd. In boek 2 vroeg Drona zijn gurudakshina van zijn leerlingen. Hier vraagt Indra het van Arjuna: hij moet de Nivatakavacha's doden. 'Dat is je gurudakshina' (hoofdstuk 20). Als het gedaan is, zegt Indra: 'daarmee heb je mij een grote gurudakshina gebracht' (hoofdstuk 21).

H

hart van de dobbelstenen — hoofdstuk 8
De kennis die een speler meester maakt over de dobbelstenen. Wat die kennis precies is, zegt het epos niet. Zie de notitie *Het dobbelspel van Nala*.

hart van de paarden — hoofdstuk 8
De kennis van Nala over paarden. Zijn meester Rituparna noemt hem 'jij die het wezen van de paarden kent' (hoofdstuk 8). Zie de notitie *Het dobbelspel van Nala*.

Heerser, de — hoofdstuk 2
In Draupadi's mond de macht die de schepselen drijft: 'De Heerser drijft hem naar de hemel van de goden of naar de oorden van kwelling' (hoofdstuk 2). Yudhishthira antwoordt: 'Beschimp de Heerser van de schepselen niet, de Beschikker' (hoofdstuk 2). Dhaumya noemt Narayana zo: 'Ze is altijd van hem, de Heerser' (hoofdstuk 20). Zie de notitie *Draupadi's vraag en de vier oorzaken*.

heil — hoofdstuk 1
Wat geluk en voorspoed brengt en onheil afweert. Yudhishthira zoekt in het woud 'een mooie plek die heil brengt' (hoofdstuk 1). Over de Ganga zegt Pulastya: 'Wie haar ziet, krijgt heil' (hoofdstuk 10), en Krishna heet 'het heil van alles wat heil brengt' (hoofdstuk 11). Heil is iets anders dan *verdienste*.

heilig — hoofdstuk 1
Van een plaats, een rivier of een berg die de goden en de rishi's eren, en waar men zijn kwaad kwijtraakt. 'Heilig is Kurukshetra, zeggen de geleerden, heiliger is de Sarasvati, heiliger dan de Sarasvati zijn alle tirtha's samen' (hoofdstuk 10). Zie de notitie *De tirtha's*.

heiligdom — hoofdstuk 9
Een plek waar een god vereerd wordt. Als Nala terugkomt, worden 'alle heiligdommen van de goden' vereerd (hoofdstuk 9), en van Yudhishthira heet het: 'Vanaf de Kaushiki had hij een voor een alle heiligdommen bezocht' (hoofdstuk 13). Een heiligdom is iets anders dan een tirtha. De heiligdommen bij het altaar van de zoon van Richika staan in de namenlijsten.

heilwens — hoofdstuk 2
Een wens voor iemands welzijn, die brahmanen en ouderen uitspreken bij een afscheid of aan het begin van een onderneming. Arjuna laat de brahmanen 'heilwensen over hem uitspreken' als hij vertrekt (hoofdstuk 3). De vaste vorm is: 'Ik wens je alle goeds' (hoofdstuk 3 en 22). Voor hij het wapen van Rudra loslaat, zegt Arjuna: 'Laat het alle wezens goed gaan' (hoofdstuk 21). Draupadi's heilwens voor Arjuna staat in de namenlijsten.

heldenhouding — hoofdstuk 15
Een houding om lang roerloos in te zitten. Chyavana 'zat in de heldenhouding, roerloos als een paal', zo lang dat hij een mierenhoop werd (hoofdstuk 15).

hemel van de goden — hoofdstuk 2
De wereld van de goden, waar wie goed gedaan heeft na zijn dood heen gaat. 'Alleen de dharma is het vlot voor wie naar de hemel van de goden wil', zegt Yudhishthira (hoofdstuk 2). Arjuna gaat er met zijn eigen lichaam heen (hoofdstuk 4 en 20). Zie *sterren* en *pad van de goden*.

hemelgewelf — hoofdstuk 1
De hemel boven de aarde, met de sterren. Van de zeven rishi's zegt Markandeya: 'omdat de zeven rishi's die orde eren, stralen ze aan het hemelgewelf' (hoofdstuk 1). Wie een tirtha bezoekt, 'wordt geëerd aan het hemelgewelf' (hoofdstuk 10).

hertenhuid — hoofdstuk 1
De dracht van asceten en van de verbannen Pandava's. 'Hij stuurde je naar het woud, gekleed in hertenhuiden', zegt Draupadi (hoofdstuk 1).

hoedanigheden — hoofdstuk 18
Een begrip uit de leer over het Zelf; het epos spreekt van 'de drie hoedanigheden'. 'Het hoogste Zelf, dat geen hoedanigheden kent', zegt Bhima tegen Hanuman (hoofdstuk 18). Van het eerste tijdperk zegt Hanuman: 'het kent de drie hoedanigheden niet' (hoofdstuk 18), en 'het verstand heeft geen hoedanigheden, de geest wel', zegt de slang (hoofdstuk 22).

hoeders van de wereld — hoofdstuk 2
De goden die over de wereld waken. Bij Arjuna zijn het Yama, Varuna, Kubera en Indra (hoofdstuk 4), bij Nala Indra, Agni, Varuna en Yama (hoofdstuk 7): het zijn niet altijd dezelfde vier. Zie de notitie *De wapens van de goden*.

hoofd van Brahma, het — hoofdstuk 3
Een tweede naam voor een wapen van de goden. Arjuna vraagt Shiva om 'de Pashupata, dat het hoofd van Brahma heet' (hoofdstuk 3), en Lomasha noemt het 'het onvergelijkelijke wapen van Rudra, dat het hoofd van Brahma heet' (hoofdstuk 11). Het epos gebruikt die naam voor meer dan één wapen. In boek 2 gaf Drona Arjuna een wapen dat Brahmashira heet, nadat Arjuna hem van een krokodil had gered. Het epos legt tussen die twee geen verband. Zie *Pashupata*.

huispriester — hoofdstuk 1
De vaste priester van een koning of een geslacht. Dhaumya, de huispriester van de Pandava's, 'was voor de Pandava's als een vader, en hij bracht voor hen in het woud de offers, ook die aan de voorouders' (hoofdstuk 1).

huisvader — hoofdstuk 2
Iemand in de tweede van de vier levensfasen: een getrouwd man met een huis, die offers brengt en gasten ontvangt. 'Wat een huisvader moet doen, dat doe ik zo goed ik kan', zegt Yudhishthira (hoofdstuk 2). Agastya wacht tot Lopamudra 'klaar was voor het leven van een huisvader' (hoofdstuk 11). Zie *levensfasen*.

I

iemand die geen man is — hoofdstuk 2
Zie *shandha*.

iemand die het spel kent — hoofdstuk 6
Iemand die de dobbelstenen beheerst. Zie de notitie *Het dobbelspel van Nala*.

innerlijk oog — hoofdstuk 19
Zie *goddelijk inzicht*.

J

Janaka — hoofdstuk 16
Zo heten de koningen van Videha, met hun stad Mithila. Het epos gebruikt de naam voor meer dan één koning. Aan het offer van 'koning Janaka, de zoon van Indradyumna, die in die tijd in Mithila over Videha regeerde', verslaat Ashtavakra de redetwister Bandin (hoofdstuk 16). In Hanumans verhaal is Sita 'de dochter van koning Janaka' (hoofdstuk 18). Het epos zegt niet dat het dezelfde koning is.

K

Kali — hoofdstuk 7
'De gestalte van het laatste en slechtste tijdperk' (hoofdstuk 7). Kali gaat in Nala wonen. 'In het twaalfde jaar zag hij er een', een opening: Nala ging zitten voor de riten van de schemering zonder zijn voeten te wassen (hoofdstuk 7). Zodra Nala het hart van de dobbelstenen kent, gaat Kali uit hem weg, in een vibhitaka (hoofdstuk 9). Kali is hier geen godin. Zie de notitie *De vier tijdperken*.

kali-tijdperk — hoofdstuk 10
'Het laatste en slechtste' van de vier tijdperken (hoofdstuk 10). 'In het kali-tijdperk staat de dharma op één been', en 'het begint binnenkort', zegt Hanuman (hoofdstuk 18). Zie de notitie *De vier tijdperken*.

kenner van het veld — hoofdstuk 11
Een naam voor het Zelf als dat wat in het lichaam kent. Draupadi noemt het lichaam 'dit lichaam, dat men het veld noemt' (hoofdstuk 2). Dhaumya noemt Krishna 'het Zelf dat niet vergaat, de kenner van het veld' (hoofdstuk 11), en de slang besluit zijn uitleg over het Zelf met: 'Dat is de weg van de kenner van het veld' (hoofdstuk 22). Zie *verstand en geest*.

Keshi — hoofdstuk 16
'Keshi, de Langharige': in het getallenduel maakt Ashtavakra de halve strofe van Bandin af met 'Dertien dagen rende Keshi, de Langharige, en met dertien

beginnen de lange versmaten' (hoofdstuk 16). Wie bedoeld is, zegt het epos niet.

kimpurusha's — hoofdstuk 12
'Wezens die half mens en half dier zijn' (hoofdstuk 12). Ze wonen op de Gandhamadana, de berg waar de Pandava's op Arjuna wachten (hoofdstuk 19).

kinnara's — hoofdstuk 16
'De wezens die in de bergen zingen' (hoofdstuk 16).

Kirata — hoofdstuk 3
'Een Kirata, een man van het jagersvolk uit de bergen' (hoofdstuk 3). In die gedaante vecht Shiva met Arjuna; zijn vrouw Uma gaat mee 'in dezelfde dracht als hij', met duizenden vrouwen, 'allemaal als Kirata's verkleed' (hoofdstuk 3). Arjuna vertelt het later zelf: 'in de gedaante van een Kirata, een jager uit de bergen' (hoofdstuk 20). Subahu, die de Pandava's aan de voet van de bergen ontvangt, heet 'de koning van de Kirata's' (hoofdstuk 22).

koningsgeluk — hoofdstuk 1
Het geluk, de glans en de macht van een koning. 'Als je dit zware verblijf in het woud hebt volbracht, zul je met je eigen vuur je koningsgeluk van de Kaurava's terugnemen', zegt Markandeya (hoofdstuk 1). 'Niet door de dharma, niet door mildheid, niet door vergevingsgezindheid, oprechtheid of medelijden krijgt een mens in deze wereld het koningsgeluk', zegt Draupadi (hoofdstuk 2). Zie ook *Shri*.

koninklijke wijze — hoofdstuk 4
'Koningen die door hun ascese rishi waren geworden' (hoofdstuk 4). Nahusha, die als slang Bhima grijpt, is 'de koninklijke wijze Nahusha' (hoofdstuk 22), en Vrishaparvan, bij wie de Pandava's in de bergen komen, is een koninklijke wijze (hoofdstuk 18).

koti — hoofdstuk 9
Tien miljoen. Rituparna rekent uit dat twee takken van een boom 'vijf koti bladeren, vijftig miljoen' hebben (hoofdstuk 9). Er zijn 'drie koti's' Nivatakavacha's (hoofdstuk 20). Zie *padma*.

kralensnoer — hoofdstuk 13
'Dit kralensnoer van mij, waarmee ik mijn mantra's tel', zegt Rishyashringa (hoofdstuk 13).

krita-tijdperk — hoofdstuk 10
'Het eerste en volmaakte van de vier' tijdperken (hoofdstuk 10). 'Krita betekent gedaan', zegt Hanuman (hoofdstuk 18). Zie de notitie *De vier tijdperken*.

kritya — hoofdstuk 15
'Een wezen dat iemand met zijn offer laat opstaan om een ander te treffen' (hoofdstuk 15). Chyavana laat zo uit zijn offervuur Mada opstaan, tegen Indra (hoofdstuk 15), en Raibhya laat een vrouw uit het offervuur opstaan, tegen Yavakri (hoofdstuk 16). Zie *Mada*.

Krodhavasha's — hoofdstuk 18
'Rakshasa's die de Krodhavasha's heetten': de wachters van het meer van Kubera, die Bhima allemaal doodt (hoofdstuk 18 en 19).

kshatriya — hoofdstuk 1
De stand van de krijgers en de koningen. 'Jouw dharma, zoon van Kunti, is die van de kshatriya: beschermen', zegt Hanuman (hoofdstuk 18). Zie *vuur* en *standen*.

kusagras — hoofdstuk 13
'Het gras van de offers' (hoofdstuk 13). Draupadi ziet de mat van kusagras waarop Yudhishthira in het woud zit (hoofdstuk 1), en Arjuna 'kleedde zich in kusagras' toen hij ascese deed (hoofdstuk 3).

L

leerboeken — hoofdstuk 2
De boeken over dharma, koningschap en andere kennis. 'Volg 's morgens de dharma, 's middags de voorspoed en 's avonds het verlangen: zo zeggen de leerboeken het voor de dag', zegt Bhima (hoofdstuk 2).

leerling van de Veda — hoofdstuk 13
Een jongen die bij zijn leraar de Veda leert en in onthouding leeft. Rishyashringa heeft behalve zijn vader nog nooit een mens gezien, 'en zo was zijn geest altijd gericht op onthouding, zoals een leerling van de Veda' (hoofdstuk 13). Als de courtisane bij hem is geweest, denkt hij dat er 'een leerling van de Veda' was (hoofdstuk 13).

levensfasen — hoofdstuk 16
De vier fasen waarin een leven verloopt. 'Vier zijn de levensfasen van de brahmanen', zegt men in het getallenduel (hoofdstuk 16). Zie *huisvader* en *woudbewoner*.

lot, het — hoofdstuk 2
Een van de vier oorzaken die Draupadi noemt: 'het lot, dat de goden hem toebedelen' (hoofdstuk 2). 'Wie op het lot vertrouwt en wie zegt dat alles toeval is, zijn allebei het laagste wat er bestaat', zegt ze (hoofdstuk 2). Aan het slot zegt Bhima, in de greep van de slang: 'Ik denk dat het lot het hoogste is, en inspanning zinloos' (hoofdstuk 22). Zie de notitie *Draupadi's vraag en de vier oorzaken*.

M

Mada — hoofdstuk 15
'Een grote asura die Mada heette, de Roes': de kritya die Chyavana tegen Indra laat opstaan, met de ene kaak op de aarde en de andere in de lucht (hoofdstuk 15). Als Indra toegeeft, verdeelt Chyavana Mada 'over de drank, de vrouwen, de dobbelstenen en de jacht' (hoofdstuk 15). Zie *roes*.

mantra — hoofdstuk 1
Een heilig vers uit de Veda of een heilige formule. Brahmanen zeggen hun mantra's op (hoofdstuk 1). Bij elk wapen van de goden horen mantra's (hoofdstuk 4 en 21). Zie de notitie *De wapens van de goden* en *kralensnoer*.

Maruts — hoofdstuk 7
'De Maruts, de stormgoden', een schare van goden (hoofdstuk 7). Ze volgen Indra (hoofdstuk 2).

Meru — hoofdstuk 2
De gouden berg, de eerste van alle bergen. 'Elke dag gaan de zon en de maan rechtsom om deze Meru heen, en alle sterren ook', zegt Dhaumya (hoofdstuk 20).

mildheid — hoofdstuk 1
Het tegendeel van wreedheid. 'Waarheid is beter dan onwaarheid, mildheid beter dan wreedheid', zegt Yudhishthira (hoofdstuk 1). Damayanti laat haar boodschappers zeggen: 'Mildheid is de hoogste dharma: van jou zelf heb ik dat

gehoord' (hoofdstuk 8). Mildheid is een van de kenmerken van een brahmaan (hoofdstuk 22).

muni — hoofdstuk 1
Een wijze die zich in zwijgen en ascese terugtrekt. Markandeya is 'de grote muni' (hoofdstuk 1), en ook Kapila en Agastya heten zo (hoofdstuk 12 en 22).

N

naga's — hoofdstuk 4
'Naga's uit het slangenvolk' (hoofdstuk 4). Karkotaka, die Nala bijt en zo verandert, is een naga (hoofdstuk 8).

Nandana — hoofdstuk 4
'Het woud van de goden waar de apsara's graag komen', bij de stad van Indra (hoofdstuk 4). Nala leeft weer met Damayanti 'zoals de koning van de goden in Nandana, zijn tuin' (hoofdstuk 9).

naraka — hoofdstuk 19
'De naraka, het oord van kwelling' (hoofdstuk 19). Zie *oord van kwelling*. Naraka met een hoofdletter is een daitya (hoofdstuk 17).

O

onderpand — hoofdstuk 9
Wat men iemand in bewaring geeft. Rituparna laat het hart van de paarden 'als onderpand' bij Nala (hoofdstuk 9). Zie de notitie *Het dobbelspel van Nala*.

ongeloof — hoofdstuk 2
Niet erop vertrouwen dat daden vrucht dragen. 'Maar wat je zegt, is ongeloof: je ontkent dat daden vrucht dragen', zegt Yudhishthira tegen Draupadi, en: 'laat je ongeloof varen' (hoofdstuk 2). Zie de notitie *Draupadi's vraag en de vier oorzaken*.

oord van kwelling — hoofdstuk 2
Een van de werelden waar wie kwaad deed na zijn dood lijdt. Het Sanskriet-woord is naraka. 'De Heerser drijft hem naar de hemel van de goden of naar de oorden van kwelling', zegt Draupadi (hoofdstuk 2). De voorouders van Agastya hangen in een kuil, en alleen een nakomeling kan hen 'uit dit oord

van kwelling' bevrijden (hoofdstuk 11). Koning Somaka ziet zijn priester 'in een verschrikkelijk oord van kwelling, waar hij gekookt werd' (hoofdstuk 15). Zo'n oord duurt niet altijd: 'Toen zijn kwaad op was, werd hij met zijn priester bevrijd' (hoofdstuk 15).

overmoed — hoofdstuk 2
Iets ondernemen zonder te wegen wat het kost. 'Hij houdt van overmoed', zegt Yudhishthira van Bhima (hoofdstuk 18), en na het avontuur met de slang 'berispten' de brahmanen Bhima 'om zijn overmoed' (hoofdstuk 22).

P

paardenoffer — hoofdstuk 2
Een groot koninklijk offer. De vrucht van een tirtha wordt vaak gemeten aan die van het paardenoffer (hoofdstuk 10). Zie de lijst van tirtha's.

pad van de goden — hoofdstuk 13
'Het effen pad van de goden, waarlangs wie de dharma volgt naar de wereld van de goden gaat' (hoofdstuk 13). Hanuman zegt tegen Bhima dat hij niet verder mag over 'dit pad van de goden' (hoofdstuk 18).

padma — hoofdstuk 15
'Een padma is een van de hoogste getallen die men kent' (hoofdstuk 15). Mandhatri gaf de brahmanen tienduizend padma's koeien (hoofdstuk 15). Kubera ging naar het beraad van de goden 'met driehonderd mahapadma's yaksha's, een ontelbaar leger' (hoofdstuk 19).

Pashupata — hoofdstuk 3
Het wapen van Shiva, dat hij aan Arjuna geeft: 'Ik geef je mijn geliefde wapen, de Pashupata' (hoofdstuk 3). Het heet ook 'het wapen van Rudra' (hoofdstuk 3 en 20). Shiva waarschuwt: 'je mag het nooit overhaast op een mens loslaten' (hoofdstuk 3). Zie de notitie *De wapens van de goden* en *hoofd van Brahma*.

Pinaka — hoofdstuk 3
De boog van Shiva, 'de god die de boog Pinaka draagt' (hoofdstuk 3).

pishacha's — hoofdstuk 16
'De spookwezens die zich met bloed voeden' (hoofdstuk 16). Lomasha hoorde ooit 'een pishachi spreken, een vrouw van de pishacha's' (hoofdstuk 16).

Prajapati — hoofdstuk 10
'Prajapati, de heer van de schepselen' (hoofdstuk 10), een naam van Brahma, de Grootvader (hoofdstuk 16). Daksha heet 'een van de stamvaders van alle geslachten' (hoofdstuk 16).

Pratismriti — hoofdstuk 2
Een kennis die Vyasa aan Yudhishthira geeft en die Yudhishthira aan Arjuna doorgeeft. 'Ze heet Pratismriti, en wie haar heeft, vindt de weg naar de goden' (hoofdstuk 2). Yudhishthira noemt haar 'een geheime leer' en 'die heilige kennis' (hoofdstuk 3), en Arjuna vertelt: 'Ik had de kennis in me opgenomen die jij me had gegeven, de Pratismriti' (hoofdstuk 20).

R

raadselgesprek — hoofdstuk 16
Ashtavakra komt 'met hem het raadselgesprek te voeren, de brahmodya': een gesprek waarin 'de geleerden elkaar in raadselgesprekken over de Veda op de proef stelden' (hoofdstuk 16). Zo verslaat de jonge Ashtavakra de redetwister Bandin aan het offer van Janaka, in een duel met getallen (hoofdstuk 16).

rajasuya — hoofdstuk 2
Het koningsoffer, waarmee een koning zich tot opperkoning laat wijden, zoals Yudhishthira in boek 3 deed. 'Je hebt het paardenoffer gebracht en de rajasuya', zegt Draupadi (hoofdstuk 2).

rakshasa's — hoofdstuk 2
Mensenetende nachtwezens, die elke gedaante kunnen aannemen. Jatasura komt als brahmaan bij de Pandava's, en hij grijpt Draupadi 'en ging ervandoor met drie van de Pandava's' (hoofdstuk 19). Maar Ghatotkacha, de zoon van Bhima, en zijn rakshasa's dragen de Pandava's de bergen in (hoofdstuk 17 en 18). Zie *Krodhavasha's*.

rechtsom — hoofdstuk 3
Rechtsom om iemand of iets heen lopen, met de rechterzij ernaartoe, doet men om te eren. 'Arjuna liep rechtsom om zijn broers en om Dhaumya heen' voor hij vertrok (hoofdstuk 3). Wie de tirtha's bezoekt, gaat 'de aarde rechtsom' rond (hoofdstuk 10), en de zon en de maan gaan 'rechtsom om deze Meru heen' (hoofdstuk 20). Zie de notitie *De tirtha's*.

reuzenslang — hoofdstuk 7
Het Sanskrietwoord is ajagara. Een reuzenslang grijpt Damayanti in het woud (hoofdstuk 7). Aan het slot grijpt een reuzenslang Bhima: het is koning Nahusha, door de vloek van Agastya in een slang veranderd (hoofdstuk 22).

rishi — hoofdstuk 1
Een ziener, een wijze van grote kennis en ascese. 'Je was vroeger een rishi', zegt Shiva tegen Arjuna (hoofdstuk 3). Zie *rishi's van de goden*, *koninklijke wijze* en *zeven rishi's*.

rishi's van de goden — hoofdstuk 4
De rishi's die bij de goden komen en gaan. Narada is 'de rishi van de goden' (hoofdstuk 4), die 'door alle werelden zwierf' (hoofdstuk 10), en ook Lomasha, die Indra naar de aarde stuurde, is 'de rishi van de goden' (hoofdstuk 11). Samvarta is 'de eerste onder de rishi's van de goden' (hoofdstuk 16).

roes — hoofdstuk 7
Wat iemand buiten zichzelf brengt. 'De roes van de stenen had hem te pakken', zegt Brihadashva van Nala (hoofdstuk 7). Indra raakt in een roes van de soma (hoofdstuk 15), en Nahusha zegt: 'Zo raakte ik bedwelmd door de roes van de macht, en ik viel' (hoofdstuk 22). Zie *Mada*.

Rudra's — hoofdstuk 3
Een schare van goden, met de Vasu's, de Aditya's en de Maruts (hoofdstuk 3 en 7). Rudra, in het enkelvoud, is een naam van Shiva: 'Rudra, die ook Shiva heet' (hoofdstuk 2).

S

Sadhya's — hoofdstuk 4
Een schare van goden: 'sadhya's uit de scharen van de goden' (hoofdstuk 4).

sairandhri — hoofdstuk 8
'Een vrije vrouw die de vrouwen van een huis in dienst bijstaat' (hoofdstuk 8). Zo noemt Damayanti zichzelf in Chedi, en de koningin-moeder geeft haar als sairandhri aan haar dochter Sunanda (hoofdstuk 8).

sandhya — hoofdstuk 7
'De riten bij het vallen van de schemering' (hoofdstuk 7). Nala gaat zitten voor de sandhya zonder zijn voeten te wassen, en zo krijgt Kali zijn opening (hoofdstuk 7).

satra — hoofdstuk 16
'Een satra, een offer dat vele dagen duurt' (hoofdstuk 16).

Savitri — hoofdstuk 10
'De Savitri, het vers aan de zon' (hoofdstuk 10), dat een jongen leert als hij in de Veda wordt gewijd. Draupadi blijft bij de broers, 'zoals de Savitri, het vers aan de zon, bij de Veda's blijft' (hoofdstuk 10). Bij die wijding, zijn tweede geboorte, 'is de Savitri, het vers aan de zon dat hij dan leert, zijn moeder, en zijn leraar is zijn vader' (hoofdstuk 22). Zie *tweemaal geborenen*.

schelp — hoofdstuk 3
Een grote zeeschelp, waarop men blaast bij de strijd en bij een plechtigheid. Als Arjuna het wapen van Shiva krijgt, klinken 'schelpen en trommels' (hoofdstuk 3). Zie *Devadatta*.

shamiboom — hoofdstuk 16
Een boom van de offerplaatsen. 'Dit is de shamiboom met maar één blad', zegt Lomasha (hoofdstuk 16).

shandha — hoofdstuk 4
'Een shandha: zo noemt men een man die geen man is' (hoofdstuk 4). Urvashi vervloekt Arjuna omdat hij haar afwijst: 'Daarom zul je tussen de vrouwen leven als danser, zonder aanzien' (hoofdstuk 4). Indra zegt dat de vloek hem van pas zal komen in het jaar dat de Pandava's onherkend moeten leven (hoofdstuk 4). Met dezelfde woorden verwijt Bhima Yudhishthira dat hij niets doet: 'Ben je uit wanhoop gaan leven als iemand die geen man is?' (hoofdstuk 2).

sharabha's — hoofdstuk 16
Reusachtige dieren van de bergen. In het getallenduel heet het: 'Acht poten heeft de sharabha, die leeuwen doodt' (hoofdstuk 16). Op de Gandhamadana klinkt 'het gebrul van de sharabha's, de reusachtige dieren van de bergen' (hoofdstuk 19).

Shri — hoofdstuk 8
'Shri, de godin van geluk en glans' (hoofdstuk 8). In Lomasha's les gaat zij naar de goden, 'en het ongeluk naar de asura's' (hoofdstuk 11). Zie *koningsgeluk*.

siddha's — hoofdstuk 1
'Wezens die de volmaaktheid hebben bereikt' (hoofdstuk 1).

soma — hoofdstuk 2
De heilige offerdrank. Chyavana geeft de Ashvins recht op de soma, tegen de wil van Indra: 'Ook de Ashvins zijn goden, Indra' (hoofdstuk 15).

standen — hoofdstuk 18
De vier standen: brahmanen, kshatriya's, vaishya's en shudra's. 'De brahmanen offeren voor anderen, onderwijzen en nemen giften aan, de vaishya's zorgen voor het voedsel, en de shudra's dienen de tweemaal geborenen', zegt Hanuman (hoofdstuk 18). De mensen leven 'van handel, landbouw en veeteelt' (hoofdstuk 18). Hanumans hele uitleg staat in Uit de redes. Zie *afkomst, stand en gedrag* en de woordenlijst van boek 3.

sterren — hoofdstuk 4
Als Arjuna in de wagen van Indra opstijgt, ziet hij werelden met hun eigen licht. 'Dat zijn de mensen die goed gedaan hebben,' zegt Matali, 'elk op zijn eigen plaats. Jij hebt ze vanaf de aarde gezien, als sterren' (hoofdstuk 4). Zie *Suravithi*.

strafstaf — hoofdstuk 3
Het wapen van Yama, 'die de strafstaf draagt' (hoofdstuk 3). Yama geeft hem aan Arjuna: 'Neem mijn wapen, de strafstaf, die niemand kan tegenhouden' (hoofdstuk 4).

strikken van Varuna — hoofdstuk 4
Het wapen van Varuna, waarmee hij bindt. 'Neem mijn strikken, die niemand kan afweren', zegt hij tegen Arjuna, 'Daarmee heb ik in de oorlog om Tara duizenden daitya's gebonden' (hoofdstuk 4). Zie *Tara*.

Subahu — hoofdstuk 7
Twee koningen dragen die naam. In de stad van Subahu, 'de koning van de Chedi's, die de waarheid spreekt', vindt Damayanti onderdak (hoofdstuk 7 en 8). Een andere Subahu, 'de heer van de Kuninda's', ontvangt de Pandava's aan de voet van de bergen (hoofdstuk 17); op de terugweg heet hij 'de koning van de Kirata's' (hoofdstuk 22).

suparna's — hoofdstuk 17
Vogels van de bergen. Langs de weg naar Kubera gaan ontelbare wezens, 'tot de naga's en de suparna's toe, de vogels met de prachtige veren' (hoofdstuk 17). Suparna met een hoofdletter is 'de koning van de vogels' (hoofdstuk 16).

Suravithi — hoofdstuk 4
'De wijde sterrenweg die Suravithi heet', waarover Arjuna naar de stad van Indra gaat (hoofdstuk 4). Wie hij daar zag, staat in de namenlijsten.

suta — hoofdstuk 2
Een man uit het geslacht van barden en wagenmenners. 'De zoon van een suta' is Karna (hoofdstuk 2, 3 en 11). Bandin, de redetwister aan het hof van Janaka, is ook 'de zoon van een suta' (hoofdstuk 16).

svayamvara — hoofdstuk 6
'De bruidskeuze waarbij de bruid zelf haar man kiest uit de vorsten die gekomen zijn' (hoofdstuk 6). Damayanti kiest Nala uit vijf mannen die er hetzelfde uitzien (hoofdstuk 6).

T

Tara — hoofdstuk 4
'De oorlog om Tara' is een oorlog tussen de goden en de asura's. Varuna bond er duizenden daitya's met zijn strikken (hoofdstuk 4), en de goden prezen Arjuna 'zoals ze Indra prezen in de oorlog om Tara' (hoofdstuk 21). In de oude verhalen is Tara de vrouw van Brihaspati, de leraar van de goden. In boek 3 heette het al 'de oorlog van de goden en de asura's die om Tara werd gevoerd'.

tegenspel — hoofdstuk 9
Een nieuw spel dat wie gewonnen heeft de verliezer moet geven. Zie de notitie *Het dobbelspel van Nala*.

tekenen van de goden — hoofdstuk 6
Waaraan men een god herkent. Op de svayamvara staan vier goden en Nala er hetzelfde uit, en Damayanti zoekt 'de tekenen van de goden waarvan de ouden me vertelden' (hoofdstuk 6). 'Ze zweetten niet, hun ogen knipperden niet, hun kransen waren fris, er lag geen stof op hen, en ze stonden zonder de grond te raken.' En Nala: 'Hij had een schaduw' (hoofdstuk 6).

Tijd, de — hoofdstuk 2
Met een hoofdletter: de Tijd als macht die alles voortbrengt en alles beëindigt. 'Je hebt een verbond gesloten met de Tijd,' zegt Bhima, 'met de Tijd die alles beëindigt, die geen einde heeft en geen maat' (hoofdstuk 2). 'De Tijd laat zich niet passeren', zegt Hanuman (hoofdstuk 18). Kubera zegt over de wachters die

Bhima doodde: 'De Tijd had hen al gedood. Je broer was alleen de aanleiding' (hoofdstuk 19). Zie *wiel van de Tijd*.

tijdperk — hoofdstuk 3
Een van de vier wereldtijdperken. Zie de notitie *De vier tijdperken*.

tirtha — hoofdstuk 4
'De heilige badplaatsen waar pelgrims naartoe trekken' (hoofdstuk 10). Arjuna noemt de Himalaya 'rijk aan tirtha's, de heilige badplaatsen' (hoofdstuk 4). Zie de notitie *De tirtha's* en de lijst van tirtha's.

toeval — hoofdstuk 2
Een van de vier oorzaken die Draupadi noemt: 'het toeval, dat hem zonder enige reden iets in de schoot werpt' (hoofdstuk 2). Zie de notitie *Draupadi's vraag en de vier oorzaken*.

toverwerk van de goden — hoofdstuk 4
Lof, geen bedrog: de wagen van Indra is 'een toverwerk van de goden, en het oog kon hem niet volgen' (hoofdstuk 4). Zie *begoocheling*.

treta-tijdperk — hoofdstuk 15
Het tweede van de vier tijdperken, waarin het offer begint (hoofdstuk 18). Lomasha noemt het 'de Treta' (hoofdstuk 15). Zie de notitie *De vier tijdperken*.

tweelinggoden — hoofdstuk 5
Zie *Ashvins*.

tweemaal geborenen — hoofdstuk 12
De brahmanen, omdat hun wijding in de Veda een tweede geboorte was. Zie *Savitri*.

U

upanishads — hoofdstuk 4
'De leerteksten die de Veda afsluiten' (hoofdstuk 4 en 11).

V

Vaikuntha — hoofdstuk 12
Een naam van Narayana: 'Narayana, die ook Vaikuntha heet' (hoofdstuk 12).

Vasu's — hoofdstuk 3
Een schare van goden. Bhishma is 'uit de Vasu's geboren' (hoofdstuk 4). 'Acht zijn de Vasu's onder de goden', heet het in het getallenduel (hoofdstuk 16).

Vasudeva — hoofdstuk 12
In dit boek dragen twee mensen die naam. Kapila is 'de muni die de wijzen ook Vasudeva noemen' (hoofdstuk 12), en Krishna heet 'de zoon van Vasudeva', naar zijn vader (hoofdstuk 14).

Veda — hoofdstuk 1
Met 'de Veda' is het geheel bedoeld, met 'de Veda's' de vier. Van het eerste tijdperk zegt Hanuman: 'Er was één Veda'; in het derde: 'de Veda wordt in vieren gedeeld' (hoofdstuk 18). Zie *upanishads* en *Savitri*.

verdienste — hoofdstuk 10
Wat een tirtha, een offer of een gift oplevert. Men kan er veel van hebben en het kan opraken: koning Gaya, naar wie een berg heet, is 'de koninklijke wijze die zoveel verdienste had verworven' (hoofdstuk 11). 'Als de vrucht van je vreselijke trots en van je kracht op is, koning, krijg je de vrucht van je verdienste', zei Agastya tegen Nahusha (hoofdstuk 22). Zie de notitie *De tirtha's*.

vergevingsgezindheid — hoofdstuk 1
Het vermogen om niet terug te slaan, ook als men sterker is. In het oude gesprek dat Draupadi aanhaalt, zegt Prahlada dat vuur niet altijd het beste is, 'en vergevingsgezindheid ook niet' (hoofdstuk 1). Yudhishthira antwoordt met de verzen van Kashyapa: 'Vergevingsgezindheid is dharma, ze is het offer en de Veda' (hoofdstuk 1). Die verzen staan in de hymnen. Zie *woede*.

verstand en geest — hoofdstuk 22
Twee van de instrumenten waarmee het Zelf de dingen ervaart, volgens de slang: 'kennis, het verstand en de geest'. 'Met de geest gaat het de dingen een voor een langs, vanuit de zintuigen.' 'Het verstand volgt het Zelf. Het verstand ontstaat wanneer er iets te doen is, de geest is er al. Het verstand heeft geen hoedanigheden, de geest wel' (hoofdstuk 22). Wat de slang verder over het Zelf zegt, staat in Uit de redes. Zie *Zelf, het* en *kenner van het veld*.

vibhitaka — hoofdstuk 9
Een boom met vruchten. Rituparna telt de bladeren en vruchten van een vibhitaka, en als Kali Nala verlaat, gaat hij erin: 'Omdat Kali erin had gewoond, gold de vibhitaka sindsdien als een ongunstige boom' (hoofdstuk 9).

vina — hoofdstuk 4
'De vina, de luit' (hoofdstuk 16). De gandharva's spelen 'op hun vina's, hun luiten' (hoofdstuk 4).

vloek — hoofdstuk 2
Een woord van een rishi, een god of een apsara dat iemand een lot oplegt. Vaak krijgt een vloek een grens. Urvashi vervloekt Arjuna, en Indra zegt dat hij de vloek een jaar zal uitzitten (hoofdstuk 4). Agastya vervloekt Nahusha, 'Val! Word een slang!', en belooft hem dat Yudhishthira hem zal bevrijden (hoofdstuk 22). 'Door met jou te spreken, die goed bent, is mijn zware vloek ten einde gekomen', zegt Nahusha tegen Yudhishthira (hoofdstuk 22). Zie *gunst* en *shandha*.

voorouders — hoofdstuk 1
De gestorven vaders en moeders van een geslacht, die in hun eigen wereld leven. Ze komen met Yama, 'die de werelden in stand houden' (hoofdstuk 4). Men brengt hun offers en water (hoofdstuk 1 en 10). Bij Gaya staat de onvergankelijke banyan, 'en wat men daar aan de voorouders offert, raakt nooit op' (hoofdstuk 10). 'Je vaders en je grootvaders heb je naar de overkant gebracht', zegt Pulastya tegen Bhishma (hoofdstuk 10). Zie *water offeren* en *gouden bomen*.

voorteken — hoofdstuk 18
Een teken van wat komen gaat. Als Bhima bij het meer van Kubera vecht, steekt bij de anderen een harde wind op, valt er een meteoor, verliest de zon haar licht en beeft de aarde. 'Deze voortekenen zijn uit het niets gekomen, overal, en ze voorspellen een grote strijd', zegt Yudhishthira (hoofdstuk 18). Zie *gouden bomen*.

Vrisha — hoofdstuk 7
'De steen die Vrisha heet', de voornaamste van de dobbelstenen: Dvapara wordt die steen (hoofdstuk 7). Zie de notitie *Het dobbelspel van Nala*.

vrucht — hoofdstuk 2
Wat een daad oplevert, goed of kwaad. 'Hoe de vrucht van goede en kwade daden ontstaat, waar daden vandaan komen en waar ze heen gaan: dat zijn geheimen van de goden', zegt Yudhishthira (hoofdstuk 2). Bij de tirtha's is de vrucht wat de tocht oplevert (hoofdstuk 10). Zie de notities *Draupadi's vraag en de vier oorzaken* en *De tirtha's*.

vuur — hoofdstuk 1
Het Sanskrietwoord is tejas. 'Het vuur dat een kshatriya laat zien als de tijd daarvoor gekomen is' (hoofdstuk 1). 'Laat je vuur gaan', zegt Draupadi tegen Yudhishthira (hoofdstuk 1); 'een man met vuur', zegt hij, 'heeft geen woede in zich' (hoofdstuk 1). Bij de tirtha van Bhrigu belooft Lomasha hem: 'Hier kun jij met je broers en met Draupadi het vuur terugkrijgen dat Duryodhana je heeft afgenomen' (hoofdstuk 11). Ook Damayanti heeft vuur: ze zwierf 'gedragen door haar eigen vuur' (hoofdstuk 7).

vuurhuis — hoofdstuk 16
De ruimte waar het offervuur van een huis brandt. Yavakri vlucht 'naar het vuurhuis van zijn vader' (hoofdstuk 16).

vuuroffer — hoofdstuk 13
Het dagelijkse vuuroffer. 'Heb je vandaag het vuuroffer gebracht?', vraagt Vibhandaka aan zijn zoon (hoofdstuk 13).

W

wapen van Rudra — hoofdstuk 3
Het wapen dat naar Rudra, dat is Shiva, genoemd is. Arjuna vraagt om 'de Pashupata, dat het hoofd van Brahma heet, het wapen van Rudra' (hoofdstuk 3), en Shiva zegt: 'Mijn eigen wapen, het wapen van Rudra, zal je dienen' (hoofdstuk 20). Tegen de Kalakeya's neemt Arjuna 'het wapen dat naar hem genoemd is, het wapen van Rudra' (hoofdstuk 21). Welke gestalten eruit voortkomen, staat in de namenlijsten. Zie *Pashupata*.

wapens van de goden — hoofdstuk 2
Zie de notitie *De wapens van de goden*.

wat er van de offers overblijft — hoofdstuk 19
Het Sanskrietwoord is vighasa, dat in boek 3 al voorkwam. 'We eten wat er van de offers aan de goden en aan de gasten overblijft', zegt Yudhishthira tegen de rakshasa Jatasura (hoofdstuk 19).

water offeren — hoofdstuk 10
Een offer van water voor de voorouders en de goden, bij een tirtha of een rivier. Bhishma 'offerde water aan de voorouders en aan de goden' (hoofdstuk 10), en zo doen de Pandava's op hun tocht (hoofdstuk 11 en 13). Zie de notitie *De tirtha's*.

welvaart — hoofdstuk 5
Rijkdom en bloei. 'Bij je rajasuya heb ik de welvaart gezien die de zonen van Pritha in Indraprastha hadden', zegt Krishna tegen Yudhishthira (hoofdstuk 5). 'Welvaart verblindt een man, ook als hij wijs is en dapper', zegt Nahusha (hoofdstuk 22).

werelden onder de aarde — hoofdstuk 5
De werelden diep onder de aarde. De danava's 'wonen in Patala, in de werelden onder de aarde' (hoofdstuk 5). De zonen van Sagara groeven er tot in (hoofdstuk 5 en 12).

wiel van de Tijd — hoofdstuk 20
'Zo draait de zon onvermoeid het wiel van de Tijd, en hij trekt alle wezens met zich mee', zegt Dhaumya (hoofdstuk 20). Zie *Tijd*.

woede — hoofdstuk 1
Het refrein van Draupadi in het Dvaitavana: 'waarom groeit je woede niet?' (hoofdstuk 1). 'Woede doodt de mensen,' antwoordt Yudhishthira, 'en woede laat ze ook gedijen' (hoofdstuk 1). Zie *vergevingsgezindheid* en *vuur*.

woorden van waarheid — hoofdstuk 13
Een vaste formule die men bij een heilige plek uitspreekt. Voor Yudhishthira op het altaar in zee klimt, zegt Lomasha: 'Zeg dan deze woorden van waarheid, en klim snel op het altaar' (hoofdstuk 13). De woorden zelf staan in de hymnen.

woudbewoner — hoofdstuk 2
Iemand in de derde van de vier levensfasen, die als asceet in het woud leeft (hoofdstuk 2). Dhaumya en de brahmanen die met de Pandava's meetrekken, zijn woudbewoners (hoofdstuk 11).

Y

yaksha's — hoofdstuk 4
'De yaksha's, de halfgoddelijke wezens die hem dienen', volgen Kubera (hoofdstuk 4). Manibhadra is hun koning (hoofdstuk 7).

yati's — hoofdstuk 20
'De yati's, de asceten die zich volkomen bedwingen' (hoofdstuk 20).

yoga — hoofdstuk 2
'De oefening waarmee men geest en zinnen bedwingt' (hoofdstuk 2). Vyasa leert Yudhishthira 'de hoogste kennis van de yoga' (hoofdstuk 2).

yogi — hoofdstuk 11
Wie de yoga beoefent. Krishna is 'de grote yogi' (hoofdstuk 11), en het hoogste brahman is 'het doel van de yogi's' (hoofdstuk 18).

yojana — hoofdstuk 15
Een oude maat voor een grote afstand: 'een yojana is al een lange weg' (hoofdstuk 15).

Z

Zelf, het — hoofdstuk 11
Met een hoofdletter: het diepste wezen in ieder schepsel. Dhaumya noemt Krishna 'het Zelf dat niet vergaat' (hoofdstuk 11), en Narayana is 'het Zelf van alle schepselen' (hoofdstuk 18). 'Het Zelf, dat in het lichaam woont, gebruikt zijn instrumenten om de dingen te ervaren', zegt de slang (hoofdstuk 22). Zie *verstand en geest*.

zeven rishi's — hoofdstuk 1
De zeven rishi's eren de orde van de Beschikker, 'en omdat de zeven rishi's die orde eren, stralen ze aan het hemelgewelf' (hoofdstuk 1). Bij de Meru 'gaan de zeven rishi's van de goden onder en weer op, met Vasishtha als de eerste' (hoofdstuk 20).

zoon van de wind — hoofdstuk 17
Zo heten Bhima en Hanuman allebei, omdat Vayu, de god van de wind, hun vader is. 'Toen zei de zoon van de wind tegen de zoon van de wind': zo begint het gesprek van Hanuman met Bhima (hoofdstuk 18).

Namenlijsten

Over deze lijsten

Ook in dit boek somt het epos graag op: de bomen en de vogels van een woud, de brahmanen die een koning eren, de goden en de apsara's in de hemel van Indra, de volken op een koningsoffer, de koningen van vroeger, de wapens van de goden en van de danava's. Voor de oude luisteraars hoorden die reeksen bij het genoegen van het verhaal. In het verhaal van dit boek staan alleen de namen die later terugkomen of die de lezer nodig heeft. Hier volgen de lijsten volledig, in de volgorde van het verhaal. Bij elke lijst staat in welk hoofdstuk ze hoort en wie er spreekt.

De lijsten berusten, net als het verhaal, op de Engelse vertaling van Kisari Mohan Ganguli (1883–1896). Soms luidt een naam in de Sanskriettekst anders dan bij Ganguli; dan staat hier de vorm uit het Sanskriet. Wat alleen in een deel van de handschriften staat, wordt erbij gezegd. De heilige badplaatsen langs de tocht van de Pandava's staan niet hier, maar in "De tirtha's".

De namen staan in dezelfde leesbare spelling als de rest van het boek, zonder tekens boven of onder de letters. Bij planten, vogels en wapens staat waar het kan het Nederlandse woord; waar dat er niet is, blijft de naam uit het Sanskriet staan.

Veel namen in deze lijsten zijn ook de namen van anderen. Waar dat tot verwarring kan leiden, staat het erbij.

. . .

De bomen en vogels van het Dvaitavana

In het hoofdstuk "Waarom groeit je woede niet?", waar de Pandava's aan het einde van de hete tijd het Dvaitavana binnentrekken.

De bomen. Het woud stond vol bloeiende bomen: sala's en palmen, mango's, madhuka's, nipa's, kadamba's, sarja's, arjuna-bomen en karnikara's.

De vogels. In de toppen van de hoogste bomen zaten pauwen, datyuha's, chakora's en kokila's.

De arjuna-boom draagt dezelfde naam als Arjuna, de derde van de Pandava's.

De brahmanen die Yudhishthira eerden

In hetzelfde hoofdstuk, waar de rishi Baka Dalbhya Yudhishthira om zijn omgang met de brahmanen heeft geprezen, en alle brahmanen bij hem Yudhishthira eren. In het verhaal staan alleen Vyasa en Narada.

Dvaipayana, dat is Vyasa, en Narada, Jamadagnya en Prithushravas; Indradyumna, Bhaluki, Kritachetas en Sahasrapat; Karnashravas, Munja, Lavanashva en Kashyapa; Harita, Sthunakarna, Agniveshya en Shaunaka; Ritavak, Suvak, Brihadashva en Ritavasu; Urdhvaretas, Vrishamitra, Suhotra en Hotravahana. Zij en nog veel andere brahmanen met strenge geloften eerden Yudhishthira, zoals de rishi's Indra eren.

Jamadagnya betekent "de zoon van Jamadagni". Zo heet ook Parashurama, maar of hij hier bedoeld is, zegt het epos niet. Of deze Brihadashva de rishi is die de Pandava's later het verhaal van Nala vertelt, zegt het ook niet. Kashyapa en Shaunaka zijn namen die vaker voorkomen: welke Kashyapa en welke Shaunaka hier bedoeld zijn, zegt het epos niet. Suhotra is hier een brahmaan, niet een van de koningen die in boek 1 zo heten.

Draupadi's heilwens voor Arjuna

In het hoofdstuk "De jager", waar Draupadi afscheid neemt van Arjuna, die naar Indra gaat om de wapens van de goden te halen. In het verhaal noemt ze Uma, Lakshmi en Sarasvati, en de Vasu's, de Rudra's, de Aditya's en de Maruts.

Zij wenste dat ook Hri, Shri, Kirti, Dhriti en Pushti hem onderweg beschermden: de godinnen van de schaamte, van geluk en glans, van de roem, van de standvastigheid en van het gedijen. En behalve bij de scharen die in het verhaal staan, zocht ze haar toevlucht bij de Vishvedeva's en de Sadhya's, twee andere scharen van goden.

Deze heilwens staat niet in alle handschriften van het epos.

Op de Suravithi en in de zaal van Indra

In het hoofdstuk "De hoeders van de wereld", waar Arjuna in Amaravati, de stad van Indra, aankomt. In het verhaal staan "alle scharen van de goden", de brahmaanse rishi's, de koninklijke wijzen met koning Dilipa voorop en Narada, en bij de dans de apsara's Ghritachi, Menaka, Rambha en Urvashi.

Op de sterrenweg die Suravithi heet. Daar ontmoette Arjuna de Sadhya's en de Vishvedeva's, de Maruts, de stormgoden, en de twee Ashvins, de tweelinggoden; de Aditya's, de zonnegoden, de Vasu's, een schare van acht goden, en de elf Rudra's; de brahmaanse rishi's, zonder smet, en veel koninklijke wijzen met Dilipa voorop; Tumburu en Narada, en de twee gandharva's die Haha en Huhu heten.

De apsara's die in de zaal dansten. Ghritachi, Menaka, Rambha, Purvachitti en Svayamprabha; Urvashi, Mishrakeshi, Dundu, Gauri en Varuthini; Gopali, Sahajanya, Kumbhayoni en Prajagara; Chitrasena, Chitralekha, Saha en Madhurasvara, en duizenden anderen.

De apsara Chitrasena is niet de gandharva Chitrasena, bij wie Arjuna in de hemel de dans en de muziek van de gandharva's leert. Gauri is hier een apsara, niet de godin die ook zo heet. Tumburu is de gandharva die in de zaal het zingen leidt.

De volken op het koningsoffer

In het hoofdstuk "Door een spion", waar Sanjaya aan Dhritarashtra vertelt wat Krishna in het Kamyaka-woud tegen Yudhishthira zei: op het koningsoffer in Indraprastha had hij de koningen van de hele aarde uit angst voor de wapens van de Pandava's de gasten zien bedienen. In het verhaal staan de Vanga's, de Anga's, de Chola's, de Dravida's, de Singhala's, de Yavana's, de Shaka's en de Cina's.

Dit zijn alle volken die Krishna noemt: de Vanga's en de Anga's, de Paundra's en de Odra's, de Chola's, de Dravida's en de Andhaka's; de volken langs de kust van de zee en de bewoners van de havensteden; de Singhala's, de Barbara's en de andere mleccha's, de volken buiten de orde van de Veda, en de bewoners van de wildernis; de koningen van het westen, bij honderden, tot aan de zee; de Pahlava's, de Darada's, alle Kirata's, de Yavana's en de Shaka's; de Harahuna's, de Cina's, de Tukhara's en de Saindhava's; de Jaguda's, de

Ramatha's en de Munda's, de bewoners van het rijk van de vrouwen, en de Tangana's. En nog veel anderen.

De Andhaka's staan hier tussen de volken van het oosten en het zuiden. Of ze dezelfden zijn als de Andhaka's die met de Vrishni's en de Bhoja's bij het geslacht van Krishna horen, zegt het epos niet.

De rishi's en de koningen in Narada's afscheid

In het hoofdstuk "Het stof van Kurukshetra", waar Narada, als hij Yudhishthira de tirtha's heeft beschreven, zegt welke grote rishi's op hem wachten en met welke koningen van vroeger hij te vergelijken is. In het verhaal staan Vishvamitra, Vasishtha, Markandeya, Bharadvaja, Vyasa en Durvasa, en bij de koningen Yayati, Pururavas, Bhagiratha en Kartavirya.

De rishi's die op hem wachten. Valmiki, Kashyapa, Atreya en Kaundinya, Vishvamitra en Gautama; Asita en Devala, Markandeya en Galava; Bharadvaja, Vasishtha en de muni Uddalaka; Shaunaka met zijn zoon, Vyasa, de eerste onder wie de mantra's opzeggen, Durvasa, de eerste onder de muni's, en Galava, groot in ascese.

De koningen met wie hij Yudhishthira vergelijkt. Hij zal grote roem krijgen zoals koning Mahabhisha. Zoals Yayati en Pururavas schittert hij door zijn eigen dharma, en zoals koning Bhagiratha en de beroemde Rama staat hij onder de koningen als de zon. Hij is beroemd zoals Manu, Ikshvaku, de roemrijke Puru en Vainya, de zoon van Vena. En zoals Kartavirya zal hij beroemd worden door zijn dharma.

Welke Rama Narada bedoelt, zegt het epos niet. In boek 1 werd een koning Mahabhisha opnieuw geboren als Shantanu, de vader van Bhishma; of Narada hem bedoelt, zegt het epos ook niet. Galava staat in de Sanskriettekst twee keer in de lijst.

De koningen van vroeger in Lomasha's gezelschap

In het hoofdstuk "Ik heb hem verteerd" noemen er twee keer mensen een reeks koningen van vroeger om Yudhishthira moed te geven.

De brahmanen. Als Yudhishthira met Lomasha langs de tirtha's wil trekken, vragen de brahmanen hem of ze mee mogen. Als hij in de tirtha's baadt,

zeggen ze, zal hij de werelden bereiken die moeilijk te bereiken zijn, zoals koning Kartavirya, de koninklijke wijzen Ashtaka en Lomapada, en de held Bharata, die over de hele aarde heerste.

Lomasha. Onderweg vraagt Yudhishthira aan Lomasha waarom het zijn vijanden zo goed gaat en hem niet. Zoals koning Nriga, Shibi, de zoon van Ushinara, Bhagiratha, Vasumanas, Gaya, Puru en Pururavas door hun ascese en door de tirtha's roem en rijkdom kregen, zegt hij, zo zal Yudhishthira groot geluk krijgen. En zoals Ikshvaku met zijn zonen, zijn verwanten en zijn volgelingen, en Muchukunda, Mandhatri en koning Marutta door ascese roem kregen, net als de goden en de rishi's van de goden, zo zal hij ook grote roem krijgen.

Kartavirya is de koning met de duizend armen die ook Arjuna Kartavirya heet. Lomapada is de koning van de Anga's die later in dit boek de jonge Rishyashringa naar zijn stad laat halen.

De heiligdommen bij het altaar van de zoon van Richika

In het hoofdstuk "Rama, Rama", waar Yudhishthira langs de kust trekt en bij Shurparaka in een beroemd woud het altaar van de zoon van Richika ziet, met de heiligdommen van alle goden eromheen. In het verhaal staat "van de Vasu's en de Maruts tot Sarasvati, de godin van het woord".

Hij zag er de heiligdommen van de Vasu's en van de scharen van de Maruts, van de twee Ashvins, van Yama, de zoon van de zon, van de Aditya's en van Kubera, de heer van de rijkdom; van Indra, van Vishnu en van de machtige Savitri; van Bhaga, van de maan en van de zon, van Varuna, de heer van het water, en van de scharen van de Sadhya's; van de Beschikker, die ieder schepsel zijn deel toemeet, en van de voorouders; van Rudra met zijn gevolg; van Sarasvati, van de scharen van de siddha's en van Pushan; en van de andere onsterfelijken. In al die heiligdommen vastte hij, en hij gaf er kostbare edelstenen weg.

Savitri is een naam van de zon, en Bhaga is een van de Aditya's.

Satyaki's Vrishni-helden

In hetzelfde hoofdstuk, waar Satyaki in Prabhasa de Vrishni's oproept om zelf tegen de zonen van Dhritarashtra op te trekken, en zegt wie van hen wat

zal doen. In het verhaal staan Pradyumna, Samba, Krishna en Aniruddha, en daarna Gada en Ulmuka, Sarana en Charudeshna "en de anderen".

Die anderen zijn Bahuka, Bhanu en Nitha, en de jonge Nishatha, dapper in de strijd. Met Gada, Ulmuka, Sarana en Charudeshna moeten zij doen wat bij hun geslacht past.

Bhanu en Nishatha staan ook in de namenlijsten van het vorige boek, onder de jonge Yadava's die Krishna bij zijn thuiskomst in Dvaraka omhelsde.

Op weg naar Badari

In het hoofdstuk "De geurige lotus", waar Ghatotkacha en zijn rakshasa's de Pandava's, Draupadi en de brahmanen door de lucht naar de grote jujube van Badari dragen. In het verhaal ziet de lezer de landen van de mleccha's met hun mijnen, en de bergvoeten met de vidyadhara's.

Op die bergvoeten woonden ook apen en kinnara's, wezens die in de bergen zingen, kimpurusha's en gandharva's. Er waren pauwen, chamara's, apen, ruru's, beren, gavaya's en buffels, een netwerk van beekjes, en allerlei vogels en dieren.

Chamara's zijn jakken, de runderen met de lange staart waarvan men waaiers maakt; ruru's zijn herten, en gavaya's wilde runderen.

De bomen, vogels en ertsen van de Gandhamadana

In het hoofdstuk "Een vuur onder as", waar de Pandava's te voet de Gandhamadana op trekken, en Yudhishthira Bhima wijst op alles wat er groeit en leeft. In het verhaal noemt hij de mango, de granaatappel, de jujube, de vijg, de ashoka en de karnikara, de pauwen en de olifanten. Hier volgt alles wat ze zagen.

De bomen met vruchten. Mango's en amrataka's, kokospalmen en tinduka's, ajataka's, jira's, granaatappels en citroenen; broodvruchtbomen, likucha's, bananen, dadelpalmen, amravetasa's, paravata's, kshaudra's en lieflijke nipa's; bilva's, houtappels, rozenappels, kashmari's en jujubes; plaksha's, trosvijgen, banyans en ashvattha's, kshirin's, bhallataka's, amalaka's, haritaka's en bibhitaka's; inguda's, karavira's en tinduka's met grote vruchten. Hun vruchten waren zoet als de drank van de onsterfelijkheid.

De bloeiende bomen. Champaka's en ashoka's, ketaka's en bakula's; punnaga's, saptaparna's en karnikara's; patala's, kutaja's, mandara's en indivara's; parijata's, kovidara's en deodars; sala's, palmen, tamala's en priyala's; shalmali's, kimshuka's, shimshapa's en sarala's. Verderop zagen ze sindhuvara's, karnikara's met gouden bloemen, kurabaka's, tilaka's en mangobomen in bloei, en sala's, tamala's, patala's en bakula's die als kransen om de toppen hingen.

De vogels in de bomen. Chakora's, shatapatra's, bhringaraja's en papegaaien, kokila's en kalavinka's, haritavogels en jivajivaka's, priyavrata's en chataka's. Rode, gele en roodbruine jivajivaka's zaten in de toppen en keken elkaar aan, en bij de bronnen stonden kraanvogels.

De meren. Ze lagen vol witte en roze lotussen en waterlelies van allerlei soort: kumuda's, pundarika's, kokanada's, utpala's, kahlara's en kamala's. Op het water zwommen kadamba-ganzen, chakravaka's, kurara's, waterhoenders, karandava's en plava's, ganzen, reigers en madgu's.

De ertsen. Yudhishthira wees Bhima op de ertsen die de berg kleurden: zilver, glanzend als de zon en als de wolken in de herfst; ertsen zwart als oogzalf en ertsen als goud; geel operment en vermiljoen; grotten van rood arseen, als de wolken bij zonsondergang, en rode oker in de kleur van hazenbloed; ertsen als witte en zwarte wolken, en ertsen die glansden als de opgaande zon.

Kadamba is hier de naam van een soort gans, niet van de boom.

De wapens die Arjuna van Indra kreeg

In het hoofdstuk "Behalve onsterfelijkheid". In het verhaal staat dat Arjuna vijf jaar in het huis van Indra woonde en van de koning van de goden alle wapens van de goden kreeg. In een deel van de handschriften worden ze opgesomd.

De vijftien wapens. Hij kreeg de wapens van Agni, van Varuna, van Soma, van Vayu en van Vishnu; van Indra zelf, van Pashupati en van Brahma; van Parameshthin en van Prajapati; van Yama, van Dhatri, van Savitri, van Tvashtri en van Vaishravana.

Pashupati is Shiva, de heer van de dieren. Zijn wapen, de Pashupata, had Arjuna al eerder van Shiva zelf gekregen, op de berg, na zijn gevecht met de jager. Parameshthin betekent "die boven alles staat", een naam van Brahma; Prajapati is de heer van de schepselen; Dhatri is de Beschikker, die ieder schepsel

zijn deel toemeet; Savitri is een naam van de zon; Tvashtri is de ambachtsman van de goden; Vaishravana is Kubera, de heer van de rijkdom.

Indra's opsomming. Later vertelt Arjuna zijn broers wat Indra hem beloofde, nadat de hoeders van de wereld hem hun wapens hadden gegeven. In het verhaal zegt Indra alleen: "Kom naar mijn huis en leer daar alle wapens, ook die ik zelf heb." In het epos noemt hij ze: de wapens van Vayu en van Agni, van de Vasu's, van Varuna en van de Maruts; het wapen van de Sadhya's en dat van de Grootvader, Brahma; de wapens van de gandharva's, van de naga's en van de rakshasa's; alle wapens van Vishnu en die van de Nairrita's; en alle wapens die hij zelf had.

De wapens van de danava's

In het hoofdstuk "De stad in de zee" vertelt Arjuna hoe hij tegen de Nivatakavacha's vocht, de danava's in de stad op de bodem van de zee, en daarna tegen de daitya's van Hiranyapura, de stad die door de lucht gaat. In het verhaal staat telkens "hun wapens". Het epos noemt ze.

In de stad in de zee. Toen ze het geraas van de wagen hoorden en dachten dat de koning van de goden kwam, stonden de danava's klaar met bogen en pijlen, met spiesen en zwaarden, bijlen, knotsen en stampers. De Nivatakavacha's kwamen naar buiten met grote ijzeren spiesen, knotsen en stampers, met pattisha's, zwaarden en wagenwielen, met shataghni's, bhushundi's en bonte, versierde zwaarden. Ze vielen Arjuna aan met spiesen en pattisha's in de hand en wierpen spiesen en bhushundi's naar hem. Ze overstelpten hem met een regen van pijlen, spiesen en zwaarden, en het lievelingswapen van Indra hakte hun zwaarden, drietanden en werpspiesen in stukken.

In Hiranyapura. De daitya's van die stad waren altijd vrolijk, droegen kransen en hadden spiesen, zwaarden, stampers, bogen en hamers in de hand. Ze vielen Arjuna aan met pijlen van allerlei soort, met werpspiesen, speren en zwaarden.

Een pattisha is een speer met een brede punt; een shataghni is een wapen dat honderd man tegelijk doodt. Hoe een bhushundi eruitzag, zegt het epos niet.

De gestalten van het wapen van Rudra

In hetzelfde hoofdstuk, waar Arjuna tegen de daitya's van Hiranyapura het wapen van Rudra, de Pashupata, op de Gandiva legt en loslaat. In het verhaal staan herten, leeuwen en tijgers, buffels en olifanten, geesten van gestorvenen, gieren en makara's, bergen en zeeën, goden, rishi's en gandharva's.

Zodra het wapen los was, verschenen er duizenden gestalten: van herten, leeuwen en tijgers, van beren en buffels, van slangen en koeien; van olifanten, van srimara's en van sharabha's; van stieren, zwijnen en katten; van wezens met de kop van een beer, een paard of een ram, van uilen, en van wezens in de gedaante van vissen en kraaien; van jakhalzen, van geesten van gestorvenen en van bhurunda's; van panters, en van zwijnen en sharabha's die sprongen; van gieren, garuda's en makara's; van bomen, bergen en zeeën; van goden, rishi's en alle gandharva's; van pishacha's met de yaksha's, en van de vijanden van de goden; van guhyaka's en Nairrita's; van haaien met de kop van een olifant en van uilen; van scholen vissen en schildpadden, met allerlei wapens en zwaarden in de hand; en van rakshasa's met knotsen en hamers. Met die en nog veel meer gestalten was de hele wereld vol.

Sharabha's zijn de reusachtige dieren van de bergen, en garuda's reuzenvogels zoals Garuda, de koning van de vogels. Wat een srimara of een bhurunda is, zegt het epos niet.

Wie er kwam kijken naar Arjuna's wapens

In hetzelfde hoofdstuk, waar Arjuna zijn broers de wapens van de goden laat zien, en de aarde ervan beeft. In het verhaal kwamen rishi's en siddha's kijken, koninklijke wijzen, goden en gandharva's, en alle wezens die bewegen.

Het epos noemt ook de brahmaanse rishi's en de rishi's van de goden, de yaksha's en de rakshasa's, de vogels en alle wezens die door de lucht gaan.

De bomen aan de Sarasvati

In het hoofdstuk "Wie is een brahmaan?", waar de Pandava's in het twaalfde jaar van hun leven in het woud uit Vishakhayupa naar de Sarasvati en het meer van het Dvaitavana trekken.

Aan de oevers van de Sarasvati groeiden plaksha's, rudraksha's, rohitaka's, riet, snuhi's, jujubes, khadira's, shirisha's, bilva's, inguda's, pilu's, shami's en karira's. Daar, bij de rivier die de yaksha's, de gandharva's en de grote rishi's lief is, en die was als een offerplaats van de goden, leefden de zonen van de koning een tijd tevreden.

De vogels en bomen bij Bhima's jacht

In hetzelfde hoofdstuk, waar Bhima alleen door het woud zwerft, kort voordat de slang hem grijpt. In het verhaal ziet hij de bergrivieren en de wouden van deodars, die als netten voor de wolken waren.

De mooie streken van de Himalaya waar hij doorheen trok, klonken van de chakora's en de chakravaka's, de jivajivaka's, de kokila's en de bhringaraja's. Op de rivieren zwommen ganzen en karandava-eenden, en tussen de deodars stonden hoge kaliyaka's en geel sandelhout.

De tirtha's

Over deze lijsten

Een tirtha is een heilige badplaats waar pelgrims naartoe trekken: een rivier, een meer, een bron, een samenvloeiing van twee rivieren of een plek aan zee, vaak met een hermitage of een berg erbij. Het woord betekent eigenlijk een plek waar men een rivier kan oversteken. Wie er baadt, er vast, er water offert aan de voorouders en aan de goden en er iets weggeeft, raakt zijn kwaad kwijt en krijgt verdienste: de vrucht van de tocht.

In dit boek trekken de Pandava's met de rishi Lomasha langs de tirtha's, rechtsom de aarde rond. Voor ze vertrekken, horen ze twee lange opsommingen. Narada vertelt Yudhishthira wat de rishi Pulastya lang geleden aan Bhishma vertelde, en hun huispriester Dhaumya noemt de heilige plaatsen per windstreek. Onderweg wijst Lomasha telkens aan waar ze zijn en wat daar gebeurd is. Voor de oude luisteraars hoorden zulke lijsten bij het verhaal. Pulastya zegt dat wie de opsomming voordraagt onder brahmanen zijn kwaad kwijtraakt, en dat wie niet alle tirtha's kan bereiken, er in gedachten naartoe moet gaan. Dhaumya zegt dat wie alleen al van de tirtha's hoort, verdienste krijgt. Zo is de lijst zelf al een tocht.

In het verhaal staan de gesprekken, de verhalen die later terugkomen en de plaatsen waar de Pandava's zelf komen. De lijsten staan hier volledig, zodat het verhaal kan doorlopen. Wat het verhaal al vertelt, staat hier kort.

De lijsten berusten, net als het verhaal, op de Engelse vertaling van Kisari Mohan Ganguli (1883–1896). Waar de Sanskriettekst een plaats anders noemt, twee stations als één telt of een andere vrucht opgeeft, volgt deze lijst de Sanskriettekst. Een paar plaatsen en verhalen staan alleen in de handschriften die hij volgde; ook die staan hier op hun plaats.

Hoe de lijsten zijn opgebouwd

Per plaats staat eerst de naam, dan in een paar woorden wat er gebeurd is of wat er te zien is, en ten slotte de vrucht: wat wie er baadt, vast of blijft, ervoor krijgt.

Waar het epos geen verhaal geeft, staat alleen de vrucht; waar het geen vrucht noemt, alleen het verhaal.

De vrucht wordt bijna altijd gemeten aan een groot offer of een grote gift. "Het paardenoffer" wil zeggen: wie daar baadt, krijgt evenveel verdienste als wie een paardenoffer brengt, het grootste offer van een koning. Zo ook:

- **duizend koeien**: de vrucht van een gift van duizend koeien aan brahmanen;
- **de rajasuya**: het koningsoffer, waarmee een koning zich tot opperkoning laat wijden;
- **de agnishtoma, de atiratra, de vajapeya en de pundarika**: grote offers waarbij soma geofferd wordt, de heilige drank van de goden;
- **het koe-offer**: een offer dat een jaar duurt;
- **de wereld van Brahma, van Indra, van Vishnu**: de wereld waar wie er gebaad heeft na zijn dood naartoe gaat;
- **een plaats in het gevolg van Shiva**: wie er baadt, komt na zijn dood bij de scharen die Shiva volgen;
- **zijn geslacht omhoogtillen**: wie er baadt, redt ook zijn voorouders en zijn nakomelingen.

Twee tekens wijzen de plaatsen aan die later in dit boek terugkomen:

- ● de Pandava's komen hier later zelf;
- ○ ze komen er dichtbij, of Lomasha wijst de plaats hun van verre aan.

Kurukshetra zelf is geen doel van hun tocht; ze komen alleen bij een poort ervan en langs de Sarasvati.

Tussen haakjes staat waar de traditie de plaats nu aanwijst, als ze dat doet; zeker is dat niet altijd. De namen staan in dezelfde leesbare spelling als de rest van het boek.

Sommige namen komen twee keer voor, soms voor dezelfde plaats, soms voor een andere plaats met dezelfde naam. Zo staat het in het epos. Pushkara is in deze lijsten steeds de tirtha, niet de broer van Nala, en Gaya de plaats, niet de koning die zo heet.

. . .

Pulastya aan Bhishma

In het hoofdstuk "Het stof van Kurukshetra" vertelt Narada aan Yudhishthira hoe Bhishma bij Gangadvara de rishi Pulastya vroeg welke vrucht krijgt wie

de aarde rechtsom rondgaat, langs de tirtha's. Pulastya zegt eerst wie de vrucht van de tirtha's krijgt: wie zich beheerst, geen giften aanneemt en alle wezens ziet zoals hij zichzelf ziet. En hij noemt de tocht het offer van de arme, dat zelfs boven de grote offers uitgaat. Dat staat in het verhaal. Dan noemt hij de tirtha's een voor een. Hij begint bij Pushkara en gaat naar het westen, naar de zee en langs de Sarasvati. Daarna komt hij in Kurukshetra, waar hij het langst blijft. Vandaar gaat hij naar het noorden, naar de Ganga bij Gangadvara, en dan naar het oosten, naar Naimisha, Varanasi en Gaya. Langs de oostkust gaat hij naar het zuiden, tot Kanya aan de zee, en door het zuiden en het midden weer naar het noorden. Hij eindigt in Prayaga, waar de Ganga en de Yamuna samenkomen, en bij de Ganga.

Pushkara, het westen en de Sarasvati

- **Pushkara** (Pushkar) — de tirtha van Brahma, de god van de goden, die er het liefst woonde; bij elke schemering en op het middaguur zijn er tienduizend maal tien miljoen tirtha's aanwezig; goden, daitya's en brahmaanse rishi's deden er ascese; er zijn drie witte heuvels en drie bronnen, al van oudsher, en waarom weet niemand; moeilijk is het om er te komen, om er ascese te doen en om er te geven, en het moeilijkst om er te wonen — wie er baadt, krijgt tienmaal het paardenoffer; wie er een brahmaan te eten geeft, ook als hij zelf van groente, wortels en vruchten leeft, krijgt de vrucht van een paardenoffer; wie er baadt, uit welke stand ook, wordt niet in een lagere geboorte geboren; wie er bij de volle maan van de maand Karttika is, krijgt een vrucht die nooit opraakt, en de wereld van Brahma; wie 's ochtends en 's avonds met gevouwen handen aan Pushkara denkt, heeft in alle tirtha's gebaad; twaalf jaar wonen geeft de vrucht van alle offers; één maand Karttika is honderd jaar het dagelijkse vuuroffer. Wie er twaalf nachten is gebleven, loopt er rechtsom omheen en gaat verder.
- **Jambumarga** — waar goden, rishi's en voorouders komen — het paardenoffer, en alle wensen vervuld; wie er vijf nachten blijft, is gezuiverd en komt niet in de oorden van kwelling.
- **Tandulikashrama** — niet naar de oorden van kwelling, en de wereld van Brahma.
- **Het meer van Agastya** — drie nachten vasten: de agnishtoma; wie er van groente of vruchten leeft, komt tot de staat die kaumara heet.

- **De hermitage van Kanva** — een heilig woud van oudsher, door de wereld vereerd — wie er binnengaat, raakt zijn kwaad kwijt en krijgt de vrucht van een offer dat alle wensen vervult.
- **Yayatipatana** — de plek waar Yayati uit de hemel viel — het paardenoffer.
- **Mahakala**, met de tirtha **Koti** — het paardenoffer.
- **Bhadravata**, de tirtha van Shiva, de man van Uma — duizend koeien; wie er komt, ziet Shiva en krijgt een plaats in zijn gevolg.
- **De Narmada** ● — wie er water offert aan de voorouders en de goden: het paardenoffer.
- **De zuidelijke oceaan** — wie er in onthouding baadt: de agnishtoma, en de hemel.
- **De Charmanvati** — met verlof van koning Rantideva — de agnishtoma.
- **Arbuda** (de berg Abu), de zoon van de Himavat — waar vroeger een opening door de aarde ging; de hermitage van Vasishtha — één nacht: duizend koeien.
- **Pinga** — wie er in onthouding baadt: honderd roodbruine koeien.
- **Prabhasa** (bij Somnath) ● — waar Agni zelf altijd aanwezig is, de vriend van de wind, de mond van alle goden — meer dan de agnishtoma en de atiratra.
- **De monding van de Sarasvati in zee** — duizend koeien en de hemel, en wie er baadt, straalt als Agni; wie drie nachten in de tirtha van Varuna, de heer van de wateren, blijft, straalt als de maan en krijgt het paardenoffer.
- **Varadana** — waar Durvasa Vishnu een gunst gaf — duizend koeien.
- **Dvaravati** (Dwarka), met **Pindaraka** — er zijn nog altijd munten met het teken van de lotus te zien, en lotussen met het teken van de drietand; Shiva is er aanwezig — veel goud.
- **De monding van de Sindhu in zee**, de tirtha van Varuna — de wereld van Varuna; wie er de god Shankukarneshvara vereert: tienmaal het paardenoffer.
- **Drimi** — waar de goden met Brahma Shiva vereren, en waar Vishnu zich zuiverde nadat hij daitya's en danava's had gedood — het paardenoffer, en vrij van al het kwaad sinds de geboorte.
- **Vasudhara**, met het meer van de Vasu's — het paardenoffer en de wereld van Vishnu; wie er baadt, wordt door de Vasu's geëerd.
- **Sindhuttama** — veel goud.
- **Bhadratunga** — de wereld van Brahma.
- **De tirtha van de meisjes van Indra**, waar de siddha's komen — de wereld van Indra.

- **Renuka**, daarbij — een brahmaan die er baadt, straalt als de maan.
- **Panchananda** — de vrucht van de vijf offers.
- **Het verblijf van de godin Bhima**, met de tirtha **Yoni** — wie er baadt, wordt in een volgend leven de zoon van een godin, met gouden oorringen, en krijgt de vrucht van honderdduizend koeien. De godin Bhima is niet Bhima de Pandava.
- **Shrikunda** — wie er de Grootvader vereert: duizend koeien.
- **Vimala** — waar nog altijd vissen van goud en van zilver te zien zijn — de wereld van Indra.
- **De Vitasta** in Kashmir (de Jhelum) ○ — waar de slangenkoning Takshaka woont — de vajapeya.
- **Vadava**, of **Saptacharu** — de goden, de rishi's, de voorouders en alle wezens kookten hier duizend jaar rijst in melk voor Vishnu, telkens met zeven verzen, en hij gaf hun de acht vermogens en verdween als een bliksem in de wolken — wie hier rijst in melk offert aan Agni, de god met de zeven vlammen, krijgt meer dan de vrucht van honderdduizend koeien, honderd rajasuya's en honderd paardenoffers; wat men er de voorouders geeft, raakt nooit op.
- **Raudrapada** — wie er Shiva ziet: het paardenoffer.
- **Manimat** — één nacht in onthouding: de agnishtoma.
- **Devika** — waar volgens de overlevering de brahmanen het eerst ontstonden; het gebied van Shiva, vijf yojana lang en een halve breed — de vrucht van een offer dat alle wensen vervult.
- **Kamakhya**, de tirtha van Rudra — snel succes.
- **Yajana**, **Brahmavaluka** en **Pushpambha** — na dit leven vrij van verdriet.
- **Dirghasatra** — waar Brahma, de siddha's en de rishi's het lange offer brengen — meer dan de rajasuya en het paardenoffer.
- **Vinashana** ● — waar de Sarasvati in de woestijn verdwijnt, om bij Chamasodbheda, Shivodbheda en Nagodbheda weer boven te komen.
- **Chamasodbheda** ● — de agnishtoma.
- **Shivodbheda** — duizend koeien.
- **Nagodbheda** — de wereld van de naga's.
- **Shashayana** — waar kraanvogels in de gedaante van hazen elk jaar in de maand Karttika in de Sarasvati komen baden — wie er baadt, straalt als de maan en krijgt duizend koeien.
- **Kumarakoti** — het koe-offer, en wie er baadt, tilt zijn geslacht omhoog.

- **Rudrakoti** — tien miljoen muni's wilden er Shiva elk als eerste zien, en hij vermenigvuldigde zich tien miljoen maal, zodat ieder hem het eerst zag; "Vanaf vandaag zal jullie dharma groeien" — wie er met een zuivere geest baadt: het paardenoffer, en hij tilt zijn geslacht omhoog.
- **De samenvloeiing van de Sarasvati**, die de wereld kent — waar Brahma en de andere goden, de rishi's en de siddha's op de veertiende dag van de lichte helft van de maand Chaitra Vishnu komen vereren — veel goud, de wereld van Brahma en duizend koeien.

Kurukshetra

In Kurukshetra noemt Pulastya bijna honderd tirtha's. Het verhaal vertelt de belangrijkste; hier volgen ze allemaal.

- **Kurukshetra** (bij de huidige stad Kurukshetra) — wie steeds weer zegt "Ik ga naar Kurukshetra, ik woon in Kurukshetra", raakt zijn kwaad kwijt, en zelfs het stof dat de wind van daar meevoert, reinigt; wie er woont, tussen de Sarasvati en de Drishadvati, woont in de hemel van de goden; men moet er een maand blijven, aan de Sarasvati; het is het heilige veld van Brahma — de rajasuya en het paardenoffer; wie er alleen al in gedachten naar verlangt, ziet zijn kwaad vergaan en gaat naar de wereld van Brahma.
- **Machakruka**, de yaksha die de poort bewaakt — wie hem groet: duizend koeien. Hij is een ander dan de rishi Mankanaka van Saptasarasvata.
- **De plaats van Vishnu**, of **Satata** — waar Vishnu altijd aanwezig is — het paardenoffer en de wereld van Vishnu.
- **Pariplava** — meer dan de agnishtoma en de atiratra.
- **Prithivi** — duizend koeien.
- **Shalukini**, met **Dashashvamedha** — tien paardenoffers.
- **Sarpadevi**, de tirtha van de naga's — de agnishtoma en de wereld van de naga's.
- **Tarantuka**, de poortwachter — één nacht: duizend koeien.
- **Panchananda**, met **Koti** — het paardenoffer.
- **De tirtha van de Ashvins**, de tweelinggoden — schoonheid.
- **Varaha** — waar Vishnu stond in de gedaante van een everzwijn — het paardenoffer.
- **Soma**, in **Jayanti** — de rajasuya.
- **Ekahamsa** — duizend koeien.
- **Kritashaucha** — de pundarika, en volkomen zuiverheid.

- **Munjavata**, de tirtha van Sthanu, dat is Shiva — één nacht vasten: een plaats in het gevolg van Shiva.
- **Yakshini**, de poort van Kurukshetra ○ — de beroemde yakshi bij Munjavata; haar tirtha is de poort van Kurukshetra, door Parashurama aangelegd en even heilig als Pushkara — wie haar bezoekt, komt in de werelden van de goeden; wie er rechtsom omheen loopt en baadt: het paardenoffer. In het hoofdstuk "Achtmaal krom" overnachten de Pandava's bij "de poort van Kurukshetra" aan de Yamuna; of dat dezelfde poort is, zegt het epos niet.
- **De meren van Rama** ○ — Parashurama vulde vijf meren met het bloed van de kshatriya's en bracht daarmee zijn voorouders hun plenging; zij gaven hem een gunst: zijn ascese zou groeien, van het kwaad was hij al vrij, want "zij zijn gevallen door hun eigen daden", en zijn meren zouden tirtha's worden — veel goud; wie er water offert, krijgt wat moeilijk te krijgen is, en de eeuwige hemel.
- **Vamshamulaka** — tilt zijn geslacht omhoog.
- **Kayashodhana** — zuivert het lichaam.
- **Lokoddhara** — waar Vishnu de werelden schiep — vele werelden.
- **Shri** — groot geluk.
- **Kapila** — duizend roodbruine koeien.
- **Surya** — de agnishtoma en de wereld van de zon.
- **Gobhavana** — duizend koeien.
- **Shankhini**, met de **tirtha van de godin** — grote kracht.
- **Arantuka**, de yaksha die de poort bewaakt, met zijn tirtha in de Sarasvati — de agnishtoma.
- **Brahmavarta** — de wereld van Brahma.
- **Sutirtha**, in **Ambumati** — waar de voorouders altijd zijn, met de goden — het paardenoffer en de wereld van de voorouders.
- **Kashishvara** — vrij van ziekten, en de wereld van Brahma.
- **De tirtha van de moeders** — veel kinderen en voorspoed.
- **Shitavana** — alleen al erheen gaan maakt rein; wie er zijn haar afscheert, wordt er helemaal gezuiverd.
- **Shvavillomapaha** — brahmanen scheren er hun haar en zuiveren zich met de adem — een hoge staat.
- **Dashashvamedhika** — een hoge staat.
- **Manusha** — zwarte antilopen, door de pijlen van een jager getroffen, sprongen er in het water en werden mensen — vrij van kwaad, en de hemel.

- **De Apaga**, een krosha ten oosten van Manusha — wie er gierst offert, krijgt grote verdienste, en wie er één brahmaan te eten geeft, is als wie er tien miljoen voedt; de agnishtoma.
- **Brahmodumbara**, met het meer van de zeven rishi's en **Kedara van Kapila** — de wereld van Brahma, en onzichtbaar worden naar believen.
- **Saraka** — wie er op de veertiende dag van de donkere helft van de maand Shiva ziet: alle wensen; daar zijn, met Rudrakoti, dertig miljoen tirtha's.
- **Ilaspada** — de vajapeya.
- **Kindana** en **Kinjapya** — wat men er geeft en aan mantra's opzegt, is zonder maat.
- **Kalashi** — de agnishtoma.
- **Anajanma**, de tirtha van Narada, ten oosten van Saraka — na de dood, op het woord van Narada, de hoogste werelden.
- **Pundarika**, op de tiende dag van de lichte helft van de maand — de pundarika.
- **Tripishtapa**, met de **Vaitarani** — waar Shiva is, met de stier en de drietand — de hoogste staat.
- **Phalakivana** — de goden deden er duizenden jaren ascese.
- **De Drishadvati** — meer dan de agnishtoma en de atiratra.
- **Sarvadeva** — duizend koeien.
- **Panikhata** — de agnishtoma, de atiratra en de rajasuya, en de wereld van de rishi's.
- **Mishraka** — waar Vyasa voor de brahmanen alle tirtha's mengde — wie er baadt, heeft in alle tirtha's gebaad.
- **Vyasavana**, met **Manojava** — duizend koeien.
- **De tirtha van de godin**, in **Madhuvati** — duizend koeien.
- **De samenvloeiing van de Kaushiki en de Drishadvati** — vrij van kwaad.
- **Vyasasthali** — waar Vyasa, verteerd van verdriet om zijn zoon, zijn lichaam wilde verlaten en door de goden werd opgebeurd; welke zoon, zegt het epos hier niet — duizend koeien.
- **De put Kindatta** — wie er een maat sesam in werpt, is vrij van zijn schulden — succes.
- **Vedi** — duizend koeien.
- **Ahas** en **Sudina** — de wereld van de zon.
- **Mrigadhuma** — wie er in de Ganga baadt: het paardenoffer.
- **De tirtha van de godin** — duizend koeien.

- **Vamanaka**, met **Vishnupada** — wie er de god Vamana vereert: de wereld van Vishnu.
- **Kulampuna** — maakt zijn hele geslacht rein.
- **Pavanahrada**, het meer van de Maruts, de stormgoden — de wereld van de wind.
- **Amarahrada** — wie er Indra vereert, gaat op een wagen met de onsterfelijken naar de hemel.
- **Shalishurpa**, de tirtha van Shalihotra — duizend koeien.
- **Shrikunja**, in de Sarasvati — de agnishtoma.
- **Naimishakunja** — de rishi's van Naimisha maakten er een rustplaats aan de Sarasvati, toen ze op tocht waren naar Kurukshetra — de agnishtoma.
- **Kanya** — duizend koeien.
- **De tirtha van Brahma** — wie uit een lagere stand er baadt, wordt brahmaan, en een brahmaan bereikt er de hoogste staat.
- **Soma** — de wereld van Soma.
- **Saptasarasvata** — waar de rishi Mankanaka plantensap uit zijn hand zag lopen en danste tot alles met hem meedanste, en waar Shiva as uit zijn duim liet komen; Shiva woont er — alles, hier en daarna, en de wereld van de Sarasvati.
- **Aushanasa**, met **Kapalamochana** — de goden en Kartikeya, de krijgsgod, zijn er altijd, en Shukra, de leraar van de asura's, is er gunstig gezind — vrij van al het kwaad.
- **De tirtha van Agni** — de werelden van Agni.
- **De tirtha van Vishvamitra** — de stand van een brahmaan.
- **Brahmayoni** — de wereld van Brahma, en zeven geslachten voor en na hem gezuiverd.
- **Prithudaka** (Pehowa), de tirtha van Kartikeya — heiliger dan Kurukshetra, de Sarasvati en alle tirtha's samen, door Sanatkumara en Vyasa bezongen en in de Veda genoemd — al het kwaad verdwijnt er, bewust of onbewust gedaan; het paardenoffer en de hemel; wie er sterft terwijl hij keer op keer zijn mantra's opzegt, hoeft geen dood meer te vrezen die nog komen moet.
- **Madhusrava** — duizend koeien.
- **De samenvloeiing van de Sarasvati en de Aruna** — wie er drie nachten blijft, raakt zelfs het kwaad van de moord op een brahmaan kwijt; meer dan de agnishtoma en de atiratra; zeven geslachten.

- **Ardhakila**, de tirtha van Darbhi — Darbhi maakte haar uit mededogen met de brahmanen en bracht er de vier oceanen bijeen; wie er baadt, wordt geleerd, ook zonder riten en mantra's — vierduizend koeien.
- **Shatasahasraka** en **Sahasraka** — duizend koeien; wat men er vast en geeft, telt duizendvoudig.
- **Renuka** — de agnishtoma.
- **Vimochana** — vrij van het kwaad dat kleeft aan het aannemen van giften.
- **Het woud Panchavati** — de werelden van de goeden.
- **Taijasa**, de tirtha van Varuna — waar Shiva is, en waar de goden Guha, de krijgsgod, tot aanvoerder van hun leger zalfden — succes.
- **De tirtha van Kuru** — de wereld van Brahma.
- **Svargadvara**, de poort van de hemel — de agnishtoma en de wereld van Brahma.
- **Anaraka** — waar Brahma is, en Narayana, de vrouw van Rudra en de heer van het al — geen ellende meer, en de wereld van Vishnu.
- **Svastipura** — wie er rechtsom omheen loopt: duizend koeien.
- **Pavana**, **Gangahrada** en **Kupa**, een put waarin dertig miljoen tirtha's zijn — de agnishtoma, de hemel, en een plaats in het gevolg van Shiva.
- **Sthanuvata** — de hemel.
- **Badaripachana**, de hermitage van Vasishtha — wie er drie nachten vast en jujuben eet, of twaalf jaar van jujuben leeft — verdienste die nooit vergaat.
- **Indramarga** — de wereld van Indra.
- **Ekaratra** — wie er één nacht blijft en geen onwaarheid spreekt — de wereld van Brahma.
- **De hermitage van Aditya**, de zon — de wereld van de zon.
- **De tirtha van Soma** — de wereld van Soma.
- **De tirtha van Dadhicha** — waar Angiras werd geboren, een zee van ascese — het paardenoffer en de wereld van de Sarasvati.
- **Kanyashrama** — honderd meisjes uit de hemel, en de wereld van Brahma.
- **Sannihati** (bij Thanesar) — alle tirtha's van de aarde en van de lucht komen er elke maand samen; wie er bij een zonsverduistering baadt, krijgt honderd paardenoffers, en wie er op nieuwe maan bij een zonsverduistering de shraddha brengt, het offer aan de voorouders, krijgt er duizend — de hemel, en op een wagen in de kleur van de lotus naar de wereld van Brahma.
- **De tirtha Koti**, bij Arantuka, de yaksha die de poort bewaakt — veel goud.
- **Gangahrada** — meer dan de rajasuya en het paardenoffer.

Pulastya besluit, zoals het verhaal vertelt: Naimisha is heilig op aarde, Pushkara in de lucht, Kurukshetra in alle drie de werelden. Wat tussen Tarantuka en Arantuka ligt, tussen de meren van Rama en Machakruka, dat is Kurukshetra, dat is Samantapanchaka, het noordelijke altaar van de Grootvader.

Naar het noorden en het oosten

Van Kurukshetra wijst Pulastya de weg naar het noorden, naar Gangadvara en de bronnen van de Yamuna en de Sindhu, en vandaar naar het oosten, tot Champa aan de Ganga.

- **De tirtha van Dharma** — Dharma deed er ascese en gaf haar zijn naam — zeven geslachten.
- **Jnanapavana** — de agnishtoma en de wereld van de muni's.
- **Saugandhikavana** — waar goden, rishi's, siddha's, kinnara's en slangen wonen — vrij van al het kwaad.
- **Plaksha**, waar de Sarasvati uit een mierenhoop opwelt ○ — het paardenoffer.
- **Ishanadhyushita**, zes worpen van een offerstok van de mierenhoop — duizend roodbruine koeien en het paardenoffer.
- **Sugandha**, **Shatakumbha** en **Panchayaksha** — de hemel.
- **Trishulakhata** — een plaats in het gevolg van Shiva.
- **Shakambhari** — de godin leefde er duizend jaar van de goden van kruiden en onthaalde er de rishi's mee — wie er drie nachten van kruiden leeft, krijgt de vrucht van twaalf jaar van kruiden leven.
- **Suvarna** — waar Vishnu Rudra vereerde, en Shiva tegen hem zei: "Krishna, in de wereld zul je nog meer geliefd zijn dan ik"; Krishna is hier een naam van Vishnu — het paardenoffer en een plaats in het gevolg van Shiva.
- **Dhumavati** — drie nachten: alle wensen.
- **Rathavarta** — een hoge staat.
- **Dhara** — vrij van verdriet.
- **Gangadvara** (Haridwar) ●, met **Koti** — het is er als bij de poort van de hemel — de pundarika; één nacht: duizend koeien.
- **Saptaganga**, **Triganga** en **Shakravarta** ○ — de werelden van de goeden.
- **Kanakhala** (Kankhal) ● — drie nachten: het paardenoffer en de hemel.
- **Kapilavata** — duizend koeien.
- **De tirtha van Kapila**, de koning van de naga's — duizend roodbruine koeien.
- **Lalitika**, de tirtha van Shantanu — geen ellende meer.

- **De samenvloeiing van de Ganga en de Yamuna** — tien paardenoffers.
- **Sugandha** — de wereld van Brahma.
- **Rudravarta** — de hemel.
- **De samenvloeiing van de Ganga en de Sarasvati** — het paardenoffer en de hemel.
- **Bhadrakarneshvara** — de hemel.
- **Kubjamraka** — duizend koeien en de hemel.
- **Arundhativata**, met **Samudraka** — het paardenoffer en duizend koeien.
- **Brahmavarta** — het paardenoffer en de wereld van Soma.
- **De bron van de Yamuna** — het paardenoffer.
- **Darvisankramana** — het paardenoffer.
- **De bron van de Sindhu** — vijf nachten: veel goud.
- **Vedi**, moeilijk te bereiken — het paardenoffer.
- **Rishikulya** en **Vasishtha** — bij Vasishtha worden alle standen brahmaan — wie er een maand van kruiden leeft: de wereld van de rishi's.
- **Bhrigutunga** ● — het paardenoffer.
- **Vipramoksha** — vrij van al het kwaad.
- **De tirtha van Krittika en Magha** — meer dan de agnishtoma en de atiratra.
- **Vidya** — wie er 's avonds baadt, krijgt alle kennis.
- **Mahashrama** — wie er één nacht blijft en één maaltijd eet, redt tien geslachten voor en na hem.
- **Mahalaya** — wie er een maand blijft en drie nachten vast: veel goud.
- **Vetasika** — het paardenoffer, en de bestemming van Shukra.
- **Sundarika** — schoonheid.
- **Brahmani** — op een wagen in de kleur van de lotus naar de wereld van Brahma.
- **Naimisha** (Nimsar, aan de Gomti) ● — Brahma woont er met de goden, en alle tirtha's van de aarde zijn er — wie er alleen naar verlangt, is de helft van zijn kwaad kwijt, wie er binnengaat alles; men moet er een maand blijven; het koe-offer; zeven geslachten; wie er vastend sterft, is gelukkig in de hemel.
- **Gangodbheda** — drie nachten: de vajapeya, en hij wordt zelf als Brahma.
- **De Sarasvati** ● — de werelden van de Sarasvati.
- **De Bahuda** ● — één nacht: de hemel, en de vrucht van het offer dat devasatra heet.
- **Kshiravati** — de vajapeya.

- **Vimalashoka** — de hemel.
- **Gopratara**, aan de **Sarayu** — waar Rama, de zoon van Dasharatha, met zijn gevolg en zijn dieren zijn lichaam verliet en naar de hemel ging — de hemel.
- **De tirtha van Rama aan de Gomati** ○ — het paardenoffer.
- **Shatasahasrika** — duizend koeien.
- **Bhartristhana** — het paardenoffer.
- **Koti**, de tirtha van Kartikeya — duizend koeien en grote kracht.
- **Varanasi**, met **Kapilahrada** — de rajasuya.
- **Avimukta** — wie er Shiva, de god van de goden, ziet, raakt zelfs het kwaad van de moord op een brahmaan kwijt; wie er sterft, wordt bevrijd.
- **De tirtha van Markandeya**, aan de samenvloeiing met de Ganga — de agnishtoma.
- **Gaya** ● — de onvergankelijke banyan; wat men er de voorouders geeft, raakt nooit op — het paardenoffer, en zijn geslacht is gered.
- **De Mahanadi** ● — eeuwige werelden.
- **Brahmasara**, het meer van Brahma ● — waar Brahma een offerpaal oprichtte; wie eromheen loopt — één nacht: de wereld van Brahma, en de vajapeya.
- **Dhenuka** — waar nog altijd de hoefsporen van de koe Kapila en haar kalf te zien zijn — wie er sesam en koeien geeft, gaat naar de wereld van Soma.
- **Gridhravata** — wie er zich bij Shiva met as inwrijft: een brahmaan krijgt de vrucht van de gelofte van twaalf jaar, de anderen raken hun kwaad kwijt.
- **De berg Udyanta** — met de voetafdruk van de godin Savitri — wie er de riten van de schemering verricht, krijgt de vrucht van twaalf jaar.
- **Yonidvara** — vrij van de pijn van een nieuwe geboorte.
- **Bij Gaya zegt men**: wens veel zonen, zodat er één naar Gaya gaat, of het paardenoffer brengt, of ter ere van de voorouders een donkere stier vrijlaat — wie er een maand blijft, redt zeven geslachten.
- **De Phalgu** — het paardenoffer.
- **Dharmaprishtha**, met de hermitage van **Matanga** — Dharma woont er, en er is een put — het koe-offer; wie er Dharma aanraakt: het paardenoffer.
- **Brahmasthana** — de rajasuya en het paardenoffer.
- **Rajasuya**, de tirtha die zo heet, met de offers aan de yakshi — zelfs het kwaad van de moord op een brahmaan.
- **Maninaga** — wie er iets eet, sterft niet aan slangengif — duizend koeien.
- **Het woud van Gautama**, met het meer van **Ahalya** — een hoge staat.

- **Het beeld van Shri**, een put, en **de put van Janaka** — voorspoed, het paardenoffer en de wereld van Vishnu.
- **Vinashana**, in het oosten — de vajapeya en de wereld van Soma. Het is een andere plaats dan Vinashana aan de Sarasvati.
- **De Gandaki** — gevoed door het water van alle tirtha's — de vajapeya en de wereld van de zon.
- **De Vishala** — de agnishtoma en de hemel. Deze rivier is niet de grote jujube Vishala bij Badari.
- **Adhivanga** — geluk onder de guhyaka's, het gevolg van Kubera.
- **De Kampana** — de pundarika en de hemel.
- **De Maheshvari** — het paardenoffer.
- **Het meer van de goden** — het paardenoffer.
- **Somapada**, met **Maheshvarapada** — een asura in de gedaante van een schildpad wilde de tien miljoen tirtha's wegdragen, en Vishnu haalde ze terug — de pundarika en de wereld van Vishnu.
- **De plaats van Narayana**, **Shalagrama** — Vishnu woont er, en er is een put met het water van de vier zeeën — het paardenoffer, en geen ongeluk meer.
- **Jatismara** — de herinnering aan vorige levens.
- **Maheshvarapura** — alle wensen.
- **Vamana** — geen ongeluk.
- **De hermitage van Kushika** en **de Kaushiki** (de Kosi) ● — de rajasuya.
- **Het Champaka-woud** — duizend koeien.
- **Jyeshthila** — waar de heer van het al is, met de godin — de wereld van Mitra en Varuna, en de agnishtoma.
- **Kanyasamvedya**, of **Kanya** — de wereld van Manu; wat men er geeft, raakt nooit op.
- **De Nishchira** en haar samenvloeiing, met de hermitage van Vasishtha — het paardenoffer, de wereld van Brahma en de vajapeya.
- **Devakuta** — het paardenoffer.
- **Het meer van Kaushika** ● — bij de hermitage van Vishvamitra aan de Kaushiki, waar hij de volmaaktheid bereikte — de vajapeya; wie er een maand blijft: het paardenoffer.
- **Mahahrada** — geen ongeluk, en veel goud.
- **Virashrama**, de hermitage van Kartikeya — het paardenoffer.
- **Agnidhara**, waar Vishnu is — de agnishtoma.

- **Het meer van de Grootvader** en de **Kumaradhara** — de agnishtoma; wie er drie dagen blijft, raakt zelfs het kwaad van de moord op een brahmaan kwijt.
- **De top van Gauri**, met **Stanakunda** — de vajapeya.
- **Tamraruna** — wie er in onthouding baadt: het paardenoffer en de wereld van Indra.
- **De put in Nandini**, waar de goden komen — de vrucht van een mensenoffer.
- **De samenvloeiing van de Kirtika, de Kaushiki en de Aruna** — vrij van kwaad.
- **De tirtha van Urvashi**, **Somashrama** en **Kumbhakarnashrama** — wie er baadt, wordt in de wereld geëerd.
- **Kokamukha** — de herinnering aan vorige levens.
- **De Nanda** ● — de wereld van Indra.
- **Het eiland Rishabha** — wie er in de Sarasvati baadt, straalt op een wagen van de goden.
- **Auddalaka** — vrij van kwaad.
- **De tirtha van Dharma** — de vajapeya.
- **Champa** (bij Bhagalpur), met **Dandarka** aan de Bhagirathi — wie er water offert: duizend koeien.
- **Lavedika** — de vajapeya, en geëerd op een wagen van de goden.

Het oosten en het zuiden, tot Prayaga

Verder naar het oosten, dan langs de kust naar het zuiden, tot Kanya aan de zee, en vandaar weer naar het noorden, door het land van de Godavari en het Dandaka-woud, tot Prayaga en de Ganga.

- **Samvedya** — wie er 's avonds baadt, krijgt kennis.
- **Lauhitya** — door de gunst van Rama ontstaan; welke Rama, zegt het epos niet — veel goud.
- **De Karatoya** — drie nachten: het paardenoffer.
- **De monding van de Ganga in zee** (Gangasagar) ● — tienmaal het paardenoffer; wie aan de overkant drie nachten blijft, is vrij van al het kwaad.
- **De Vaitarani** (de Baitarani) ● — vrij van kwaad.
- **Viraja** — wie er baadt, straalt als de maan; duizend koeien.
- **De samenvloeiing van de Shona en de Jyotirathi** — de agnishtoma.
- **Vamshagulma**, de bron van de Shona en de Narmada — het paardenoffer.

- **Rishabha**, in **Kosala** — drie nachten: de vajapeya en duizend koeien.
- **Kala**, in **Kosala** — de vrucht van een gift van elf stieren.
- **Pushpavati** — duizend koeien.
- **Badarika** — een lang leven en de hemel.
- **Champa**, met de Bhagirathi, **Danda** en **Lapetika**, nog eens — duizend koeien en de vajapeya.
- **De Mahendra** (Mahendragiri) ●, de berg van Parashurama, met de tirtha van Rama — het paardenoffer.
- **Kedara van Matanga** — duizend koeien.
- **De berg Shri** — waar Shiva is met de godin, en Brahma — het paardenoffer.
- **Het meer van Deva** — het paardenoffer en de hoogste volmaaktheid.
- **De berg Rishabha**, in het land van de Pandya's — de vajapeya.
- **De Kaveri**, waar de apsara's komen — duizend koeien.
- **Kanya aan de zee** (Kanyakumari) — vrij van kwaad.
- **Gokarna**, midden in de zee — alle wezens vereren er Shiva — drie nachten: het paardenoffer en een plaats in het gevolg van Shiva; twaalf nachten: vrij van kwaad.
- **Gayatri** — alleen een brahmaan zingt er het vers dat Gayatri heet zuiver, wie het niet is, kan het niet — duizend koeien.
- **Het meer van Samvarta** — schoonheid en voorspoed.
- **De Vena** — een wagen met pauwen en kraanvogels.
- **De Godavari** ● — het koe-offer, en de wereld van Vasuki, de koning van de naga's.
- **De samenvloeiing van de Venna** en **die van de Varada** — de vajapeya en duizend koeien.
- **Brahmasthuna** — duizend koeien en de hemel.
- **Kushaplavana** — het paardenoffer.
- **Devahrada** en **Jatismarahrada**, aan de Krishnavenna — Indra bracht er honderd offers — de herinnering aan vorige levens, en de agnishtoma.
- **Sarvadevahrada** — duizend koeien.
- **De Payoshni** ● — duizend koeien.
- **Het Dandaka-woud** — duizend koeien.
- **De hermitages van Sharabhanga en Shuka** — geen ongeluk.
- **Shurparaka** (Sopara, bij Mumbai) ● — waar Parashurama woonde; de tirtha van Rama — veel goud.
- **Saptagodavara** — de wereld van de goden.

- **Devahrada** — de vrucht van het offer dat devasatra heet.
- **Het Tungaka-woud** — Sarasvata, de zoon van Angiras, bracht er de vergeten Veda's terug met de klank Om, en de goden lieten Bhrigu er het vuuroffer stichten — vrij van kwaad; een maand: de wereld van Brahma.
- **Medhavika** — de agnishtoma, en geheugen en verstand.
- **De Kalanjara** (Kalinjar), met het hemelse meer — duizend koeien en de hemel.
- **De Mandakini op de Chitrakuta** (Chitrakoot) — het paardenoffer.
- **Bhartristhana**, de plaats van Kartikeya — succes.
- **Koti**, en **Jyeshthasthana** met een put met het water van de vier zeeën — duizend koeien, en vrij van kwaad.
- **Shringaverapura** (Singraur, bij Prayagraj) — waar Rama, de zoon van Dasharatha, de Ganga overstak — vrij van kwaad, en de vajapeya.
- **Mayuravata** — een plaats in het gevolg van Shiva.
- **Prayaga** (Prayagraj) ● — de offerplaats van Prajapati, met drie kuilen met offervuur en de Ganga ertussen, waar de Yamuna, de dochter van de zon, zich bij haar voegt; het land daartussen is de schoot van de aarde; er zijn zeshonderd miljoen en tienduizend tirtha's; Pratishthana, Kambala, Ashvatara en Bhogavati zijn de altaren van Prajapati; "laat je niet afbrengen van de wens om er te sterven" — de rajasuya en het paardenoffer; een kleine gift wordt er groot; de vrucht van de vier Veda's.
- **Bhogavati**, de tirtha van Vasuki — het paardenoffer.
- **Hamsaprapatana** — tien paardenoffers.
- **De Ganga** — overal is ze zo heilig als Kurukshetra, bij Kanakhala heiliger en bij Prayaga het heiligst; in het krita-tijdperk was alles heilig, in het tweede tijdperk Pushkara, in het derde Kurukshetra, in het kali-tijdperk de Ganga; "er is geen tirtha als de Ganga" — zeven geslachten; zolang de beenderen van een mens het water van de Ganga raken, wordt hij in de hemel geëerd.

Pulastya besluit met wat wie deze opsomming voordraagt ervoor krijgt, met de raad om in gedachten naar de tirtha's te gaan als men ze niet allemaal kan bereiken, en met zijn woorden voor Bhishma. Dat staat in het verhaal.

. . .

Dhaumya aan Yudhishthira

Als Arjuna weg is om wapens te halen en de broers in het woud Kamyaka geen rust vinden, vraagt Yudhishthira hun huispriester Dhaumya om een ander woud. Dhaumya noemt de heilige plaatsen per windstreek: eerst het oosten, dan het zuiden, het westen en het noorden. In het hoofdstuk "Het stof van Kurukshetra" staat zijn antwoord, met de verhalen die later terugkomen. Een vrucht noemt Dhaumya zelden. Hij zegt aan het begin dat wie van deze plaatsen hoort al verdienste krijgt, en wie erheen gaat honderdmaal meer.

Het oosten

- **Naimisha** (Nimsar) ● — met de tirtha's van de goden.
- **De Gomati** (de Gomti) ● — de offerplaats van de goden, en de offerpaal van de zon.
- **De berg Gaya** ● — door koninklijke wijzen geëerd.
- **Brahmasara**, het meer van Brahma ● — hier zeggen de ouden: wens veel zonen, zodat er één naar Gaya gaat — wie het paardenoffer brengt of een donkere stier vrijlaat, brengt tien geslachten voor en tien na hem naar de overkant.
- **Gayashiras** ●, met de **onvergankelijke banyan** ● — wat men er de voorouders geeft, raakt nooit op.
- **De Phalgu**.
- **De Kaushiki** (de Kosi) ● — waar Vishvamitra een brahmaan werd.
- **De Ganga** — waar Bhagiratha zijn offers bracht.
- **Utpalavata**, in het land van de Panchala's — Vishvamitra offerde er samen met Indra, en Parashurama zong er een oud vers over het geslacht.
- **Kanyakubja** (Kannauj) — waar Vishvamitra met Indra soma dronk en zei: "Ik ben een brahmaan."
- **Prayaga** (Prayagraj) ● — de Grootvader offerde er, en daarom heet het zo.
- **De hermitage van Agastya** ○, en het **woud van de asceten**.
- **Hiranyabindu**, op de **Kalanjara**.
- **De berg Agastya**.
- **De Mahendra** ● — de berg van Parashurama; de Grootvader offerde er, en de Bhagirathi was erbij als toeziener van het offer.
- **Brahmashala** — wie haar ziet, krijgt verdienste.
- **Kedara**, de hermitage van Matanga.

- **De berg Kundoda** — waar Nala, de koning van de Nishadha's, zijn dorst lestte en rust vond.
- **Het woud van de goden**.
- **De Bahuda** ● en de **Nanda** ●, op de top van de berg.

Het zuiden en Surashtra

- **De Godavari** ●.
- **De Venna** en **de Bhimarathi**.
- **De Payoshni** ● — de rivier van koning Nriga; Markandeya bezong er het geslacht van Nriga; bij Nriga's offer in de tirtha Varaha werd Indra dronken van de soma en de brahmanen van de giften; er staat een beeld van Shiva; ze weegt zwaarder dan alle andere rivieren samen — haar water zuivert tot de dag van de dood.
- **Het woud van Mathara**, op de berg **Varunasrotasa** — met een offerpaal.
- **De hermitage van Kanva**, ten noorden van de **Praveni**.
- **Shurparaka** (Sopara) ● — met de twee offeraltaren van Jamadagni, Pashana en Punashchandra.
- **Ashoka**.
- **De tirtha's van Agastya en Varuna**, in het land van de Pandya's ○.
- **De tirtha's van de meisjes**.
- **De Tamraparni** — de goden deden er ascese.
- **Gokarna** — met koel water; moeilijk te bereiken voor wie niet gezuiverd is.
- **Devasabha**, de hermitage van een leerling van Agastya.
- **De Vaidurya-berg** ●, met de hermitage van Agastya.
- **Chamasodbheda** ●.
- **Prabhasa** ●.
- **Pindaraka**.
- **De berg Ujjayanta** (Girnar) — Narada zong erover dat wie er zijn lichaam met ascese verhit, in de hemel van de goden wordt geëerd — snel succes.
- **Dvaravati** (Dwarka) — waar Krishna woont, die de eeuwige dharma is.

Het westen, in Avanti

- **De Narmada** ● — alle tirtha's en alle goden komen in haar water baden.
- **De hermitage van Vishravas** — waar Kubera werd geboren, de heer van de schatten.
- **De top van de Vaidurya** ● — een meer met lotussen, en vele wonderen.

- **De rivier van Vishvamitra** — waar Yayati uit de hemel viel en de eeuwige werelden terugkreeg.
- **Het meer Punya**, **de Mainaka** en **de Asita**.
- **De hermitage van Kakshasena**.
- **De hermitage van Chyavana** ● — waar men de volmaaktheid bereikt zonder zware ascese.
- **Jambumarga**.
- **Ketumala** en **Medhya**.
- **Gangadvara** ●; het epos noemt het hier bij het westen.
- **Het Saindhava-woud** ○.
- **Pushkara**, het meer van de Grootvader — Brahma zong: wie zuiver van hart in gedachten naar Pushkara gaat, raakt zijn kwaad kwijt en is gelukkig in de hemel.

Het noorden

- **De Sarasvati** ●, met haar vele tirtha's.
- **De Yamuna** ● en **Plakshavatarana** ● — waar de brahmanen baadden na hun offer aan de Sarasvati.
- **Agnishiras** — koning Sahadeva offerde er, op grond die hij afmat met de worp van een offerstok, en Indra zong verzen over hem. Deze Sahadeva is een koning van vroeger, niet de jongste van de Pandava's.
- **Het offer van Bharata** — vijfendertig paardenoffers.
- **De hermitage van Sharabhanga** — die de brahmanen alles gaf.
- **De Sarasvati van de Valakhilya's**, een schare van asceten.
- **De Drishadvati**.
- **Nyagrodha**, **Panchalya**, **Punyaka**, **Dalbhyaghosha** en **Dalbhya** — met de hermitage van Anantayashas.
- **Vaivarnya** en **Varna** — de offerplaatsen van twee mannen die de Veda kenden.
- **Vishakhayupa** ● — de goden deden er ascese, met Varuna en Indra.
- **Palashaka** — Jamadagni offerde er; de rivieren kwamen in hun eigen gedaante om hem heen staan en gaven de brahmanen honing, en de gandharva Vishvavasu zong er een vers over.
- **Gangadvara** (Haridwar) ● — waar de Ganga door de bergen breekt.
- **Kanakhala** (Kankhal) ● — door Sanatkumara heilig genoemd.
- **De berg Puru** — waar Pururavas werd geboren.

- **Bhrigutunga** ● — waar Bhrigu zijn ascese deed.
- **Badari** (Badrinath) ● — de hermitage van Narayana; de Ganga stroomt er met warm water, en een andere stroom met koud water, over goudzand; de hele wereld met al haar tirtha's is daar — het heiligste van al wat heilig is.

. . .

Wat Lomasha onderweg aanwijst

Onderweg vertelt Lomasha bij elke plek wat er gebeurd is, en vaak noemt hij in één adem de plaatsen eromheen. Wat de handeling draagt, staat in het verhaal; de rest staat hier, in de volgorde van de tocht. Omdat Lomasha deze plaatsen aanwijst terwijl de Pandava's er zijn of erlangs trekken, staan er hier geen tekens bij.

Aan de Payoshni en de Narmada

In het hoofdstuk "Mada", waar Yudhishthira in de Payoshni baadt.

- **De Payoshni** — Gaya, de zoon van Amurtarayas, bracht hier zeven paardenoffers; bij elk offer was al het gerei er zevenvoudig, en op elke offerpaal zaten zeven ringen — wie hier baadt, komt in de wereld van Gaya.
- **De Vaidurya-berg en de Narmada** — Lomasha noemt Yudhishthira daar alle tirtha's en de plekken van de goden, en Yudhishthira gaat van de een naar de ander; welke dat zijn, zegt het epos niet.

Bij het meer van Chyavana

In het hoofdstuk "Mada", waar Lomasha het verhaal van Chyavana en Sukanya heeft verteld en hun meer aanwijst.

- **Het meer van Chyavana** — waar de vogels roepen — water offeren aan de voorouders en de goden.
- **Sikataksha**.
- **Het Saindhava-woud** — met zijn kleine kanalen.
- **De Pushkara's**, de vijvers daar — raak overal het water aan. Wie daarbij de mantra's van Sthanu opzegt, dat is Shiva, bereikt zijn doel.
- **De Archika-berg** — de woonplaats van de wijzen, met altijd vruchten en altijd stromend water, de plek van de Maruts, met honderden heiligdommen

van de goden; hier deden de goden en de voorouders met de grote rishi's ascese, en hier aten de rishi's hun rijst in melk — breng hun hier een offer.
- **De tirtha van de maan** — waar de rishi's altijd zijn, de Vaikhanasa's en de Valakhilya's, twee scharen van asceten.
- **De drie toppen en de drie bronnen** — loop rechtsom om alle drie heen, en baad dan waar je wilt.
- **De eeuwige plaats** — hier bereikten Shantanu, Shunaka en de twee rishi's Nara en Narayana de eeuwige plaats. Of deze Shantanu de vader van Bhishma is, zegt het epos niet.
- **De Yamuna** — die nooit opdroogt; hier deed Krishna ascese; welke Krishna, zegt het epos niet.
- **De bron van Indra** — waar Dhatri, Vidhatri en Varuna opstegen; hier woonden ze, geduldig en de hoogste dharma trouw.
- **De berg** — goed voor wie vriendelijk is en een oprechte geest heeft.
- **De Yamuna**, waar de koninklijke wijzen offerden — hier offerde Mandhatri, en ook Somaka, en een koning Sahadeva. Die Sahadeva is niet de jongste van de Pandava's.

De offerplaats van Mandhatri

In het hoofdstuk "Mada", aan het slot van het verhaal van Mandhatri.
- **De offerplaats van Mandhatri**, midden in Kurukshetra — de aarde met al haar rijkdom was van hem, en hier offerde hij aan de goden.

Bij de poort van Kurukshetra

In het hoofdstuk "Achtmaal krom", waar de Pandava's een nacht bij de poort van Kurukshetra blijven.
- **De offerplaats van Prajapati** — hier bracht Prajapati, de heer van de schepselen, het offer dat duizend jaar duurde en dat Ishtikrita heet.
- **De offerplaats van Yayati** — de grond is bezaaid met offervuren, alsof de aarde wegzakt onder zijn offers; een shamiboom met maar één blad, en het meer Sharaka.
- **Het pad van de zoon van Archika** — waar hij met de kracht van zijn yoga over de aarde trok en in de rivier de Raupya verdween; wie die zoon is, zegt het epos niet.
- **Plakshavatarana** — hier namen de hoogste rishi's na hun offers aan de Sarasvati het slotbad, met de offerpaal als stamper.

- **Het offer van Bharata** — hier liet koning Bharata meer dan eens het offerpaard los, een paard met zwarte vlekken.

Van de Sarasvati naar de Yamuna

In het hoofdstuk "Achtmaal krom". Lomasha wijst in één rede de Sarasvati aan, Vinashana en Chamasodbheda, de Sindhu, de Vipasha en Kashmir; dat staat in het verhaal. Hij noemt ook deze plaatsen:

- **Prabhasa**, de tirtha van Indra — heilig, en het neemt het kwaad weg.
- **Vishnupada** — een tirtha die van daar te zien is.
- **De Vitasta** (de Jhelum) — met koel en helder water, waar de grote rishi's wonen; zij bevrijdt van al het kwaad.
- **De plek van twee gesprekken** — hier praatten de rishi's van het noorden met de zoon van Nahusha, en Agni met Kashyapa.
- **De poort van het Manasa-meer** (Manasarovar) — midden in de berg heeft Rama er een opening gemaakt; welke Rama, zegt het epos niet.
- **Vatikashanda** — beroemd, ten noorden van de poort van Videha.
- **Een meer daar** — aan het eind van elk tijdperk verschijnt Shiva er met Uma en zijn gevolg, in welke gedaante hij wil, en in de maand Chaitra brengen wie het goede zoeken hem er offers — wie er met vertrouwen en beheerste zinnen baadt, raakt zijn kwaad kwijt en komt in de goede werelden.
- **Ujjanaka** — waar Yavakri tot rust kwam, en de rishi Vasishtha met zijn vrouw Arundhati. Yavakri is de zoon van de asceet Bharadvaja; zijn verhaal staat in hetzelfde hoofdstuk.
- **Het meer Kushavan** — met de lotussen die kusheshaya heten.
- **De hermitage van Rukmini** — waar zij tot rust kwam en haar woede overwon; welke Rukmini, zegt het epos niet.
- **De Bhrigutunga** — van die berg, de samenvatting van alle verzonkenheid, heeft Yudhishthira gehoord, en hij zal hem zien.

Bij Kanakhala

In het hoofdstuk "Achtmaal krom", voor het verhaal van Yavakri. Lomasha wijst de Samanga aan, Vinashana in de flank van de Mainaka, de bergen van Kanakhala, de Ganga en de hermitage van Raibhya; dat staat in het verhaal. Hij noemt ook:

- **Kardamila** — de badplaats waar Bharata tot koning gewijd werd.

- **Het meer Punya**, **de Bhrigutunga** en **de Tushniganga** — raak ze aan, samen met je raadslieden.
- **De hermitage van Sthulashiras** — leg hier je trots en je woede af.
- **De hermitage van Raibhya** — vol bloemen en vruchten en vol vogels, de mooiste woonplaats van asceten.

Hymnen

Over deze hymnen

Drie keer klinken er in dit boek woorden die bedoeld zijn om uit het hoofd te kennen en op te zeggen. Yudhishthira haalt tegen Draupadi de verzen aan die de rishi Kashyapa over de vergevingsgezindheid zong. Arjuna valt op de berg op zijn knieën voor Shiva, die als jager met hem heeft gevochten, en hij prijst hem met al zijn namen. En aan de kust, bij het altaar dat de zee in reikt, leert de rishi Lomasha Yudhishthira de woorden van waarheid die hij moet zeggen voordat hij erop klimt.

In het verhaal van dit boek staan van die woorden alleen de kern en de belangrijkste beelden. Hier staan ze volledig. Bij elk stuk staat na welke woorden uit het verhaal het hoort.

Ze zijn, net als het verhaal, naverteld uit de Engelse vertaling van Kisari Mohan Ganguli (1883–1896). Waar de Sanskriettekst duidelijker is dan zijn vertaling, volgt deze bijlage het Sanskriet. Twee van de drie stukken staan alleen in een deel van de handschriften; dat wordt erbij gezegd.

. . .

Kashyapa's verzen over de vergevingsgezindheid

In het hoofdstuk "Waarom groeit je woede niet?", waar Draupadi Yudhishthira verwijt dat hij nooit woedend wordt, en hij haar antwoordt met de verzen die de grote rishi Kashyapa, die zelf vergevingsgezind was, over de vergevingsgezinden zong. In het verhaal staat de kern; hier staan de verzen heel.

> *Vergevingsgezindheid is de dharma, vergevingsgezindheid is het offer, zij is de Veda's, zij is wat de wijzen gehoord en doorgegeven hebben. Wie haar zo kent, kan alles vergeven. Vergevingsgezindheid is het brahman, de allerhoogste werkelijkheid. Zij is de waarheid, zij is wat geweest is en wat komen zal. Zij is ascese, zij is reinheid, en zij draagt de wereld. Wie vergeven, komen voorbij de werelden van wie het brahman kennen, voorbij de werelden van de asceten en*

voorbij die van wie het offer kennen. Vergevingsgezindheid is het vuur van wie vuur heeft, het brahman van de asceten, de waarheid van wie waarachtig zijn. Zij is de gave, zij is de roem. Het brahman en de waarheid, de offers en de werelden liggen in haar besloten. Wie offers brengen, genieten van hun eigen werelden, en wie vergeven, van andere: in de wereld van Brahma krijgen zij de werelden die het hoogst geëerd worden. Een wijze moet altijd vergeven. Wanneer hij alles vergeeft, wordt hij het brahman. Deze wereld is van wie vergeven, en de volgende wereld ook. Hier worden ze geëerd, en na hun dood wacht hun een goede bestemming. Wie zijn woede altijd met vergevingsgezindheid doodt, voor hem liggen de hogere werelden open. Daarom geldt vergevingsgezindheid als het hoogste.

Tussen de verzen door vraagt Yudhishthira hoe iemand als hij zo'n vergevingsgezindheid zou kunnen opgeven; dat staat ook in het verhaal.

Arjuna's lofzang aan Shiva

In het hoofdstuk "De jager", waar de jager met wie Arjuna gevochten heeft, zich laat zien als Shiva, met Uma naast zich, en Arjuna op zijn knieën valt en om zijn gunst smeekt.

Na "vergeef mij mijn misstap, verheven Shankara."

God van de goden, Mahadeva, met de blauwe keel en het gevlochten haar: ik weet dat u de hoogste van alle oorzaken bent, de driëogige, de heer die overal is. U bent de toevlucht van de goden, en uit u is deze wereld voortgekomen. Goden, asura's en mensen, de drie werelden samen, kunnen u niet overwinnen. Eer aan Shiva in de gedaante van Vishnu, aan Vishnu in de gedaante van Shiva, aan hem die het offer van Daksha vernietigde, aan Hari en Rudra in één. Eer aan Sharva met het oog in zijn voorhoofd, die overvloedig geeft, met de drietand in zijn hand; aan hem die de Pinaka draagt, aan de zon, aan Marjaliya, aan de ordenaar van alles. Ik smeek om uw gunst, verheven god, grote heer van alle wezens: heer van de scharen die u volgen, Shambhu, die de wereld goed doet, oorzaak van de oorzaken van de wereld, die boven de oorspronkelijke

natuur en boven de geest uitgaat, de hoogste, fijner dan het fijnste: Hara.

Daarna volgt wat ook in het verhaal staat: dat Arjuna naar de berg kwam om hem te zien, en dat hij uit overmoed met hem vocht.

Mahadeva, de grote god, Shankara, Sharva, Shambhu en Hara zijn namen van Shiva; Hari is een naam van Vishnu. De Pinaka is de boog van Shiva, en Daksha is een van de stamvaders van alle geslachten. Wat de naam Marjaliya betekent, is niet zeker. Deze lofzang staat niet in alle handschriften van het epos.

De woorden bij het altaar in de zee

In het hoofdstuk "De gelofte van de omhelzing", waar Lomasha Yudhishthira aan de kust het altaar laat zien waarin de aarde eens uit het water opkwam, en dat tot in de zee reikt. Wie erop klimt, wordt sterk, maar zodra een sterveling het aanraakt, gaat het de zee in. In het verhaal staan de korte woorden van waarheid en de waarschuwing dat niemand de zee anders mag aanraken, zelfs niet met de punt van een halm kusagras.

Na "want zodra een sterveling het aanraakt, gaat dit altaar de zee in." Lomasha riep de god aan die de wereld beschermt:

Om. Eer aan de god die de wereld beschermt, eer aan u die boven de wereld staat. Vorst van de goden, wees aanwezig in deze zee met haar zoute water.

Na "jij bent het zaad van Vishnu, de navel van de amrita." In een deel van de handschriften gaan de woorden van waarheid nog door:

Agni is je schoot, de aarde is je lichaam. Vishnu heeft het zaad gelegd waaruit je bent ontstaan, en jij bent de navel van de amrita.

"Zeg zo de woorden van waarheid, zoon van Pandu," zei Lomasha, "en daal dan af in de heer van de rivieren."

De woorden van waarheid richten zich tot de zee. De amrita is de drank van de onsterfelijkheid.

Uit de redes

Over deze redes

In dit boek wordt veel gesproken over de vraag hoe een mens moet leven. In het Dvaitavana twisten Draupadi, Bhima en Yudhishthira lang over geduld en woede, over het lot en het handelen, over de dharma en de voorspoed. Draupadi haalt daarbij het oude gesprek aan tussen Prahlada, de vorst van de asura's, en zijn kleinzoon Bali. Op de berg legt Hanuman, de aap die Bhima's oudere broer is, Bhima uit hoe de wereld op de dharma rust en wat een koning moet doen. En aan het slot van het boek beantwoordt de slang die Bhima gegrepen heeft, Yudhishthira's vragen over het Zelf.

In het verhaal zijn die redes ingekort. Hier staan de stukken die daar ontbreken, in de volgorde van de rede. Bij elk stuk staat na welke woorden uit het verhaal het hoort; wat in het verhaal al staat, wordt niet herhaald. Alleen Hanumans les staat hier in haar geheel, omdat het verhaal haar kort samenvat.

Ze zijn, net als het verhaal, naverteld uit de Engelse vertaling van Kisari Mohan Ganguli (1883–1896). Waar de Sanskriettekst duidelijker is dan zijn vertaling, volgt deze bijlage het Sanskriet.

. . .

Het gesprek in het Dvaitavana

Prahlada over vergeven en straffen

In het hoofdstuk "Waarom groeit je woede niet?", waar Draupadi Yudhishthira vertelt wat Prahlada zijn kleinzoon Bali antwoordde op de vraag of vergevingsgezindheid beter is of vuur.

Na "zijn bed en zijn eten." Ook zijn sieraden en zijn zetels, zijn dranken en alles wat hij in huis gebruikt.

Na "Hij verliest zijn bezit en zijn aanzien, en hij krijgt vijanden." Omdat hij anderen krenkt, krijgt hij verwijten te horen en minachting, en hij krijgt kwelling, haat en hebzucht over zich.

Draupadi over Yudhishthira's offers

In het hoofdstuk "Een houten pop", waar Draupadi Yudhishthira voorhoudt hoe trouw hij altijd de dharma heeft gevolgd, en dat die hem niet beschermt.

Na "en toen de hele aarde van jou was, werd je niet hoogmoedig." Altijd eer je de brahmanen, de goden en de voorouders, met de offerroep svaha voor de goden, met de offerroep svadha voor de voorouders, en met eerbewijzen.

Na "Aan de woudbewoners gaf je potten van metaal." Er is in je huis niets wat je de brahmanen niet zou geven. Van wat er 's ochtends en 's avonds na het offer aan alle goden wordt uitgedeeld, geef je eerst aan je gasten en je bedienden, en zelf leef je van wat overblijft. De ishti's en de dieroffers, de offers om een wens en de offers bij een bijzondere gelegenheid, de kleine offers in huis en de offers van elke dag: bij jou gaan ze altijd door.

Bij "Je hebt het paardenoffer gebracht en de rajasuya". Draupadi noemt hier ook de pundarika en de gosava, twee andere grote offers met rijke offerlonen.

Yudhishthira over wie aan de dharma twijfelt

In hetzelfde hoofdstuk, waar Yudhishthira Draupadi antwoordt dat hij de dharma niet volgt om de vrucht, en dat ze niet aan de dharma mag twijfelen.

Na "Twijfel niet aan de dharma uit overmoed, alleen omdat je het goed kunt zeggen." Wie aan de dharma twijfelt, wordt opnieuw geboren als dier.

Na "zoals een shudra de Veda niet krijgt." Een jongen uit een goed geslacht die de Veda leert en de dharma volgt, rekenen koningen die zelf de dharma volgen tot de ouderen. Maar wie de leerboeken overtreedt en in zijn domheid aan de dharma twijfelt, is erger dan shudra's, en vooral erger dan rovers.

Na "De dwaas houdt iedereen die tot zekerheid is gekomen voor gek," en wie aan de dharma twijfelt, erkent geen maatstaf dan zichzelf. Opgeblazen door zijn eigen oordeel minacht hij wat beter is. Hij denkt dat er niets anders bestaat dan wat de zinnen behaagt en wat de hele wereld voor ogen heeft, en voor al het andere is hij blind. Voor wie aan de dharma twijfelt, zijn er geen riten die zijn misstap herstellen. Hij piekert, hij is ellendig en slecht, en de goede werelden bereikt hij niet. Wie de maatstaven overtreedt, de zin van de Veda en de leerboeken beschimpt en zijn begeerte en hebzucht volgt, die dwaas komt in

de oorden van kwelling. Maar wie zijn besluit heeft genomen en altijd zonder twijfel de dharma volgt, krijgt na zijn dood het eindeloze. Wie het woord van de rishi's als maatstaf opzijzet, de dharma niet onderhoudt en alle leerboeken overtreedt, vindt in geen enkel leven rust.

Draupadi over het handelen

In het hoofdstuk "Een houten pop", waar Draupadi Yudhishthira antwoordt dat iedereen moet handelen, en uitlegt waardoor een mens krijgt wat hij krijgt.

Na "Als ze niet handelden, zouden alle schepselen ten onder gaan." En als het handelen geen vrucht droeg, zouden de schepselen niet toenemen.

Na "en de Beschikker deelt die vruchten uit." Want ook de Beschikker, de Heerser, doet zijn eigen werk: door al die oorzaken verdeelt hij in deze wereld de vrucht van wat de mensen vroeger gedaan hebben. Wat een mens ook doet, goed of kwaad, weet dat de Beschikker het zo bepaald heeft, en dat het de vrucht is van zijn vroegere daden. Bij elke daad is dit lichaam het werktuig van de Beschikker: zoals hij het aanzet, zo handelt het, zonder eigen wil. De grote Heerser zet alle schepselen aan hun werk, elk aan het zijne, ook al hebben ze geen eigen wil.

Na "een verstandig mens ziet hoe hij ze eruit haalt." Of een werk gedaan is door iemand die het kan, of door iemand die het niet kan, ziet men aan het werk zelf.

Na "prijst men hem als het lukt en laakt men hem als het mislukt." Sommigen zeggen dat alles toeval is, anderen dat alles lot is, en weer anderen dat alles uit de inspanning van de mens voortkomt: zo onderscheidt men drie oorzaken. Anderen menen dat daarmee niet alles gezegd is: ook wat men niet ziet, is er, het lot en ook het toeval, want men ziet bezit komen uit het toeval en uit het lot. Een mens krijgt zijn vrucht deels door het lot, deels door het toeval en deels door zijn eigen daden; een vierde oorzaak is er niet. Zo leren het de bekwamen, die de waarheid kennen. Als de Beschikker de schepselen niet hun vrucht gaf, gewenst of ongewenst, dan zou er onder hen niemand ellendig zijn. En als er geen vroegere daden waren, zou alles wat een mens met een doel onderneemt, vrucht dragen. Wie niet ziet dat slagen en mislukken langs deze drie poorten komen, is net zo zonder verstand als de dingen om hem heen.

Na "en is hij niemand meer iets schuldig." Over de luiaard die blijft liggen, komt het ongeluk, maar wie bekwaam is, krijgt zeker zijn vrucht en komt tot welvaart. Vastberaden mannen die van handelen houden en hun

twijfel hebben overwonnen, kiezen voor een uitkomst die onzeker is; iets wat helemaal zeker is, bestaat nergens.

Na "want wie zichzelf minacht, komt nooit tot iets." Zo staat het met het slagen in de wereld. Het slagen gaat langs veel wegen, al naar de tijd en de omstandigheden.

Bhima over dharma, voorspoed en verlangen

In hetzelfde hoofdstuk, waar Bhima Yudhishthira verwijt dat hij de dharma volgt en de voorspoed loslaat, en hem uitlegt hoe dharma, voorspoed en verlangen samenhangen.

Na "Het is een ramp." Een man die altijd aan de dharma vasthoudt en er daardoor zwak van wordt, verliezen de dharma en de voorspoed allebei, zoals vreugde en leed een dode verlaten.

Na "is een knecht die tegen loon een woud bewaakt." Wie alleen maar op voorspoed uit is en de andere twee niet volgt, verdient de dood van alle schepselen, en men verafschuwt hem zoals iemand die een brahmaan heeft gedood.

Na "als een vis wanneer het water opdroogt." Daarom zijn de wijzen nooit nalatig in dharma en voorspoed, want die twee zijn de bron van het verlangen, zoals het vuurhout de bron is van het vuur. De voorspoed heeft altijd zijn wortel in de dharma, en de dharma houdt zich vast aan de voorspoed. Ze brengen elkaar voort, zoals de wolk en de oceaan.

De vreugde die ontstaat als men de dingen aanraakt en bezit, dat is verlangen. Het bestaat in de geest, het heeft geen lichaam. Wie voorspoed zoekt, komt bij een grote dharma, en wie verlangen zoekt, komt bij de voorspoed, maar wie het verlangen zelf zoekt, komt nergens anders dan bij het verlangen. Want het ene verlangen brengt geen ander voort: het is zelf de vrucht, zoals as uit hout komt, en uit de as niets meer. Zoals een vogelvanger de vogels doodt, zo ziet het onrecht eruit bij wie de schepselen kwaad doen. Wie uit begeerte en hebzucht niet ziet hoe de dharma werkt, verdient de dood van alle schepselen, en hij is ellendig in deze wereld en na zijn dood.

Je weet heel goed dat voorspoed het bezitten van dingen is. Je kent ook zijn gewone staat en zijn vele veranderingen. Wanneer het bezit verdwijnt of vergaat, door ouderdom of door de dood, noemt men dat ongeluk, en dat ongeluk is nu over ons gekomen. De vreugde die ontstaat wanneer de vijf zinnen, de geest

en het hart bij hun eigen dingen zijn, dat is verlangen, en volgens mij is dat de hoogste vrucht van het handelen.

Na "zo zeggen ze het voor het leven." Een wijze die de tijd kent, verdeelt de dharma, de voorspoed en het verlangen over de tijd, zoals het hoort, en volgt ze alle drie.

Na "leeft als een zieke, in pijn." Je kent de dharma en je hebt hem altijd gevolgd. Je vrienden weten dat, en daarom sporen ze je aan om te handelen.

Na "maar zonder voorspoed kan niemand hem volgen." De wereld heeft haar wortel in de dharma, en niets gaat boven de dharma. Maar de dharma kan men alleen volgen met grote voorspoed, en voorspoed krijgt men nooit door te bedelen of door zwakte, en ook niet als men alleen aan de dharma denkt.

Na "kap met mij en met Arjuna het woud van de zonen van Dhritarashtra om." De wijzen noemen de dharma iets verhevens. Kies het verhevene: je hoort niet in het lage te blijven.

Na "zoals de schaduw van een boom in de winter." Wie meer voorspoed wil, moet voorspoed opgeven, zoals een boer zijn zaad: twijfel daar niet aan. Maar waar men niet meer terugkrijgt dan men uitgeeft, moet men geen handel drijven: dat is als het krabben van een ezel. Zo geeft een mens een kleine dharma op en krijgt hij er een grote voor terug, en zo iemand noemt men wijs. De wijzen maken de vrienden van een vijand van hem los, en als zijn vrienden hem in de steek hebben gelaten en hij zwak is geworden, brengen ze hem in hun macht.

Na "met zijn stralen beschermt hij alle schepselen, en hij verteert ze ook." Het land beschermen volgens de regel, zoals onze grootvaders deden, is ook ascese, de oude ascese, zo hebben wij gehoord. Met ascese wint een kshatriya niet de werelden die hij wint met een eerlijke strijd, of hij nu overwint of niet.

. . .

Hanuman over de standen en het koningschap

In het hoofdstuk "Een tweede berg", waar Hanuman Bhima de weg naar het meer met de geurige lotussen wijst en hem waarschuwt de bloemen niet met geweld te plukken. In het verhaal staat na zijn woorden "Doe niets overmoedigs, kind, en houd je aan de dharma van je stand" een korte samenvatting van wat hij Bhima daarna uitlegde. Hier volgt die uitleg zoals hij haar gaf.

Houd je aan de dharma van je stand, en leer vanuit die dharma de hoogste dharma kennen. Wie de dharma niet kent en de ouden niet dient, kan de dharma niet begrijpen, al was hij zo wijs als Brihaspati. Er is onrecht dat dharma heet, en er is dharma die onrecht heet: die moet men van elkaar leren onderscheiden, want daarover raken de onverstandigen in de war.

Uit het goede gedrag komt de dharma voort, uit de dharma de Veda's, uit de Veda's de offers, en op de offers rusten de goden. De goden leven van de offers die de Veda en de regels voor het gedrag voorschrijven, en de mensen leven van de leer over het bestuur die Brihaspati en Shukra hebben gegeven, de leraren van de goden en van de asura's. En ze leven van hun bestaansmiddelen: loonwerk, belastingen, handel, landbouw en veeteelt. Door die bestaansmiddelen blijft alles in stand.

Wie het weten, kennen drie wetenschappen: de drie Veda's, de bestaansmiddelen en het bestuur met de strafstaf. Als die goed worden toegepast, gaat de wereld haar gang. Als men de dharma van de drie Veda's niet volgde en er geen bestuur met de strafstaf was, zou deze wereld geen grenzen meer kennen. Als de mensen niet van hun bestaansmiddelen leefden, zouden ze vergaan; als die drie goed worden gevolgd, gedijen de schepselen.

Offeren, de Veda leren en geven: die drie plichten hebben alle tweemaal geborenen gemeen. De brahmanen offeren voor anderen, onderwijzen en nemen giften aan. De kshatriya's beschermen, en de vaishya's zorgen voor het voedsel. De dharma van de shudra's is dat ze de tweemaal geborenen dienen: ze bedelen niet, ze offeren niet in het vuur en houden geen geloften, en ze wonen bij hun meesters.

Jouw dharma, zoon van Kunti, is die van de kshatriya: beschermen. Volg de dharma van je stand, bescheiden en met je zinnen in bedwang. Een koning die overlegt met ouden en goeden, met verstandigen en geleerden, staat vast en regeert met de strafstaf; een koning die aan zijn ondeugden toegeeft, wordt vernederd. Als een koning goed straft en goed beloont, is de orde van de wereld veilig.

Daarom moet hij altijd door spionnen weten hoe het staat met het land en de vestingen, met de legers van zijn vijanden en van zijn vrienden: of ze stilstaan, groeien of afnemen. Een koning heeft vier middelen: het beraad van zijn verstand, zijn moed, het straffen en het belonen; en zijn bekwaamheid brengt zijn werk tot stand. Met verzoening, met geschenken, met het zaaien van verdeeldheid, met straffen en met afzijdigheid moet hij zijn zaken doorzetten,

met elk afzonderlijk of met een paar samen. Alle staatkunst en alle spionnen hebben hun wortel in het beraad. Wie goed beraadslaagt, slaagt; daarom moet hij overleggen met wie er verstand van hebben. Over geheime zaken moet hij niet overleggen met een vrouw, met een dwaas, met een hebzuchtige, met een kind of met een lichtzinnige, en ook niet met wie tekenen van waanzin vertoont. Hij moet overleggen met wijzen, zijn werk laten doen door wie het kunnen, de uitvoering van zijn plannen toevertrouwen aan wie hem genegen zijn, en dwazen overal buiten houden. Vrome mensen moet hij inzetten voor de dharma, verstandige voor zijn gewin, mannen die geen man zijn bij de vrouwen, en harde mannen voor harde zaken. Wat zijn eigen mensen en vreemden van zijn plannen vinden, of ze goed of verkeerd zijn, en hoe sterk of zwak zijn vijanden zijn, moet hij weten. Goede mensen die met verstand bij hem bescherming zoeken, moet hij opnemen, en wie zich slecht gedraagt en geen grenzen kent, moet hij straffen. Als een koning goed straft en goed beschermt, is de orde van de wereld veilig.

Dit is de dharma die voor jou bepaald is, zoon van Pritha, een zware dharma, moeilijk te volgen. Houd je eraan, bescheiden, zoals hij bij jouw stand hoort. Brahmanen komen in de hemel van de goden door ascese, dharma, zelfbeheersing en offers, en vaishya's krijgen een goede bestemming door te geven, gasten te ontvangen en de riten te volgen. En kshatriya's komen in de hemel van de goden door op aarde te straffen en te beschermen: wie de strafstaf goed hanteert, zonder begeerte en haat, zonder hebzucht en zonder woede, komt in de werelden van de goeden.

. . .

De slang over het Zelf

In het hoofdstuk "Wie is een brahmaan?", waar de slang die Bhima in zijn greep houdt, Yudhishthira's vragen beantwoordt over de bestemming van de mens, over het Zelf en over het verschil tussen de geest en het verstand.

Na "en ten slotte vestigt het zich in het eeuwige, het grote." Telkens als het opnieuw geboren wordt, geniet het Zelf, dat een lichaam heeft, in zijn kracht van de vruchten. Het is op de vrucht uit, en toch staat het er los van, en het draagt de kenmerken van de schepselen.

Na "Met de geest gaat het de dingen een voor een langs, vanuit de zintuigen." Zo gaat het Zelf van de schepselen, uit zijn veld getreden, naar de dingen toe.

Na "Het verstand volgt het Zelf." Het ontstaat door een aanleiding, en het bewustzijn steunt erop. Zo gaat het voor wie het Zelf zoekt.

Register van namen

Het vette nummer is de bladzijde waar de naam voor het eerst valt. Een andere naam of bijnaam verwijst naar de naam waaronder de persoon staat. Wie in een stamboom staat, vindt ook de bladzijde van die stamboom.

A

Abhimanyu **41**, 189
Achyuta, *zie* Vishnu
Aditi **211**
Aditya, *zie* Surya
Agastya **28**, 133, 140, 141, 146–151, 155, 159–161, 167, 178, 186, 202, 253, 254, 279, 281, 284
Agni **56**, 75, 86–88, 90, 91, 133, 135, 153, 179, 203, 204, 209, 210, 216
Ahuka **76**
Aila, *zie* Pururavas
Airavata, de olifant van Indra **61**, 65
Ajatashatru, *zie* Yudhishthira
Akritavrana **181**, 185
Akrura **76**
Alarka **27**
Ambarisha **201**
Ambika **73**, 144
Angiras **28**, 143, 181
Aniruddha **189**
Anshuman **164**, 165 · *stamboom* 307
Apava, *zie* Vasishtha
Arjuna **25**, 26, 27, 30, 35, 36, 39, 41–45, 47, 51–59, 61–69, 71–77, 81–83, 126, 129, 139, 140, 142, 143, enz.
Arjuna Kartavirya, de koning van de Haihaya's **30**, 129, 137, 182, 184, 185, 222
Arshtishena **241**, 248, 249, 252, 254, 257, 277
Arundhati **178**
Aruni **204**, 205, 206
Arvavasu **211**, 215, 216
Asamanjas **164** · *stamboom* 307
Ashtavakra **205**, 206–211
Ashvachakra **189**
Ashvatthama **34**, 46, 51, 139
Ashvins, de **76**, 85, 96, 142, 188, 192–196, 209, 220, 254
Atri **28**, 99
Aurva *stamboom* 305
Ayus **279**, 281 · *stamboom* 309

B

Bahuka, *zie* Nala
Baka **245**
Baka Dalbhya **28**, 29
Baladhi **213**
Balarama **76**, 77, 186–189, 222
Bali **28**, 31, 158, 264, 267
Bandin **205**, 206–210
Bhaga, een van de Aditya's **58**
Bhagiratha **27**, 137, 140, 143, 146, 162, 165–167 · *stamboom* 307
Bhagirathi, *zie* Ganga
Bharadvaja **62**, 137, 158
Bharadvaja, de vader van Yavakri **211**, 213–216
Bharata **141**, 202
Bhava, *zie* Shiva
Bhima **26**, 27, 30, 35, 36, 39, 40, 43, 44, 46, 47, 74–77, 81–83, 130, 144, 188, 190, 196, 220–222, enz.
Bhima, de koning van Vidarbha **84**, 94, 99 · *stamboom* 304
Bhimasena, *zie* Bhima
Bhishma **34**, 46, 47, 51, 58, 62, 72, 73, 130, 131, 137, 139, 187, 189, 271
Bhrigu **28**, 99, 141, 152, 153, 181–183, 185, 192–197, 261 · *stamboom* 305
Bhurishravas **46**
Brahma **25**, 28, 38, 51, 58, 62, 83, 131–137, 140, 142, 146, 147, 155, 156, 161, 163, 173, enz.
Brihadashva **83**, 84, 91, 125
Brihaddyumna **215**, 216

Brihaspati **40**, 62, 236
Brihatsena **93**

C

Charudeshna **189**
Chitraratha **277**
Chitraratha, de koning van Martikavata **183**
Chitrasena **66**, 67–69, 142, 263
Chyavana **141**, 158, 192–196 · *stamboom* 305

D

Dadhicha **143**, 155, 156
Dadhichi, *zie* Dadhicha
Daksha **202**, 258
Dama **84** · *stamboom* 304
Damana, de broer van Damayanti **84** · *stamboom* 304
Damana, de rishi **84**
Damayanti **84**, 85–100, 103–112, 117–125, 178 · *stamboom* 304
Danta **84** · *stamboom* 304
Danu **72**
Dasharatha **27**, 152, 153, 173, 232, 237
Dattatreya **182**
Devaki **34**
Devavrata, *zie* Bhishma
Devayani *stamboom* 309
Dhanushaksha **213**
Dharma **126**, 146, 178, 187, 188, 238, 254, 276
Dharmaraja, *zie* Dharma; Yama
Dhaumya, de huispriester van de Pandava's **27**, 28, 53, 139–145, 220, 224–226, 241, 247, 248, 251, 257–259, 280, 285
Dhrishtadyumna **30**, 38, 76, 77
Dhrishtaketu, *zie* zoon van Shishupala, de
Dhritarashtra **29**, 32, 34, 37, 41–43, 45, 46, 51, 52, 63, 73–75, 77, 81, 82, 139, 140, 144, 146, 188, 189, enz.
Dilipa **165** · *stamboom* 307
Diti **55**, 147, 222, 260, 265, 266, 269
dochter van Svarbhanu, de *stamboom* 309
Draupadi **26**, 27, 29, 31–35, 37, 38, 43–45, 52, 74–77, 81, 125, 129, 130, 140, 142, 144, 145, 152, enz.
Dridhasyu **151**
Drona **34**, 46, 47, 51, 58, 62, 72, 73, 130, 139, 181, 187, 189, 271
Drupada **30**, 41, 76, 130, 144, 188, 190, 225
Duhshasana **29**, 47, 66, 74, 76, 189
Durvasa **137**
Duryodhana **29**, 33, 34, 36, 40, 42, 43, 46, 47, 51, 52, 74–77, 82, 83, 152, 187–190, 222, 228, 237, 276
Dvaipayana, *zie* Vyasa
Dvapara **91**, 92
Dyu, *zie* Bhishma (vorige geboorte)

G

Gada **76**, 189
Gadhi **182**, 183 · *stamboom* 305
Gandhavati, *zie* Satyavati
Ganga **64**, 71, 131, 136, 137, 140, 141, 144, 146, 151, 165–167, 178, 182, 208, 211, 212, 219, 220, 222, enz.
Gangadatta, *zie* Bhishma
Gangeya, *zie* Bhishma
Garuda **203**, 223, 240, 249, 250, 276
Gaya, zoon van Amurtarayas **143**, 146, 147, 191
Ghatotkacha **225**, 226, 240, 243, 246, 249, 276, 277
Ghritachi **66**
Govinda, *zie* Krishna
Guha, *zie* Skanda

H

Hanuman **231**, 232, 234–237
Hara, *zie* Shiva
Hari, *zie* Krishna; Vishnu
Hidimba **245**
Hidimbi **225**
Hiranyakashipu **158**
Hrishikesha, *zie* Krishna

I

Idhmavaha, *zie* Dridhasyu
Ila *stamboom* 309
Ilvala **147**, 148, 150, 151
Indra **27**, 29, 41, 43, 44, 46, 47, 51–53, 57–59, 61–63, 65–69, 71–73, 81, 84–87, 90, 91, 113, 124, enz.
Indrasena **145**, 221, 277

Indrasena, de dochter van Nala **90**, 94, 120 · *stamboom* 304
Indrasena, de zoon van Nala **90**, 94, 116, 117 · *stamboom* 304
Ishana, *zie* Shiva

J
Jalasandha **46**
Jamadagni **134**, 141, 152, 181, 183, 184 · *stamboom* 305
Jambavati **189**
Jambha **158**
Janaka, de zoon van Indradyumna **205**, 206, 207, 209, 210
Janamejaya **25**, 54, 73, 75, 81, 129, 187, 249, 275, 278, 285
Janardana, *zie* Krishna
Jantu **198**, 199
Jatasura **243**, 246
Jishnu, *zie* Arjuna
Jivala **107**

K
Kahoda **205**, 210
Kalaka **269**
Kali **91**, 92, 93, 96, 116, 117, 121, 124, 125, 145
Kama **67**, 69, 84
Kanva **133**
Kapila **72**, 164–166
Karkotaka **106**, 116, 125
Karna **29**, 46, 47, 51, 58, 62, 73, 74, 76, 82, 139, 140, 143, 189, 271
Kartavirya, *zie* Arjuna Kartavirya, de koning van de Haihaya's
Kartikeya, *zie* Skanda
Kashyapa, de rishi **28**, 172, 174, 175, 181, 185
Kesarin **232**
Keshava, *zie* Krishna
Keshi, de Langharige **209**
Keshini, dienares van Damayanti **118**, 119, 120
koning van Vidarbha, vader van Lopamudra, de **148**
koningin van Vidarbha, de *stamboom* 304
koningin-moeder van Chedi, de *stamboom* 304
Kripa **34**, 46, 47, 51, 58, 139, 187, 189, 271
Krishna **34**, 41, 43, 47, 58, 71, 74–77, 81, 82, 130, 133, 139–141, 186–190, 222, 276 · *zie ook* Vyasa
Krishna Dvaipayana, *zie* Vyasa
Krishnaa, *zie* Draupadi
Kshatta, *zie* Vidura
Kubera **47**, 61–64, 104, 141, 219, 220, 222, 236–241, 249–255, 257, 259, 263, 275–278
Kunti **25**, 27–29, 47, 52–55, 63, 65–69, 71, 74, 76, 125, 130, 137, 142–145, 171, 172, 178, enz.
Kuru **202**, 233, 234

L
Lakshmana **27**
Lakshmi, *zie* Shri
Lomapada **172**, 173, 177
Lomasha **37**, 71–73, 137, 142–145, 147, 149, 151–153, 155, 157, 159, 160, 162, 164, 167, 171, 172, 178, 179, enz.
Lopamudra **148**, 149, 151, 160, 178, 202

M
Machakruka **134**, 135
Mada **195**, 196
Madhu **72**, 132, 141
Madhusudana, *zie* Krishna
Madri **30**, 41, 69, 77, 190, 221, 245, 260
Mahabhisha, *zie* Shantanu (vorige geboorte)
Mahadeva, *zie* Shiva
Maheshvara, *zie* Shiva
Maitreya **37**
Mandhatri **65**, 196, 197
Manibhadra **101**, 104, 219
Maniman, rakshasa **251**, 252, 254
Mankanaka **134**, 135
Manu, de zoon van Brahma **282**
Markandeya **27**, 37, 137, 141
Marutta **202**
Matali **63**, 64, 65, 113, 259, 260, 263–271
Medhavin **213**
Menaka **66**
Mitra **159**, 179
Muka **55**

N
Nabhaga **27**, 201

Nahusha **90**, 141, 159, 201, 279, 281, 285 · *stamboom* 309
Nakula **30**, 45, 76, 130, 188, 220, 221, 224, 228, 240, 244, 253, 280
Nala **83**, 84–95, 97–101, 105–113, 115–125, 140, 178 · *stamboom* 304
Nala, de zoon van Virasena, *zie* Nala
Namuchi **27**, 260
Nara **58**, 62, 71, 139, 222, 226, 241
Narada **25**, 29, 37, 65, 85, 86, 106, 130, 131, 133, 135, 137–139, 141, 142, 144, 145, 164, 209, 272
Naraka, de zoon van Diti **222**, 223
Narayana, *zie* Vishnu; Krishna
Nilakantha, *zie* Shiva
Nriga **141**, 146, 191

P

Panchali, *zie* Draupadi
Pandu **30**, 62, 65, 69, 71, 75, 81, 83, 125, 129, 142, 144, 186, 222, 225, enz.
Parashurama **134**, 135, 140, 152, 153, 179, 181–185, 201 · *stamboom* 305
Paravasu **211**, 214–216
Parnada **111**, 112, 118, 119, 121
Parvata **85**, 144, 145, 209
Pashupati, *zie* Shiva
Pradyumna **76**, 77, 186, 188, 189
Prahlada **31**, 151, 267
Prasenajit, vader van Renuka **183** · *stamboom* 305
Prativindhya **45**
Pritha, *zie* Kunti
Pulastya **130**, 131–133, 136, 137, 278
Puloma, de daitya-vrouw **269**
Puloma, de vrouw van Bhrigu *stamboom* 305
Punyashloka, *zie* Nala
Purandara, *zie* Indra
Puru **68**, 69, 146 · *stamboom* 309
Pururavas **68**, 137, 141, 146 · *stamboom* 309
Pushkara, de broer van Nala **83**, 92–94, 123, 124 · *stamboom* 304

R

Radheya, *zie* Karna
Rahu **108**
Raibhya **211**, 212–216
Rama uit het huis van Bhrigu, *zie* Parashurama
Rama, de zoon van Dasharatha **27**, 152, 153, 232, 233, 236, 237
Rama, de zoon van Jamadagni, *zie* Parashurama
Ravana **152**, 232, 233, 236, 237
Renuka **183** · *stamboom* 305
Richika **182**, 185, 186 · *stamboom* 305
Rishabha, asceet van de Hemakuta **171**
Rishyashringa **172**, 173–178
Rituparna **94**, 107, 111, 112, 115–121, 123, 125
Rudra, *zie* Shiva

S

Sagara **72**, 162–167 · *stamboom* 307
Sahadeva **30**, 45, 76, 130, 188, 220, 221, 224, 225, 228, 240, 243–245, 253, 280
Samba **76**, 77, 186, 188, 189
Sampati **233**
Samvarta **202**
Sanatkumara **211**
Sanjaya **34**, 73–77
Sarana **189**
Sarasvati, godin **204**
Sarvadamana, *zie* Bharata
Satyaki **77**, 81, 186, 188–190, 276
Satyavati **47**
Satyavati, de dochter van Gadhi **182**, 183 · *stamboom* 305
Savitri, *zie* Surya
Savyasachi, *zie* Arjuna
Shachi **61**, 68, 69, 90, 182
Shakuni **29**, 43, 66, 271
Shala **46**
Shalihotra **113**
Shamatha **146**
Shambara **189**, 267
Shankara, *zie* Shiva
Shanta **172**, 177, 178
Shantanu **34**, 131, 255
Sharmishtha *stamboom* 309
Sharyati **192**, 193–195 · *stamboom* 305
Shibi **146**, 188
Shini **186**, 276
Shishupala **76**

Shiva **47**, 53–59, 61, 63, 74, 133–136, 142, 143, 146, 152, 162–167, 178, 222, 260, 262, 263, 270, enz.
Shri **52**, 105, 108, 145
Shrutarvan **150**
Shuchi **101**
Shuka **37**
Shukra **236** · *stamboom* 305
Shvetaketu **204**, 205, 206
Sita **233**, 236, 237
Skanda **135**
Soma **178**, 258, 281
Somadatta **34**, 46, 189
Somaka, vader van Jantu **196**, 198–200
Sthanu, *zie* Shiva
Sthanu, de zoon van Brahma **209**
Subahu, de heer van de Kuninda's **221**, 277
Subahu, de koning van Chedi **101**, 105
Subala **43**, 66, 74, 76, 81, 82
Subhadra **130**, 189
Sudaman **109** · *stamboom* 304
Sudeva **108**, 109, 110, 112
Sugriva **232**, 233, 245
Sujata **205**, 206
Sukanya **192**, 193, 194, 196 · *stamboom* 305
Sunanda, de prinses van Chedi **106**, 108, 109 · *stamboom* 304
Sunitha, *zie* Shishupala
Suparna, *zie* Garuda
Suraguru, *zie* Brihaspati
Surya **143**, 160, 216
Suyodhana, *zie* Duryodhana

T

Takshaka **133**
Tapatya, *zie* Arjuna
Trasadasyu **150**
Tumburu **66**, 249
Tvashtri **156**

U

Uddalaka, *zie* Aruni
Ulmuka **189**
Uma **52**, 55, 59, 162, 262
Urvashi **66**, 67–69, 173 · *stamboom* 309
Ushinara **146**, 203, 204

V

Vadhryashva **150**
Vaikuntha, *zie* Vishnu
Vaishampayana **25**, 54, 69, 73, 75, 81, 129, 146, 187, 223, 249, 260, 275, 278, 285
Vaishravana, *zie* Kubera
Vala **172**, 267
Vali, broer van Sugriva **232**, 233, 245
Varchas, *zie* Abhimanyu (vorige geboorte)
Varshneya **93**, 107, 113, 115–119
Varuna **47**, 59, 61, 62, 67, 86–88, 90, 91, 141, 157, 159, 161, 163, 165, 167, 182, 210, enz.
Vasishtha **28**, 37, 99, 137, 157, 178, 181, 202, 258
Vasudeva, *zie* Krishna
Vasudeva, de vader van Krishna **189**
Vasu's, de **52**, 62, 96, 132, 137, 142, 153, 186, 209, 220, 254
Vasusena, *zie* Karna
Vatapi **147**, 148, 150, 151, 167
Vayu **59**, 188, 232, 236, 254, 260, 261, 272
Vibhandaka **172**, 173–177
Vibhishana **233**
Vichitravirya **187**
Vidura **34**, 77
Vikarna **189**
Vinata **240**
Virabahu **109**
Virasena **83**, 84, 99 · *stamboom* 304
Virata **76**, 77
Virochana **28**, 31, 264, 267
Vishnu **47**, 58, 62, 72, 129, 134, 136, 137, 141, 142, 152, 153, 156–159, 161, 179, 182, 196, 197, 201, enz.
Vishoka **277**
Vishravas **141**
Vishvakarma **179**, 191, 253
Vishvamitra **135**, 137, 140, 141, 172 · *stamboom* 305
Vishvavasu **65**, 142, 263
Vivasvat, *zie* Surya
Vrishaparvan, koninklijke wijze **241**, 246, 247, 277, 278
Vritra **43**, 52, 57, 137, 155–157, 159, 172, 189, 211, 254, 267, 268, 275

Vyasa **25**, 29, 34, 37, 47, 51, 73, 137, 139, 144, 145

Y

Yadu *stamboom* 309
Yajnasena, *zie* Drupada
Yama **30**, 32, 47, 55, 57, 59, 61, 62, 86, 87, 90, 91, 146, 148, 166, 188, 197, 200, enz.
Yauvanashva, *zie* Mandhatri
Yavakri **211**, 212–214, 216
Yayati **90**, 133, 137, 141, 143, 188, 201, 202, 207 · *stamboom* 309
Yojanagandha, *zie* Satyavati
Yudhishthira **25**, 26–29, 32, 33, 37, 38, 43, 46, 47, 51, 52, 72, 73, 75–77, 81–83, 93, 125, 126, 129, 130, 137–139, 142–145, enz.
Yuvanashva **196**, 197
Yuyutsu **34**

Z

zoon van Shishupala, de **76**

ॐ

Een prins in ballingschap gaat alleen de bergen in om de wapens van de goden te halen.

De wapens van de goden begint met een ruzie over geduld: Draupadi en Bhima willen niet langer wachten, maar de oudste broer, Yudhishthira, houdt zich aan zijn woord. Arjuna vertrekt, vecht met een jager die geen gewone jager is en wordt ontvangen in de hemel van Indra. Zijn broers horen hoe koning Nala alles verspeelde en trekken langs heilige plaatsen de bergen in, waar Bhima een geurige lotus zoekt. Het boek eindigt bij een slang die een broer in zijn greep houdt.

De Mahabharata opnieuw verteld is een volledige hervertelling van het Indiase epos in hedendaags Nederlands, in elf boeken, voor lezers zonder voorkennis.

DE MAHABHARATA OPNIEUW VERTELD

Boek 4 van 11 · Jan de Vries

WERKEDITIE · NIET IN DE HANDEL